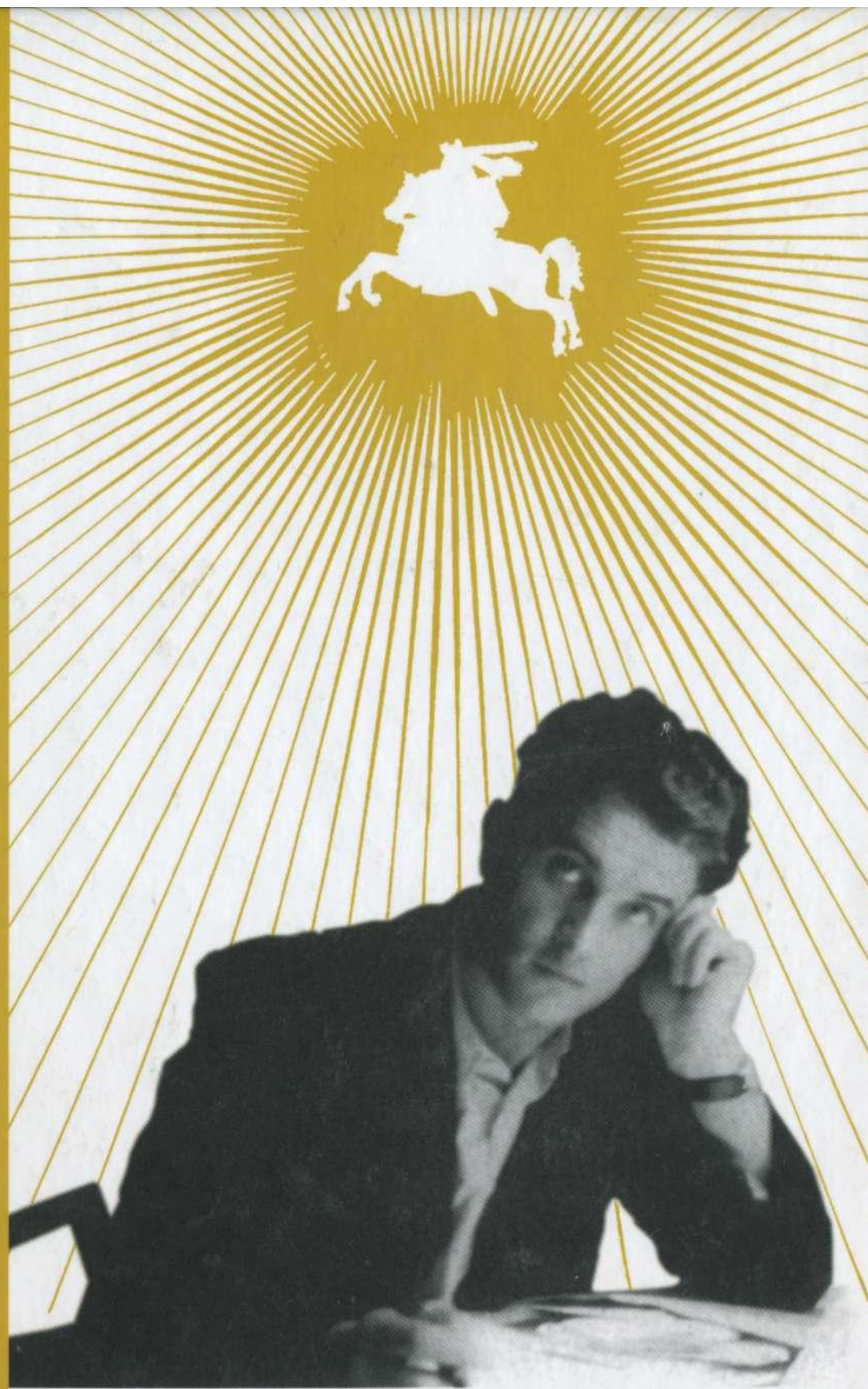

Vida Ulršulė Ruseckienė

LAIVĖS RIMU ARCHITEKTAS

Vida Uršulė Ruseckienė

Istorinis romanas

KAUNAS, 2007

UDK 947.45.082
Ru-112

Konsultantai

VYTAUTAS BIELINIS
ROMUALDAS RUSTEIKA

© Vida Uršulė Ruseckienė, 2007
© Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 2007

ISBN 978-9986-577-57-7

TURINYS

<u>Ižangos žodis.....</u>	<u>5</u>
<u>Laiminga vaikystė gimtinėje.....</u>	<u>7</u>
<u>NEŽINANT, KAS BUS.....</u>	<u>10</u>
<u>Okupacijų gniaužtuose.....</u>	<u>11</u>
<u>Frontas nesugriš.....</u>	<u>18</u>
<u>Negando sparno šlamesys.....</u>	<u>22</u>
<u>Pavasario ir laisvės trauka.....</u>	<u>24</u>
<u>ŽMONĖS KOVOS LAUKE.....</u>	<u>29</u>
<u>Naujos pareigos.....</u>	<u>30</u>
<u>Kai kurie susitikimai.....</u>	<u>34</u>
<u>Kovos kasdienybės išmintis.....</u>	<u>37</u>
<u>Meilūs priešai.....</u>	<u>40</u>
<u>Nelaukti veikėjai.....</u>	<u>46</u>
<u>Klastos sutemose.....</u>	<u>55</u>
<u>„Mano likvidacijos diena“.....</u>	<u>86</u>
<u>1947-ieji</u>	<u>95</u>
<u>Tėviškėje sninga ir pusto.....</u>	<u>96</u>
<u>Pro ievų žydėjimą.....</u>	<u>103</u>
<u>Po sugrįžimo.....</u>	<u>118</u>
<u>Tragiškoji birželio tryliktoji.....</u>	<u>121</u>
<u>Rugsėjis, nešinas sielvartu.....</u>	<u>127</u>
<u>SKRAJŪNAS.....</u>	<u>131</u>
<u>Ten - laisvas krantas.....</u>	<u>132</u>
<u>Svajonių mergaitės pasirodymas.....</u>	<u>146</u>
<u>Tėvynė ir mylimoji.....</u>	<u>154</u>
<u>Kaip ten su VLIK?.....</u>	<u>164</u>

<u>Okupanto dalgis.....</u>	<u>174</u>
<u>Aplinkoje beverda faktai.....</u>	<u>177</u>
<u>Vestuvės ir sugrįžimas.....</u>	<u>183</u>
<u>SKRAJŪNAS NUSILEIDŽIA Į PRAGARĄ.....</u>	<u>193</u>
<u>Tamsa po sparnais.....</u>	<u>194</u>
<u>Žygačių - Bagotosios maršrutas.....</u>	<u>196</u>
<u>Žiema Olendernioje.....</u>	<u>205</u>
<u>1951-ųjų pavasaris.....</u>	<u>212</u>
<u>Paskutinė Skirmanto vasara.....</u>	<u>227</u>
<u>Mirties susitikimas.....</u>	<u>233</u>
<u>EPILOGAS.....</u>	<u>240</u>
<u>Literatūra.....</u>	<u>246</u>
<u>Periodiniai leidiniai.....</u>	<u>247</u>
<u>Apie knygą ir jos autorę.....</u>	<u>249</u>

Įžangos žodis

Ši knyga - Laisvės Karžygio biografija. Joje nedaug teorinių samprotavimų bei analizės: šią dalį galima palikti ateičiai. Tuo tarpu pokario laikų įvykiai grimzta užmarštin, o išlikę jų dalyviai vis palieka gyvenimą, kurio - užtikrinto ir ramaus - jie neturi nė šiandien, Dėmesys nesenai, bet skaudžiai ir garbingai Lietuvos istorijos daliai, vis dar nepasiekė deramo lygmens nei tautos gyvenime, nei mene. Įsimintini laisvės kovotojų žygiai laukia menininkų dėmesio.

Nemaža dalis nežinioje esančių archyvų tebeslepia neprieinamus duomenis, o nuo 2005-ųjų sausio 1-osios Ypatingojo archyvo fondai rezistencijos kovų tyrinėtojams tapo sunkiai pasiekiami arba neprieinami.

Ne taip paprasta iškilauš Laisvės Karžygio - Juozo Lukšos - istoriją pateikti naujai, kadangi manoma, jog čia viskas žinoma. Jo talentingai parašyta knyga „Partizanai“, pasirodžiusi Atgimimo laiku, apstulbino didingais laisvės kovos vaizdais ir ne vieną ragino detaliau gilintis į tą erdvę, kurioje gimė ir užaugo Juozas Lukša bei jo garbingi broliai ir pažinti šeima, kurios tragiški aspektai atspindi visos Lietuvos dalį.

Herojaus paveikslą stengiausi perteikti tuometinių įvykių ir asmenybių fone ir, kiek sugebėjau, siekiau, kad prieš skaitytojo akis sušvistų jo kilni asmenybė ir pasiliktų atmintyje.

Nuo tada, kai buvo parašyti pirmieji knygos puslapiai, praėjo geras dešimtmetis. Per tą laiką pasirodė nemažai vertingų leidinių ir veikalų: „Lietuvos partizanų Tauro apygarda 1945-1952“, Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjungos knygos ir žurnalai; istorikų bei tyrėjų darbai, kurie buvo nuolatiniai ir patikimi pagalbininkai šiame darbe. Juozo Daumanto knyga „Partizanai“ - neišsenkantis žinių šaltinis, iš kurio gausiai sėmiausi, puikiai žinodama, kad nepasakysiu geriau už jos Autorių.

Povilas Pečiulaitis Lakštingala savo knygoje davė neišblėstančių drąsos ir pasiaukojimo pavyzdžių, o pokalbiuose - pagilino ir akcentavo herojaus paskutinių valandų situaciją ir reikšmingas detales.

Pokalbiai su buvusiais partizanais atskleidė jų tylų pasiaukojimą, išdidžią kantrybę ir sugebėjimą siekti tikslo, įpareigodami parašyti išstisus skyrius, taip įpinant nors kuklų žiedelį į vainiką, skirtą jų garbei.

Esu dėkinga Laisvės kovų dalyviui ir šio darbo konsultantui inž. Vytautui Bieliniiui už profesionalias pastabas ir toleranciją; dėkoju Antanui Lukšai ir jo žmonai Eugenijai Irenai Savickaitei-Lukšienei už parodytą pasitikėjimą bei suteiktas vertingas žinias, Nijolei Bražėnaitei-Lukšienei, kurios išsaugoti laiškai leido pažinti ištisą herojaus gyvenimo laikotarpį; Klemensui Širviui Sakalui ir jo globėjai Birutei Simokaitytei; Eleonorai Sulžickaitei-Labanauskienei ir jos šeimai, nušvietusiems svarbų Juozo Lukšos gyvenimo tarpsnį, Bronislavai Labanauskaitei-Kreivienei, kurios pagalba buvo svarbi ir miela, mons. Alfonsui Svarinskui, už dvasinį palaikymą, Juozui Petraškai Patrimpui, Vytautui Juodsnukiui, Janinai Juodžbalienei ir nepavargstančiam partizanų žūties vietų bei aplinkybių ekspertui Romualdui Rusteikai, Lekėčių krašto partizanų atminimo įamžinimu besirūpinančiam Vidmantui Mašanauskui. Pagarbą ir dėkingumą reiškiu inž. Vytautui Zambacevičiui ir inž. Jonui Jakštui.

Medžiaga itin opi dokumentuotės požiūriu: už kiekvienos frazės ar teiginio stovi aukštiems idealams pašvęstas gyvenimas, kurį liesti reikia labai atsargiai. Dėl to daugelį teiginių žymi nuorodos; tikiuosi jos nelabai vargins skaitytoją. Partizanų slapyvardžius nuo jų vardų bei pavardžių neatskiriui jokiais skyrybos ženklais.

Nors buvo dirbama rūpestingai, gali atsirasti kai kurių netikslumų, kuriuos pataisys garbingi šios srities žinovai ir Tie, kurie, eidami laisvės kovų keliu iš arti regėjo besiartinančią mirtį, ir kurių garbei skirtas šis kuklus darbas. Visada išlieka galimybė parašyti tobulesnį kūrinį, nes Juozo Lukšos nepaprastas gyvenimas visada trauks dėmesį menininkų ir visų, mylinčių laisvę ir tiesą.

Laiminga vaikystė gimtinėje

1921 metai, kai gimė Juozas Lukša, Lietuvai buvo nelengvi. Po nepriklausomybės paskelbimo praėjo treji metai ir, apsigynus nuo bolševikų ir bermontininkų, reikėjo nedelsiant tvarkyti krašto vidaus reikalus. 1920 metų balandžio viduryje jau buvo išrinktas steigiamasis seimas, o tų pačių metų liepos 12-ąją pasirašyta sutartis su Rusija. Lietuviai tenorėjo vieno: gražiai gyventi, ramiai dirbti ir katalikiškai auklėti vaikus.

Tokių vilčių pilni ir Juodbūdžio žmonės. Šį kaimą, išsidėsčiusi už trijų kilometrų nuo Veiverių, supa nedidelė giraitė ir gurga per jį Jiesios intakas Rudė.

Juodbūdžio, kaip ir daugelio Sūduvos vietų, padėtis žymiai atsimainė po lenkmečio, t. y. po 1863 metų sukilimo, pagerėjo materialinė ūkininkų būklė: žemė atiduota nuosavybėn. Nors baudžiava čia panaikinta dar 1807 m., tačiau pablogėjo dvasinio ir tautinio gyvenimo reikalai: pradėta rusinimo politika, uždrausta spauda lotyniškomis raidėmis, vietoje lenkiškų mokyklų steigiamos rusiškos.

Tačiau Juodbūdžio kaimo gyventojams tapo prieinamesnis mokymasis Marijampolėje, kur vietoje lenkiškos keturklasės įsteigiama rusų gimnazija, kurioje leidžiama šiek tiek dėstyti lietuvių kalbą. Veiveriuose įkuriama mokytojų seminarija. Ji atidaroma buvusiuose pašto rūmuose 1866 metais. Čia turėjo būti priimami tik lietuviai, vietinių valstiečių sūnūs, baigę dviklasę mokyklą arba išlaikę stojamuosius egzaminus. Tačiau tikrovėje mokiniais tapo nemažas skaičius lenkų ir rusų.

Įkūrus gimnaziją Marijampolėje, o mokytojų seminariją Veiveriuose, šio krašto žmonėms atsirado ūpas uoliau šviesti bei lavinti savo vaikus.

Kada ir iš kur į Juodbūdį atsikėlė seniausieji Lukšų protėviai, tikrų žinių neišliko. Reikia manyti, kad čia jų gyventa nuo seno. Kai kėlė į kolonijas, reikėjo įsikurti iš naujo. Simano Lukšos tėvas, mūsų herojaus senelis, įsikūrė netoli senosios savo tėvų sodybos, gal už kokių trijų šimtų metrų.

Jis turėjo tris sūnus ir dukrą. Simanas, (gimęs 1864 07 20) buvo jauniausias sūnus ir liko tėviškėje. Simano brolis Juozas atsidūrė Lenkijoje, ten baigė mokslus ir vėliau apsigyveno Vokietijoje. Kada lenkus grąžino kaip internuotus, Lukšiukai važiavo traukiniu pro

Mauručių stotį, bet pasidrovėjo užsukti pas netoliese gyvenančius gimines ir taip liko nepasimatę.

Trečiasis brolis Baltramiejus žuvo neaiškiomis aplinkybėmis. Tragedijos vietoje ilgai stovėjo medinis kryžius, ir vėliau Simano vaikai, eidami pro šią vietą, pagarbiai nukeldavo kepure. Trijų brolių sesuo Lukšaitė išteko už Pakaunėje, Vainatrakyje, gyvenančio Banionio.

Simanas, paliktas ūkininkauti tėviškėje, vedė Mariją Valentaitę iš Jūrės, su kuria turėjo dvi dukteris ir sūnų. Jo žmoną pakirto plaučių liga, tada, kai dukros jau buvo suaugę, o sūnui Vincui tebuvo penkiolika.

Kiek panašlavęs, Simanas Lukša vedė antrą kartą - Oną Vilkaitę, gimusią 1886 metais, kilusią iš Degimų kaimo. Jaunamartė įsivaizdavo ir gerai suprato stambiame ūkyje laukiančias pareigas: būti sumania didelės sodybos šeimininke ir kantria pasiaukojančia pamote.

Tokia ji ir buvo, nes žinojo, ką reiškia našlaitės dalia; kai jai tebuvo keturiolika, jos abu tėvai netikėtai mirė nuo šiltinės. Kadangi buvo vyriausia, jai teko atsakomybė rūpintis mažais broliais ir seseria. Visi laimingai užaugo ir vėliau gyvenimo keliais žengė savarankiškai.

Onos Vilkaitės ir Simano Lukšos santuoka buvo laiminga. 1920-aisiais gimė jų pirmas sūnus Jurgis. Kiti, 1921-ieji metai taip pat laimingi - rugpjūčio 10-ąją pasaulį išvysta antrasis sūnus, kuriam suteikiami Juozo Albino vardai.

Nestovi vietoje ir valstybės bei tautos gyvenimas: kovo 29-ąją išleidžiamas žemės reformos įstatymas, kurio tikslas - ne tik aprūpinti žeme mažžemius ir bežemius, bet ir patį valdymą taip sutvarkyti, kad būtų tinkamos sąlygos tarpti žemės ūkiui, pirmiausia - smulkiesiems ir vidutiniškiems ūkiams. Tais pačiais metais Steigiamasis seimas priima Lietuvos Konstituciją.

1923-aisiais į šeimą ateina trečiasis sūnus Antanas. Tais laikais Juodbūdžio kaime gyveno maždaug pustrečio šimto žmonių. Dvasinis ir dorovinis pakilimas palengva įsiviešpatavo visame krašte. Virš lietuviškojo kaimo sklandė ta nuostabi pagarba darbui, kurios veltui ieškotum šiais laikais.

Taip tekant įdomiam atgimimo laikui, netrunka ateiti ir 1926 metai, kurie atneša valdžios perversmą, o Lukšų šeimai - dar vieną sūnų. Tėvai jį pavadina Stanislovu.

Gruodžio perversmas nieko per daug nenustebina ir nesukrečia. Viskas įvyko „labai greitai ir lengvai.“ Kai žinios apie šį valstybės įvykį pasiekė Juodbūdžio kaimą, visi tą sutiko ramiai. Į valdžią atėjo žmogus, mylintis tautą, dorovę ir tvarką. Perversmą parėmė krikščioniškosios grupės kartu su tautininkais, o visuomenė su tuo sutiko, „nes visokie priešvalstybiniai elementai, ypač bolševikuojantys, ėmė įžūliai elgtis, viską kreipdami valstybei priešinga linkme.“ Valdžios pasikeitimas užbaigė vieną Lietuvos, kaip nepriklausomos valstybės, periodą.

1930 metais į ramius Lukšų namus įsigavo nelaimė: mirė Angelė - dukra iš pirmosios Simano Lukšos santuokos.

Kai liūdesį namuose išdildė laikas, viskas vėl pasuko ramia vaga.

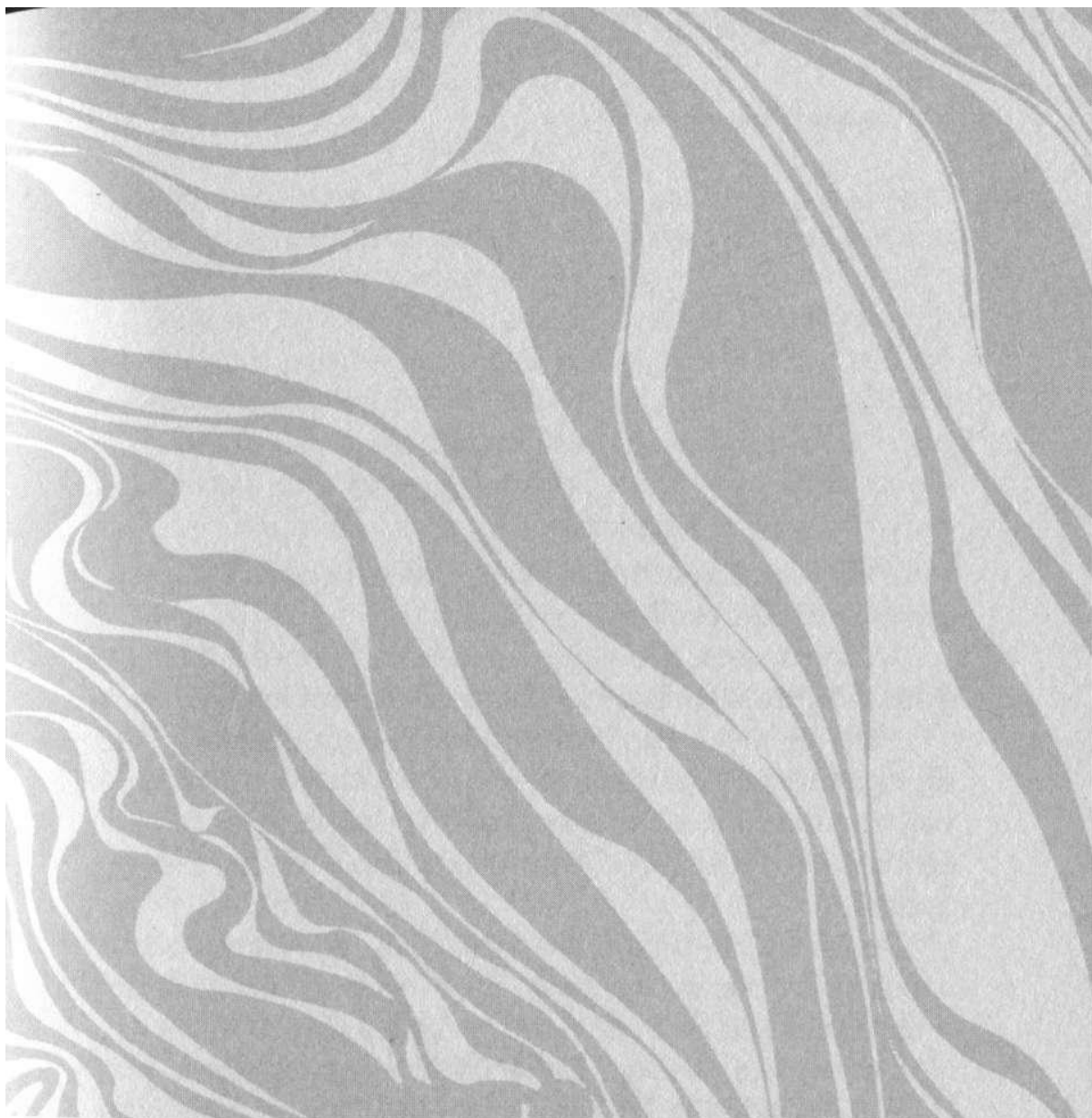
Sveiki ir gabūs vaikai spėriai augo. Kad šeimoje įsivyratų santarvė ir darna, tikriausiai daug lėmė ramus ir lygus Onos Lukšienės charakteris. Atitekėjusi į didelį 33 ha Simano Lukšos ūkį Juodbūdyje, ji rado tris vaikus iš pirmosios vyro santuokos: Mariją, gimusią 1898-siais, Angelę, gimusią 1900-siais ir sūnų Vincą, kuris buvo gimęs 1905-siais. Jausdama didelę atsakomybę, ji laikė svarbiausiu dalyku išlavinti vaikus, suteikti jiems išsimokslinimą. Vincui, vyriausiajam, buvo numatyta likti tėviškėje ir ūkininkauti.

Netoli buvo Mozūriškių pradinė mokykla, kurią Juozas Lukša, kaip ir jo broliai baigė; toliau mokslai tęsimi Veiverių keturmetėje progimnazijoje. Paskui - „Aušros“ berniukų gimnazija Kaune.

Antanui, iš mažumės linkusiam į tiksliuosius mokslus, nelabai sekėsi lietuvių kalba. Ilgujų balsių ir nosinių painiava, linksnių rašyba ir vartojimas kėlė tikrą neviltį. Užtat ryškėjo jo, kaip vadovo ir administratoriaus, talentas. Jau turėdamas Kauno mokytojų seminarijos baigimo diplomą, gavo darbą Veiverių vidurinėje mokykloje ir buvo paskirtas trečiosios klasės auklėtoju, kurią, kaip beviltiškai sunkią, paliko viena mokytoja.

Tarp naujojo mokytojo ir mokinių greitai atsiranda tarpusavio supratimas, nes jaunas pedagogas betarpiškas ir atviro būdo. Nesitverdami džiaugsmu, pamokų trukdytojai gauna teisę išsidūkti per pertraukas, dalyvaujant triukšminguose žaidimuose pačiam mokytojui; užtat per pamokas - tyla ir susikaupimas. Mokytojas paaiškina, kokios problemos kyla tada, kai žmogus nesugeba suderinti darbo ir pramogų. Mokiniai atranda progų pasitarti jiems svarbiais klausimais, nebijodami, kad bus išduoti ar nesuprasti.

Atsakomybė - štai bruožas, lydėjęs brolius Lukšas nepaprasta lemtimi pažymėtais jų gyvenimo keliais.

NEŽINANT,
KAS
BUS

Okupacijų gniaužtuose

Žmonija veltui stengtusi įspėti, dėl kokių priežasčių tam tikrais periodais žemėje įsigali blogis.

Ar žinojo Lietuva, ar jautė Juodbūdžio žmonės, kad brangiam ramybės ir prasmingų darbų laikotarpiui kyla grėsmė?

1939-ųjų metų rugpjūčio 22 dieną Europą apskriejo sensacinga politinė žinia, kad vokiečių ir rusų derybos pasibaigė visišku susitarimu, o Vokietijos užsienio reikalų ministras Joachimas von Ribentropas lėktuvu skrendęs į Maskvą sutarčių pasirašyti.

Rugpjūčio 23 dieną jis ir Molotovas Kremliuje pasirašė nepuolimo ir prekybos sutartis. Buvo neaiškių žinių, kad pasirašyti dar kažkokie slapti protokolai, bet kas juose susitarta, niekas negalėjo pasakyti. Dabar žinoma, kad slaptuose Molotovo-Ribentropo protokoluose Sovietų Sąjunga ir Vokietija buvo „pasidalinusios įtakos sferomis Baltijos valstybėse ir Lenkijoje, kad buvo rusų pretenzijos į Besarabiją ir Suomiją, kad Lenkijos teritorijoje buvusios vakarų Ukraina ir vakarų Gudija iki Narevo, Vislos ir Sano upių buvo atiduotos Tarybų Sąjungai, kad Latvija ir Estija buvo paskirtos rusų įtakos sferon, kad Vilnius buvo pripažintas gražintinu Lietuvai ir kad pati Lietuva buvo palikta vokiečių įtakos sferoje.“¹

Dviejų diktatorių susitarimas buvo abiem naudingas, bet taip visada negalėjo būti, kadangi juos siejo tik interesų bendrumas, kuris buvo laikinas. Hitlerio ir Stalino interesai buvo tie patys: pavergti kitas tautas ir „siekti savo politinių sistemų dominavimo visame pasaulyje.“²

Rugsėjo 28 dieną Ribentropas atskrido į Maskvą antrą kartą ir buvo pasirašytas antras slaptas protokolas. Čia buvo numatyta nauja riba tarp vokiečių ir rusų užimtų Lenkijos dalių. Vokietija išsiderėjo naujus didelius Lenkijos plotus, už tai atiduodama rusų įtakos sferon Lietuvą, išskiriant mažą Suvalkų krašto dalį ir leisdama rusams įsivesti į Baltijos valstybes rusų karines įgulas arba karines bazines, kaip tada buvo vadinama. Apie tų kraštų karinę okupaciją susitarime nebuvo kalbama.³

Pirmiausia vadinamąją savitarpio pagalbos sutartį turėjo pasirašyti Estija, pagal ją įsipareigodama į savo teritoriją įsileisti raudonosios armijos ir karo laivyno įgulas. Po to ir Latvija buvo priversta padaryti tą patį.

Pagaliau atėjo eilė ir Lietuvai. Politinė padėtis pasidarė beveik katastrofiška.⁴

Ir taip greitais šuoliais prisiartino nelemtieji 1940 metų birželio įvykiai.

Birželio 15-ąją nuo antros valandos nakties prezidentūroje, antro aukšto mažajame salone, tariausi aukščiausieji Lietuvos valstybės vyrai, ieškodami išeities iš ekstremalios situacijos. Po ilgų derybų Kremliuje, kur Lietuvos atstovai išgirdo grasinimų, patyrė pažeminimų ir, deja, turėjo sulygti su Stalino reikalavimais, dabar gavo grėsmingą ultimatumą.

Reikalaujama, kad:

1. Būtų sudaryta nauja Lietuvos vyriausybė,
2. Vidaus reikalų ministeris ats. b. gen. Skučas ir saugumo departamento direktorius Povilaitis būtų atiduoti teismui.
3. Į Lietuvą būtų įleista daugiau naujų raudonosios armijos dalių.

Kai į posėdį maždaug penktą valandą ryto atvyko iškviestas buvęs Lietuvos kariuomenės vadas gen. Stasys Raštikis, pasitarime nebuvo jokio vadovavimo, o „Respublikos Prezidentas atrodė jau per daug išvargęs, liguistas ir visai palaužtas. Jis daug kartų vis kartojo, kad ultimatumas esąs nukreiptas ne prieš Lietuvos vyriausybę, bet prieš jį patį.“⁵

Priimti ar atmesti ultimatumą? Viena ultimatumo dalis jau buvo priimta: buvo nutarta pakeisti Lietuvos vyriausybę. Paskui paklūstama trečiajai ultimatumo daliai - ir taip daug nesvarsčius į tikrą pražūtį bolševikams atiduodami vidaus reikalų ministeris gen. Kazys Skučas ir saugumo departamento direktorius Augustinas Povilaitis.

Pasipriešinimo bolševikams klausimas svarstytas ilgai ir karštai. „Prezidentas buvo už pasipriešinimą. Merkys tvirtai įrodinėjo, kad nesą tikslo priešintis, kad pasipriešinimu nieko nepasieksime, nes Maskvos akcija daroma su Berlyno palaiminimu, Vokietija jai nesipriešinanti, o kitų valstybių, kurios dabar galėtų efektyviai padėti Lietuvai, nesą, todėl reikia operuoti galimomis nuolaidomis ir jomis gintis ir laviruoti. Griežtai pasisakė prieš pasipriešinimą ir kariuomenės vadas d. gen. Vitkauskas. Jiems pritarė Bizauskas, Audėnas, Masiliūnas, Tamošaitis“.⁶ Svarbiausias jų argumentas buvo, kad karinis

pasipriešinimas nepasiektų tikslo, o „savo rezultatais būtų katastrofiškas ne tik mūsų kariuomenei, bet ir visai mūsų tautai.“⁷

Paskui kariuomenės vadas apsiliko paradinę uniformą. Jisai „gal net per daug skubėdamas“, išvyko į Gudagojaus pasienio stotį susitikti su rusų armijos vadu Pavlovu ir aptarti visas smulkmenas „sklandesnio rusų kariuomenės žygio į Lietuvą“.

Paskui dar du pribloškiantys momentai. Atėjo naujas Urbšio, dar tebesančio Maskvoje, pranešimas, kad tą pačią dieną į Lietuvą atskrendas Kremliaus įgaliotas Dekanozov; o apie 15 valandą atskubėjęs adjutantas praneša, „kad Ukmergės plentu iš Gaižiūnų poligono, kur buvo viena iš rusų karinių bazių, artėja į Kauną rusų tankai. Tada kilo tikras sąmyšis. Prezidentas suskato rengtis bėgti.

„Atbėgusiam savo sūnui Juliui Smetonai liepė krauti reikalingiausius ir brangiausius daiktus. „Ministeriui pirmininkui Merkiui jis davinėjo paskutiniuosius nurodymus.“⁸

Neilgai trukus, Prezidentas kirto Lietuvos sieną ties Kybartais ir saugiai pasiekė Vokietiją...

Nėra jokio pasipriešinimo iš Lietuvos valstybės pusės: įsakyta netrukdyti. Tokį įsakymą davė Vincas Vitkauskas.

Gal kitą dieną Lietuvos prezidento kabinete jau knaisiojasi kairysis žurnalistas Justas Paleckis. Jis „baigia formuoti tarybinę vyriausybę.“ Paskui jisai su komunistuojančiu literatu Antanu Venclova jau naršo po valstybės vadovo biblioteką. Kuklioje knygų spintoje randa Platono raštus jiems neįkandama graikų kalba bei maldaknygę.

Platonas dabar nebus reikalingas. Nuo šiol valstybę bus galima valdyti jėga, nekreipiant dėmesio į savybes, kurias įvardijo antikos filosofas.

Naujai paskirtasis liaudies ministras Antanas Venclova vėliau prisiminimuose, giriančiuose stalinizmą ir okupaciją, prisipažins, kad „pirmiausieji ir svarbūs jo darbai“ bus nurodymas išimti iš bibliotekų Antano Smetonos raštus ir sustabdyti algų mokėjimą kunigams - „visai tai juodajai armijai, kuri rėmė buvusį režimą.“⁹

Okupacija sustabdo ne tik algų mokėjimą, bet ir visą tautos gyvenimą. Tik niekas nesustabdo Kremliaus veiksmų. 1940 metų liepos 21-ąją okupantai Lietuvoje įtvirtina sau valdžią: pavaizduoja

liaudies seimo rinkimus. Rugpjūčio trečiąją Lietuva prievarta inkorporuojama į sovietinę imperiją.

Kaip tik tų pačių keturiasdešimtųjų pavasarį Juozas ir Jurgis Lukšos baigia Kauno „Aušros“ berniukų valstybinę gimnaziją. Tai buvo tryliktoji abiturientų laida.

Simanas Lukša, darbštus ūkininkas, mano neprapulsiąs. Ko, pagaliau, turįs bijoti? Dirbti prie kiekvienos valdžios reikia. Jo „bene turtingiausia sodyba su erdviais svirnais ir dideliais tvartais“ ligi šiolei stovėjo rami. Visur pleveno didžioji Viešpaties dovana - ramybė. Dabar jos netekta. Tad belieka nukreipti jėgas į darbą, kuo mažiau domintis politika, kurios visvien nepakeisi.

Vasarai baigiantis Juozas įstoja į Kauno Vytauto Didžiojo universitetą studijuoti architektūros, o Jurgis toje pačioje mokslo įstaigoje pasirenka mechanikos fakultetą. Ir štai broliai Lukšos klasikinių bruožų veidais, romantiškai banguojančiais plaukais vaikšto garbingos mokslo įstaigos koridoriais traukdami aplinkinių dėmesį. Jie apsigyveno Dariaus ir Girėno gatvėje, bet šeimininkė pasitaikė gan prastoka, tad netrukus išeitį pasiūlė Sigitas Nenorta, studijavęs pirmame kurse kartu su Juozu: jisai pakvietė brolius apsigyventi jo tėvų namuose Veiverių gatvėje.

Juozas architektūrą pasirinko ne atsitiktinai. Mokslas, kuriame inžinerinė mąstysena jungiasi su meno polėkiu, galutinai užvaldo jį.

Laisvu nuo studijų metu taip traukia pasinerti į poeziją, kuri įgalina tiesiogiai išreikšti dvasinį nusiteikimą. O jo nusiteikimas toksai: „viskas pasaulyje puiku, graži tėviškė, mylimi broliai ir sesuo, linksmi pokalbiai su mokslo draugais arba ramūs vakarai Juodbūdyje, muzika ir dainos, ir tiek laimės teikiančios studijos...

Ir visą šį gėrį graso atimti okupacija! Sieloje pradeda kilti protestas. Kaip jį išreikšti? Kol kas - nors eilėmis. Tai atitinka galimybes ir laiką. Be to, jisai įsijungė į Lietuvos aktyvistų fronto - LAF veiklą. Gimnazijoje priklausęs ateitininkams, universitete įsijungia į studentų ateitininkų „Grandies“ korporaciją.

Nė vienas to laikotarpio posmas turbūt neišliko, bet, lyginant su partizanų dainomis, jo sukurtomis vėliau, - tai turėjo būti emocionalios eilės.

Kaip ir reikėjo tikėtis, eiles nugirdo vienas šnipelis ir pranešė, kur reikia. Tenai nutaria, kad autorius - liaudies priešas. Ir vieną dieną architektūros pirmakursį areštuoja.

Šiandien, kai galutinai aiškus čekistų darbo braižas, galima įsivaizduoti, koks pavojus iškilo jam - jaunam, neatsargiam, atviraširdžiui!. Iš pradžių atrodė, kad vyksta dar tik pavieniai areštai, tai šen, tai ten suimamas mokytojas arba gimnazijos mokinys. Kariniai komisariatai ima registruoti vyrus, tinkamus pašaukti į kariuomenę. Lietuvos kaimas neaiškiai jaučia kolektyvizacijos grėsmę. Į valdžios struktūras įsijungia skurdžios moralės ir menko intelekto asmenys. Tai matydami, drąsesnieji uždainuoja: Kas pirmiau prekiavo Šeriais, uodegomis, Tai dabar tie visi -Pirmieji valdžioje!

Tie visi galvoja, kad „kaime liko nepaliesta buožija“, o miestuose „smulkioji buržuazija ir kleras“. Tad 1941-ųjų birželio mėnesį, prasideda patys žiauriausi trėmimai į sunkiai prieinamas Sibiro vietas, iš kur sugrįžti pavyko nedaugeliui.

Praną Nenortą taipgi areštavo. Be jokios globos liko trys vaikai, žmona ir dvi senutės, jo ir jos motinos.

Juozui tų trėmimų regėti neteko, kadangi jisai tada buvo uždarytas Kauno sunkiųjų darbų kalėjime. Oficialus kaltinimas toks: „priklausė slaptai organizacijai, kuriai vadovavo studentas Gediminas Ruzgys. Organizacijos tikslas - atkurti laisvą Lietuvą“¹⁰. Icikis Dembo, Eusiejus Rozauskas, Danielius Todesas, Romanas Celkovas, - daug pasakančios agresorių pavardės. Juozas papuolė už grotų neramiu ir pilnu pavojų metu tiek Lietuvai, tiek ir atskiriems žmonėms.

Duris į laisvę atveria dramatiškos aplinkybės.

Netrukus prasidėjo karas ir, kaip žinoma, sovietinė kariuomenė ėmė trauktis. Tokiais atvejais piktadariai aukų palikti ramybėje nemėgsta, nors iš pradžių atrodė, kad kalėjime visur tapo tylu. Bet pirmąją karo dieną, t. y. birželio 22-ąją, apie 22 val. „pasigirdo batų bildesys ir rusai ėmė laužtis į kalinių kameras.“¹¹

Niekur lengvai nepasiduodantis Juozas Lukša „liko toje vienintelėje 4-to skyriaus kameroje, kurios kaliniai, rusams laužiantis, užsibarikadavo iš vidaus. Pirmadienį, birželio 23 d. rytą šios kameros kaliniai išlaužė duris ir, pasklidę po visą kalėjimą, raštinėje surastais raktais atrakino visų kamerų duris, atverdami kelią į laisvę keliolikai šimtų kalinių.“¹²

Išvargęs Juozas skubėjo į Veiverių gatvę, Nenortų namų link, kur rūpestingoji Nenortienė galbūt paduosianti šį tą užkąsti.

Antanas prisimena, kaip tada sutiko - visai atsitiktinai -savo brolių Juozą ir kaip tos pačios dienos vakarą jiedu pėsčiomis parėjo namo...

1941 metų birželio 22-sios priešaušriu Lukšų šeimą pažadina ne čekistų beldimas į duris, bet vokiečių aviacijos trenksmas. Žmonės nė nespėjo atsitokėti, kai vienas okupantas pakeitė kitą - prasidėjo vokiečių okupacija. Kiek ji truks ir kaip reikės gyventi dabar - niekas nežino. Juozas Lukša toliau studijavo universitete, turėdamas nuostatą, kad ir naujam pavergėjui nusileisti neverta. Ką jisai konkrečiai nuveikė slaptoje veikloje vokiečių okupacijos metais aiškių duomenų neišliko. Jo broliai Jurgis ir Antanas studijavo taip pat, pastarasis toje pat mokslo įstaigoje pasirinko geodeziją. Jokių sukrėtimų šeimoje kol kas nėra ir gali būti, kad to nebus nė ateity.

Broliai gyveno pas Nenortą, ir vieną kartą nuostabus dainavimas nuaidėjo mėtomis kvepiančiais Aleksoto šlaitais. Tada „net persisvėrę, per langus vokiečių karininkai nustebusiais veidais dairėsi aplink..." ¹³ Visa tai girdėjo Prano Nenortos sūnėnas Vytautas Stašaitis, kaip tik tuo metu ėjęs į dėdės namus. Palyginimui reikėtų pagalvoti, ar rusų karininkai vėliau kada nors girdėjo brolių Lukšų dainą...

1943 metais nežinia iš kur pasigirsta kalbos, kad vokiečiams ėmė nesisiekti. Laikraščiuose dar ryškūs optimistiniai pranešimai apie reicho armijos sėkmę: „naujas vokiečių ginklas", „Sumušti sovietų puolimai prieš Kubanės įtvirtintąjį prietilį" ir kiti. Generalkomisaras fon Rentelnas per apskričių viršininkų suvažiavimą Kaune prisipažįsta, kad „kova yra sunki ir rimta". Gal reicho atstovas turi aiškiaregystės dovana, kad teigia: „Jei bolševikai kada nors vėl galėtų į Lietuvą įžygiuoti, tai keršytų kiekvienam lietuviui... Pasekmės būtų neįsivaizduojamos skerdynės ir kraujo praliejimas." ¹⁴ Aukštas pareigūnas stebėtinai teisingai pareiškia: „Nereikia būti pranašu, kad pasakytum, jog nei Anglija, nei Amerika kada nors pradėtų trečiąjį pasaulinį karą vien tam, kad Lietuvą išgelbėtų iš bolševizmo nagų." ¹⁵

Iš tiesų šios dvi galingos valstybės niekada Lietuvai niekuo nepadės, o per pokario žudynes - netgi tylės. Paskui, 1991-aisiais, visus didžiai nustebindama, Amerika Lietuvos nepriklausomybę pripažins viena iš paskutiniųjų.

Vokiečiams rytų fronte sekasi vis prasčiau. Galingoji valstybė dūsta, tarsi jausdama pralaimėjimo katastrofą. O rusai, pagrobę Pabaltijį

1940-siais, dabar aiškiai nusiteikę ekspansijai į Vakarus. Tenai - Baltija ir patogus išėjimas į jūrą.

Galop vieną dieną tampa aišku, kad frontas artėja prie Lietuvos sienų sparčiais tempais. Visų atmintyje dar ryškūs keturiasdešimtųjų įvykiai; jie kelia baimę, ir žmonės nežino, ko griebtis, Belieka išeitis: bėgti nuo pavojaus. Ir daugelis taip daro.

Lukšų šeima nusprendžia niekur nesitraukti „dar tada, kai frontas kiek stabilizavosi ant Nemuno krantų.“¹⁶ 1944-jų liepos pradžioje Juozas nukanka į Kauną, kad geriau suprastų visą padėtį. Pavargęs grįžta namo pavakare.

Prienus rusai užima liepos 22-ąją, o iš čia Juodbūdis -kaip ranka pasiekiamas. Lukšų sodyboje tuojau įsikuria „trisdešimties raitųjų“ būrys, stebindamas aplinkinius nešvara ir skurdu.

Diena, kai „rytų siaubas grižo mūsų kraštan,“ gerai išliko Juozo atminty. Tą liepos sekmadienį šeima prie stalo sėdėjo įprasta tvarka: „tėvas gale, motina dešinėj, tarnaitė Marytė Milašauskaitė greta jos, „o mes penki broliai, - Vincas, Jurgis, Juozas, Antanas ir Stasys - užustaly. ...Tėvas tylėdamas pradeda srėbti šaltibarščius. Nenoromis pasekam juo.“¹⁷

Girdėjosi minosvaidžių sprogimai. Drebėjo langų stiklai, buvo tvanku. Širdin skverbėsi nerimas.

Po kiek laiko trobon įsiveržė būrelis pavargusių ir netekusių vilties vokiečių, suvokiančių, kad baigta su jais ir Vokietija.

Paskui minų švilpimas staiga nutilo, o vakarų link nutolo paskutiniai vokiečių karių siluetai.

Pagaliau ant nuvaryto kuino pasirodė raudonarmietis „Pats nugara pridengęs rusiška apdriskusia palapine, purvinais drabužiais ir ilgokai nesiprausęs, atrodė daugiau panašus į giltinę negu į karį žvalgybininką“. ¹⁸

Į okupacinę armiją tuoj pradedami gaudyti „savanoriai“.

Taigi kovokime ir šaukimės ką nors pagalbon.

Seneka

Frontas nesugriš

Į jaukią Lukšų sodybą nejučia įslenka liūdesys ir netikrumas.

Vyrams nėra kitos išeities, tik slapstymasis. Bet koks jaunas vyras kelia įtarimą vien dėl to, kad yra jaunas ir stiprus, pagaliau, kad - gyvas! Esantys arčiau miškų - glaudžiasi tenai. Kiti įsirengia slėptuves savo arba giminių sodybose.

Broliai Lukšos irgi nusprendžia „nešimaišyti ilgai po savo tėviškės apylinkes“, kadangi areštai vis dažnėja. Tėvai tyliai, bet ryžtingai imasi saugoti savo vaikus.

Yra nuošali vietelė prie Išlaužo - tetos Vilkienės sodyba. Sudegus gyvenamajam namui, iškilo reikalas statyti naują trobą. Broliai Lukšos nutaria čia kuri laiką pagyventi ir užsiimti statyba.

Šis gyvenimo tarpsnis vėliau „Partizanuose“ bus pavaizduotas šviesiais niuansais, dargi su humoro gaidelėmis. Anot Antaninos Garmutės, gryčia išdygo per savaitę.

Broliai stato namą Mogiškėje, o likę namuose šeimos nariai suka galvas, kaip įveikti rugiapjūtės darbus.

Simanas Lukša pastaruoju metu ėmė jausti nuovargį. „Nejaugi taip staiga pasenau?“ - mąsto vakarais sėdėdamas gonkelėse. Daug neramumų per pastarąjį laiką matė jo namai. Bet šeima sveika ir laiminga - tai svarbiausia. Tad kodėl jį slegia kažkokia sunki nuojauta? Jaučia, kad kalti ne metai, bet rūpesčiai ir nerimas.

Virš sodo liepų leidžiasi pailsęs rugpjūčio vakaras. Simanas Lukša nugrimzta į susimąstymą. Vis sukasi mintys apie buvusį gyvenimą. Išplaukia atminty rugiapjūtės talkų vaizdai. Anksčiau šiuos darbus baigdavo netrukus po šv. Onos, o dabar - nė neįpusėta. „Ar sulauksiu dar tokių talkų, kai darbas neša Dievui garbę, o žmogui naudą?“ Paskui rodos regi pernykštes pabaigtuves ir savo sūnus jaunimo būry: pagal seną tradiciją vyksta laistymasis vandeniui. Taip būdavo kiekvieną vasarą. Iš pradžių talkininkai prausiasi rankas bei veidą, kol galop kažkuris neištveria ir lyg iš netyčių tēkšteli šalto vandens ant besiprausiančių. Na, tada ir prasideda... O jisai, stovėdavo priemenės

tarpdury gėrėdamasis tuo jaunystės džiaugsmu. Gražių prisiminimų sukeltas šurmulys nušvietė rūstoką rimtojo ūkininko veidą.

Rugius ir vasarą pabaigia suvežti kaimynų ir namie likusio brolio Vinco padedami, paskui atėjo eilė kitiems ūkio darbams.

Vieną dieną prie namo Vilkų sodyboje besidarbuoją broliai sužinojo, kad pradeda veikti Vytauto Didžiojo universitetas Kaune.

Studijas tęsti būtina! Dar nė neprasidėjus mokslo metams, Juozas su broliu Jurgiu vėl įžengia į pasiilgtas patalpas Mickevičiaus ir Donelaičio gatvių kampe. Kelia ūpą valdžios pažadas, kad aukštųjų mokyklų studentai būsią atleidžiami nuo karinės tarnybos. Vytauto Didžiojo universitetas dabar priklauso Švietimo ministerijai ir Antanas Venclova skubiai pasirūpino, kad šios mokslo įstaigos pavadinime neliktų Didžiojo kunigaikščio vardo.

Jurgis toliau studijuosiąs inžinerijos mokslus, o Juozas - architektūrą. Broliai čia randa profesorius, dirbusius prieš karą: Antaną Pureną ir Vytautą Mošinskį. Prorektorius ūkio reikalams Barzdžiukas paveda sutvarkyti sujauktas auditorijas ir tą pačią dieną paskiria Juozą savo pavaduotoju. Prozaiškas kuopimo darbas tampa nelauktai prasmingas. Valant kabinetus Medicinos fakulteto auditorijose dėmesį patraukė šūsnys popierių ir bylų. Pažvelgę atidžiau, suprato, kad tai informacija, kuria bemat galėtų susidomėti saugumas. „Po nemenkų pastangų suradom ir savo bylas. Net plaukai ant galvos pasišiaušė. Tokios medžiagos užteko, kad mus sulikviduotų...“ ¹⁹

Įžvalgumas, lydimas ryžto - bruožas, tarnaujantis jam visą ryškų ir trumpą gyvenimą.

Iš tiesų - čekistai jau „sekančiomis dienomis susirūpino panašių dokumentų globa“, bet šie popieriai jau suspėjo virsti dūmais čia pat esančiame krematoriume...

Juozui ir broliams - Antanui bei Jurgiui - išduodami dokumentai, atleidžiantys nuo karo prievolės. Gal normalus gyvenimas grįš į vėžes?

Vienąkart netoli Įgulos bažnyčios Juozas sutinka Uosį-Algirdą Varkalą, kuris „jaučiasi gana puikiai“, įsigijęs kokią tai priemonę dokumentams gaminti ir paklausia Juozą, ar nežinąs vyrų, kurie „be dokumentų tupi įsikasę šiauduose ir dreba, kad kratydami rusai nepersmeigtų nugarą durtuvais ar neperšautų“. ²⁰

Šis, iš pažiūros ne itin reikšmingas epizodas, pasako gana daug: jis pažadino drąsios prigimties polinkį savo nepaprastas jėgas ir ryžtą nukreipti į tenai, kur laukia jo pagalbos. Kenčia Lietuvos vyrai, o jisai čia vaikšto sau! To negali būti!

Po okupanto padu ims nykti tauta - jisai negalės į tai ramiai žiūrėti, „nors lauktų kailialupys budelis ir kankinimas ugnimi“.

Kol kas didžioji misija ramiai glūdi jo drąsioje sieloje. Dabartinėmis sąlygomis laisvei reikia skirti jėgų nors tiek, kiek skiria, pavyzdžiui, Uosis. Su juo Juozą netrukus susies sunki partizano dalia.

Dabar svarbiausias rūpestis - studijos.

Kaune pragyvenimas sunkus. Maistas parduodamas pagal korteles. Privilegiuotiems asmenims - tos kortelės dosnesnės. Broliai Lukšos privilegijų neturi: darbštumas, dvasinė ir fizinė harmonija bei aukšti idealai - privilegijomis dažnai lieka neatžymėti.

Tačiau reikia kaip nors verstis. Su broliu Jurgiu apsigyvena bendrabutyje, Kęstučio gatvės 24 name. Tai nacionalizuotas garsaus mediko Prano Mažylio rūmas. Nors jo šeimininkas kažkada Krokuvoje dalyvavo LSDP užsienio biuro narių susitikime ir regėjo garsų pasaulio piktadarį Lenina, tas jo nekilnojamojo turto neapgynė.

Paskirtą kambarį pirmiausia reikia iškuopti. Bet, turint praktikos, tai padaryti nesunku.

Visą studentiško gyvenimo romantiką nustelbia vargas: reikia keltis gaidgyste ir valandų valandas stovėti eilėje prie duonos, kur „praeina daugiau laiko negu paskaitose“.

Daug bendrabučio gyventojų - pažįstami iš ankstesnių studijų metų. Po skurdžios vakarienės (tų parduotuvių duona tokia nesoti) ilgokai kalbamasi. Pirmiausia aptariami studijų reikalai, paskui nukrypstama „ir į netolimos praeities rezistencines kovas pirmos bolševikinės okupacijos metu“. [21](#)

Tokios kalbos neišvengiamai veda prie dabartinės situacijos analizės, kai prieinama neabejotina išvada, kad viskas eina blogyn. Tada Juozas pasitelkia Lietuvos istoriją ir jos pamokančius laikotarpius. Jo aiškus protas stabteli ties ištakomis kelių, kuriaisėjo tie, kurie norėjo gero savo tautai. Tenai eiti sunku ir mirtinai pavojinga.

Ko imtis būtų protingiausia dabar? Kur jisai galėtų investuoti savo neprilygstamos drašos ir valios dovaną?

Jauni studentai, energingi ir tiesios širdies, tiki, kad „žmogaus ir tautų teisės yra nedalomos“. Taip parašyta Atlanto Chartoje, apie kurią jie girdėję...

Ak, toji Atlanto Charta, kuria tikėdami žus tūkstančiai Lietuvos vyrų.

Apie Ribentropo-Molotovo paktą bei jo slaptuosius protokolus jaunimas nežino nieko.

Vis labiau įsirudenėja. Spalio mėnuo gana tykus ir Laisvės alėjos liepų auksas tebežvilga ant šakų, po praeivių kojomis paskleisdamas tik retą ažūrinę skraistę. Rudeniškoje tyloje kartais pasigirsta duslus dundesys kažkur vakaruose. Tai rusai su vokiečiais kaunasi prie Klaipėdos ir, kiek girdėti, gana sėkmingai. Taigi frontas nebegrįš. Reiškia - okupacija pasiliks.

Aš iš tikrųjų nežinau, kas bus,

bet žinau, kas gali būti.

Seneka

Negando sparno šlamesys

1945-ųjų sausio pabaigoje universiteto vadovybė Juozą išsiunčia į Gaižiūnus ūkio reikalais: reikia pakrauti į vagonus durpes, skirtas universiteto pastato šildymui. Būsimojo architekto rankos darbo nesibaido, ir viskas sekasi gerai. Tik giliai širdin įsirėžia čia matyta žmonių išvežimo į Sibirą scena, kai „nenorom turėjau nusukti akis į šalį, kad nuslėpčiau susijaudinimą.“ [22](#)

Į Kauną jis grįžta vasario antroje pusėje nekalbus ir sunerimęs. Beeinant Donelaičio gatve, jį pasitinka Antanas Kedys, Statybos fakulteto studentas, su pritrenkiančia žinia: du kambario draugai ir brolis - jau už grotų! Suimtas Jurgis. Pasirodo, visa tai įvyko kaip tik tą naktį, kai, išvargęs po durpių krovimo, miegojo ir sapnavo košmarišką sapną.

Sukrėstas naujienos ir pamiršęs atsargumą, neiškenčia neužėjęs į bendrabutį. Tenai pamato tik ką įvykusio įsibrovimo pėdsakus. Albina Kunigonytė pasakoja užpuolimo smulkmenas. (Kai rašys „Partizanus“, Juozas šią teroristinę sceną sugebės apipinti komiškais elementais). Nesumojęs, ko griebtis, apsistoja pas draugą. Pasitraukti iš Kauno būtų nesunku, bet gali prireikti pagalbos broliui. O kas bus su studijomis? Jisai - jau diplomantas. Jo diplominis darbas - reprezentacinio viešbučio, kuris stovės Laisvės alėjos ir Gedimino gatvių kampe, projektas.

„Lietuva“ - vadinsis tasai būsimasis rūmas.

Toksai vardas ir jo Tėvynės, kuriai nori pastatyti patį puikiausią - Laisvės - rūmą nepaprastas architektas Juozas Lukša...

Kodėl taip netikėtai suėmė Jurgį? Reikia kuo greičiau viską sužinoti. Įdomių vakarų bendrabutyje matyt daugiau nebus.

Ūmai prisiminė vieną dalyką. 1944 metų vasarą, Jurgiui beariant ražieną, iš miško netikėtai išlindo rusiukas, vokiečių paimtas į nelaisvę. Vasilijaus veide „jau buvo ryškios vargo žymės.“ Lukšų šeimai ir kaimynams gelbstint, nelaimėlis tada „laimingai sulaukė raudonųjų.“ Vasilijaus būta dėkingo ir apdairaus: jis tada įsiūlė jo ranka rašytą

pažymėjimą, kur trumpai nupasakojo savo istoriją ir teigė, kad Lukšų šeima, nežiūrėdama vokiečių įsakymų, jį visą laiką globojo, išgelbėdama jo, Vasilijaus Aleksandravičiaus Osokino gyvybę.

Tada Jurgis nematė reikalo paimti šį raštelį. Bet Vasilijus buvo atkaklus:

- Ateis laikas, kai tu man būsi labai dėkingas... Tu nežinai, kiek žmonių mūsų kaime prarado laisvę vien dėl to, kad nesugebėjo įrodyti lojalumo sovietų valdžiai.

- Argi taip gali būti?

Lukšų globotinis bolševikų aršumą, pasirodo, perprato daug anksčiau ir „gerai žinojo visus raudonųjų naikinimo metodus.“ [23](#)

Raštelis kuris dabar galėjo pagelbėti, nepasimetė - buvo rastas kažkuriame mamos komodos stalčiuje. Raštelio pagrindu surašytą liudijimą pasirašė keli kaimynai.

Jurgį paleidžia vieną gegužės pradžios naktį „iš Laisvės alėjos Nr. 6, užverbavę“.

Kaip? Jurgį Lukšą pasisekė užverbuoti? Nesibaiminkime: „Tik žinia, jog visame krašte veikia partizanai, jį pakreipė apsispręsti pasirašyti su tvirtu nusistatymu, užuot tapus „sotrudniku“, tapti partizanu.“ [24](#)

Nenuleisdamas rankų ir įpratęs nedelsdamas veikti, nepasiduoda įvykių eigai. Paduoda pareiškimą, prašydamas trijų savaitių atostogų, idant čekistai, teiraudamiesi apie jį bendrabutyje ar universitete, nepamanytų, kad jis jau pas partizanus. Atostogų jį išleidžia, ir tą pačią dieną parvažiuoja namo į Juodbūdį.

*Vadinasi, lyg prieš žemėje,
reikia žvalgytis į visas puses
ir įsiklausyti į kiekvieną krepštelėjimą.*

Seneka

Pavasario ir laisvės trauka

Žibuoklių kvėpėjimą, sklindantį iš Lietuvos miškų, pamažu nustelbia vėlyvesnių žiedų aromatas. Įmirkusiose pievose saulės ir džiaugsmo spalva plieskia purienos. Artėja Motinos diena.

Bet visoje toje pavasario grožybėje jaučiasi keista įtampa- lyg netikrumas, lyg sunkiai įvykdomas troškimas. Visa lyg ir nutilę, vakarais negirdėti dainuojant jaunimo nei vaikų klegesio.

Dainos nutilo šį pavasarį. Kraštas gyvena kitais rūpesčiais. Į laisvės žygį kyla Lietuvos vyrai!

Ties Alytumi, panemunės pušų tankmėje, palikęs savo mokinius, pirmajam kovos žingsniui rengiasi Adolfas Ramanauskas. Dzūkijos miško stovykloje Juozas Vitkus Kazimieraitis „Iš cinko, varinio laido ir mėlynojo akmenėlio“ pagamina bateriją ir parengia radijo imtuvą. Nerimsta, kovon kyla Žemaitija, pavasarinio Baltijos vėjo gaivinama ir greitai sugrįšiančia laisve alsuojanti.

Dar ankstyvą 1945-ųjų pavasarį Kaune žmonės rasdavo atsišaukimų, kuriuose kažkas stengėsi supažindinti su politinių įvykių prognoze ir nurodydavo, į ką orientuotis. Tai Lietuvos Išlaisvinimo Taryba, LIT, - slapta organizacija, siekianti padėti nelegalioje padėtyje atsidūrusiems vyrams. Vienas veiklos barų - pagaminti tinkamus dokumentus, kuriais naudotųsi priverstieji slapstyti. Paprašytas vieno asmens, kurio vardas šiandien nežinomas, Juozas čia pritaiko savo sugebėjimus.

Gegužės viduryje įvykus išdavystei, čekistai suima pagrindinius LIT narius.

„Su likusiais LIT nariais aš nepajėgiau susirišti ir patekau į naują sąjūdį.“ Tas naujas sąjūdis - tai Lietuvos Partizanų Sąjūdis. Patekęs į jį, Juozas dar nesislapsto, nors jo buvęs bendradarbis iš LIT suimtas ir žiauriai tardomas. Šioje organizacijoje buvo pasižadėta neišduoti, ir Simutis, Stasys Šinkūnas - laikosi pažado: „Simučiu sutraiškė sąnarius, o aš vis vaikščiojau laisvas ir nepriklausomas.“ ²⁵

Naujame Sąjūdyje jisai dirba organizaciniame skyriuje. Kyla idėja iš Dzūkijos išsikviesti Juozą Vitkų, tada dar galutinai neperėjusį nelegalion padėtin. Pasišaukta patriotų ir iš kitų Lietuvos vietų. Jie visi būsią nelegalioje padėtyje Kaune ir nepastebimai veiksią didelio miesto šurmulyje.

Deja, Juozą Vitkų, inžinierių, nepriklausomos Lietuvos karybos specialistą, atpažįsta keli sutikti kauniečiai. Nėra garantijos, kad taip neatsitiks ir su kitais. Pulkininkas grįžta į Dzūkiją, ir Juozas įsitikina, kad jokiai organizacijai neįmanoma išsilaikyti „pusiau legaliai“ miestuose. ²⁶

Lietuvos Partizanų Sąjūdžio veikla baigėsi, nes buvo suimta žymi dalis jo narių; pats vadovas Matas Mastauskas Vilkas mirė kalėjime tardomas.

Siekimas laisvės iš mažumės glūdi Juozo Lukšos išdidžioje prigimtyje. Užuoat baigęs studijas bei siekęs greičiau gauti architekto diplomą, jisai mąsto, ką nuveikus laisvės labui. Svarsto kovos už laisvę galimus būdus.

Kad viskas vyktų sklandžiai, nusprendžia pasitarti su Suvalkijos partizanais. Vietiniai partizanai vieną naktį jį pristato Kardui, tada Geležinio Vilko pulko, vėliau rinktinės vadui. Vos ji išvydęs, Juozas nustemba: šis vyras ne tik geras pažįstamas, bet dar ir tolimas giminė. Juozas Stravinskas Kardas iš legalaus gyvenimo pasitraukė gal prieš mėnesį. Naujoku nelaikomas, kadangi jau „gavo kulų lietaus ties Kiauliškėmis“. Dabar „Žiburio“ gimnazijos chemikas įsitaisęs ant kelmo, kalba apie svarbias užduotis ir duoda nurodymus eiliniams partizanams. Vadavietėje pakilus sambrūzdis. Ruošiamas laikinas drausmės statutas padaliniams, tobulinama būrių struktūra, redaguojamas priesaikos tekstas. Kai kurie inikę į žemėlapius; nustatinėjamos būrių, kuopų, rinktinių ribos.

Geležinio Vilko rinktinės istorija ir tuometinė būklė gerai atsispindi Juozo Stravinsko Kardo pranešime, kurį jis skaitė 1946-ųjų gegužės trečiąją partizanų vadų suvažiavime Skaisčiūnų kaime. Pasirodo, šiose vietovėse partizanai pradėjo burtis dar 1944-ųjų rugpjūtyje, vos mėnesiui praėjus nuo sovietų okupacijos. Tuo laiku, kai ateina Juozas, čia telkiasi apie du šimtai partizanų. ²⁷ Teritorija pasižymi miškingumu. Bunkeriai miškuose ir sodybose patikimai glaudžia laisvės idealų riterius. Pradžioje jiems vadovavo Bronius Kuzmickas Briedis, kuris netrukus užjojo ant pasalos ir žuvo. Toliau vadovauti daliniui išrenkamas Dešinys. Bet ir jisai neišvengia panašaus likimo. Tada

pavojingų pareigų imasi Vincas Senavaitis. Vieną kartą susidūrus su čekistais, jisai sunkiai sužeidžiamas. Netekęs jėgų, liepia palydovams jį palikti, o patiems gelbėtis.

Jaunystėje „sunku priversti širdį niekinti gyvybę“ - pavaldiniai paklūsta vadui ir pasitraukia. Pslėpę sužeistą jį po neižvelgiama lapija, nutolsta žinomais takais. Prašvitus ir pavojui praėjus, sugrįžo jo paimti. Visi nustebo: toje vietoje buvo tuščia, šliaužimo žymių nematyti, kraujo pėdsakų nėra. Kur jis dingo, niekas nežinojo. ²⁸ Ir štai dabar Kardas tęsia narsiųjų pirmtakų žygį.

Beveik tuo pačiu metu, kai Juozas ateina į jo vadovaujamą rinktinę, Skardupių klebonas Antanas Ylius sušaukia susirinkimą, kuris laikytinas Tauro apygardos, kuriai priklauso Geležinio Vilko rinktinė, kūrimosi pradžia. Liepos 19-ąją klebonijon atvyksta Vytautas Gavėnas, Jonas Pileckis, Albinas Ratkelis ir Leonas Taunys. Tačiau Tauro apygardos įkūrimo diena laikoma rugpjūčio 15-ji. Tada vadu išrenkamas Leonas Taunys Kovas ir nustatomos apygardos bei ją sudarančių rinktinių ribos. Geležinio Vilko rinktinės teritorijai priskiriami Garliavos, Pakuonio, Prienų, Gudelių, Šilavoto, Šališkėlių, Sasnavos ir Balbieriškio valsčiai.

Šia protėvių žeme Juozas Lukša, pasirinkęs ne vieną slapyvardį, vaikščios pavojingos tylos persmelktais vidurnaktiais ir gūdžiais apyaušriais. Ūkininkų sodybos nekartą jaukiai priglaus jį ir bendražygius. Niekas šiandien jau nesuskaičiuos, kokį nuotolį nužygiavo jo, neprilygstamo ėjiko, kojos. Tokios prabangos, kaip telefonas, automobilis, radijo ryšys - miško broliai nė nesapnavo. „Partizanuose“ randame kukliai tepratariant, pvz., „šia nakt turėjome nueiti 20 km“, - lyg būtų kalbama apie malonų pasivaikščiojimą ligi kaimyno kiemo.

Jau rugpjūtyje Juozas „nustatyta ryšių tvarka“ iškviečiamas į susitikimą su vadais. Abu su ryšininke Audrone ateina į Mikalinės giraitę. Šio, vos 56 ha turinčio miško plote „žavioj aikštelėj“ jis pamato didelį kovotojų būrį. Pirmą kartą sutinka Zigmą Drungą, tada dar besivadinantį Šernu, vėliau - Mykolu Jonu. Čia Juozas gauna nurodymą vykti į Suvalkijos vadų suvažiavimą Skardupiuose. Susirinkusieji per radiją išgirsta pranešimą, „apie atominės bombos jėgą, parodytą prieš keletą dienų Japonijoje. Buvo tikima, kad su šiais išradimais prasidės naujas tempas ir pasaulio politiniame gyvenime.“ ²⁹

Tik ką įkurtoje Tauro apygardoje Geležinio Vilko rinktinė gal svarbiausias ir sklandžiausias veikiantis padalinys, kur pagrindinis

gyvenimas gan intensyvus: reguliariuose posėdžiuose aptariami einamieji reikalai ir didingi ateities planai. Dalis apygardos steigėjų nutaria suburti Lietuvos išlaisvinimo komitetą, kuris tęstų Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto - VLIK - darbą. Pasiryžtama apie Lietuvos nelaimę pranešti laisvajam pasauliui. Tam reikėtų pagrobti lėktuvą ir juo nugabenti dokumentus į Vakarų. ³⁰

Artėjant Mykolinėms, rugsėjo 29-jai, Mykolas Jonas surinko visus balsinguosius ir skubotai juos paruošė rytdienos Mykolinių giesmėms. Tada po Skardupių bažnyčios skliautais suskambo gražus Skirmanto tenoras...

Ruduo gilėja, o partizanų gretos - tankėja. Miškuose suranda prieglobstį daug jaunimo, kuriam galimybę gyventi legaliai atėmė okupantas. Gresia prievartinis ėmimas į kariuomenę ir areštai - nežinia kada ir už ką. „Vyrai, kuriems pavykdavo išsislapstyti ir grįžti namo, labai įtūždavo, radę gimtinę apiplėštą, jiems kildavo noras deramai nubauti sovietų plėšikus“. ³¹

Kai Jurgį Lukšą paleido iš kalėjimo, jisai, būdamas labai stipraus fizinio sudėjimo, atrodė sveikas, tik veidas buvo labai išpurtes, drobės baltumo. ³² Kai atrodė, jog viskas nurimo, ir NKVD nerodo jokio dėmesio, Jurgis įsidrašino ateiti į paskaitas mechanikos fakultete. Apsigyventi bendrabutyje - rizikinga: nežinia, kada sulauksi naktinio pogromo. Tad būsimasis mechanikas laikinai prisiglaudžia Aukštojoje Panemunėje pas Garmus, Birutės gatvės 32 name. Čia nerūpestingas dienas leido mokiniai: Kazytė ir Pranas Kižiai - Onos Lukšienės brolienės vaikai iš pirmosios santuokos, o kitą kambarį buvo užėmę du jaunesni moksleiviai iš Piliunos. ³³

Linksma šutvė, kuriai netrūksta išradingumo vis naujoms vaikiškoms išdaigoms. Pabraukus į lango stiklą nykščiu, kyla įkyrus bildesys ar nepakenčiamas tarškėjimas. Po to sukeliamas baugus dunksėjimas kamine; jei išgąstis ne toksai, kokio tikėtasi, gerai tarnauja skardos gabalai, suverti ant laido -vidurnakčiais palėpėje jie klaikiai žvanga.

Čia apsigyvenus Jurgiui, vaiduokliai dingo, visi tapo vyresni. ³⁴ Nekalbus ir vyriškas, naujasis gyventojas vakarais palinksta prie brėžinių. Griežta lūpų linija, įdėmus žvilgsnis ir romantiškos garbanos.

Iš pradžių Jurgis nepastebi, kaip vis dažniau į jį stebėjiasi Kazytė. Jai kelia nusistebėjimą - kaip Jurgis viską supranta toje brėžinių raizgalynėje? Koksai puikus inžinierius bus...

Besidominčią Kazytę kartą pastebi ir Jurgis. Jinai jam atrodo tokia trapi... Ar žino ji, kokiame žiauriame pasaulyje gyvena? Sykį Jurgis švelniai paaiškino jai, kas yra alkūninis velenas, kokią paskirtį atlieka švaistiklis ir apibūdino medžiagų atsparumo sąvoką.

Susirasti šiuo neramiu metu merginą jisai nė nesiruošia. Tai būtų tikra nesąmonė. Nei į vakarėlius vaikščiosi, nei iš šokių parlydėsi, nei juo labiau - vesi. Tai kam imtis beprasmiškų dalykų?

¹ Stasys Raštikis. Kovose dėl Lietuvos, t. 1, Vilnius, 1990, p. 590.

² Ibid.

³ Stasys Raštikis. Kovose dėl Lietuvos, p. 605.

⁴ Ibid.

⁵ Stasys Raštikis. Kovose dėl Lietuvos, t. 2, p. 23.

⁶ Ibid., p. 24.

⁷ Ibid.

⁸ Stasys Raštikis. Kovose dėl Lietuvos, t. 2, p. 31.

⁹ Antanas Venclova. Jaunystės atradimas, Vilnius, 1966, p. 510.

¹⁰ Kęstutis Kasparas, Vidmantas Vitkauskas. Partizano dalia. Juozas Daumantas. Kn. „Partizanai“, penktasis leidimas, Kaunas, 2005, p. 702.

¹¹ Ibid.

¹² Ibid.

¹³ Antanina Garmutė. Išėjo broliai, Kaunas, 1990, p. 13.

¹⁴ „Mes nugalėsime bolševizmą! Principiniai generalkomisaro dr. von Ren-teln išvedžiojimai per apskričių viršininkų suvažiavimą Kaune. In: „Ateitis“, 1943 m. balandžio 8, nr. 82, p. 1.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Juozas Daumantas. Partizanai, Vilnius, „Vaga“, 1990, p. 11.

¹⁷ Ibid., p. 9.

¹⁸ Ibid., p. 10.

¹⁹ Juozas Daumantas. Partizanai, p. 22

²⁰ Ibid., p. 36.

²¹ Juozas Daumantas. Partizanai, p. 43.

²² Juozas Daumantas. Partizanai, p. 109.

²³ Juozas Daumantas. Partizanai, p. 69.

²⁴ Ibid.

²⁵ Juozas Daumantas. Partizanai, p. 73.

²⁶ Ibid., p. 74.

²⁷ Lietuvos laisvės kovotojų Tauro apygardos rinktinių vadų suvažiavimo, įvykusio 1946 metų gegužės 3 d. Skaisčiųų kaime, protokolas. Laisvės kovų archyvas, nr. 1, 1991, p. 15.

²⁸ Vincas Senavaitis Žaliavėlnis Šiaurys buvo sužeistas ir dingo be žinios Degimų kaime, Šilavoto valsčiuje per Degimų-Vilkų kautynes.

²⁹ Juozas Daumantas. Partizanai, p. 109.

³⁰ Tauro apygardos štabo dokumentai. Laisvės kovų archyvas, nr. 1 1991, p. 6.

³¹ Leonas Vilutis. Likimo mozaika, Kaunas, 1992, p. 26.

³² Juozas Daumantas. Partizanai, p. 70.

³³ Antanina Garmutė. Išėjo broliai, Kaunas, 1990, p. 15.

³⁴ Ibid

ŽMONĖS KOVOS LAUKE

Žmonės kovos lauke, jūs pati žinote, negali laisvai šnekučiuotis ir pranešinėti, ar jie gyvi, ar mirę... Balzakas

Štai kaip yra: doras vyras veržiasi prie visko, kas gražu, nors ir laukia kailialupys budelis ir kankinimas ugnimi.

Seneka

Naujos pareigos

Skardupių bažnytkaimį, kuriame per Mykolines įkvėptai skambėjo giesmės, 1945-ųjų rudenį užgriūva nelaimė. Kunigas Antanas Ylius vėliau prisimins: „Po visų pamaldų gauta žinia iš Marijampolės, kad čia prasidėjo mūsų organizacijos narių suiminėjimas". ¹ Kitą naktį čekistai atsirado Skardupiuose ir, apsupę kleboniją, kunigą Ylių pažadina trankiu beldimu į langą.

Tą spalio vidurnaktį jauna Tauro apygarda gauna sunkų smūgį. Suimami ir maždaug po mėnesio kankinančių tardymų nužudomi Leonas Taunys Kovas ir Vytautas Bacevičius Vygandas. Kiti su Skardupiais susiję asmenys nuteisiami kalėti įvairų laiką. Išvengia spąstų Vytautas Gavėnas Vampyras, nes tą lemtingą naktį jisai „nukeliavo savais keliais" ². "o kiti išvengusieji suėmimo „skubiai pakeitė savo būstines".

Lapkričio vidury iškyla grėsmė ir Juozui. Tardant suimtuosius, matyt buvo iššifruotas Skirmanto asmuo. Jisai išvengia suėmimo apdairiai išsikeldamas iš buto Kaune, Donelaičio gatvėje, kur pastarąjį laiką gyveno. Pereidamas į naują butą, buvusių patalpų šeimininkei pasakė gyvensiąs visai kitu adresu, negu buvo iš tikrųjų. Nuojautos vedamas, atsargiai patikrina padėtį ir įsitikina, kad reikia slėptis nedelsiant, kadangi „visos vietos, net nieko bendro neturinčios su pagrindžio veikla, buvo enkagiebištų apsėstos." ³ Tada su Jurgiu skubiai parvyksta į Geležinio Vilko rinktinę. Randa prieglobstį Mogiškėje, kur yra unikali slėptuvė - „tvirtas skarda apkaltas pastatas iš trijų sekcijų, su mažais, grotomis apkaltais langeliais." Svarbiausia, kad bunkeriai iš svirno požeminėmis angomis vedė į sodo nuokalnės krūmus. Įrengus krosnis, partizanai apsigyveno viršuje. Jausdami pavojų, nusileisdavo į apačią ir nuo Šventupės alksnynų pasiekdavo didžiuosius Prienų šilo miškus ⁴.

Jaunėlis Stasys Lukša, su pagrindžiu bendrų reikalų dar neturįs, patikliai pasilieka Kaune. Bet jis labai klysta: enkavedistai netrunka surasti naują jaunojo Lukšos įsikūrimo vietą ir paryčiais apsupa namą. Užklupe Stasiuką, ima tardyti, bet -keista - nesuima. Veikiausiai jį norima palikti kaip jauką broliams privilioti. Tada Stasys „gerokai apkultas ir palikęs be dokumentų", sugeba įtikinti persekiotojus, kad jo

broliai visai nesislapstą, o tik šiaip išvykę į Vilnių. Po to jis nedelsdamas išnyksta iš čekistų akiračio.

Motina ir tėvas sukrėsti. Tokios įvykių eigos jie nesitikėjo.

Legalaus gyvenimo vartai prieš brolius Lukšas užsitrenkė galutinai. Jiems beliko „toliau dirbti su partizanais, savo neliečiamumą užtikrinant ginklais.“⁵ Bet visgi labai sunku ir gelia širdį, kai negali laisvai vaikščioti gimtinės žeme.

Gruodžio šeštąją pirmą kartą pasninga. Prie naujų slapstymosi sąlygų dar nepriprasta, o sniege lieką pėdsakai padidina pavojų. Gimtojoje žemėje neliko vietos! Miško takeliuose, sodybose ir pievose - tykoja mirtis.

Susitikę su rinktinės vadu (juo tebėra Stravinskas Kardas Žiedas) abu su Jurgiu paprašo skubaus prieglobsčio.

Oficialus išėjimas pas miško brolius Naujujų, 1946-ųjų metų išvakarėse. Taip sutariama su Kardu per Kūčių vakarienę. Perkalėdžiu su broliu pradeda rengtis. Tos kelios dienos ligi Naujų metų išvakarių pralekia bemat.

Vėliau, beveik po šešių dešimtmečių, Sauliaus Bartkaus televizijos laidoje „Požiūris“ Antanas Lukša prisimins, kad išeinančius brolius motina palaimino, prašydama Viešpaties saugoti sūnus. Jų pačių paprašė, kad nežudytų kitų nei savęs... bet ir nepasiduotų gyvi...

Naujujų metų išvakarės. Lukšų sodybos gyvenamojo namo seklyčios langai uždangstyti, žvakių šviesoje jaukiai spindi lininės staltiesės. Zigmąs Drunga, dabar Mykolas Jonas, sako kalbą, nenujausdamas, kad šis šventinis pasisakymas jam paskutinis.

Visi pastebi, kaip apygardos vadas sėdi „parimęs ant automato vamzdžio, paskendęs savo mintyse.“⁶

Po švenčių neišvengiamai ateina kasdienybė. Juozas Lukša, slapyvardžiu Skirmantas pasitinka naują gyvenimą, kuriame ir kasdienybė - nauja. Jis paskiriamas rinktinės spaudos skyriaus vadovu. Sunku atprasti nuo tėviškės ir vieną kartą jisai sugrįžta namo. Tąkart turbūt sugrįžo ir kiti broliai, kad pasimatytų su nerimastaujančiais namiškiais. Paskui vėl išeina.

Šąla. Sausio naktis labai tyli, ir einantiems atrodo, kad sušalusio sniego traškesys neša jų žingsnių garsą labai toli.

Jie pasiekia ūkininką netoli Dambravos ir jau pirmą naktį enkavedistų iš ten išbaidomi. Prisieina pasitraukti į netoliese esantį miškelį. Klebiškio, Kozerų, Mikalinės miškų takus pirmosiomis nelegalaus gyvenimo dienomis mina Skirmanto ir brolio Jurgio kojos. Vis šąla, sninga ir pusto. Šėlstanti pūga vienąkart pavargusiems broliams pakloja patalą ir išganingai paslepia nuo netikėtai pasirodžiusių kareivių. Ištisas valandas teko tada pratūnoti pusnyje, tačiau nė vienas neperšalo ir nesusirgo. Skirmantas uoliai vykdo jam paskirtas pareigas. Jam neduoda ramybės rodos paprasta mintis: ar partizanų spauda veiksminga ir atlieka savo misiją?" Spausdinome rotatoriumi. Viskas buvo atliekama mažame bunkeriuke miške. Grubo rankos tiek prie mašinėlės, tiek prie graviūrų, tiek prie spausdinimo."⁷

Partizanų spaudos platinimas - rizikingas dalykas: „partizanai leidinius patys naktimis lipdė viešesnėse, dažniau žmonių aptinkamose vietose, o antras būdas - buvo panaudojamas bolševikinės administracijos aparatas." ⁸ Pastarasis būdas šiandien atrodytų mažai įtikėtinas: ar gali būti kad partizanai įtikintų, sakysim, apylinkių pirmininkus dėti antspaudus ant atsišaukimų, tarytum ant legalių aplinkraščių ir paskui dalinti visiems? Bet tada buvo rezistencinių kovų pradžia, kada ir vieni, ir kiti buvo pilni tikėjimo ir nežinojo, kuo viskas baigsis.

Okupacija vis sunkėja. Laisvės kovotojai vis žiauriau persekiojami. Zigmas Drunga - Mykolas Jonas, apygardos vado pareigose esantis nuo pereinamųjų metų spalio 22-sios, netrunka įvertinti Lietuvos rezistencijos būklės dramatiškumą: ypač jį pikтина ir žeidžia tautos atplaišos - bolševikų veikėjai ir asmenys, padedantys tremti lietuvius ir grobiantys išvežamųjų turtą. 1946-jų vasario 20-ąją jisai įsako tokius persekioti. Į atvirą kovą nestoti ir užduotis vykdyti taip, kad nenukentėtų pašaliniai asmenys ir patys vykdytojai. ⁹

Mykolas Jonas nurodo rūpestingai pasiruošti kovinėms operacijoms: iš anksto įspėti kovinių operacijų dalyvius, išstudijuoti aplinkybes. Neleistina, kad atsitiktų kaip kuopos vadui Pranukui, kuris, nevykusiai organizuodamas puolimą prieš NKVD ir istrebitelius, išsinešė nevalytą kulkosvaidį „Elektrik" ir, būdamas pasalose, ėmėsi valyti ginklus. Be to, reikiamai neįvertino priešo pajėgas. Šito aplaidumo pasekmės skaudžios:

1. Pražudytas kulkosvaidis,

2. Visai netikėtai apylinkei užtrauktas MVD siautimas,
3. Žuvo pats kuopos vadas,
4. Yra sužeistų laisvės kovotojų.

Tik vardan žuvusio kuopos vado Mykolas Jonas susilaikęs nuo baudimo už netvarką dalinyje ir vertingo ginklo pražudymą.^{[10](#)}

Kai kurie susitikimai

1946-ųjų žiemą Juozas Lukša Skirmantas, kaip Tauro apygardos štabo darbuotojas, vizituoja partizanų padalinius ir vienąkart išsirengia pas Raginio kuopos vyrus Balbieržgirėje. Pakeliui dėl ryšio nesklaidumo užsuka pas vieną ūkininką. Skirmantas ir jo palydovai su šiuo žmogumi nebuvo pažįstami. Kaip ir reikėjo tikėtis, šeimininkas jų nepriima. Gerai suprantamas ūkininko atsargumas, tačiau Skirmantas ilgai derėtis nesiruošia. Šeimininkas - ne iš kvailųjų. Jeigu čia provokatoriai, tegul jo troboje įsikuria prievarta. Tada jis nebus apkaltintas... Svarbiausia - nereikia nieko atvykėliams duoti: nei valgio, nei patalynės. Nebloga apsidraudimo priemonė - gaiži veido išraiška... O jeigu čia partizanai? Paprastai jie supratęs vyrai ir viską atleidžia, tik žinoma - ne išdavystę.

Ūkininkas veikia Skirmanto rankose pamato senus kailinius, surastus kažkur ant suolo, ketinamus panaudoti kaip užsiklojimą. Jis žiūri, nežinodamas, ką sakyti. O architekto rankose dar atsiranda apynaujė šluota. Ja vikriai perbraukia aslą ir į šeimininką įrėmęs atvirą žvilgsnį sako:

- Nors šiaudų kūlį iš kluono atneškite!

Gaspadorius teisinasi:

- Žinot, mūsų kluono šalinės beveik tuščios.

- Ką jūs sakot? Šituo laiku ir tuščios? Ką tada veiks jūsų gyvuliai ligi pavasario? Geriau nueisiu pats peržvelgti, kas dedasi toje jūsų šalinėje.

- Eikite eikite! Nieko tenais nerasite... Pagaliau ir aš galiu nueiti. Bet žinokite: einu ne savo valia, bet priverstas.

Ir žmogelis atsidusęs išeina. Paskui grįžta nešinas ryšuliu žvilgančių šiaudų.

...Tokių situacijų Skirmanto gyvenime bus ne viena. Taip elgsis jisai ne kartą. Ne grasins, ne gąsdins, bet veiks.

Lietuva dabar - ištisas kovos laukas. Čia derėtis nėra kada. Įtikinėti neverta - geriau rodyti pavyzdį.

...Tamsmėlėse sutemose skandinavioj sodyboj įsivyrauja tyla. Šeimininkas guli kaimo staliaus padirbtoje lovoje ir klausosi lygaus trijų vyrų alsavimo: nuovargio, atsargumo ir valios simfonija. Ūkininkas mąsto apie žmogaus gyvenimo trapumą, garbę ir mirtį. Kyla įvairių minčių. Pavyks Lietuvos vyrams atkovoti nepriklausomybę, ar ne? „Reikės pasakyti žmonai, kad gerai juos pavalgydintų... Šitas, gražaus veido, partizanų vyresnysis, atrodo labai išsilavinęs...

Paryčiu į palangę skambteli atodėrio lašas. Skirmantas atsimerkia. Jo žvilgsnis atsiremia į kitas akis, žvelgiančias iš anapus stiklo. Ten stovi vietinis ryšininkas Stasys Marčiulynas Lapinas. Dar minutė - ir jisai raportuoja Skirmantui. Taip reikalauja statutas.

Po šito atsargusis ūkininkas susigėsta:

- Dovanokit, vyrai, kad buvau toks... Kaip čia pasakius...

Partizanai nė nesiruošia priekaištauti už atsargumą. Iš

kamaros išeina šeimininko mergaitės, dar šiltu patalu trenkiančios. Partizanų guolis buvo kietas ir šaltas. Uosis nedrąsiai sako:

- Ar negalima būtų valandžiukei įlįsti į žmonišką patalą? Jau seniai normaliai miegojome.

- Gulkit, pailsėkit, vyručiai!

Malonus nusnūdimas šiltam patale atgaivina per pastarąsias savaites nualintą kūną. Po pusantros valandos vyrus pažadina plakamos tešlos garsai. Ruošiami pusryčiai. Pro miegus Skirmantui atrodo, kad jisai savo tėviškėje, mama triūsia virtuvėje, o aplinkui ramu ir saugu.

Trumpa žiemos diena greitai baigėsi ir vyrai patraukia Bal-bieržgirės link. Dabar jį lydi Tabokius ir Pjūklas. Pagaliau „tą pašėlusiai tamsią naktį“ prieina girią, kuri, anot Juozo Petraškos Patrimpo, labai skiriasi nuo Dzūkijos miškų tuo, kad labai šlapia, su daugybe raistų. Dėl didelės drėgmės joje neauga pušys. Kasti bunkerius - betikslis darbas: tuoj užsemia vanduo. Tad vienintelis Balbieržgirės vyrų uždingsnis - paprastos piemenų būdos, kuriose sunku išbūti ir tada, kai nešąla. O dabar gili žiema. Skirmantas pagalvojo: tokia stovykla Lietuvoje tikriausiai - viena. Atvirose būdose, šaltyje, kietai miegojo vyrai apsirengę ir apsiavę, kiekvienu momentu pasiruošę netikėtam užpuolimui. Vos čia atėjus, krinta į akis čionykščių vyrų vargas ir

nepaprasta kantrybė. Jie be uniformų, nes jų sunku gauti; kaimą pasiekti - ne visada įmanoma, tad tenka pabūti be maisto.

Bjauriausia, kad nėra galimybių palengvinti kovotojų buitį. Balbieržgirės partizanų vadas, dailus trisdešimt aštuonerių metų vyras savo padėtį laiko normalia. Kazio Degučio Raginio veido išraiška - lyg poilsiautojo... Praėjus maždaug pusmečiui, žuvusio vado kūną čekistai atveš ir paguldys Balbieriškio miestelio aikštėje. Akys užmerktos amžinai, o džiugi veido išraiška dingusi. Paskui sėdėdamos ant Ringio upelio kranto apylinkų mergaitės tyliai niūniuos kovos draugų jam sukurtą dainą...

Skirmanto kelionę į šią nepaprastą stovyklą romantiškai nuspalvino „labai puiki“ vedlė Aldona Marčiulynaitė Astra. Ji svarbi ryšininkė, „sugebanti išžvalgyti apylinkes, surinkti žinias iš tokių šaltinių, apie kuriuos ir svajoti sunku.“¹¹ Kai vidurnaktį Skirmantas ateina į jos tėvų sodybą, ji sutinka visus priemenės tarpdury, rankoje laikydama žibintą. Blandžioje jo šviesoje ir merginos, ir atėjusiųjų veidai atrodo tokie dvasingi. Astros žvilgsnis sustojo ties Skirmantu. Ji laukė slaptų svečių, bet ne šią minutę, todėl ir kasą nesusipynė. Ilgi matinio geltonumo plaukai blunksojo palaidi. Vyrams šią valandą ji pasirodė tokia efemeriška... Tabokių ir Uosį ji pažįsta iš anksčiau. Žvelgdama į gražų kaip iš atviruko Skirmanto veidą, ir norėdama paslėpti varžymąsi, ji greitai prabyla apie praktiškus dalykus:

- Iškepiu blynų iš ruginių miltų, žinokite, jie valgomi su medumi!

Etnografinis valgis vyrams patiko. Po valandėlės Astra, „įsileidusi į kailinių rankovę 9 mm pistoletą, ėjo pirmoji su Pjūklų.“¹²

Kai Skirmantas, palikęs stovyklą, išžygiuoja į Punios šilą pas Ažuolį, prieš akis vis iškyla šios nepaprastos mergaitės paveikslas.

Kokia jos ateitis? Ar bus ūkininkė, mokanti ruošti gardžius valgius, ar menininkė, vien savo išvaizda tarnaujanti grožiui?

Daugiau jie nebesusitiko. Astra, netikėtai čekistų užklupta, žuvo 1947 m. gegužės 8-ąją Šilavoto valsčiuje, Struogos kaime.

Jei esi toks menininkas, išmatuok žmogaus sielą.

Seneka

Kovos kasdienybės išmintis

1946-ųjų sausį ir dalį vasario užima ruošimasis sutrukdyti 1946-ųjų rinkimus į Sovietų Sąjungos Aukščiausiąją tarybą.

Šiandien paklaustume: kam eikvoti brangias jėgas ir didinti pavojų sau? Kaip teigia Kęstutis K. Girnius: „Balsavimas komunistų rinkimuose buvo lyg sovietinės santvarkos pripažinimas ir partizanų valdžios paneigimas, ir kad partizanų prestižas reikalavo, jog kuo mažiau žmonių dalyvautų rinkimuose.¹³” Prestižas - svarbus kovinės dvasios palaikymo veiksnys, visgi reikia pastebėti, kad prieš rinkimus miško broliai (kaip ir kitais atvejais) ne visai permanė sovietų klastą. Per ilgus valdymo dešimtmečius rinkimų technologija išliko ta pati: kiek rinkėjų beateitų (arba neateitų visai) rinkimai vistiek bus įvykę ir juose bus balsuota 99,9 proc. Šitai gerai žinojo Juozas Lukša jau pačioje partizanavimo pradžioje. Vistiek dabar uoliai dalyvauja antirinkiminėje veikloje. Spaudos platinimo kanalais gyventojai supažindinami su partizanų linija -neduoti nė vieno balso.

Kam reikėjo organizuoti dokumentų atėmimo vajų, - juk iš atėjusių balsuoti niekas nė nereikalaudavo pasų. Jaunystės smarkavimu galima paaiškinti scenas, kai pintinės su paimtais pasais buvo išdabintos raudonos spalvos gėlėmis.

Rinkiminių trupių apšaudymas - didelės rizikos veiksmai. Jų tikslą Skirmantas argumentuoja logiškai: apšaudymai pririš prie vietos visas bolševikų įgulas, kad naktį jos negalėtų rengti pasalų ir nesutrukdytų partizanams naikinti telefono linijų ir griauti tiltų; privers rusus budėti ištisą naktį - tada jie, miegūsti ir išvargę, ne taip stropiai rūpinsis rinkimų eiga, o gyventojai turės pateisinančią priežastį neiti į rinkimus.

Rinkimų vajui praėjus, Skirmantas kurį laiką pabūna Pri-enšilyje, Zigmo Juškos Pjūklo kuopoje. Į čia jį atlydėjo Juozas Petraška Patrimpas, kai grįžo po vizito pas Ažuolį Punios šilė. Čia vėl krinta į akis, kad vyrams trūksta maisto ir kiekvieną dieną reikia mokytis nugalėti alkį. Ypatingai tas akivaizdu Ainio kuopos vietovėje, kur kovotojų skaičius didokas, o gyventojai - ne kažin kokie turtuoliai. Būtų ne pro šalį užkasti ir jam pačiam. Bendražygiai vis pasiūlo šio to, bet jis mandagiai atsisako, kad esąs sotus... Pusbadis ir kasdieniniai vargai nemenkina Skirmanto dvasinių jėgų. Pabalusiame veide griežtėja

bruožai, akyse - santūrus ryžtingumas, o kalboje - sunku patikėti - jumorio gaidelės.

Netrukus jis persikelia į Seklyčią - pagrindinę Geležinio Vilko rinktinės štabo slėptuvę pas Varkalus. Kazimieras Varkala, Žaliuko tėvas, - Lietuvos kariuomenės savanoris, o jo dukros Kazimiera Varkalaitė Rūta ir Janina Varkalaitė Gražina -ryšininkės.

Vasario 17-ąją , kai visi susėdę dirbo, sumuodami rinkimų duomenis, Rūta staiga pranešė, kad pilnas kiemas kareivių! Ir ne eilinių. Vos spėję sugriebti ginklus ir popierius, Skirmantas ir jo draugai sušoka į bulvių ruselį ir ima klausytis, kas vyksta viršuje. Girdi okupanto kalbą, sklindančią iš viršaus, kur šviesu ir saugu. Greta pavojaus, jis tada jautė sunkų pažeminimą. Ką jisai galėjo daryti? Negi pametęs sveiką protą šoksi iš užuolandos ir, ieškodamas teisybės ginklu, užtrauksi sunkias pasekmes šeimai ir kovos draugams? Jis tiki ateitimi. Tereikia kantrybės, dar mažumėlę kantrybės. Ateitis viską sustatys į vietas.

Rytojaus dieną Lietuvą sukrečia trėmimai. Enkavedistų „buvo tiek daug, kad privertė partizanų dalinius pasislėpti". ¹⁴

Ar galėjo būti užkirstas kelias žmonių išvežimui į Sibirą? Šiandien aišku, kad - ne. Juozas Lukša ir jo bendražygiai tą skaudžią tiesą žinojo: „partizanai būtų patyrę didžiausius nuostolius, o ištremiamuosius būtų sulikvidavę vietoje." ¹⁵

Tomis dienomis vėl paskelbiama Bartašiūno amnestija. Šį kartą jos teiginiai grėsmingi: „banditų ir buržuazinių nacionalistų organizacijos narių, kurie dar nepasidavė valdžios įstaigoms, šeimos turi būti areštuotos ir deportuotos!" Širdin įsibrauna nerimas dėl savųjų. Pagaliau ima pavasarėti. Korektūros rinktinės laikraštėlio, kurį leidžia beveik vienas, Skirmantas kartais išsineša laukan, prieš saulę. Išleistas antrasis „Kovos kelio" numeris. Kardas jį oficialiai paskiria rinktinės spaudos propagandos viršininku. Faktiškai Skirmantas šias pareigas ėjo nuo sausio mėnesio. Siekdamas, kad medžiaga būtų aktuali, jis suburia „atskirą užsienio žinių klausymo tinklą ir paskiria keletą asmenų paruošti aktualijoms, vedamiesiems ir eiliniams straipsniams." Žinioms iš užsienio - ypatingas dėmesys.

Skirmanto laikraštyje visi ieško artėjančio karo ženklų. Ar patsai Skirmantas tuos ženklus mato? Jisai tikras tikrai dėl vieno: jo misija, pilna nežinomybės ir pavojų, pareikalaus visų jėgų, - gal net paties gyvenimo. Prieš jį iškilęs uždavinys sunkus ir viliojantis kaip vienintelė

gyvenimo prasmė. Jisai gerai nusiteikęs ir netgi linksmas, dažnai bendražygiams pažeria jumoro perliukų! Po metų partizaninio gyvenimo jo valia tapo kieta kaip geležis, ištvermės atsargos - beribės, protas aštrus ir šaltas. Mirties baimė nekausto jo. Vadinasi, filosofine prasme jisai laisvas.

Bet laisvas esi tada, kai gyveni tarp laisvųjų...

Tuo tarpu čekistų persekiojimai intensyvėja. Matyt turi įtakos Bartašiūno amnestija. Kovo 19-ąją, per Juozapines, žūsta rinktinės vado brolis Antanas Stravinskas Miškinis.

Skirmantą ima varginti rankų ir kojų pūliniai, matyt atsiradę dėl nušalimų. Kyla skaudžios votys, paskui jos atsiveria. Grubūs žygio rūbai liečia žaizdas, keldami skausmą ir trukdydami judėti. Tvarsčiai brangūs, be to, reikia taupyti, nes jų vis daugiau prireikia sužeistiesiems kautynėse. Penicilino gauti labai sunku, tad netinkamose sąlygose - ankštuose bunkeriuose slapta gydomiems kovotojams žaizdos sukelia karščiavimą ir, nors atrodytų pagydomos, dažnai tampa mirtinomis.

Skirmantas dar nebuvo sužeistas. Jisai jaučia, kad turi daug jėgų. Gal ir votys dėl to neblogai gyja?

Jo kelyje ryškėja gairės, į kurias turėtų orientuotis partizanų vadovybė. Tikrai viena svarbu: kaip numatyti ar nuspėti šios didingos kovos trukmę!

Manote, tai likimo dovana? Ne, tai - spąstai.

Seneka

Meilus priešai

1946-ųjų pavasaris - sunkus. Po gilios žiemos, išvarginusios kovotojus, sniegas vis netirpsta. Taip trukdosi persikėlimas į naujas slėptuves. Beveik kiekvieną dieną ateidavo žinia apie susidūrimą su enkavedistais, „ir vis dažniau su kruvinais nuostoliais.“¹⁶ Vadas skelbia gedulo dvisavaičius. Jie dažnoki - daug dažnesni negu turėtų būti...

Tačiau Geležinio Vilko rinktinė, kaip ir visa Tauro apygarda, gyvuoja. Balandžio 23-ąją Tauro ir Dainavos apygardų vadai susitinka. Rezultatas - dvi apygardos susijungia į Pietų Lietuvos Partizanų Sąjungą - PLPS. Kazimieraitis ir Mykolas Jonas - du laisvės kovų vadai - viltingai žengia pirmyn. Rezistencijai reikia vienytis ir taip įgyti tvirtybės. Pirmasis sako užmegsias ryšius „su aukštaičių partizanais“, antrasis - „įsipareigojo to pat siekti su žemaičiais“¹⁷.

Bet tikrovė negailestinga. Nuolatiniai persekiojimai PLPS štabui leidžia veikti vos tris mėnesius.¹⁸ Šiuo metu Tauro apygardos štabo pareigūnai gauna nurodymą paruošti vienerių metų veiklos ataskaitas. Be to, nutarta „Laisvės Žvalgą“ leisti Geležinio Vilko rinktinės ribose. Skirmantas, šio leidinio redaktorius, gauna naują - Vyčio - slapyvardį.

Pranešime Skirmantas (dabar jau Vytis) spaudos informacijos darbą apibendrina nuo 1946-ųjų sausio pirmosios, kai pradėjo eiti šias pareigas. Pasirodo, suspėta pagaminti „apie pusšesto tūkstančio laikraštėlių („Laisvės žvalgo“ ir „Kovos kelio“), apie keturis tūkstančius įvairių atsišaukimų ir apie du tūkstančius karikatūrų.“¹⁹ 1946-ųjų balandžio 30 d. įsakymu nr. 15 „Kovos kelias“ paskelbtas „Tauro“ apygardos laikraščiu.

Kokį indėlį ši spauda įnešė į laisvės reikalą - atskirų studijų reikalaujantis darbas. Tai, kad per rinkimus balsuotojų skaičius Tauro apygardos teritorijoje likdavo mažiausias, turbūt Vyčio agitacijos ir propagandos vaisius.

...Puikios gegužės dienos. Lietuvos kovotojai prisiminė esą jauni, o jų širdys atviros grožiui ir meilei. Bet jie verčiami slėptis po žeme! Tomis dienomis Skirmantas, Mykolas Jonas, Kardas, Žaliukas su kitais kovotojais išsikasa ir įsirengia naują bunkerį Prienšilyje. Šio būsto dydis „trys metrai ilgio, du pločio ir du aukščio.“²⁰

Kiekvienas bunkeris, kaip ir jo gyventojai, turi savo likimą, - daugeliu atvejų gan liūdną ir žiaurų. Reikia manyti, kad ši buveinė Skirmantui tarnavo tik atskirais būtinais atvejais. Su bendražygiais ilgesniam laikui čia neįsikurti. Visą šį laiką glaudžiasi daugiausia Seklyčioje ar Skriaudžių apylinkėse.

Pavasaris, prieš užleisdamas vietą vasarai, tarytum įgavo naujos jėgos. Kazlų Rūdos miškas dvelkia sakais. Žaliose aikštelėse įvairūs žolynai švenčia savąjį žydėjimą. Kiekvienas savaip, Tvėrėjo duotu rūbu, stengiasi pritraukti žmonių ir drugelių dėmesį.

Gegužės 28-sios popietė pilna ramybės ir šviesos.

Nekreipdami dėmesio į žiedų spalvas ir paukščių čiulbesį, mišku traukia dvylika vyrų. Retokas ir patogus eiti šilas baigėsi. Prasideda mišraus miško plotai su aviečių bei gervuogių sąžalynais, dilgėlių salelėmis. Kojos neranda tvirtos atramos, eiti vis sunkiau. Štai pėdos yra klampiamame samanų kilime. Po jį kur ne kur išsimėtę smulkūs berželiai, vienas kitas alksnis.

Dar kiek paėjus, alksnių daugėja; štai jų ištisi guotai. Tarp jų lyg žalsvi debesėliai boluoja vingiorykščių kupstai.

Visi vyrai, išskyrus vieną, žengia drąsiai. Čia jų žinomi takai. Tas, kurio drąsus ėjimas tik apsimestinis, ima nežymiai dairytis: jam kelia nerimą nepažįstama gūdi aplinka ir beprasidedanti pelkė. Ar ji pereinama? Tą nustatyti ne taip lengva. Rengiantis Tauro apygardon, tarp kita ko, jisai domėjosi ir šios srities dalykais. Sužinojo, kad yra maždaug keturios dešimtys pelkių rūšių. Kuriai priskirti šią? „Kad tik nepaklaidintų arba nenuvestų į spąstus, kur jokios pagalbos neprisišauksi.“ Jis pakėlė galvą: vaiskiai žydra mėlynė plytėjo tenai, viršuje. Paskui pajuto, kad šlampa pėdos, o samanų danga po kojomis baugiai įlinksta... Kokiais atvejais šis kilimas pratrūksta?

Visi vyrai tyli, tad pradėti kalbą nėra kaip. Nutaria pakalbinti jam iš paskos einantį vyrą, kurį girdėjo vadinant Kurtu. Negalima pakelti tokios įtampos.

- Ar ši pelkė pereinama?

Kurtas atsakė tyliu klausimu:

- O kaip jums atrodo?

Ereliui pasirodė, kad iš jo šaipomasi. Atsigrėžė aukštaūgis vaikinai, ėjęs priekyje. Jo veide spindi atvirumas ir Markulio būgštavimas atlėgsta. Jis prabyla pabrėžtinai nerūpestingai:

- Žinote, ši pelkė lengvai įveikiama, o iš pradžių atrodė, kad lendi į išsižiojusio krokodilo nasrus. Tokių raistų mačiau ne vieną, kai vaikščiojau su aukštaičių partizanais.

Mažytis - toksai aukštaūgio partizano slapyvardis - pašaipiai apibendrina:

- Deja, žinios mažai padeda tam, kas jau pateko į akivarą...

Klausydamasis pokalbio Vytis su šelmiška išraiška taria:

- Žinoma, bet koks liūnas bus nebaisus, kai valdžia mums parūpins akimirksniu išsipučiantį baloną ar specialių miltelių, sustingdančių dumblą; šių dalykų nesant, belieka augintis ilgus plaukus ir iš akivaro pačiam save ištraukti už kasos -kaip Miunchauzenui.

Prislopintas cha cha cha nuskriejo žolynais. Vietovė neseniai buvo išžvalgyta, tad vyrai nesibaimino pašalinių akių nei ausų.

Pagaliau priekyje pasimatė iškili salelė.

Ją pasiekę partizanai ir jų svečias sustojo.

Netrukus turi prasidėti posėdis, kuriame kalbės svarbus asmuo - Vilniaus universiteto medicinos fakulteto profesorius Juozas Markulis. Kaip čia pateko šis mokslo žmogus, energingas ir, lyginant su kovotojais, ne pirmos jaunystės (prieš tris mėnesius jam sukako trisdešimt treji)?

Infiltruoti agentus į partizanų struktūras, - čekistams ne naujiena. MGB generolas Henrikas Vaigauskas ²¹ vadovėlyje čekistams praktikams šią situaciją pateikia kaip operatyvinės veiklos pavyzdį: „Kombinacija buvo įgyvendinta per agentę Marytę, kuri saugumo organų nurodymu pranešė pažįstamam gaujos vadui, kad palaiko ryšius su nacionaline Vilniaus inteligentų grupe". ²²

Daumantas „Partizanuose" šią ryšininkę vadina Maskoli-ke. Šiandien žinoma, kad tai buvo Albina Celiešutė iš Prienų rajono Garšvinės kaimo. Vytautas Juodsnukis, knygos „Suvalkijos partizanų takais" autorius, pažymi, kad „Vilniaus universiteto studentė Albina jau

nuo 1945-ųjų vasaros vaistų bei tvarstomosios medžiagos siuntomis rėmė partizanus ir buvo įgijusi jų pasitikėjimą" ²³. Jos tėvų sodyboje, Garšvinės kaime, gyvavo rinktinės štabo Ryšių skyriaus viršininko Klemenso Baltrušaičio Kurto slėptuvė.

Markulis vieną dieną kreipėsi į šią studentę, idant suvestų jį su savo apylinkių partizanais. Su Baltrušaičiu Kurtu Albina gerai sutarė. Kaip tik į jį kreipiasi studentė, pareikšdama, kad vienas jos profesorius pageidauja susisiekti su to krašto partizanų vadovybe. Kurtas žinią perduoda Juozui Stravinskui, o šis susidomi taip, kad net susitinka su Maskolike, paskui šią informaciją perduoda Zigmui Drungai. Mykolas Jonas, kuriame darniai sugyvena didvyrio drąsa ir vaiko patiklumas, nusprendžia susitikti nedelsdamas - gegužės 28-ąją.

Šiandien toji diena. Pelkių apsuptoje salelėje tuojau visi susės ir tarsis svarbiais klausimais. Svečią iš sostinės partizanai vadina Ereliu. Čekistai gi šį „drąsų ir ryžtingą žmogų“ įvardija Noreika, Ažuolu ir kitaip. Iki užverbavimo jis lyg tai buvęs Lietuvos Laisvės Armijos nariu.

Pasitarimas prasideda. Pakyla Mykolas Jonas ir pradeda pranešimą. Erelis, tramdydamas smalsumą, gaudo faktus: pagrindžio bendra būklė, artimiausi planai, silpniausi taškai. Greitai tampa aišku: kasdien sunkėja materialinė partizanų būklė, trūksta amunicijos, uniformų, avalynės ir maisto. Gydyti sužeistuosius - nėra galimybių... Markulis tuoj pasisiūlo vieną sunkiai sužeistą kovotoją paguldyti vienoje Vilniaus ligoninių. Paskui suklūsta dar labiau, nes išgirsta nuogaštavimą susilaukti moralinės krizės per ilgai tęsiantis ginkluotai kovai! Nudžiunga sužinojęs, kad vyrai naudojami dvigubais slaptažodžiais. „Šito mano šefai turbūt dar nežino," - pamastė jisai. Gerai valdydamas veido išraišką, žvilgsniu stabtelia ties kiekvienu pasitarimo dalyviu. Jisai įsidėmėjo, kad Mykolas Jonas artimiausiomis dienomis vyks į Žemaitiją. Jį nustebina Juozo Lukšos Vyčio mąstymo logika ir ryžtas, kai šis išsako nuomonę arba pareiškia pastabą. Erelis klausosi toliau. Mykolo Jono teiginius papildo Kardas. Pasitarimas vyksta sklandžiai, svečias iš Vilniaus vis tvirčiau jaučiasi - visi ženklai rodo, kad partizanai dėkingi likimui, pasiuntusiam jiems tokį reikalingą žmogų. Šypsena sužėri jo raiškiame veide. Juodoje barzdoje ir tokiuose pat plaukuose žybčioja saulės zuikučiai...

Mykolo Jono balsas agentą prikelia iš susimąstymo:

- Dabar pasisakys mūsų gerbiamas svečias!

Markuliui, beveik baigusiam kunigų seminariją, čia puiki proga pritaikyti įgytas oratorinio meno žinias. Pradžioje prabyla mažliai ir tyliai „trumpai bet šmaikščiai suformuluodamas temą“, - visai taip, kaip rekomenduoja savo knygelėje [24](#). Paskui prasideda kalbos įtaigumas ir poveikis. Pasigirsta tikra „svarių argumentų ir faktų“ lavina ir teiginys: jis atstovaująs Vienybės komiteto likučiams ir kai kuriems, jau susijungusiems, Aukštaitijos partizanų daliniams. Jausdamas, kad jo kalba giliai veikia klausytojus, drąsiai pareiškia:

- Aš čia atvykau, kad perduočiau miško brolių aukštaičių pageidavimą sudaryti vieningą pasipriešinimo vadovybę. Vienybėje - jėga!

Koksai rezistentas su tuo nesutiktų?

Primerkęs skvarbias akis, agentas monologą tęsia toliau:

- Jau vien Atlanto Charta, pagalvokite, ko verta! Juk tai - ne piemenų pasirašytas popierius, o pasaulio galingųjų valia. Nusiminimui neturi būti vietos. O kokias viltis teikia San Francisko konferencija? Atsakau - aiškias ir šviesias! O jeigu atsitiktų taip, kad taikiu būdu Anglijai ir Amerikai nepasisektų Pabaltijo valstybėse sugrąžinti kapitalistinę santvarką, tai būtinai Anglija ir Amerika pakiltų prieš Sovietų Sąjungą. Laisvė, žinokite, bus grąžinta dar Ukrainai ir Baltarusijai!

...Svečias kalba ir kalba. Tobulai išrepetuota mimika kinta priklausomai nuo sakomos minties. Partizanų veiduose atsispindi pritarimas.

Pasitarimas baigiasi. „Susitarta netrukus susitikti formalaus susijungimo, dabar nustatant ryšius ir glaudų bendradarbiavimą.“ [25](#)

Juozas Lukša Vytis trijuose egzemplioriuose surašo protokolą. [26](#) Pabaigoje pagal oratorinio meno taisykles „sušildoma atmosfera“ - Erelis „atsibučiavo su visais posėdžio dalyviais.“ [27](#)

Skirmantui ir jo bendražygiams, žinoma, nė nesisapnuoja, kad čia - MGB spąstai. Iš kur jiems žinoti, kad egzistuoja, taip vadinamasis, agentūrinis planas „Zapad“, pagal kurį okupantai numatę „perimti ryšio kanalus, infiltruoti savo agentūrą į rezistencijos struktūras ir taip likviduoti ginkluotas gaujas.“ [28](#)

KGB 2N valdybos viršininko Iljos Počkaj rankose - Lietuvos partizanų naikinimo strategija. Viskas nukreipta kaip tik į „karinių gaujų Lietuvoje vadus.“ Kyla pavojus Tauro apygardos vadui, štabo nariams bei rinktinių vadams.

Lietuvos čekistų vadovybė Markulį vadina „vienu patikrintu agentu“²⁹. Kada ir kaip jisai buvo patikrintas? Gal tai siejasi su Lietuvos Tautinės Tarybos likvidavimu 1946-jų balandyje, kai Markulis, išduodamas šią organizaciją, tapo rusų agentu, taip nulemdamas staigius areštus ir šio sambūrio likvidavimą? Gal tai - tik spėjimas? Yra žinių, kad Markulis buvo užverbuotas 1945-jų sausio 1-ąją.

Tariamasis Aukštaitijos partizanų atstovas stengiasi sudaryti karštai tikinčiojo įvaizdį, nors vieną kartą Antanui Baltūsiui išsitarė, kad jau dešimt metų neina išpažinties.³⁰

Po sėkmingos pradžios Erelis išskuba į Vilnių toliau vaidinti pragaištingosios komedijos.

Iš tikrųjų bręsta tragedija, viena sunkiausių partizanų gyvenime.

Kol kas jokių pasikeitimų neįvyksta. Birželio pirmąją Juozas Lukša Vytis oficialiai, pagal įsakymą, paskiriamas „Laisvės Žvalgo“ redaktoriumi. Prieš jį šiose pareigose dirbęs Antanas Baltūsis Žvejys tampa apygardos štabo viršininku.³¹

juk yda ir pasitikėti visais, ir netikėti niekuo

Seneka

Nelaukti veikėjai

Tauro apygardoje, nepaisant pavojų ir netekčių, vyksta įprastas pagrindinis gyvenimas. Vadovybė išleidžia įsakymą Lietuvos visuomenei, drausdama platinti visokius „gandus, skleidžiamus daugiausia bolševikų su tikslu išgąsdinti ir demoralizuoti visuomenę.“ ³²

Taipgi uždraudžiami bet kokie komentarai apie partizanus net tarp šeimos narių, jau nekalbant apie svetimus. Naujakuriai, gavę ūkius ir žemes bolševikų okupacijos laikotarpiu, neturi naudotis teise, suteikta okupanto. Kaimuose pasitaikydavo provokatorių, kurie vaikščiodavo prisidengę partizanų vardu; įsakyme žmonės įspėjami jų saugotis ir iš jų rankų neimti leidinių su apgaulinga informacija. ³³

Tą pavasarį ne tik Geležinio Vilko, bet ir visos Tauro apygardos gyvenimą suaktyvina iš pažiūros ne itin svarbus dalykas. Bet kartais nereikšmingi įvykiai priverčia viską pakrypti nelaukta linkme.

Vos keletui dienų praėjus nuo susitikimo su Markuliu, Tauro apygardoje atsiranda „du iš Vakarų“: Jonas Deksnys, slapyvardžiu Alfonsas, ir Vytautas Stanevičius, slapyvardžiu Andrius. Pastarojo misija nesietina su Lietuvos rezistencija, nes Stanevičiaus tikslas grynai asmeninis: išsigabenti į Vakarus čia likusią žmoną - žinoma, ne be partizanų pagalbos.

Jonui Deksniui-Alfonsui (vėliau jis turės kitų slapyvardžių) Lietuvos rezistencijos ir Juozo Lukšos gyvenime priklauso nemenkas vaidmuo, deja, neatnešęs nieko, išskyrus painiavą ir pavojus.

Pirmą kartą Deksnys Lietuvoje lankėsi 1945 metų rudenį drauge su inž. Klemensu Bruniumi, jo pažįstamu nuo vokiečių okupacijos laikų ir kartu su juo išėjusiu iš Bairoito kalėjimo. Brunius, neįvertindamas okupuotoje Lietuvoje laukiančio pavojaus, suveikė netikrus dokumentus ir su Deksniu per pasienio užkardas, tada dar mažiau saugomas, pasiekė Lietuvą. Abu griežtai smerkė iš Lietuvos 1944 metais pabėgusius VLIK vadovus. Kai pasiekė Bruniaus uošvįją Aukštuosiuose Šančiuose, rado jaukų prieglobstį: čia Brunienė su vaikais ramiai gyveno pas savo tėvus. Kelionės nuovargiui praėjus, Bruniaus žmona išsakė protestą dėl vyro politinės veiklos -kam statąs

šeimą į mirtiną pavojų." ³⁴ Ši moteris jau permanė sovietinę tikrovę ir, kaip pasirodė vėliau, neapsiriko.

Sugrįžti atgal į vakarus Deksnui tada padėjo Kazimieraitis. Išlikęs Alytaus parapijos klebono Prano Šliumpos tardymo protokolas liudija, kad 1945 metų rudenį (Deksno buvimo Lietuvoje dienomis) klebonijon buvo užėjęs Kazimieraitis ir pasakė, jog vyksta į Kauną „susitikti su iš užsienio atvažiavusiais žmonėmis." ³⁵ Lapkričio 27 dieną Kazimieraitis jau buvo Kaune ir pradėjo organizuoti Deksnio žygį atgal. Kaune gyveno Deksnio brolis Juozas ir jo parūpintu automobiliu pasiekė miškingas Merkinės apylinkes keturiose: Bronius Barzdžiukas, vairavęs automobilį, Kazimieraitis, Jurgis Valiulis ir Deksnys. Barzdžiukas grįžo į Kauną, o du vyrai, Kazimieraičio vedami, kiek paėję miškais, pamatė „gaivališkai besikuriantį naują pagrindį" ir „įspūdis buvo stulbinantis." ³⁶

Išlikusiame „Lietuvos partizanų Dzūkų grupės štabo dienoraštyje" randame įrašus: 1945-ųjų lapkričio 27-ją:

„Jiezne Kazimieraitis anksti ryte sužino, kad naktį suimtas Šilas. Gauna adresą asmens, galinčio pasakyti, kas iš Kauno ieško Kazimieraičio. Kazimieraitis vyksta į Kauną ir iškart randa reikalingus žmones. Kazimieraičiui pavedama pervesti per sieną į Lenkiją Lietuvos diplomatinės tarnybos žmones." ³⁷

Kazimieraitis iš klebonijos matyt nuvyko į Jiezną, kur pas kažkurį svarbų ryšininką gavo reikalingos informacijos. Vadas labai stengėsi. Tikrai kodėl Deksnys ir jo bendrakeleivis tituluojami „Lietuvos diplomatinės tarnybos žmonėmis"? Čia matyt veikia dėsni, kai norimas dalykas palaikomas esamu. Pats pilkiausias paukštelis, atskridęs iš Vakarų, pavirsta išsvajota laimės paukšte.

Deksnys dėjosi užsienio politikos ekspertu. Tenka stebėtis anuometine Lietuvos rezistencijos situacija, kai Kazimieraitį, išmintingą partizanų vadą ir strategą, domina bevertės tezės, - svarbu, kad jos iš tenai, kur gyvena laisvi tarp laisvųjų! Dviejų skirtingų asmenybių pokalbis primena valstybių atstovų pasitarimą: „Kazimieraitis su diplomatiniais atstovais dalijosi informacija ir darė tiek tarptautinę, tiek ir politinę apžvalgą. Pasiekta bendrų išvadų dėl Lietuvos išvadavimo, jos bendros schemos ir Lietuvos partizanų Vyriausiosios vadovybės organizavimo." ³⁸

Paskui Kazimieraičio nurodymu Seirijų bataliono vadas Siaubas, panašus į kunigaikštį Kęstutį, atlydėjo Deksnį ir Drungą (Valiulį) prie

pat Lenkijos sienos. Apsaugai Kazimieraitis paskyrė penkiolikos vyrų dalinį.

Tada, 1945-siais, apie grįžusius Lietuvon Deksnį ir Brunių Skirmantas išgirdo iš Jankaus ir apie tai pranešė apygardos vadovybei.

...Ir štai Deksnys vėl čia. Dabar Lukša šią žinią išgirsta būdamas Mozūriškių miško slėptuvėje, čia tebesant apygardos vadui Mykolui Jonui. Naujieną perdavė Vytautas Gavėnas Vampyras per ryšininkus.

Alfonsas ir Andrius, kirtę Lietuvos-Lenkijos sieną gegužės 21-ąją, stengėsi sparčiai traukti Kauno link, ypač nekantravo Stanevičius, siekdamas kuo greičiau surasti žmoną ir patraukti atgal į Švediją.

Geležinio Vilko rinktinės stovykloje svečių buvo laukiama birželio 2-osios naktį. Kaip tik tada toje vietoje partizanus puolė čekistų kariuomenė, tad tik birželio 3-sios rytą „išsiaiškinus svečių tikimumą," prasidėjo posėdis. Juozas Lukša Vytis patikliai konstatuoja: „Daunoro ir Lokio atvykimas išsprendė ryšio su užsieniu klausimą, jau antri metai linksniuojamą pagrindininkų.“³⁹

Šiandien, iš laiko nuotolio, stebimės rezistencijos vadų naivumu - kaip gali strateginį klausimą spręsti tokio tipo veikėjai? Taip, tas ryšys bus, bet, išskyrus painiavą ir nelaimės, iš jo nieko neišeis.

Juozo su broliais ir Žaliuko misija saugoti ir globoti svečius. Taip nurodė rinktinės ir apygardos vadai.

Tvyrojančiam pavojaus nuojautai ir užpuolimo grėsmei, jisai su vyrais parsigauna į Varkalų ūkį prie Išlaužo, kur įrengtos net keturios slėptuvės. Ta, kur po pašiūre, matyt turi daugiausia privalumų, nes būtent joje didžiausią laiko dalį Vytis praleidžia su svečiais ir savo broliu Stasiu.

Tuo tarpu rusų kariuomenė tebesiautėja aplinkinėse vietovėse ir trukdo užimti svečius taip, kaip norėtųsi; šiuo metu Juozui „gyvenimas yra sunkus ir vyksta mažais tempais“.

Deksnys postringauja tarptautinės politikos temomis. Stanevičius tyli. Tomis dienomis, kai „maždaug divizija buvo apsupusi mišką“, kažkur rengiamas apygardos štabo pareigūnų ir rinktinių vadų pasitarimas, į kurį patraukia Mykolas Jonas bei Kardas. Kariuomenės antplūdį visi aiškina „vasaros miškų krėtimu“.

Deksnio kalboje su vadais matyt išryškėjo noras „suteikti pagrindžiui naują politinę platformą“, nes veikla suaktyvėja: birželio 10-12 dienomis čia surašomi dokumentai, bylojantys apie BDPS* ir VLAK* įsteigimą, kuriuos turėsiąs pasirašyti Juozas Markulis-Erelis.

* Bendro demokratinio pasipriešinimo sąjūdis.

* Vyriausiasis Lietuvos atstatymo komitetas.

Čekistų kareivių būriai trukdo bet koki judėjimą, o Juozui rūpi, kada bus įmanoma imtis darbo ir įsirengti naujų, papildomų slėptuvių.

Kariuomenės apgultis - Markulio darbas, jo perduota informacija čekistų valdžiai - jau veikia. O Tauro apygardos štabo pareigūnai gi suka galvas, kaip greičiau tą geradarį iš Vilniaus pasikviesti, nes su juo turi susitikti užsienio atstovai ir kuo greičiau, tuo geriau.

Puikus Sekminių, birželio 9-sios rytas. Vyrai, susėdę ant prieklėčio, rūko. Šiąnakt turėjo grįžti iš pasitarimo Juozas Stravinskas Kardas, bet kažkodėl jo vis nėra.

Markulis kvietimą turėjo gauti birželio 6-ąją (taip tvirtina sovietiniai šaltiniai). Bet pasitarimas įvyksta tik birželio aštuoniolikąją be rinktinės ir be apygardos vadų, - matyt jų buvo ilgokai laukta, paskui nuspręsta nedelsti. Juozas imasi viskam vadovauti pats. Susitikimui vieta numatoma Varkalų sodyboje, slėptuvėje po gyvenamuoju namu. Įsirengti kitur dėl intensyvaus miškų košimo neįmanoma.

Ryšininkės, turbūt Maskolikės, atlydėtas Markulis pirmąkart pamato Joną Deksnį ir šis jam padaro gerą įspūdį - skirtingai negu Vytautas Stanevičius.

Juozas Lukša Vytis susirūpinęs: ilgą laiką toje pat vietoje veikiančios slėptuvės pasidaro nesaugios, ir jisai bando vaizduoti, kad slapta buveinė kur nors toliau. ⁴⁰ Lyg ką nujausdamas, atvykus Markuliui su juo paėjo „miško link, kur susitiko keletą ginkluotų partizanų.“ ⁴¹ Pagal išlikusį Erelio referatą, sugrįžus į trobą, Vytis paskelbia tokią darbotvarkę:

1. Pasitarimą vesią ne lauke, o troboje, kur yra gerai įrengtas bunkeris.

2. Pasitarime dalyvaus abu svečiai, Erelis ir Vytis.

3. Pasitarimas turėsiąs juridinę galią, nes visų klausimų, susijusių su vadovybe, sprendimams yra įgaliojimas.

4. Bus priimta pasitarimo rezoliucija, kuri bus direktyva pagrindžiui Lietuvoje ir užsienyje. ⁴²

Svarbiausiais posėdžio klausimais Vytis įvardija: politinę padėtį, karinius uždavinius, taktiką ir ryšius.

Pasitarimą pradeda Deksnys ir nepraleidžia progos pateikti „detalesnę darbotvarkę“. Besiklausant protarpiais rodosi, „kad pranešėjas kalba ir pats mėgaujasi savo kalba.“ Kalbėtojas pabrėžia, kad jie atvyko į Lietuvą VLIK pavedimu, vykdydami nutarimą permesti antitarybinės kovos centrą iš užsienio į Lietuvą. ⁴³

Jokio „kovos centro“ tam užsienyje nėra.

Deksnys sako netiesą - VLIK jam nieko nepavedė. Apskritai, jisai čia atvyko be VLIK žinios.

Pasitarime buvo priimta rezoliucija: visos Lietuvoje veikiančios ir kovojančios organizacijos sudaro Vyriausiąjį Lietuvos Atstatymo Komitetą - VLAK ⁴⁴. Pirmininku išrenkamas Erelis. Jis komiteto vardu ragina nedelsiant nutraukti ginkluotą kovą, „pervesti karinių formuočių narius į pagrindžio organizacijas, kurios turėtų stoti į ginkluotą kovą tik karui prasidėjus.“ Erelis tą vėliau pateikė MGB šefams kaip savo asmeninį pasiekimą, pareikšdamas, kad su tuo „sutiko apygardų atstovai ir emisarai iš Vakarų.“ ⁴⁵ Kažin? Gali būti, kad klausydami Erelio gražbylostės, jie tylėjo, giliai širdyje įsitikinę nepadėti ginklų ir atsilaikyti ar išsilaikyti. Ir laukti - alternatyvos tiesiog nebuvo.

Vytis įdėmiai klausosi: jis moka paskirstyti dėmesį taip, kad girdi lygius sargybinių žingsnius ir Deksnio kalbą - karštą ir įtikinančią. Koksai šiuo požiūriu panašumas į Erelį! Deksnys, žinodamas partizanų silpnąją vietą - karo laukimą - tvirtina: Sovietų Sąjunga „būsimi užpulta iš visų pusių - Lediniuotojo vandenyno, iš vakarų, iš rytų ir iš pietų pusės.“ ⁴⁶

BDPS įsteigimo aktą Laisvės kovotojų Sąjungos vardu pasirašė Alfonsas Hektoras (Jonas Deksnys), Lietuvių fronto vardu - Juozas Vytis (Juozas Lukša), Lietuvos Laisvės Armijos vardu Juozas Erelis (Juozas Markulis), Lietuvių Vienybės Sąjūdžio vardu - Andrius Meškis (Vytautas Stanevičius). Lietuvos partizanų vardu pasirašė Algirdas Žaliukas(Algirdas Varkala).

Rinktinės vado čia nėra ir jau nebus: grįždamas iš vadų susitikimo Juozas Stravinskas žuvo. Tačiau jisai su vienuolikos vyrų palyda pasiekė Pagraižio mišką. Juozas Daumantas, aprašydamas Kardo žuvimo aplinkybes, pamini, kad tada buvo pavargę taip, jog pamiršo atsargumą. Rasos nuklotoje žolėje liko aiški brydė, o „prašvitus važiavo keliu iš Veiverių į Šilavotą mašina bolševikų ir pastebėjo partizanų pėdsakus į Pagraižį. Rusai pasikvietė daugiau pajėgų iš Šilavoto, atvyko į pastebėto pėdsako vietą su šunimis. Partizanai tuojau buvo atrasti. Jie visi miegojo.“⁴⁷ Kalašnikovų tratesio pažadintiems buvo per vėlu ir trauktis, ir gintis. „Juozui kulka pataikė į dešinį smilkinį bėgant proskynos link.“⁴⁸ Tada, birželio 7-ąją, Pagraižio miške žuvo devyni vyrai.

Vėliau tapo žinoma, kad čia būta išdavystės ir kaltininkas - Feliksas Kutkaitis Žalgiris, buvęs Kazlų Rūdos durpyno direktorius. Tauro apygardos vado 1947 m. įsakymu Feliksas Kutkaitis buvo likviduotas.⁴⁹

Žinia apie rinktinės vado žuvimą užklumpa netikėtai. Vytis prisiminė pirmuosius žingsnius kovos lauke, kai Kardas, partizano kelią pradėjęs anksčiau, ekstremaliame gyvenime rasdavo vertingų patarimų.

Ilgai gedėti galimybių nėra ir rinktinės vadu iš pradžių paskiriamas Juozas Jasulaitis Kazokas, bet jisai, žuvus Žalgirio rinktinės vadui, turėjo tuojau perimti pastarojo pareigas. Tada Geležinio Vilko rinktinės kovotojams imasi vadovauti Algirdas Varkala Žaliukas.

Deksnys, būdamas šalia Vyčio, turi progos stebėti jo nepaprastą asmenybę.

Tuo tarpu Juozą stebina svečio polinkis į analizę ir choleriškas kalbėjimas: jisai tolydžio aptarinėja tikrovei ir dabartinei kovos kasdienybei tolimus dalykus...

Mykolas Jonas, kaip buvo nutarta, patraukia Žemaitijos link. Kariuomenės daliniai bastosi kaip tik tomis vietomis, kur turi praeiti Tauro apygardos vadas. Susidūrimų su rusų kariuomene išvengti neįmanoma. Vienąkart vos prasilaužia pro apsupimo žiedą, „kur kovos lauke liko gulėti penki kovotojai.“ Moteris, miško pievelėje melžusi karvę, juos įspėja apie pavojų. Vyrai, atsakę, kad jiems tas žinoma, traukia toliau. Jų gertuvėse linksmai kliuksi šviežias pienas.

Mykolą Joną ir bendražygius užpuola netikėtai ir nuožmiai. Kyla kautynės - smarkios ir nelygios. Pavyksta pasitraukti tik Kostui Zarankai Bitei, Vaičiui Šernui ir dar keturiems partizanams.⁵⁰ Patį

Mykolą Joną čia sužeidžia ir jisai turi atsisveikinti su gyvenimu susisprogdindamas ⁵¹.

Viskam nutilus, į kautynių, tiksliau, žudynių vietą atėjo Agurkiškės kaimo žmonės. Tenai, lyg niekur nieko, žydėjo laukinės gėlės ir skraidė drugeliai... Gyventojai čia. surado „smegenų likučius ir kaukolės nuolaužas. Viską surinkę, ten pat ir palaidojo." ⁵²

Apie Kardo ir Mykolo Jono žuvimą Vytis, esant sunkiam ryšiui, sužino ne iš karto. Jisai vis laukė vadų pasirodant Išlauže. Kardas turėjo parnešti apygardos posėdžio nutarimus ir įsakymą apie jo paskyrimą „Laisvės Žvalgo", apygardos laikraščio, redaktoriumi.

Šis įsakymas, kurio Vytis gal nepamatė, išliko. Jo data 1946-ųjų birželio 1-oji, numeris 18. Antrajame paragrafe sakoma: „Laisvės Žvalgo" vyr. redaktoriumi nuo šios dienos skiriu Geležinio Vilko kovotoją Vytį". ⁵³

Praėjus dviem savaitėms po Mykolo Jono žuvimo, apygardos vadu išrenkamas Antanas Baltūsis Žvejys. Šiam vyrui, kilusiam iš Vilkaviškio apskrities Gulbiniškių kaimo, vos per trisdešimt. Reikia pasakyti, kad jisai - vertas savo pirmtako. Visada jautęs potraukį karo mokslams, ketina šios srities žinias pritaikyti praktikoje. Treji metai, praleisti Vilkaviškio kunigų seminarijoje, suteikė vidinės disciplinos ir dvasingumo, gabumai matematikai darniai papildė loginį mąstymą.

Operatyvus ir savarankiškas jisai apygardoje tuojau įveda „Lietuvos kariuomenės ir karininkų uniformas, pošalmes, karininkų kepure" ⁵⁴, nustato einamųjų pareigų ženklus.

Nežiūrint nuolatinio pavojaus ir vargo, lydinčių kiekvieną partizano dieną, Taure gerėja tvarka. Po Kardo ir Mykolo Jono žuvimo, kurį laiką rodėsi, kad čekistinės kariuomenės antplūdis apygardoje apmaľšo. Bet ne: kaip pasirodė vėliau, jisai persikėlė į Dzūkijos miškus.

Kratos pasiekė Žaliamiškį, kur kaitrią vasaros dieną tvankiame bunkerėlyje glaudėsi Juozas Vitkus Kazimieraitis. Tą lemtingą liepos antrąją be vado, (kuris ir pragare būdamas turbūt nesiskųstų) čia slypi dar trys: Litas, Daktaras ir Diemedis. Uždaras urvelis slegia ir gniuždo dvasiškai, jis nejučiomis trikdo asmeninę erdvę ar taip vadinamąjį biolauką. Veikiai tarp Lito ir Daktaro kyla ginčas. Kazimieraitis bando vyrus nuraminti. O šie - kuo tolyn, tuo smarkyn. Vadas pagaliau pareiškia, kad sutemus Daktaras ir Antanaitis-Litas turės prisistatyti Vanagai ir neištvėręs su Diemedžiu išlipa viršun į tyrą orą.

Pavakarys. Netoliese spindi mažas miško ežeriukas. Per tyloje skendintį mišką „zisu“ ir „molotovku“ link traukė rusai, tik ką baigę Žaliamiškio krata. Jie išgirsta vyrų pokalbį ir rėkdami puola į ten.

Vadas gindamasis nušovė du rusus, o kitų užpuolikų mesta granata jį sunkiai sužeidžia. Diemedis išvengia kulų ir pažįstamame miške pasislepia.

Veždami sužeistąjį į Leipalingį, čekistai stebisi, kas čia per vyras: partizanauti - jau ne tas amžius...

Vadas, vežamas į Leipalingį, užgeso prieš kareivių akyse, nes jo žaizdos buvo mirtinos. Asmenybė paaiškėjo netrukus, nes tarp kitų, pas Kazimieraitį rastų asmeninių daiktų, buvo ir prancūziškas inžinerijos kalendorėlis su įvairiais įrašais. ⁵⁵

Šiandien žinoma, kad žinių apie galimą Kazimieraičio buvimo vietą surado kažkoks maršrutinis agentas Volko. Čekistai į numanomą vietą išsiuntė devynių žmonių grupę, vadovaujamą seržanto Kapustino, kuri „14 val. 30 min. prie kelio, vedančio į Guobinius, užtiko Kazimieraitį. Jį gyvą mėgino paimti raudonarmietis Siniaginas, bet Kazimieraitis, turėdamas tik brauningą, atsisaudė, ir Siniaginas turėjo prigulti ir gulomis šaudyti. Kazimieraitį, iš dešinės mėgino pasiekti kitas čekistas karys Povarenka, kuris buvo priartėjęs prie Kazimieraičio per 3 m, į jį šaudydamas tris kartus sužeidė, buvo ir pats jo sužeistas. Tuomet prišliaužęs Siniaginas metė granatą, kuri mirtinai sužeidė partizaną. ⁵⁶

Iš kur ir ko atsibastė Lietuvon siniaginai bei povarenkos taip nuožmiai žudę iškiliausius lietuvius? Šiandien apie tai dauguma nesusimąsto...

Gali būti ir taip: jie arba jų vaikai šiandien Lietuvoje gyvena aprūpinti geriau už pokario didvyrių bei kankinių vaikus, ir jiems nė motais, kiek Lietuvos vyrų krito nuo jų tėvų ar protėvių rankos.

Nors „Kazimieraičiui visiškai nesisekė palaikyti ryšius su Tauro apygarda“ ⁵⁷, jam žuvus nuostolį patyrė visa Lietuvos rezistencija.

Ką žada neaiškus rytojus ir ką daryti okupanto alinamai tautai? Netekta daug ir per labai trumpą laiką.

Liepos 4-ąją sušaukiamas posėdis. Nekalbūs dalyviai pagerbia žuvusius vadus - Zigmą Drungą Mykolą Joną ir Juozą Stravinską Karda. Apie Kazimieraičio žūtį dar nesuspėjo ateiti žinia.

Vytis iš posėdžio grįžo su nelengvomis mintimis. Kas galėjo pagalvoti, kad taip pakryps įvykiai? Viską reikės paskelbti ir tinkamai aprašyti apygardos laikraštėlyje.

Deksnys parašo neblogų teorinio pobūdžio straipsnių, redaguoja žinutes ir šiaip atranda įdomios medžiagos. Vytis svečiui už tai dėkingas - optimistiniai Daunoro teiginiai tam tikrais atvejais saugoja nuo nevilties...

Nepasitikėk ramybe: jūra įsišėlsta per akimirką, ir ką tik smagiai sklendę laivai skęsta.

Seneka

Klastos sutemose

Ilija Počkaj, vadovaujantis partizanų naikinimui, pasitaręs su Maskvos šefais, nusprendžia Deksnį apgyvendinti Vilniuje. Tuo tikslu Erelis vėl atsiranda Tauro apygardoje nieko nepranešęs. Pirmieji pasisekimai padvigubino jo jėgas. Jis pareiškia: Vilniuje turi įsikurti visos Lietuvos rezistencijos centras ir pirmiausia kviečia Deksnį. O šiam kaip tik baigiasi kantrybė tūnoti slėptuvėse, kur suvaržytas jo kūrybingumas. Parengimas tų dviejų aktų - anaipol ne riba planų, kuriuos galys pasiūlyti kovojančiam kraštui. Kiek gali tęstis toksai periodas, kai jokia veikla neįmanoma? Bjauriausia, kad nežinai, kada visa tai baigsis. Jis čia atvykęs veikti. Erelis jam labai patinka. Yra tarsi kokia nematoma gija, jungianti jų charakterius... Garbėtroškos kamuojamam Deksniui norisi atsistoti tenai, kur sužėrės jo talentas.

Skirmantas, matydamas, kad Deksnys kvietimu aiškiai džiaugiasi, nė nebando jo sulaikyti. Žuvus Mykolui Jonui, Kardui, paskui Kazimieraičiui, Varkalų sodybos įnamius apėmė nekokia nuotaika, „svečiai pradėjo nerimastauti“ [58](#).

Kas Deksnį pilnu pavojų keliu jau antrą kartą atginė į Lietuvą? Apie tai Skirmantas ne kartą susimąsto. Deksnio biografai vėliau tą aiškins „charakterio gaivališkumu“, „demoniška vidine energija“ ir užsispyrimu nenuleisti rankų“ [59](#).

Deksnio bendražygis Vytautas Stanevičius Išlaužą jau senokai paliko ir žmona vedinas artėja Švedijos link.

Deksnys liepos 29-ąją jau sostinėje, Markulio bute. Čia išbūna neilgai, nes kalbomis, planais ir šiaip triukšmingu buvimu trukdė agentui. Kaip rašysi pranešimus, pažymas arba kalbėsies su Počkaj?

Poreikio vadovauti apsėstas Deksnys sugalvoja sušaukti Vilniuje partizanų atstovų suvažiavimą.

Pasitikėjimas Ereliu - beatodairiškas; Deksnys pasiūlo: profesorius galys iš jo brolio paimti radijo siųstuva-imtuvą, nes Juozui toliau dirbti trūksta kantrybės ir reikiamos rizikos drąsos. [60](#) Brangusis įrenginys veikia parsigabenamas. Dėl šio žingsnio graužatis Deksnį persekios

visą gyvenimą: taip MGB taikinyje atsidurs ir pražus Juozas Deksnys, jo brolis, tylus, kantrus ir niekam nežinomas didvyris.

Paskui čekistų rankose atsiduria Maskolikė ir niekas nežino, kaip ir kodėl. Juozas baiminasi: kad tik neišduotų Išlaužo bunkerių ir Markulio. „Skubiai su Žaliuko tėvo pagalba išsikasėm kitą slėptuvę jo laukų žvyrduobėje, ją puikiai už-maskavom ir, jau persikėlę, ramiau galėjome stebėti Masko-likės suėmimo pasėkas“⁶¹.

Pasėkų nėra, o Maskolikė neužilgo paleidžiama. Taip patvarkyta Erelis. Jam svarbu, kad nieko neįtartų Išlaužo vyrai. Jeigu pastarieji įsikurtų kitur, būtų sudėtinga atkurti ryšius, nesukeliant įtarimo. Erelis nujaučia, kad nurodymą pašalinti Žaliuką ir brolius Lukšas gali gauti tuoj pat.

Vieną dieną Vytis vėl pamato Erelį Išlauže: Hektoras (Deksnys) prašęs atiduoti „visus ryšio punktus Lenkijoje ir jiems reikiamus slaptažodžius“.⁶²

Toksai NKVD metodas: pirmiausia reikia paimti iš aukos visa, kas naudinga, o tik paskui nutraukti jos gyvenimą. Ir grėsmingi apylinkių krėtimai prasideda rytojaus dieną po Markulio lankymosi. Vyčio pasielgta itin atsargiai ir apdairiai: sužinojęs apie Markulio atvykimą, jį priima įprastoje vietoje, jau žinomoje patalpoje, o apie naująją žvyrduobę nė neužsimena. Taip išgelbsti save, brolių Stasį ir Algirdą Varkalą. Sodyboje kažkodėl ėmė lankytis kareiviai, ir dažnos kratos vis sudrumsdavo ramybę. Aiškiai buvo matyti, jog krėtėjai žino bunkerėlius esant, tačiau vis negali surasti.

Įtampa, trukusi kokias dvi savaites, pagaliau praėjo. Žvyrduobė, šiandien jau neįžvelgiama, tris laisvės kovotojus saugojo patikimai. Ji buvo už dviejų šimtų metrų nuo Algirdo Varkalos Žaliuko tėviškės.

Deksnys, bendraudamas su Markuliu, dažnai pagiria Juozą Lukšą. Santūrus, šalto proto ir išsilavinęs Vytis labai pritiktų sostinėje. Tuo tikslu Erelis vėl atkanka į Išlaužą ir pakviečia Juozą ir Stasį vykti į Vilnių: tenai jie reikalingi „prie radijo tarnybos su užsieniu ir kitais organizaciniais reikalais.“⁶³ Erelis entuziastingai priduria: radijo siųstuvą jau ten, tereikėsia jiedviem įsigyti tinkamus dokumentus legalizacijai.

Vytis dvejoja. Ar bus teisinga, jeigu viską palikęs išdums į sostinę? Kas rūpinsis tada partizanų spauda? Bet jo širdyje tebegyvas Mykolo Jono, kurį taip gerbė, atminimas. Vadas buvo liepęs globoti užsienio

svečius ir žiūrėti jų interesų. Tarnauti sostinėje besikuriančiai rezistencijos vadovybei - irgi labai svarbi misija. Jis taipogi mano turįs įsipareigojimą Deksnui: išlauže tomis sunkiomis dienomis jisai kantriai mokė Juozą - aiškino atsivežtųjų šifrų paslaptis. Dabar tos žinios reikalingos tenai.

Yra nepagristų tvirtinimų, kad šiame sprendime pagrindinį vaidmenį vaidino pritarimas Markulio ir Deksnio idėjai - pereiti į pasyviają rezistenciją. Niekur nerandame tokios Juozo Lukšos nuostatos.

Markulis siekia rezistenciją sunaikinti, o atitrūkęs nuo realybės ir nieko nesuprasdamas Deksnys tiems viliojan-tiems planams pritaria. Išdavikas Markulis tarnauja okupantui ir laiko idealia padėtį, kai visos Lietuvos kovotojai pirmiausia susandėliuoja visus turimus ginklus (aišku, jam žinomoje vietoje!) paskui tie dešimtys tūkstančių beginklių vyrų susemiami ir išvežami į pačias baisiausias Sibiro vietas, kur laukia pražūtis. Kad pasirinkusieji pasyvią kovos taktiką arba legalizavęsi kovotojai būtų palikti ramybėje -prielaida, neturinti pagrindo. Juo labiau, kad iš Maskvos į Lietuvą vis ateina tokio pobūdžio įsakymai: „Sėkminga laikyti tik tokią operaciją, per kurią nukauti visi ten buvę partizanai“ ⁶⁴.

Nelogiška būtų aiškinti Vyčio apsisprendimą ir tuo, kad tuoj po karo jisai priklausė pasyviosios krypties organizacijai LIT. Šio sambūrio veikla buvo represyviai nutraukta, ir tai kaip tik rodo, kad gyvuoti tokio pobūdžio struktūroms galimybių nėra. Tas Vyčiui buvo gerai žinoma. Nei Bendro Demokratinio Pasipriešinimo Sąjūdžio, nei Vyriausiojo ginkluotųjų pajėgų štabo Juozas Lukša nelaikė pasyviosios rezistencijos institucijomis. 1945-ųjų pradžioje LIT turėjo „realiausią nepriklausomybės modelį“ ⁶⁵, kurio utopišku pobūdžiu šiandien netenka abejoti. Siūlytas partizanų legalizavimasis, fiktyvūs dokumentai, gyvenamosios vietos pakeitimas - naivūs išėities ieškojimai, tarytum stručio slėpimasis smėlyje. LIT nariai, tada nepažinę NKVD tinklo aštrumo, nuožmios rezistencijos naikinimo politikos, vylėsi išsilaikyti.

Jokie pagrindiniai susibūrimai - neįmanomi, - šią skaudžią tiesą Skirmantas žinojo jau 1945-ųjų pradžioje. Dabar, 1946-ųjų antroje pusėje, rūsti kovos tikrovė tą sampratą vis patvirtindavo: būdavo ištremiamos arba žūdavo ištisos, vadinamųjų, pasyvių, kovotojų, šeimos. Tankus agentų tinklas nepalikdavo ramybėje nė smulkiausio rėmėjo kovotojo.

Naivūs ir nepagrįsti samprotavimai, esą, Juozo Lukšos išvykimas į sostinę - aiškus žingsnis pasyviosios rezistencijos link. Nors jo raštuose nėra šio apsisprendimo analizės, aišku, kad kovodamas už nepriklausomybės atkūrimą, jisai savo laisvės kovos veiklą sostinėje numato būsiant efektyvesnę.

Ne, ne ant pasyviosios rezistencijos rifų užplaukia jo laisvės laivas, bet, kaip pats sako, išvyko turėdamas „atlikti ryšium su Daunoro* ir Lokio atvykimu kai kurių įsipareigojimų prie besikuriančio partizanų vyriausiojo štabo.“⁶⁶

* J. Deksnio ir V. Stanevičiaus.

1946-ųjų rugpjūtis jau persirito į antrąją pusę. Pamažu blanksta laukinių gėlių spalvos, viskas skęsta ateinančio rudens grauduly. Jaukiai kvepia gelsvos rugienos. Juozas Lukša su broliu Stasiu sėdi giminaičio, važiuojančio į Kauną, vežėčiose. Gimtųjų laukų erdvė sakytum glosto veidą, o kelelių vingiai veda į sodybas, kuriose atrodo nėra rūpesčių ir nebūta mirties. Juozas Lukša Vytis žvelgia į laukus, augmeniją galvodamas, kodėl viskas šiandien taip ryšku. Atsimena, kad dabar, beveik po metų, į gamtovaizdį gali žvelgti šviečiant saulei, dieną, neskubėdamas ir ramiai.

Bet koks ten ramumas! Jiedu su broliu teturi tik po tūlą legalumą įrodantį dokumentą (matyt įgytą Erelio dėka). Nuo Kauno į Vilnių važiuosią traukinį.

Kauno stotyje pirmą kartą po ilgų slapstymosi mėnesių Lietuvos gyvenimą pamato dienos šviesoje, pabūna ir pabendrauja su įvairiais piliečiais. Pusė jų - kariškiai. „Trynėmės ir mudu su Tautvydu* tarp jų, vis stengdamiesi nepalikti nuošalyje, bet uoliai dalyvauti pokalbiuose.“⁶⁷ Lankstus charakteris netrukdo Vyčiui atsisėsti šalia MGB majoro. „Galvojau, kad geriausia sėsti šalia didžiausio budelio: jei kontroliuotų, tai ir mane laikytų jo bendradarbiu. Ir tikrai neapsirikau. Ties Rumšiškėmis enkavedistai tikrino beveik visiems keleiviams dokumentus, o į mane nė nedirstelėjo, nes matyt nenorėjo trukdyti mudviejų su majoru pokalbio.“⁶⁸

* Stasio Lukšos slapyvardis.

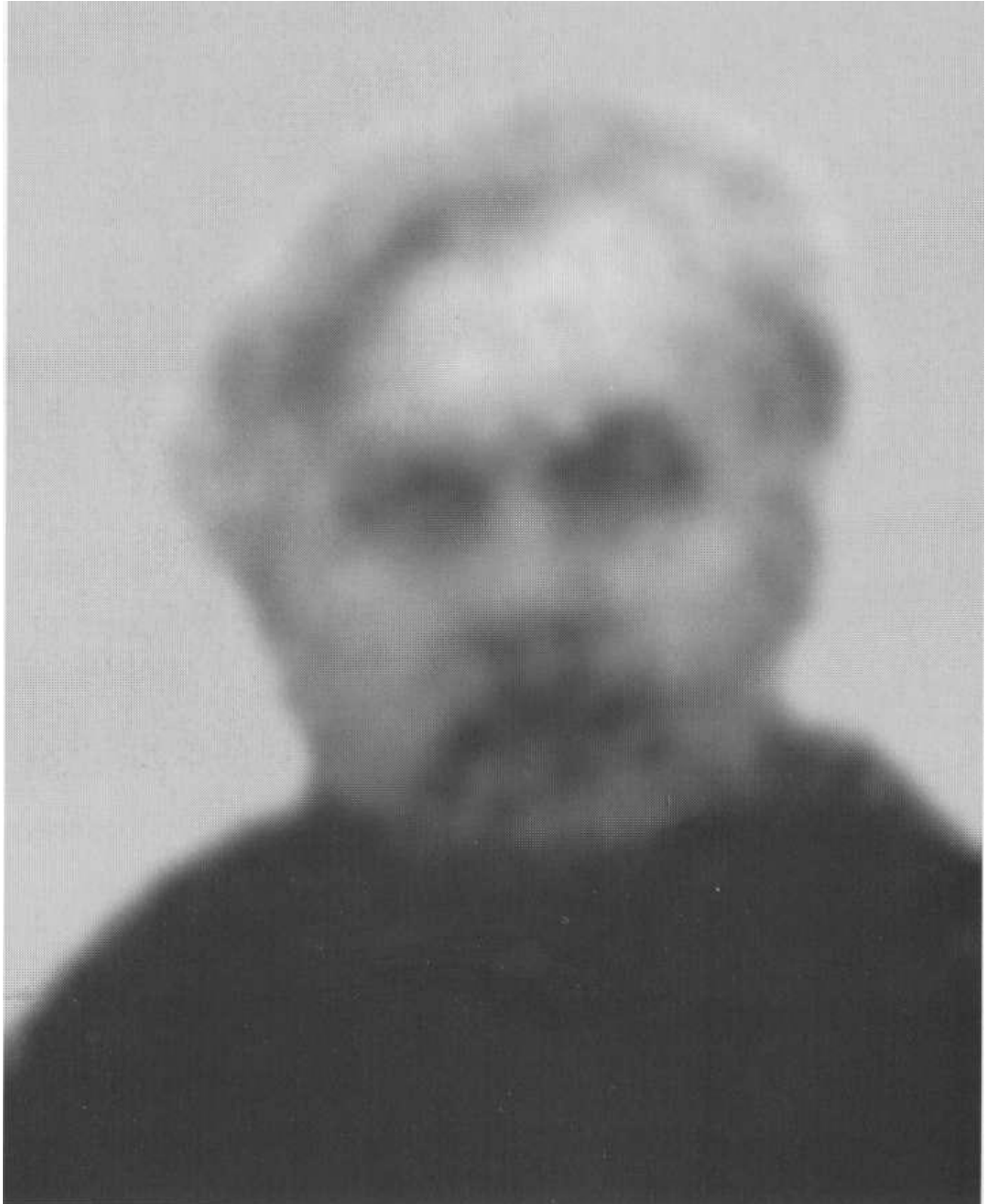
Vilniuje pirmiausia aplanko tolimą giminaitį, ketindami iš čia susisiekti su Markuliu bei Deksnium. Bet tą patį vakarą turi nesvetingus namus palikti, kadangi giminaitis „iš kažkur buvo sužinojęs, kad mes su broliu partizanai.“ Giminaitis saugojo save ir leido suprasti, kad

Juodbūdžio svečiai jo namus paliktų kuo greičiau. Tada broliai pereina į Vilniaus miesto Žvėryno rajoną, Pušų gatvės 6-ąjį namą. Čia gyvena Markulis, čia nuolat lankosi Deksnys. Namuose sukinėjasi kažkokia ryšininkė Aldona. Erelis jos buvimą greitai paaiškina: esą, „ji, kaip partizanų ryšininkė, atvykusi tarnybiniais reikalais pas Erelį, ir ją atpažinusi Erelio žmona kaip anksčiau buvusią mokinę.“⁶⁹ Todėl nuspręsta ją pasilikti...

Iš tiesų - tai studentė Aldona Masiulytė, apie kurią detaliau šiandien nieko nežinoma. Ji palydi Vytį rytojaus dieną į Maironio parką, kur turi laukti tariamasis Aitvaras - sovietų agentas Kibirkštis⁷⁰. Per susitikimą Vytis-Skirmantas pastebi, kad pašnekovas „lietuviškai kalbą gana blogai.“ Atrodytų, reikėjo nedelsiant reaguoti į tokį raiškų ženklą. Bet, atėjus į Aitvaro namus, viskas tapo normalu. Namelio šeimininkas būk tai čia įsikūręs prieš pusmetį - po to, kai jam, partizanavusiam Dotnuvos apylinkėse, Erelis parūpino legalizavimosi dokumentus.

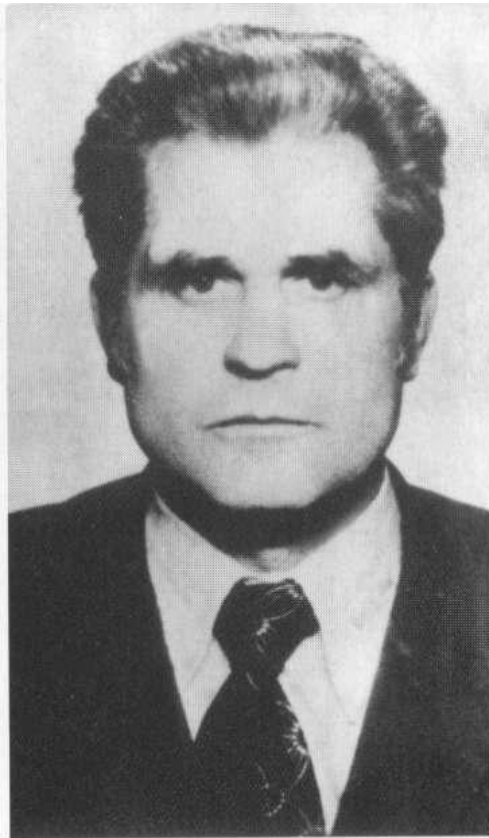
Ona Vilkaitė Lukšienė

Simanas Lukša

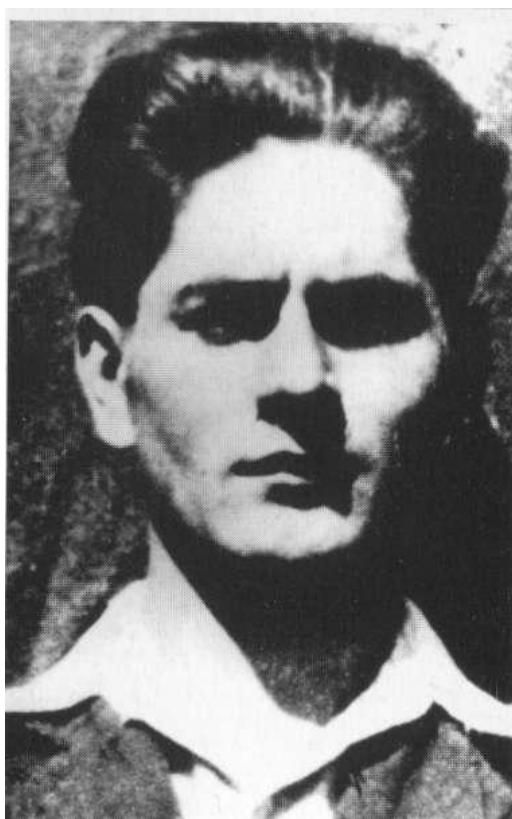
Vincas Lukša

Antanas Lukša

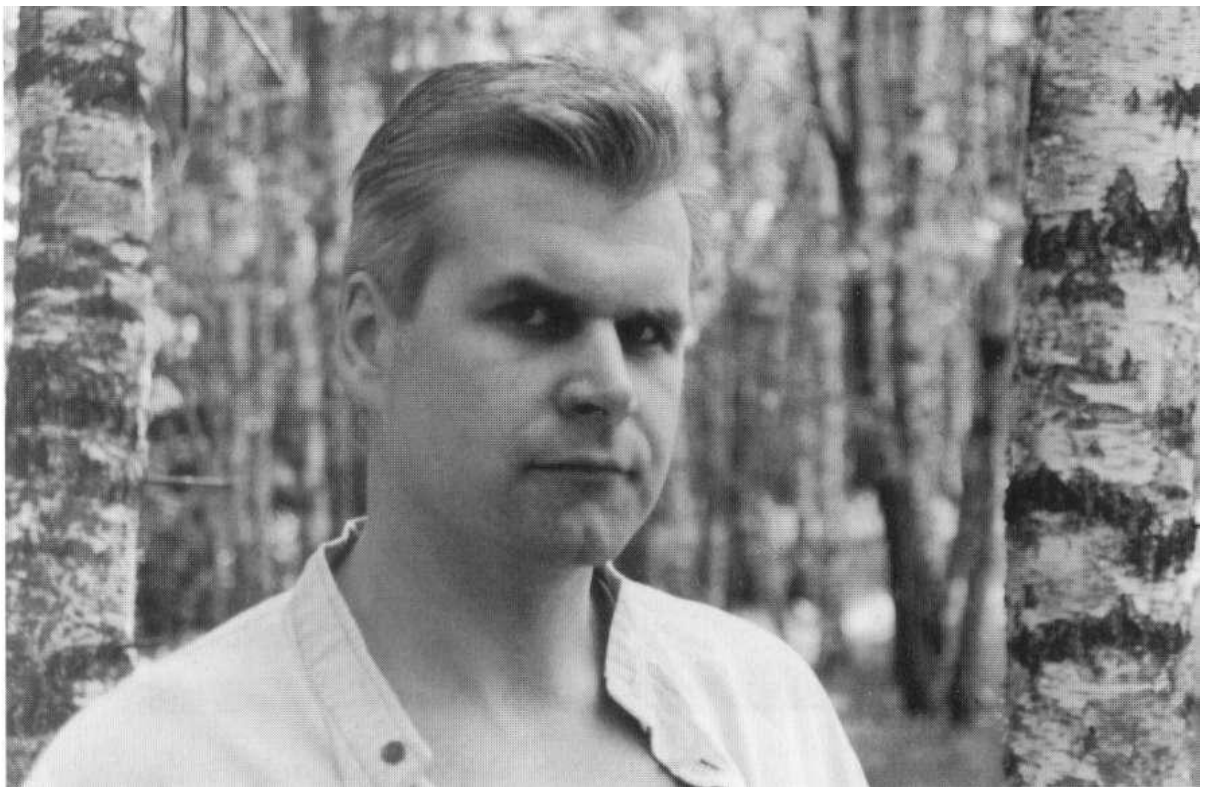
Jurgis Lukša

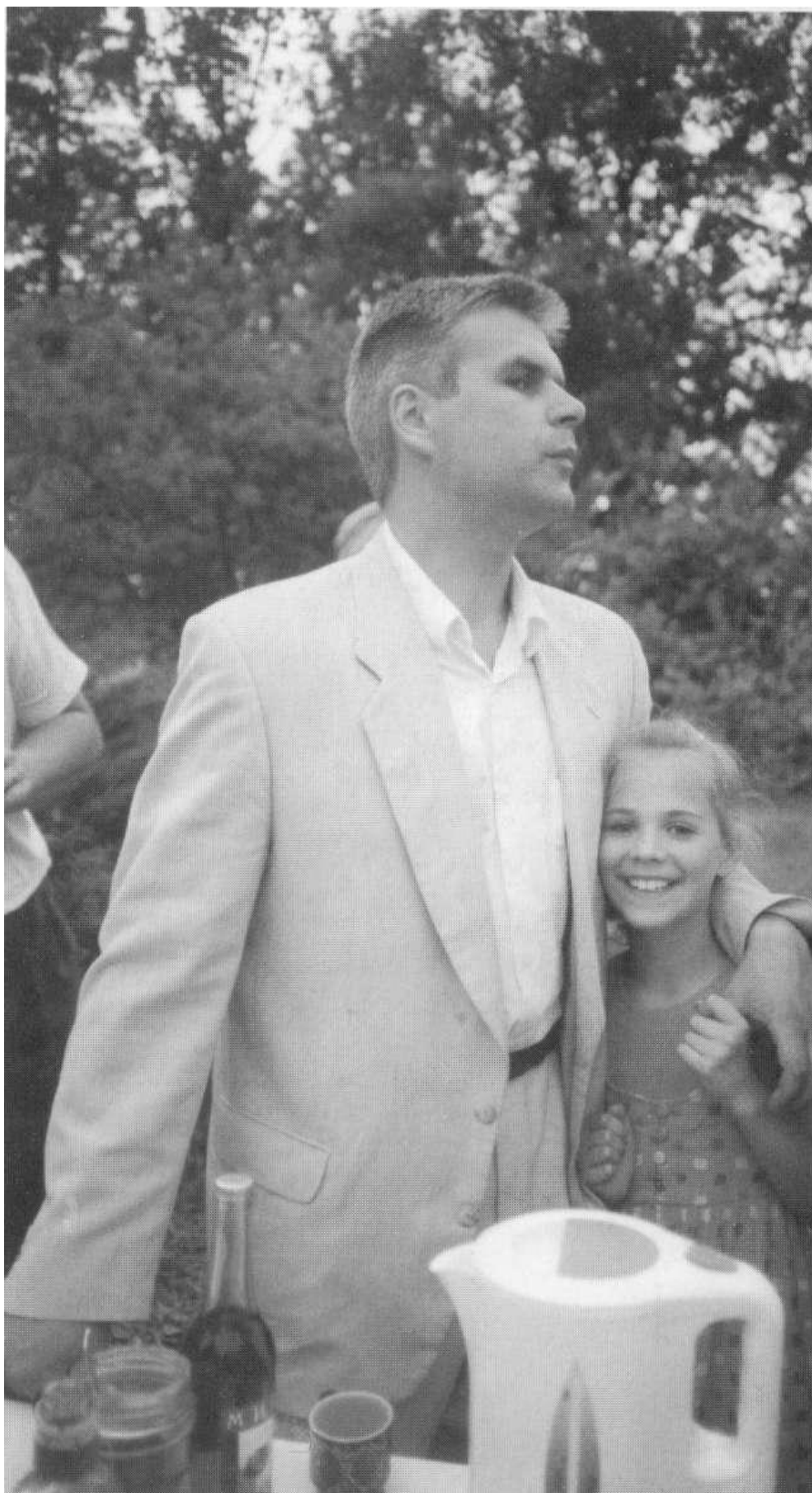
Stasys Lukša

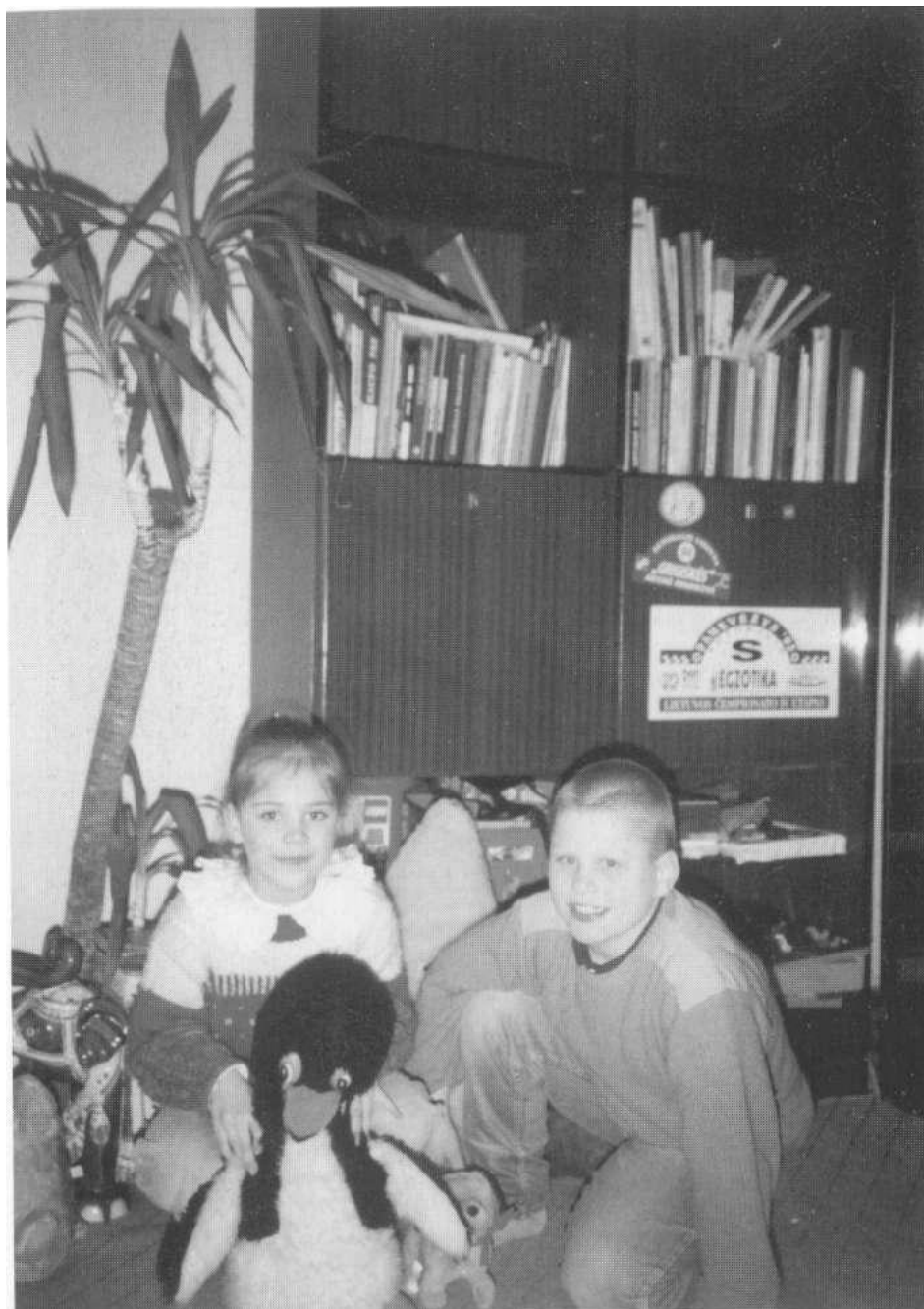
Antanas Lukša 1960 m

Kęstutis Lukša Jurgio Lukšos vaidmenyje filme „Vienui vieni“

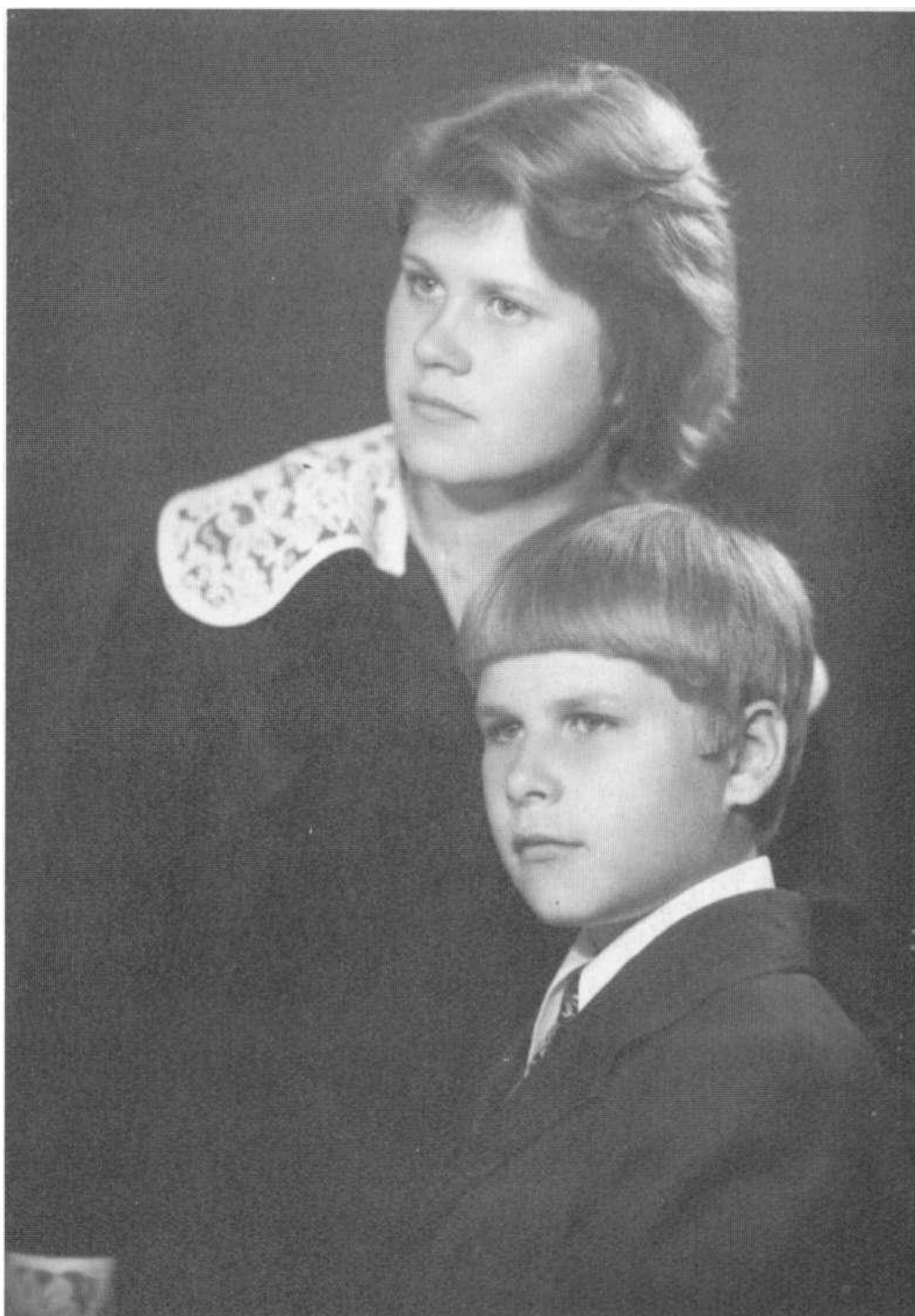
Kęstutis Lukša su dukrele Goda

Antano Lukšos anūkai Goda ir Simas

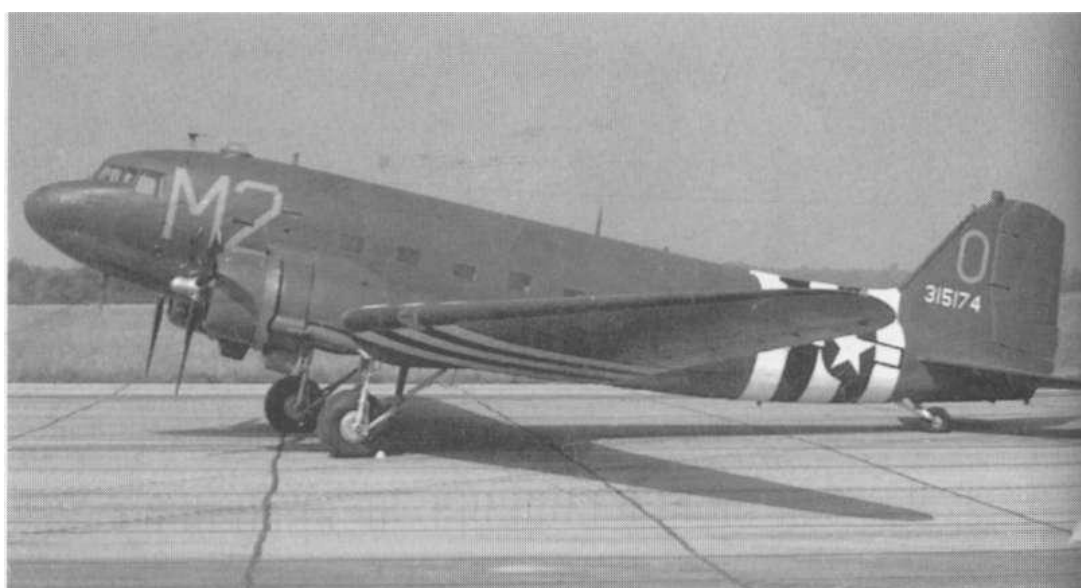
Eugenija Irena ir Antanas Lukšos apie 1978/9 m.

Dalia Lukšaitė Maciukevičienė su sūnumi Simu

Paminklas žuvusiems Geležinio Vilko rinktinės partizanams Šilavotė

Lėktuvas, kuriuo Juozas Lukša 1950 m. parskrido į Lietuvą.

Šį atviruką 1998 m. Antanui Lukšai atsiuntė Antanas Dundzila.
Užrašas kitoje atviruko pusėje:

„Gerb. p. Lukša, tokiu lėktuvu Jūsų brolis 1950 m. grįžo į Lietuvą. Sakau, gal bus įdomu...
Linkėjimai, Antanas Dundzila“

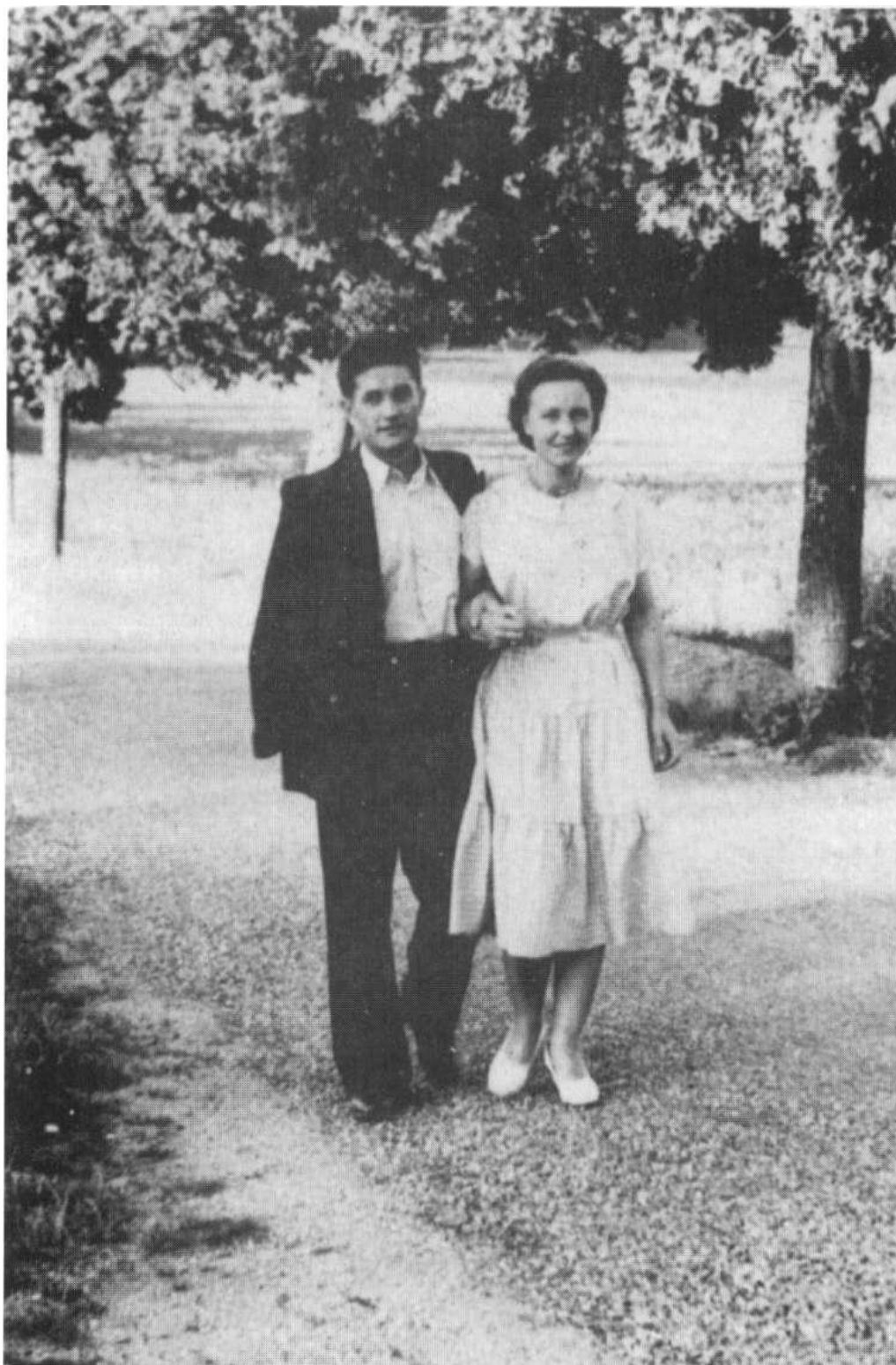
Nijolės Bražėnaitės ir Juozo Lukšos vestuvės.
Iš kairės, sėdi: Petras Karvelis, prel. Mykolas Krupavičius, Nijolė ir Juozas Lukšos,
Veronika Karvelienė.
Stovi: Vlada Brazaitienė, Ugnė Karvelytė, Birutė Prapuolenienė, Juozas Brazaitis.
Nuotrauka taip pat dalyvavusio vestuvėse Levo Prapuolenio

Juozas Lukša Paryžiuje 1948 m.
Nuotr. N. Bražėnaitės. (iš knygos Daumantas. „Laiškai mylimosioms“)

Traifelbergo parke su svečiais. Iš kairės: Julijonas Būtėnas,
Nijolė Bražėnaitė-Lukšienė, prel. Kapočius, Birutė Prapuolenienė, Juozas Lukša.
Nuotr. iš knygos Daumantas. „Laiškai mylimosioms“.

Nijolė ir Juozas Lukšos jų povestuvinės savaitės metu.

Sugrįžusių į tėvynę drąsuolių susitikimas su partizanais: Juozas Lukša Skirmantas, Tauro apygardos vadas Viktoras Vitkauskas Saidokas, apygardos adjutantas Pranas Naujokas Kietis, Benediktas Trumpys Rytis, Klemensas Širvys Sakalas. Kazlų Rūdos miškai, 1950 m. spalio. Nuotrauka iš kn. „Nenugalėtoji Lietuva“.

Povilas Pečiulaitis Lakštingala

Vincas Labanauskas sovietiniame lageryje 1953 m.

Šis nedidelis namukas - MGB spąstai, - čia, Srovės gatvės 11-me name, vykdomos žiaurios operacijos - suėmimai, tardymai.

Broliams paskiriamas „kelių kvadratinių metrų kambarėlis su viena siaura lovele." Abudu įspėjami su niekuo nebendrauti.

Viskas vyksta pagal Iljos Počkaj potvarkį:

...„Vytį palikti Vilniuje, kol kas jo neareštuoti, patalpinti Kibirkšties bute. Tai suteiks mums galimybę laikinai jį panaudoti mūsų interesams, naudoti kaip mūsų priedangą ir išgauti šifrus. Detaliai jį išstudijuoti ir paruošti verbavimui.

Per jį organizuoti Kauno grupės ir Pietų Lietuvos apdorojimą.

Artimiausiu metu pasiųsti jį pagal maršrutą komiteto linijos pravedimui ir smulkios informacijos apie Pietų Lietuvos banditų formuotes surinkimui.

Atlikti šią operaciją per ag. Kibirkštis".

Vieną dieną Skirmanto buveinę pasiekia laiškas iš Tauro apygardos nuo Žvejo Baltūsio.

Juozui išvykstant į Vilnių Tauro apygardoje buvo lyg tarpuvaldis: Mykolas Jonas žuvęs, o naujas vadas nesuspėjo apimti visų apygardos reikalų. Sužinojęs apie Vyčio-Skirman-to išvykimą į Vilnių nieko jam nesakius, naujasis apygardos vadas protestuoja: „Kažkokie Vyr. štabai nurodo apygardoms veiksmų kryptį, planus ir tikslus. Iš kažkur ištraukė eilinį apygardos karį Vytį, kuris, kaip pasirodė, atstovauja Tauro apygardai. [...] Nejau Tauro apygarda tiek bejėgė, kad eilinis apygardos karys, pauostęs štabo atmosferos, priverstas duoti įsakymus ir nurodymus pačiai vadovybei?

Sunku patikėti, kad pats Vytis tai sugalvojo, būtinai kyla mintis, kad jis taip painstruktutas paties vyr. štabo. ⁷¹"

Tauro apygardos vadui atsakymą sukurpia Markulis. Retorikos ir argumentų netrūksta:

„Jūsų žeminamas asmuo ne savo valia pabėgo iš Tauro apygardos. Jį iškviatė užsienio delegatūros atstovas ir BDPS įgaliotinis sutikus buv. Tauro apygardos vadui.

Galiu Jus užtikrinti kaip lietuvis, karininkas ir rezistencijos dalyvis, kad minėtas asmuo didžiadvasis lietuvis, žmogus, atsidavęs kovai už laisvę, kaip reta. Jo nuopelnai: kompetencija, atsidavimas idėjai. BDPS komitetas, įvertinęs jo nuopelnus, paaukštino jo laipsnį.

Jūsų priekaištai jį skaudina, kaip ir kitus rezistencijos veteranus. Tai neturi jokio pagrindo. Be reikalo skaudinti kitus -tai netinka Lietuvos karininkui. ⁷²

Iš Pušų gatvės Deksnys perkeliamas į Srovės gatvę, į tą patį namą, kur įkurdinti Juozas bei Stasys Lukšos. Tada, nežinia pagal kokias užmačias, Stasiui Lukšai Juodvarniui nurodoma persikelti į butą, esantį prieš pat Valst. plano komisijos pirmininko Šumausko vilą.

Vytis žinojo, kad jam dar tebesant Tauro apygardoje, Vilniuje buvo sušauktas partizanų atstovų pasitarimas. Suvažiavimu jį pavadinti - per drąsu. Pora asmenų iš Žemaitijos atvažiavo čekistų parūpintu transportu šito nė nežinodami. Renginio iniciatorius Hektoras /Deksnys) per Erelį gavo Iljos Počkaj leidimą: „Mums leidus, agentas palaikė šią Alfonso idėją ir jie susitarė rugpjūčio 12 d. sušaukti tokį pasitarimą. Jį paruošė mūsų agentūra. Pasitarimas įvyko vieno agento bute. Butas buvo atitinkamai paruoštas." ⁷³ Pagal sovietinius šaltinius, į šį čekistams priklausančią butą, be „agento Ažuolo, Jonyno, Kibirkšties," atvyko Didžiosios Kovos apygardos štabo viršininkas Genelis, šio štabo apsaugos vadas Vytenis, Žemaitijos atstovas Lokys, Aukštaitijos - Ožka." ⁷⁴

Vytis iš Deksnio išgirdo apie šito pasitarimo eigą ir buvo nustebęs: vienintelis Lokys „buvo padaręs teigiamą įspūdį, kiti atstovai, be Ožkos, buvo gerokai nugėrę. Posėdis neatrodė visus dalyvaujančius dominęs. Hektoras ir Erelis kalbėję, Ožka ⁷⁵ klausiusis, Genelis miegojęs..." ⁷⁶. Tačiau taip atrodė tik Deksniui. Pavyzdžiui, Genelis atvyko tiesiai iš miško, kelios paros buvo be poilsio.

Deksnys iš pasitarimo dalyvių buvo tikėjęsis ypatingo dėmesio ir krintosi dėl susidariusio „nerimto įspūdžio", bet „užgyrė Erelio turimas galimybes čia, Vilniuje, išvystyti ir gerai funkcionuoti pagrindžio centrums". ⁷⁷

Atrodo, kad Skirmantas oficialiai į posėdį kviestas nebuvo. Gal dėl to, jog buvo žinoma ir taip greitai jį atvyksiant į Vilnių. Neatvyko nė kiti Tauro apygardos atstovai - sakysime naujai paskirtas vadas Antanas Baltūsis Žvejys.

Erelis bei Deksnys, kalbėdami posėdyje, stengėsi įdiegti mintį sukurti bendrą vadovybę, kuriai paklustų visos apygardos; koviniai veiksmai turi baigtis, o partizanai (ypač jų vadai) „pervesti į legalią ar pusiau legalią padėtį.“ Šiuo klausimu buvo priimtas nutarimas ⁷⁸.

Tokių direktyvų klastą pirmiausia patiria Didžios kovos apygardos vadas leitenantas Jonas Misiūnas, nežinia, kodėl pasirinkęs agresyvų Žalio Velnio slapyvardį. Primygtinai kviečiamas į Vilnių, lyg pavojų nujausdamas, atvyksta ne rugpjūčio 12-ją, o rytojaus dieną, kada posėdis baigtas. Apie esminius nutarimus jį painformavo kolega DKA* štabo viršininkas Genelis. Pasyviosios kovos ir „kraujo praliejimo stabdymo“ iniciatoriams pavyksta patyrusį kariškį įvilioti į kažkurį butą-spąstus, kur po žiaurių tardymų ir kankinio mirties, Jonas Misiūnas perėjo anan - pasyviųjų pasaulin - ten, kurį laisvės kovotojams rekomendavo okupantas. „Tokios pat priemonės numatytos ir kitose apygardose“, - entuziastingai pareiškia Počkaj ⁷⁹.

* Didžiosios Kovos apygarda.

Vilniun Žvejo kol kas niekas nekviečia.

Į Tauro apygardą netrukus žada parvažiuoti Vytis-Juozas Lukša. Gal ne vienas, o su Markuliu. Ne tik Tauro apygardai, bet ir Pietų Lietuvos partizanams jie parveš buvusio pasitarimo direktyvas. Kartu į gimtinę žada parvažiuoti ir brolis Stasys.

Geležinio Vilko rinktinėje - nuotaika rami, - įsitikina sugrįžę Juozas bei Stasys Lukšos. Erelis kartu su broliais nevažiavo, tik paliepė ilgai neužtrukti. Vyčiui bei Juodvarniui sugrįžus į sostinę, gaunamas nurodymas apsigyventi nauju adresu - Vilką 2. Čia, žinoma, persikelia, apsimetęs bendražygiu, čekistų agentas Aitvaras. „Mūsų namukas stovėjo gana nuošaliai nuo kitų kaimyninių pastatų iš visų pusių supamas pušyno. Priėjimas prie namuko buvo keliais takeliais, kuriuos, saugumo sumetimais, buvo galima pasirinkti vis naujus.“ ⁸⁰

Neseniai atgal į Vakarus išsirengė Deksnys. Į tai Vytis deda dideles viltis. Atsisveikindamas bendražygis pakartojo pažadą „dar spalio mėnesio pradžiai“ pasiųsti kelis tūkstančius blankų dokumentams. Juos, atsiųstus į Gdynią, paimsias Antanas ir pargabensias į vietą. Ši siunta gana svarbi, kadangi „Paskutiniu metu rezistencijoje vyravo nuomonė, kad būtina kuo daugiau kovotojų aprūpinti asmens dokumentais ir bent fiktyviai legalizuotis.“ ⁸¹ Pastaruoju metu ūkininkams tapo vis sunkiau išmaitinti kovotojus.

Deksnys į Stokholmą išsivežė specialų įgaliojimą sudaryti Vakaruose BDPS užsienio delegatūrą.

Vytis neatkreipia dėmesio į tą aplinkybę, kad Deksnį išlydėjo gerai pažįstamas bendražygis Antanas. Šis čekistas visada gerai vaidino padorų kolegą, vis atnešdavo popieriaus ar šiaip kokių raštinės reikmenų...

Viskas apraizgyta čekistų žabangomis, bet Vyčiui nematyti jokių įtartinų ženklų. Naujasis būstas atrodo idealiai tinkama vieta, iš kurios galima vadovauti pogrindžiui.

Tam tikra veiklos laisvė, išsipildysiančių planų pramatymas didina energiją ir skatina veikti. Tarytum atsileido kilpa, smaugusi per visą slapstymosi ir nelegalaus gyvenimo laiką. Pirmiausia reikėtų legalizuotis. Ir tuo klausimu vis užkalbina Erelį.

Viskam taip sklandžiai klojantis, širdies gilumoje visvien stebisi tokiu gyvenimo posūkiu. Jisai baigs studijas, apgins diplominį darbą, padės legalizuotis broliams ir tarnaus savo didžiajai Idėjai. Nedelsdamas nagingomis rankomis sukurpia sau ir broliui karinius bilietus ir pasus. Stasys dabar turį Petraičio pavardę, kuria parašo pareiškimą priimti į Vilniaus universiteto chemijos fakultetą. Rektorius Zigmas Žemaitis teigiamą rezoliuciją uždeda 1946-ųjų rugpjūčio 31-ąją.

Juozas Adomaičio pavarde perstoja į Vilniaus dailės instituto architektūros fakultetą. Anksčiau atrodę nepasiekiami dalykai - tokie trokštami - netikėtai tapo realybe!

Su laime apsiprantama greitai, ir jo gyvenimo posūkis pamažu įsiliejo į kasdienybės rėmus.

Kitaip pasirodo vienam universiteto profesoriui, kuris, pamatęs studentą Juozą Lukšą, neįstengia nuslėpti nusistebėjimo. Mat jam dėl Juozo jau tekę nukentėti. 1945-ųjų lapkritį buvo smarkokai tampomas ir net atsidūręs kalėjime! Tai įvyko tomis dienomis, kai Juozas skubiai pasitraukė iš Kauno, išvengdamas suėmimo. Tada Stasiukas, teisindamas ūmų Juozo dingimą, pasakė, kad brolis niekur nepabėgo, o tik išvažiavo pas profesorių „papildomos diplominio darbo užbaigimui medžiagos.“ [82](#)

Profesorius Cesevičius pažada vertingą paslaugą. Jam žinoma, kad čekistai, prieš suimdami studentą, pirmiausia paima peržiūrėti jo bylą. Štai profesorius ir įspės, kada bus pajudinta Adomaičio byla. Daugiau

pažįstamų institute lyg ir nėra. Tad galimybė būti iššifruotam irgi maža. Su dekanu suderinęs paskaitų lankymą, tiksliau, jų praleidinėjimą, kartais išvyksta pas kitų apygardų kovotojus. Okupuotos Lietuvos gyvenimo reiškiniai jį žeidžia. Neišsenkanti kantrybė liepia laukti: ateis laisvė ir tokios apraiškos dings. Bet kaip įdiegti supratimą ir ištvermę visam kraštui? Vytis imasi aktyvių veiksmų. Per čia įsikūrusią kažkokią Rasą susiriša su Kęstučio apygarda ir išsikviečia į Vilnių Algimantą Zaskevičių, slapyvardžiu Tautvaiša, generolo Zaskevičiaus sūnų.

Išsilavinęs, drąsus ir ryžtingas vyras reikalingas čia, besikuriančiame rezistencijos centre.

Glūdintiems miškuose partizanams ir stebintiems įvykius iš šalies pačioje sostinėje įsikūręs kažkoks „Vyr. partizanų štabas“ atrodo įtartinais. Visko mačiusiam Sergijui Staniškiui Litui tokie dalykai kelia nusistebėjimą; todėl ir neišleidžia Antano Kulikausko Daktaro tenai atstovauti Pietų Lietuvos partizanams. Bet Daktaras vadui ne itin paklusnus: vistiek pribūna Vilniun spalio mėnesį. Po keleto dienų prisistato ir Tautvaiša.

Viskas klostytųsi normaliai, bet nuotaiką gadina viena aplinkybė - neatsako Deksnys. Vis daugiau laiko Vytis su broliu praleidžia prie siųstuvo-imtuvo, o signalo iš Deksnio nėra.

Kas čia galėtų būti? Ar patys operatoriai ko nesupranta, ar kas negerai padaryta techniškai? Pagaliau Vytis, netekęs kantrybės, apie nesklandumus informuoja Erelį. Šis per Deksnio brolių iškviečia Kontrimą, Kauno universiteto, Elektrotechnikos fakulteto studentą.

- Viskas tvarkoje, - pasigirdo atsakymas netrukus, - kaltas vien užsienio tylėjimas!

Išgirdęs tokią kalbą, Skirmantas nustebo. „Su jaučio kantrybe dar dirbome keletą savaitių, vis be jokių rezultatų“. Kodėl Deksnys neduoda žinios jokiais kitais keliais? Kasdien vis nauji spėliojimai ir plūkimasis be naudos verčia viską išsiaiškinti. Reikėtų „iškomandiruoti į Gdynią vieną asmenį, kuris ten sėdėdamas sektų ir tvarkytų sklandų ryšio veikimą.“⁸³ Nutariama tenai pasiųsti Antaną Kulikauską Daktarą, nes jam netrūksta nei lenkiškų manierų, nei kalbos mokėjimo. Jį lydėsiąs Antanas-Lavrentijus Maksimovas. Po neilgos ruošos vyrai sėda į traukinį. Vienoje iš stočių įvyksta iš anksto suplanuota scena su provokatoriumi čekistu G. Blochu, kai Daktaras išlaipintas iš traukinio „išsiaiškinti“, suimamas ir dingsta Sibiro platybėse, o čekistas Lavrentijus Maksimovas nubilda tolyn, į Lenkiją.

Po daugelio metų, 1977-siais, jisai kreipsis raštu į Lietuvos saugumo šefą Juozą Petkevičių ir, siekdamas lengvatų, vardins nuopelnus: „Svarbiausia buvo įtikinti Kulikauską, kad jis neimtų nei pistoleto, nei granatų, su kuriomis nenorėjo skirtis.“⁸⁴

Vienąkart Erelis paduoda porą telegramų, kurias būk tai parvežė Antanas (Maksimovas) nuo Deksnio. Vytis puola šifruoti. Datos - gan senos. Kur telegramos taip ilgai užtruko? Gal jų autorius visai ne Deksnys? Dar kartą kruopščiai perkratinėja kalbą bei kitus požymius. Atrodo viskas gerai. „Kai dešifruotas telegramas perdaviau Erelui, pastebėjau, kad jis jomis nesidomėjo. Supratau, kad jis turėjo žinoti jų tekstą.“⁸⁵

Vytis sutrinka. Kodėl Erelis telegramas paduoda tik tada, „kai pastebėjo mūsų vis didėjančią nerimą Hektoro likimu?“

Toksai nepaisymas ir abejingumas Juozą nuteikia bjauriai. Nugalėjęs bekylantį protestą, jis mandagiai klausia:

- O kaip yra su siunta?

Erelis mestelia atsakymą:

- Daugiau nieko nėra gauta... išskyrus asmeninį laišką man. Ar tave tai domina? Tenai Deksnys tik dėkoja už malonų prieglobstį.

Skirmantas nebuvo ambicingas ir tokį pasityrčiojimą iš jo darbo nepalaikė reikšminga detale. Neverta gadinti santykių atsakingu visai Lietuvai metu. Bet iškyla abejonės, kurių įtarimu dar gal nepavadinsi „Mumyse vistiek paliko įtarimą esant ne visa tvarkoje.“⁸⁶

1946-ųjų lapkričio 1-ąją Skirmantą iškviečia į vieną Žygio gatvės namą. Erelis nori atgauti pasitikėjimą: čia Juozui Lukšai Vyčiui suteikiamas kapitono laipsnis, ir jisai paskiriamas Vyriausiojo ginkluotųjų pajėgų štabo adjutantu ir Vyriausiosios ginkluotųjų pajėgų karinės kolegijos nariu. Laipsnis suteiktas „pulk. Vyčio pristatymu“.

Šiandien žinoma, kas tasai Vytis, kažkodėl turėjęs tokį pat slapyvardį kaip Juozas Lukša. Tai MGB agentas Vlasovas su „tikra“ Kamarausko pavarde. Visų išdavysčių dramatiškoje galerijoje šis mįslingas asmuo kažkaip lieka nuošaly, smulkesnių jo charakteristikų nerandame nei sovietiniuose šaltiniuose, nei Juozo Daumanto raštuose...

Taip Juozas Lukša Vytis tampa faktišku rezistencijos ginkluotųjų pajėgų vadu, ne tik VGPŠ adjutantui. Oficialus „vadas“ buvo čekistas Vytis.

Tuo tarpu vėl įvyksta keletas epizodų, galėjusių atkreipti mulkinamų rezistentų dėmesį.

Patalpos Žygio gatvėje, kur vyko Vyčio apdovanojimas, turėjo tapti „pagrindine VGPŠ būstine“; Vytis turįs gyventi čia ir būtinai - vienas. Apsigyventi nurodyta kuo greičiau.

Gal rengiama greita pražūtis? Vila tokioje vietoje, kad čekistams patogų sekti čia įsikūrusius.

Šiomis dienomis Juozas Lukša Vytis gavo legalizacijos dokumentą. Jo dėmesį atkreipia vienas dalykas. Pase pamato parašą moters, kuri, kaip jis žinojo, toje tarnyboje jau seniai nedirba! Erelis įtikinančiai nuramina: „Viskas padaryta kyšių pagalba.“

Vėl užvaldo mintis, kad smulkmenos neturi užgožti didelių dalykų.

...Žygio gatvės patalpose seni baldai keičiami naujais. Tuo pretekstu Vytis gauna nurodymą „tris dienas nesimaišyti vilos rajone.“

Matyt montuojama sekimo įranga arba pritaikoma aplinka galimam suėmimui. Grįžęs nurodytu laiku, patalpas rado sutvarkytas.

„Įlėjęs pro duris, pasijutau kaip pasakoje. Visur buvo šilta, jauku, virtuvėje jautei arbatos aromatą.“⁸⁷ Klastos ir apgaulės galia atsidūręs normalaus gyvenimo aplinkoje, šią vėlyvo rudens popietę Vytis susimąsto.

Jis turi „kažkokį keistą nujautimą“.

Ko tokiais atvejais reikia imtis? Tiksliau, ko įmanoma būtų imtis? Mesti viską ir pasitraukti į Tauro apygardą? Įtarinėjimus jisai palaiko asmeniniais pastebėjimais. Žmogaus psichologija turi savybę nuvartyti šalin mintis, galinčias sujaukti esamą padėtį. Klastos raizgalynė tokia neįtikėtina, kad atviro būdo ir tiesios prigimties žmogui keblu tai suvokti iš karto.

Nerimą keliančių ženklų vis daugiau. Erelis pro pirštus žiūri į Aitvaro sukčiavimą, po to užglaistomas ryšininkės Aldonos išdavikiškas elgesys. Pastebėta, kad ji palaikė ryšius su MGB majoru Zaicevu.⁸⁸

Vis kyla materialinių sunkumų. Nuostata, pagal kurią rezistencijos centrą turėtų išlaikyti apygardos, čia nepritaikoma. Miško broliai mažai ką turi. „Toku būdu išlaidas palengvindavome iš Erelio per Aitvarą gautomis sumomis“. Čekistas Aitvaras mano, kad sumas, skirtas tiems, kurių greitai laukia kančios arba mirtis, gali sunaudoti pats: daug nesvarstydamas, pinigus paprasčiausiai praūžia. Skūsti kolegą nepatogu, ir Vytis kenčia.

Maždaug tuo metu Stasiui atsiranda galimybė persikelti į bendrabutį Čiurlionio ir Sierakausko gatvių kampe. Jaunėlį Lukšą dėl kažkokių aplinkybių ar užmačių matyt nustota intensyviai sekti, Antanas Lukša mokytojauja ir netgi direktoriauja Žasliuose. Juozas su Stasiu protarpiais pasimato Dailės institute per pertraukas tarp paskaitų.

...Raminančiai tiksi žadintuvas, skaičiuodamas laiką. Norint pateisinti buvimą čia, reikia daug nuveikti. Ant Vyčio pečių dabar gula didelė atsakomybė.

Nerimo ženklai, temdę anų dienų nuotaiką, pasitraukė į antrą planą. Jis įsivaizduoja, kad viskas vyksta normaliai, ir naujos gyvenamosios vietos slaptumas „užtikrintas visomis saugumo priemonėmis“ ⁸⁹, o darbai, „reikalingi ypatingo pasisekimo“ pajuda į priekį.

Jis parengia kovotojų statutą, tokį išsamų ir racionalų, ir kurio teiginiai ateityje sukels nuostabą „vienos neutralios valstybės karybos specialistams“; jame ypač vykusiai išdėstomi kovojančio kolektyvo psichologiniai pagrindai.

Išaina pirmasis įsakymas, „kuriuo patvirtinamas Lietuvos teritorijos padalinimas į tris partizaninio veikimo sritis, nustatant jų ribas ir tvirtinant pareigose jų vadus, suskirstant smulkesniais veikimo plotais iki skyrių.“ Pagal įsakymo paragrafus, išrinktieji apygardų vadai dabar turės būti tvirtinami čia, Vilniuje, Vyriausiam ginkluotųjų pajėgų štabe. Kitas įsakymas reglamentuoja „karo veiksmų žurnalo užvedimą ir tvarką.“ ⁹⁰ Tereikia pasukti galvą kaip padaryti, kad šie įsakymai veiktų. Pavyzdžiui, dar ne visoms sritims galima šias direktyvas išsiųsti. Ką daryti su Vakarų sritimi, kur veikia dvi apygardos - Kęstučio ir Žemaičių - „neturėdamos ne tik bendros vadovybės, bet ir gerų tarpusavio ryšių?“ ⁹¹ Norėdamas įvesti vieningumą Šiaurės rytų srityje, turi derėtis su paskirais koviniais junginiais „ir prisidėti prie jų sujungimo į srities apimties komandavimo vienetą.“ Erelis viską stebi su giliai paslėpta ironija ir panieka. Kai pamato, kad įdiegti naujoves ir pasiekti vieningumo Skirmantui nepasiseka, tampa linksmesnis. Pulkininkas Vytis (čekistas Vlasovas), tik stengėsi kuo giliau pažinti tiek partizanų

organizaciją, tiek jų bendrą gyvenimą." ⁹² Neliko nepastebėta viena šefo nuostata - „kuo mažiau judėti iš Vilniaus“, tad jiedu nutaria apygardas vizituoti tik tada, „kai jų visų atstovai ar įgaliotiniai atsiras mūsų štabe.“ Reikštų -niekada.

Vytis taip ir nesužinojo, kas iš tikrųjų buvo tas pulkininkas Vlasovas. Gal jisai buvo iš tų sovietinių veikėjų, kurie nesiekė ar nesuspėjo pakenkti rezistencijai? Viloje, kaip ir anksčiau, vis išdygsta Antanas (Maksimovas), dabar niūrus ir užsidaręs. Jisai aiškiai vengia atvirų pokalbių ir vis vaidina skubantį. O Vytis jaučia poreikį bendrauti. Kontrastas tarp jo dabartinės buveinės ir drėgnų GVR* slėptuvių toksai ryškus, kad verčia analizuoti čia atsiradimo priežastis.

* Geležinio Vilko rinktinė.

Kažkoks keistas nujautimas vėl įsigavo jo širdin ir neapleidžia. Iš kelionių po apygardas sugrįžo Tautvaiša ir kiek praskaidrėjo uždarumo atmosfera. Be Zaskevičiaus čia apgyvendinti dar du ryšininkai (matyt paskirtoji MGB apsauga). Iš pradžių juk norėta, kad Skirmantas apsigyventų vienas...

Antroje lapkričio pusėje su Ereliu parvyksta į pasiilgtąją gimtinę. Susitinka ant jo užsirūstinusį Žvejį - jau kaip Pietų Lietuvos srities ir Tauro apygardos vadą. Ateina kiti pareigūnai bei rinktinių vadai: Gediminas, Žaliukas, Kazokas, Vampyras ir Rymantas. Įvykusiame posėdyje nutariama „sub-ordinuotis VGPŠ“ ir visi „nesklandumai buvo be jokių komplikacijų išsiaiškinti." ⁹³ Dalyviai priėmė svarbų sprendimą: 1947-ųjų sausio 18-ąją sušaukti visų apygardų vadų suvažiavimą.

Erelis džiūgauja: pagaliau Lietuvos partizaninio karo vadai bus susemti, ir Maskvos bei Vilniaus čekistai kaip reikiant jam už tai atsidėkos.

Lapkričio dangaus fone linguojančios liepos pasitiko Skirmantą, kai jisai, posėdžio dalyviais vedinas, parėjo į tėviškę. Sunkiai slėpdamas ašaras pasisveikino su tėvais. Motina iš anksto pasirūpino vaišių stalu. Susėdo Erelis, Žvejys, Ryman-tas, Žaliukas, Juodvarnis - Stasys Lukša. Apie kitus brolius -stengiamasi kalbos išvengti. „Kaip miela, kad Žvejys ant manęs jau nepyksta...“, pamanė Vytis-Skirmantas, kai Tauro apygardos vadas pasiūlė tostą už artėjančią Lietuvos laisvę.

Paskui visi atsisveikino. Motinai Skirmantas norėjo pasirodyti linksmas ir ją nuraminti. Žiūrėdamas į jos kantrybę paženklintą veidą, ištarė:

- Viskas bus gerai, mama.

Deksnys - vis tylėjo. Nerimą didino nežinojimas, kur dingo Antanas Kulikauskas Daktaras. Kitas Antanas, kuris juos išlydėjo, - irgi atrodo prislėgtas šitų rūpesčių.

Gruodžio penkioliktąją - vėl kelionė. Vytis su Tautvaiša patraukia į Žemaitiją. Ten, Kėstučio apygardoje, įvyksta pasitarimas. Čia nustebino Erelis, nes išrėžė kalbą, kuri „žymiai skyrėsi nuo ankstyvesnių jo kalbų.“⁹⁴ Jis ėmė kovotojus skirstyti pagal partijas ir taip skaldyti vienybę! Ginkluotus vienetus Erelis „bandė įgrūsti ir ateičiai į grynai karinius mundurus, atimdamas tiek dabartyje, tiek ateityje jiems politinius uždavinius.“⁹⁵ Tokias kalbas girdėdami, kęstutėnai reagavo priešišškai. „Kad susitikimas nesibaigtų be jokių rezultatų, padėtį teko išlyginti man,“ - prisimins vėliau Skirmantas. Jisai nuramino kovotojus, pabrėždamas, kad daugelyje apygardų vyrauja tokia nuomonė. Reikėjo gelbėti Erelio, kuris nusišnekėjo, autoritetą... Susirinkusieji buvo įtikinti, kad ateinančiais metais, sausio 18-ąją, kai vyks suvažiavimas, visi bendrai išspręsią galutines organizacijos formas.⁹⁶

Paskui su Tautvaiša dviese aptaria tokį netikėtą Erelio manevrą, bet nepareiškia profesoriui jokių pastabų - kam reikia neapgalvotų mostų?

Bet dabar nenusakomas vidinis balsas paskelbia jam aliarmuojantį signalą.

Į Vilnių grįžta apimtas nerimo. Vis susimąsto apie Daktarą, kuris į kelionę išsirengė „gana pakelta nuotaika“, nes „Naujos pareigos, nauja aplinka, kiek mažesnė rizika su gyvybe jį viliojo.“ Kas galėjo su juo atsitikti? Negali būti, kad Kulikauskas taip staiga pamirštų laisvės kovos misiją. Apie Deksnį -iš viso nežinia, ką galvoti...

Argi niekuomet manęs neapgauna rytdienos valanda?

Juk apgauna visa, kas užgriūva nesitikint.

Seneka

„Mano likvidacijos diena“

Perkalėdžiu, gruodžio 28-ąją, Vytis ateina pas brolių Juodvarnį, bet jo neranda namie. Bet užtat čia sutinka seniai matytą brolių Antaną, atvažiavusį iš Žaslių. Jiems reikia apie daug ką pašnekėti. Stasiukas negrįžta, o čia besėdįs kambario draugas išeiti niekur nesirengia. Juozas ir Antanas išeina pavaikštinėti Čiurlionio gatvę. Medicinos fakulteto pastatas, kurio viename kabinetų sutartą valandą Vyčio turi laukti prof. Markulis, dunkso netoliese.

Vaikščioti malonu. Leidžiasi tamsmėlės sutemos, pridengdamos senus medžius ir praeivių veidus. Prietemoje prieš besikalbančius brolius ūmai išnyra prof. Bronius Barzdžiukas Butautas ir visi trys stebisi gerai supuolusiomis aplinkybėmis: Butautas skubiai atbildėjo iš Kauno būtinai pasišovęs rasti Skirmantą, nors nežinojo, kuriame sostinės kampe jo ieškoti. Į Vilnių jį atvedė sunki nuojauta. Butautas, nieko nelaukdamas, kalbą pradeda klausimu:

- Juozai, ar tu pažįsti tą barzdočių?

Skirmantas suklūsta: aišku, kad kalba sukasi apie Markulį. O Butautas tęsia:

- Prieš keletą dienų prasidėjo staigi rezistentų likvidacija ir siūlai veda Erelio link.

Galvon siūbteli kraujas. Štai kaip! Ūmai sąmonėje išskyla visi keisti nutikimai, sukėlę abejones. Butautas tikina jį neiti pas Erelį į kabinetą - kam kišti galvą žvėriui į nasrus?

Ligi susitikimo - laiko nedaug ir Skirmantas bando į viską pažvelgti šaltai apsvarstydamas. Neateis į susitikimą - žengs strategiškai klaidingą žingsnį. Antanui ir Butautui pataria eiti dabartinės jo buveinės link, o pats netrukus praveria prof. Markulio kabineto duris.

„Galvoje užė kažkas baisaus“. Bet čia jam padeda įgimta savitvarda, ir jis ramiai pradeda pokalbį.

Per trumpą valandėlę nuo Butauto pasirodymo iki susitikimo su Ereliu dargi suskumba apgalvoti kai kuriuos pokalbioėjimus, aptariant suvažiavimo detales, situacijas, tinkančias apmulkinti Erelį, ir pokalbio metu sklandžiai tuo manipuliuoja. Su čekistų agentu „derina“ kiekvieną suvažiavimo detalę: kas ir kurioje vietoje pasitiks dalyvius, galutinių punktų vietas ir budėjimą, maršrutų smulkmenas bei slaptažodžius. Pastarieji jau paruošti, tereikia tiktai parvežti iš Tauro apygardos...

Erelis viską godžiai užsirašinėja. Vizitas baigiasi normaliai. Profesorius įteikia tris tūkstančius grynais renginio išlaidoms.

Grijtant į Žygio gatvės vilą abejonės ir nežinojimas, kaip valdyti įvykius, rodės galutinai išmuš iš vėžių.

Ligi paryčių tariasi Butautas, Vytis, brolis Antanas ir Tautvaiša. Paaiškėjo, kad prieš keletą dienų suimtas Deksnio brolis Juozas, paskui - inžinierius Brunius.

Pokalbio eigoje išsidėsto išdavystės mozaika - nuo tos gegužės pabaigos dienos ligi šio momento.

Negailestinga tikrovė paruošė naują smūgį ir viskas paaiškėja lyg žaibui švystelėjus.

Deksnio brolio suėmimas pasako daug ką. Dar slėpė-jimo išlaužo bunkeriuose dienomis, Jonas Deksnys padarė nedovanotiną klaidą, suveddamas savo brolių su Markuliu. Deksnio brolis Juozas, apibūdintas kaip neturįs duomenų dirbti prie radijo ryšio, pasirodo toks nebuvo. Laisvės reikalui jisai aukojosi be atodairos. Pareigos liepiamas vieną dieną išsiaiškinti kilusių abejonių atvažiavo pas Erelį. Vytis apie tai nieko nežinojo. Juozas Deksnys viską išrėžė tiesiai: tokią veiklos liniją, kokią vedęs prof. Markulis, „gali turėti tik mūsų tautos priešai“. ⁹⁷

Šiandien tebėra neaišku, kokiais kanalais drąsųjį Deksnio brolių pasiekė žinios apie vyskupo bei kunigų žiaurų likimą ir kokie konkretūs pėdsakai vedė Markulio link. Pastarasis, Juozo Deksnio kaltinimų ir ryžtingumo pritrenktas, organizavo jo suėmimą.

Juozas Deksnys dirbo Kauno miesto kuro kontoros direktoriumi, ir jį suėmė milicija atrodytų už ekonominius prasižengimus. Deksnienė, dviejų mažamečių vaikų mama, visgi sužinojo, kad jos vyro suėmimo priežastis politinė. Savo vyro ji daugiau nematė nei gyvo, nei mirusio. Po penkių dešimtmečių buvo rastas jo palaidojimo aktas. ⁹⁸

... Butautas aliarmuojančias naujienas žeria toliau. Po Juozo Deksnio suėmimo areštuojami inž. Klemensas Brunius ir ryšių specialistas Kontrimas.

Iš kur saugumas galėjo gauti informacijos apie Klemensą Brunių? Barzdžiukas teisingai spėja, kad Jonas Deksnys kartu su kita pragaištinga informacija perdavė, „kad Brunius esąs Lietuvoje, kur ir su kokiais uždaviniais.“ ⁹⁹ Galop Barzdžiukas-Butautas įžvalgiai pareiškia: Juozas Deksnys nepadarys išdavimų iki mirties.

Jisai ir nepadarė. Tuo laiku, kai vyrai kalbasi, Juozas Deksnys jau yra nutilęs amžinai ir tardytojų egzekucijoms nepavaldus. Kiti rezistencijos dalyviai Kaune, apie kuriuos Erelis negalėjo žinoti, gyveno sau ramiai nekliudomi. ¹⁰⁰ Vadinasi, Klemensas Brunius suimtas Erelio iniciatyva, tokiomis aplinkybėmis, jog atrodytų: inž. Brunių išdavė Juozas Deksnys.

Kalbantis aiškėja, kad padėtis - nepataisoma. „Reikėjo elgtis gana šaltai, pakeliant labai daug rizikos, kad galėtume padėti išgelbėti kartu išvengiant žmonių aukų.“ ¹⁰¹ Ankstesnius įvykius, kuriuos Vytis dar nespėjo įvardinti išdavystėmis, dabar apšvietė negailestinga šviesa. Reikėjo kažką daryti. Staiga palikti Vilnių - neprotinga.

Tardamasis su broliais bei Butautu, ramiai apsversto padėtį. Mintys nori nenori krypta į artėjantį suvažiavimą. „Kuriuo renginio momentu numatyta likviduoti mane?“ - nusmelkė mintis. Kiek laiko palikta broliams bei kitiems, į Vilnių atviliotiems bendražygiams? Ūmai jisai suvokė čekistų užmojų -iš pasalų ir staiga susidoroti su rezistencijos vadovybe partizanų vadų suvažiavimo metu! Iki jo liko taip nedaug laiko...

Gal tauri prigimtis nepažįsta baimės! Antikos filosofai teigia, kad baimę jaučia visi. Jos suvaldymas turbūt priklauso nuo proto jėgos.

Vyčio ketinimuose - ne skubus bėgimas ar kerštas. Reikia gelbėti kitų gyvybes. Puola ieškoti bendradarbio ir kolegos Antano. Tačiau jo niekur nėra. Kur jį rasi? Juo pasirūpino tikrieji šeimininkai. Kad nebūtų ekstremaliomis sąlygomis dešifruotas, sovietų agentas dabar sėdi „užrakintas name, esančiame netoli ministerijos, kuriame gyveno saugumo darbuotojai“. ¹⁰² Praėjus dešimtmečiams, Lavrenijus Maksimovas girsis, kokį pasitikėjimą sugebėjo įteigti VGPŠ vyr. adjutantui Juozui Lukšai.

Vytis puola aiškintis, kas kiti BDPS nariai, idant juos išgabentų į saugias vietas. Pasirodo, tokių narių nesama! Tai kas sudaro tą BDPS? Niekas, išskyrus vieną Erelį! Čia tai bent!

Pasitelkęs šaltą protą, kuriuo buvo apdovanotas, mąsto įtemptai ir iškyla išvada, kuri gero nežada: „Mes - Vytis, Tautvaiša, Jovaras, Tauras ir aš, ir visa eilė ryšininkų turėjo būti likviduoti dar prieš sausio 18 suvažiavimą ar jo metu. Gi pagrindinėms jėgoms buvo numatytas smūgis suvažiavimo metu. Šiuo metu jau buvo ruošama maskuota mūsų suėmimo pradžia. Atrodė, kad paskutinį turėtų likviduoti mane, nes man buvo patikėti suvažiavimo pasiruošimai“¹⁰³

Galutinai suvokęs, kas čia vyksta, Juozas Lukša įgauna naujų jėgų ir drąsos. Sako, sunkiais momentais žmogus pajunta gimtųjų vietų trauką: reikia grįžti į Tauro apygardą, informuoti Antaną Baltūsį Žvejį apie susidariusią padėtį...

Kartu vyksta brolis Antanas Lukša Arūnas. Kiti „turėjo nesijudinti iš savo postų ir šalčiausiai laukti.“¹⁰⁴

Parvykęs su Žaliuko pagalba suranda apygardos vadą. Žvejys, netikėto pranešimo nustebintas, pritaria sumanymui, kad suvažiavimas vis tiek turi įvykti - tik žinoma kitu laiku ir kitoje vietoje. Skubiai apmeta planą, kuris turi apmulkinti Erelį. „Trise pasitiesėm žemėlapius ir nustatėm Erelui reikiamas pranešti smulkmenas, liečiančias suvažiavimą“.¹⁰⁵ Žaidimas su mirtimi tęsiamas toliau. Erelį informuoja, kad renginio vieta numatyta netoli buvusio Karvelio dvaro esanti sodyba, o Aleksote ir Linksmadvaryje numatyta daug ryšio punktų atvyksiantiems svečiams. Neįveikiama apsauga laiduosianti dalyvių saugumą. Ji turėtų Erelui patikti: trisdešimt geriausių Tauro apygardos kovotojų su dešimtimi kulkosvaidžių, penkiolika šturmovikų, neskaitant automatinų šautuvų bei automatų.

Suvažiavimą nutaria rengti sausio penkioliktąją, „netoli Pilviškių, prie tuolaikinės Žvejo būstinės.“

Organizaciniai patvarkymai buvo baigti ir Skirmantas ryžtingai grįžta į Vilnių. Padėtį randa dar paaštrėjusią. Jo viršininkas Kamarauskas-Vytis tikriausiai painformavo Markulį ir įspėjo, kad įtarimų apimti rezistentai skubiai ieško išeities. Vilniuje pasilikę vyrai, o ir grįžęs Skirmantas, spėjo pastebėti, kad Erelis „ne toks, kaip visada.“

Reikėjo Erelui oficialiai pranešti priartėjusio suvažiavimo detales. Eiti drauge Skirmantas pasivadina Algimantą Zaskevičių Tautvaišą.

Gen. Zaskevičiaus sūnus atrodo patikimas kompanionas. Nežinia, pagal kokį žmogaus sąmonės dėsnį parūpsta pasitikslinti rengiamos pražūties data; tad tuo tikslu Skirmantas nutaria pranešti, kad suvažiavimo dieną viename punktu -Dariaus ir Girėno 59, butas 3 - budėsią jisai - Vytis, ir pamatyti, kaip reaguosiąs didysis okupantų agentas.

Galime įsivaizduoti įspūdingą sceną, kai du vyrai - inžinierius architektas Juozas Lukša ir universiteto dėstytojas Algimantas Zaskevičius, - slėpdami įtampą, pasirodė Juozo Markulio kabineto tarpduryje. Tautvaiša, Holivudo aktoriaus išvaizda ir įdėmiu žvilgsniu įėjo ir, trumpai pasisveikinęs patraukė link rašomojo stalo, už kurio sėdėjo profesorius Markulis. Kartu ir Juozas Lukša Vytis - skaidriomis akimis ramiame klasikiniame veide. Šiedu vyrai netrukus zonduosią savo ir partizanų vadų numatomos pražūties datą ir apskritai - pažiūrėsią, kas bus.

Erelis ima nuo stalo nedidelį pilkais viršeliais bloknotą, paskui pieštuką. „Visus mano perduodamus ryšio punktus, susirinkimo vietą ir slaptažodžius Erelis žymėjosi popieriuje skubėdamas ir godžiai. Mačiau, kaip Judo rankos net sudrebėjo, kai baigiau „pranešimą“ su Žvejo numatyta apsauga, susidedančia iš geriausių Tauro apygardos kovotojų su rinktiniais ginklais.“¹⁰⁶

Skirmanto veide nesuvirpėjo ne vienas bruožas, kai pokalbyje išryškėjo jo likvidacijos diena: „ji buvo truputį ankstyvesnė negu susirinkimo data,“ nes informavus, kur ir kada jis budėsiąs, „Erelis padarė pastabą, kad taip būti negalės“, ¹⁰⁷ nes būsią kitų reikalų...

Su tuo, į kurį tiek vilčių sudėjo visa Lietuvos rezistencija, Vytis bei jo palydovas atsisveikino prieš vidurnaktį.

Reikėjo skubėti. Markulio elgesyje pasimatė ženklų, kad „likvidacijos reikėjo laukti kiekvienu momentu.“

...Buvo ketinta vykti į Vytauto apygardą. O dabar, tikslinant galutinę datą, Erelis pareiškė, kad Juozas Lukša vykti negalės, „nes jau ir taip per daug praleidinėjęs paskaitų institute, o Tautvaišai taip pat gal neapsimoka vykti“ ¹⁰⁸...

Išgirdęs tokį nuosprendį, Vytis nieko nesakė, o Tautvaiša pabandė aiškinti: be jo tenai būsią neįmanoma rasti ryšių. Į tai Erelis pažadėjo atsakyti rytoj. Vietoj atsakymo rytojaus dieną galėjai gauti kulką...

Vytį stebina ir trikdo Tautvaišos laikysena: jo kolega vis negali patikėti, kad Juozas Markulis - čekistų statytinis.

Palikti Vilnių visi nutaria dar šią naktį. Skirmantas dabar skuba įspėti pulk. Vytį, šį slėpiningą veikėją, turintį didelį pasitikėjimą. Šiandien kyla klausimas, kodėl pulk. Vytis, kadrinis čekistas, leido į Vilnių pakviestiems rezistentams sėkmingai pasitraukti? Jam buvo žinoma viskas, nes Juozas Lukša jam „trumpai nušvietė susidariusią padėtį ir pasiūlė dar šiąnakt griebtis saugumo priemonių, artimiausiu laiku palikti Vilnių, vykti į Vyčio apygardą ir iš ten rištis toliau su mumis per aktyviųjų partizanų turimus ryšius“¹⁰⁹. Atsakymo į tai šiandien nėra.

„Visi ryšininkai ir kiti pareigūnai iš Vilniaus išsprukome gana laimingai. Tokiu būdu atsipalaidavimas nuo pinklių pavyko.“¹¹⁰

Ar iš tiesų pavyko? Partizanai dar ne kartą susidurs su Erelio užmačiomis. Dabar, pamiršę kerštą, palieka prof. Juozą Markulį ramybėje.

Didelės nesėkmės kartais gali turėti naudingų niuansų: partizanų vadovybei turint „stogą“ buvo galimybių susisiekti su kitų apygardų partizanų vadais. Centralizacija pažengė pirmyn. Liūto Mockūno pastebėjimu, Juozo Daumanto apybraižoje „MGB pinklės Lietuvos rezistencijoje“ anksčiau buvę du sakiniai: „Nors bendrai Erelio veikla netiesiogiai davė ir daug naudos rezistencijai, jo teikiamos galimybės laisvai judėti suteikė progos smulkiau išsikalbėti su įvairiais partizanų daliniais, ko gal nebūtume galėję per tokį pat laiką pasiekti be MGB pagalbos.“¹¹¹

Naujuosius metus sutinkant Žvejys išleidžia įsakymą, kur pažymi, kad tauta nesuklupo ir nepasidavė, o priešingai, su didesne ištverme ir ryžtingumu veda žūtbūtinę kovą už tautos egzistenciją.

Tauro apygardos vadas iš 1947-ųjų tikisi „nepriklausomo gyvenimo saulėtekio.“

Įkopėme į 1947-uosius, nieko gero mums nežadančius, tik įkyrų laukimą ir neramias mintis.

¹ Antanas Ylius. Tauro apygarda. Prisiminimų fragmentai, Laisvės kovų archyvas, nr. 1, 1991, p. 59.

² Ibid.

³ Juozas Daumantas. Partizanai, p. 115.

⁴ Antanina Garmutė. Išėjo broliai, p. 99.

⁵ Juozas Daumantas. Partizanai, p. 116.

- ⁶ Juozas Daumantas. Partizanai, p. 109.
- ⁷ Juozas Daumantas. Partizanai, p. 146.
- ⁸ Juozas Daumantas Partizanai, p. 147.
- ⁹ Lietuvos partizanų Tauro Apygarda 1945-1952. Vilnius, 2000, p. 107.
- ¹⁰ Tauro apygarda, p. 119.
- ¹¹ Juozas Petraška. Žvilgsnis atgal, Vilnius, 1992, p. 29.
- ¹² Juozas Daumantas Partizanai, p. 153
- ¹³ Kęstutis K. Girnius. Partizanų kovos Lietuvoje, Vilnius, 1990, p. 233.
- ¹⁴ Juozas Daumantas Partizanai, p. 176
- ¹⁵ Juozas Daumantas Partizanai, p. 177
- ¹⁶ Juozas Daumantas. Partizanai, p. 183.
- ¹⁷ Juozas Daumantas. Partizanai, p. 187
- ¹⁸ Jonas Venckevičius. Paskutinis Dzūkijos partizanų vadas. Laisvės kovų archyvas, t., 2, 1991, p. 50.
- ¹⁹ Juozas Daumantas. Partizanai, p. 189
- ²⁰ Ibid., p. 191.
- ²¹ Henrikas Vaigauskas gimė 1928 m. Luokėje. KGB generolas majoras, nusipelnęs KGB tardytojas. 1944m. Luokės parduotuvės vedėjas. 1968 m. baigė Dzeržinskio KGB mokyklą. 1971-1989 m. buvo KGB pirmininko pavaduotoju. 1989 m. išleistas į pensiją. Lietuvai tapus nepriklausoma, 1990 m. rugpjūčio mėnesį buvo paskirtas į dar tebegyvavusio Saugumo komiteto kadro skyriaus vyr. inspektoriaus pareigas.
- ²² Lietuvių nacionalistų kenkėjiška veikla ir kova su ja. Redaktorius gen. majoras G. K. Vaigauskas. LTSR KGB spec. biblioteka, nr. 1245. Maskva, 1986, p. 32.
- ²³ Vytautas Juodsnukis. Suvalkijos partizanų takais. Kaunas, 2000, p. 229.
- ²⁴ Markulis Juozas. Oratorinio meno pagrindai, Vilnius, 1981.
- ²⁵ Juozas Daumantas. Partizanai, p. 182.
- ²⁶ Pietų Lietuvos Partizanų štabo įgaliotinio, Tauro apygardos vado, Aukštaitijos partizanų štabo įgaliotinių susitikimo, įvykusio 1946 m. gegužės 28 d., protokolas. Laisvės kovų archyvas, nr. 1, p. 42.
- ²⁷ Kazimieras Skrajūnas. MGB pinklės Lietuvos rezistencijoje. Kn. Juozas Daumantas. Partizanai, p. 465.
- ²⁸ Pažyma apie agentūrinį planą „Vakarai“. Laisvės kovų archyvas, nr. 8, 1993, p. 61.
- ²⁹ Ibid., p. 60.
- ³⁰ Justinas Lelešius Grafas. Lionginas Baliukevičius Dzūkas. Dienoraščiai. Kaunas, 1994, p. 155.
- ³¹ Lietuvos partizanų Tauro apygarda, p. 122.
- ³² Lietuvos Partizanų Tauro apygarda, p. 121
- ³³ Ibid.
- ³⁴ Liūtas Mockūnas. Pavargęs herojus. Vilnius, 2001, p. 122.
- ³⁵ Bažnyčios prieglobstyje. Vilnius, „Mintis“, p. 165.
- ³⁶ Pavargęs herojus, p. 128.
- ³⁷ Lietuvos partizanų Dzūkų grupės štabo veiksmų Dienoraštis. Laisvės kovų archyvas nr. 9, 1993, p. 40.
- ³⁸ Ibid.
- ³⁹ Juozas Daumantas. Partizanai, p. 194.
- ⁴⁰ MGB pinklės Lietuvos rezistencijoje, Kn. Partizanai, Vilnius, 1990, p. 467.
- ⁴¹ Liūtas Mockūnas. Pavargęs herojus, p. 161.
- ⁴² Agento Ažuolo (Erelis - V.U. R) 1946 m. birželio 23 d. pranešimas. LYA, f. k-1, ap. 45, b. 310, 1. 2.
- ⁴³ Pažyma apie agentūrinį planą „Vakarai“. Laisvės kovų archyvas nr. 8, 1993, p. 62.
- ⁴⁴ Ibid.

- ⁴⁵ Ibid.,
- ⁴⁶ Agento Ažuolo 1946m. birželio 23 d. pranešimas. LYA, f. k-1, ap. 45, b. 310, 1. 2.
- ⁴⁷ Juozas Daumantas. Partizanai, p. 201.
- ⁴⁸ Antanina Garmutė. Išėjo broliai, Kaunas, 1990, p. 83.
- ⁴⁹ Aldona Vilutienė, Justinas Sajauskas. Ištark mano vardą, Vilnius, 1999, p. 170.
- ⁵⁰ Tauro apygardos istorijos apžvalga. Laisvės kovų archyvas, nr.3-4, p. 26.
- ⁵¹ Ibid.
- ⁵² Petras Šiupaila Žiogas prisiminimuose teigia, jog tomis dienomis sužinojęs iš ryšininkų, kad į Kazlų Rūdą atvežė nušautus aštuonis partizanus ir sumetė ant gatvės. Tenai buvo ir Tauro apygardos vadas Mykolas Jonas.
- ⁵³ Lietuvos partizanų Tauro apygarda, p. 122.
- ⁵⁴ Tauro apygardos istorijos apžvalga. Laisvės kovų archyvas, nr. 3-4, 1992, p. 29.
- ⁵⁵ Adolfas Ramanauskas Vanagas. Daugel krito sūnų... Vilnius, 1992, p. 237.
- ⁵⁶ Juozas Starkauskas. Čekistinė kariuomenė Lietuvoje 1944-1953 metais, Vilnius, 1998, p. 262.
- ⁵⁷ Adolfas Ramanauskas Vanagas. Daugel krito sūnų... p. 236.
- ⁵⁸ MGB pinklės Lietuvos rezistencijoje, p. 466.
- ⁵⁹ Liūtas Mockūnas. Pavargęs herojus, p. 119.
- ⁶⁰ MGB pinklės Lietuvos rezistencijoje, p. 468.
- ⁶¹ Ibid.
- ⁶² Ibid.
- ⁶³ MGB pinklės Lietuvos rezistencijoje, p. 469.
- ⁶⁴ Juozas Starkauskas. Čekistinė kariuomenė Lietuvoje, p. 267.
- ⁶⁵ Liudas Dambrauskas. Gyvenimo akimirkos, Vilnius, 1990, t. 1, p. 273.
- ⁶⁶ Juozas Daumantas. Partizanai, p. 208.
- ⁶⁷ Juozas Daumantas. Partizanai, p. 208.
- ⁶⁸ Ibid.
- ⁶⁹ MGB pinklės Lietuvos rezistencijoje, p. 470.
- ⁷⁰ Iš tiesų tai - Teodoras Krutkis, išdavikas, dirbęs „Elfos“ fabriko tiekimo skyriaus viršininku ir vaidinantis BDPS atstovą 1945 m. lapkričio 5 d. Josvainių valsčiuje, Mato Mažeikos sodyboje, Krutkio išduoti žuvo 11 žmonių - partizanų, moterų ir vaikų.
- ⁷¹ N. Gaškaitė. „Peslys“. Laisvės kovų archyvas, t. 11, 1994, p. 38-39.
- ⁷² Ibid., p. 14.
- ⁷³ Pažyma apie agentūrinį planą „Vakarai“. Laisvės kovų archyvas, nr. 8, 1993, p. 64.
- ⁷⁴ Ibid.
- ⁷⁵ Ona Trakimaitė Ožka, g. 1924 m. Naujažerio k. Žaslių valsč. Trakų apskr. Baigė gimnaziją Vilniuje ir įstojo į Vilniaus universiteto Medicinos fakultetą. Nuo 1945 m. pavasario Didžiosios Kovos apygardos štabo ryšininkė, teikė ir medicinos pagalbą sužeistiems kovotojams. Vėliau BDPS ryšininkė. 1947 m. gegužės 18 d. suimta ir nuteista 10 m. Paleista 1955 rugsėjo mėn. Grįžo į Lietuvą, gyvena Kaune. Vienintelė, kuri ne tik nuoširdžiai ryšininkavo Markuliui, bet ir buvo įsitikinusi jo patriotiškumu. Tardoma išdavė brolius Lukšas, jų sodybą, kaimynus bei kitus jai padėjusius žmones. Tačiau neišdavė J. A. Markulio-Erelio, visaip nuo tardytojų slėpė ryšius su juo, buvo įsitikinusi MGB sukurtos nelegalios organizacijos patikimumu ir rezistentais laikė aukštus saugumo pareigūnus. (Paaiškinimai. Kęstutis Kasparas, Bonifacas Ulevičius, penktasis „Partizanų“ leidimas)
- ⁷⁶ MGB pinklės Lietuvos rezistencijoje, p. 470.
- ⁷⁷ Ibid., p. 471.

- ⁷⁸ Pažyma apie agentūrinį planą „Vakarai“. Laisvės kovų archyvas, nr. 8, 1993, p. 64.
- ⁷⁹ Ibid.
- ⁸⁰ Juozas Daumantas. MGB pinklės Lietuvos rezistencijoje, p. 473.
- ⁸¹ Ibid., p. 472.
- ⁸² MGB pinklės Lietuvos rezistencijoje, p. 475.
- ⁸³ MGB pinklės Lietuvos rezistencijoje, p. 477.
- ⁸⁴ Generolui-majorui. J. J. Petkevičiui VSK prie Lietuvos TSR Ministrų tarybos Pirmininkui raportas. Laisvės kovų archyvas nr. 5, 1992, p. 56.
- ⁸⁵ MGB pinklės Lietuvos rezistencijoje, p. 478.
- ⁸⁶ Ibid.
- ⁸⁷ MGB pinklės Lietuvos rezistencijoje, p. 481.
- ⁸⁸ Ibid., p. 479.
- ⁸⁹ MGB pinklės Lietuvos rezistencijoje, p. 482.
- ⁹⁰ Ibid., p. 479.
- ⁹¹ Ibid., p. 483.
- ⁹² Ibid.
- ⁹³ MGB pinklės Lietuvos rezistencijoje, p. 484.
- ⁹⁴ MGB pinklės Lietuvos rezistencijoje, p. 485.
- ⁹⁵ Ibid.
- ⁹⁶ Ibid.
- ⁹⁷ MGB pinklės Lietuvos rezistencijoje, p. 489.
- ⁹⁸ Pagal L. Mockūno surastą informaciją, Juozas Deksnys suimtas gruodžio 22d. Tardomas per šv. Kalėdas, gruodžio 25-ąją, 14 valandą iššoko per tardymo patalpos langą ir mirtinai užsimušė.
- ⁹⁹ MGB pinklės Lietuvos rezistencijoje, p. 489.
- ¹⁰⁰ Ibid.
- ¹⁰¹ Ibid.
- ¹⁰² Generolui majorui J. Petkevičiui, VSK prie Lietuvos TSR Ministrų Tarybos Pirmininkui raportas. Laisvės kovų archyvas, nr. 5, 1992, p. 57.
- ¹⁰³ MGB pinklės Lietuvos rezistencijoje p. 492.
- ¹⁰⁴ MGB pinklės Lietuvos rezistencijoje p. 492.
- ¹⁰⁵ Ibid., p. 493.
- ¹⁰⁶ MGB pinklės Lietuvos rezistencijoje p. 494.
- ¹⁰⁷ MGB pinklės Lietuvos rezistencijoje p. 494
- ¹⁰⁸ Ibid.
- ¹⁰⁹ Ibid., p. 496.
- ¹¹⁰ Ibid.
- ¹¹¹ Liūtas Mockūnas. Pavargęs herojus, p. 231.

Įkopėme į 1947-uosius, nieko gero mums nežadančius, tik įkylų laukimą ir neramias mintis.

Petras Šiupaila Žiogas

Man išeinant sakyk: „Gali ir nebegrįžti.“ Sugrįžusiam sakyk: „Gal jau nebeteks išeiti.“

Seneka

Tėviškėje sninga ir pusto

Sausio 6-ąją, per Tris Karalius, ėmė snigti. Baigėsi palankus vaikščioti metas.

Snigti nenustoja, o bridimas per purią ir storą sniego dangą eikvoja jėgas ir dar blogiau - lieka brydės, tikros bunkerių išdavikės. „Vyrų žygiuodami žąsele per storą sniego dangą, palikdavo gilų taką, kuris visiškai neužsimaskuodavo net ir šviežiai pasnigus.“¹

Geležinio Vilko rinktinės vadas drausmina kovotojus. Jis supranta, kokį pavojų kelia gausus naujai iškritęs sniegas. Tie partizanai, kurie, neatsižvelgdami į vadovybės nustatytas ribas ir toliau valkiosis, kur jiems patinka, bus laikomi kenkėjais ir bus be pasigailėjimo baudžiami, nes įspėjimų jau buvo keletas. Žaliukas įspėja, kad tie, kurie, nepaklus įsakymui, bus atiduoti karo lauko teismui.²

Tačiau ką veikti lindint urvelyje nuolatinės grėsmės akivaizdoje? Kasdienybės nuobodulys ir neturėjimas ko nusitverti - atnešė ne vieną bėdą miško broliams. Gana paradoksalu: aukoji gyvenimą kovai dėl laisvės, o kasdienybėje - nerandi prasmingo užsiėmimo.

Kortos ir svaigieji gėrimai tokiais atvejais ne patys geriausi padėjėjai.

Reikalų vaikščioti yra daug: turi cirkuliuoti žinios tarp padalinių; įsakymai, raportai turi pasiekti adresatus laiku. Ypač dabar, kai artėja suvažiavimas.

Jo išvakarėse Tauro apygardos vadas Antanas Žvejys Baltūsis išleidžia įsakymą, kurio įžangoje džiaugsmingai teigia, jog santykiai tarp TSRS ir anglosaksų „aštrėja ir ruošiamasi naujam pasauliniam karui.“ Detaliai nurodo, kada ir ką reikės daryti, nes, kai paimsia valdžią į savo rankas, trypčioti vietoje nebus laiko. Vadas smulkiai aiškina kovos veiksmų kryptį, jėgų išdėstymo planą. Pavyzdžiui, Vytauto rinktinė užimtų Marijampolės miestelį ir apskrities dalį, esančią kairėje Šešupės pusėje, Vilkaviškio apskrities Keturvalakių ir Gižų valsčius; Kęstučio rinktinė valdytų Vilkaviškio miestą ir apskritį, o Geležinio Vilko rinktinė įvestų teisėtą valdžią Prienų mieste.³

Suvažiavimo vieta buvo parinkta Nadrausvės kaime pas Lietuvninką Bitininką, kur gyvavo Gedimino bunkeris.

Tą naktį smarkiai pustė. Oro sąlygos palankios, nes pūga dangstė pėdsakus; tačiau į renginį neatvyko kitų apygardų vadai. Dainavos apygardai atstovavo Jurgis Krikščiūnas Rimvydas.

Juozas Lukša, kaip buvęs VGPŠ adjutantas, suvažiavime išryškino Erelio išdavystės esamas ir būsimas pasekmes. Jisai taipgi paskelbia susirinkusiems apie Jono Deksnio neatsiliepimą.

Išlikęs protokolas liudija, kad „į Tauro apygardos štabą aptarti svarbiausių ir aktualiausių kovos už Lietuvos Laisvę ir Nepriklausomybę problemų" atvyko Žvejys, Gediminas, Žaliukas, Šturmas, Vampyras, Krikščiūnas Rimvydas ir buvęs VGPŠ antrojo skyriaus viršininkas Tautvaiša. Juozas Lukša čia minimas kaip buvęs VGPŠ adjutantas Kazimieras. Pasitarimui pirmininkauja Antanas Žvejys Baltūsis, sekretoriauja Zaskevičius Tautvaiša. Svarstomi klausimai: centralizacijos ir vyriausiosios vadovybės klausimas, BDPS ir VGPŠ reorganizacija ir ryšių su užsieniu atstatymas. Skirmantas ir Tautvaiša pastebi, kaip sudomino jų pranešimai, kuriuose Erelis įtariamas provokacija ir išdavyste."⁴

Tik įtariamas? Kodėl Erelio klausimas čia sprendžiamas taip atsargiai? Ar pritrūko argumentų, patvirtinančių išdavystę? Gali būti, kad kai kurie pasitarimo dalyviai į pateiktus faktus ir spėjimus žvelgė netikėdami. Kaip ten bebūtų, Skirmantas jau gerai permanė Erelio, kaip totalinio išdaviko misiją, tik ne visi skubėjo tuo patikėti. Vis dėlto nusprendžiama izoliuoti Erelį nuo „bet kokios konspiracinės veiklos." Suvažiavimas tebesitęsė ir sausio šešioliktąją. Buvo priimta rezoliucija ir papildomas protokolas Nr. 2. Rezoliucijoje daugiausia reikšmės teikiama kovojančių formuočių vieningumui, „nes kylanti laisvės aušra diktuoja mums vienybę ir organizavimosi užduotis." Dabar laikinąją aukščiausią vadovybę sudarys trys asmenys: Tauro apygardos politinės dalies viršininkas Gediminas*, senosios sudėties nariai Žygimantas ir Butautas. Vyriausiąjį štabą sudarys: vyriausiasis ginkluotųjų pajėgų vadas generolas Gintautas,** vyriausiojo (ginkluotųjų pajėgų) štabo viršininkas, Tauro apygardos vadas Žvejys. Į VGPŠ sudėtį turi įeiti po vieną atstovą iš visų apygardų. Tasai atstovas gali būti ir BDPS nariu - tuo atveju, jeigu neatsirastų apygardoje dviejų kandidatų.

* Alfonsas Vabalas. ** Viktoras Giedrys - Lietuvos Respublikos kariuomenės brigados generolas.

Negausus dalyvių skaičiumi suvažiavimas dirbo kryptingai ir produktyviai.

Skirmanto optimistiškai prigimčiai istorija su Markuliu -ne katastrofa, veikiau - košmariškas sapnas. Reikia tiktai neutralizuoti šitos pragaištį žadėjusios išdavystės padarinius.

Skirmantas nuo sausio 20-sios ima eiti Birutės rinktinės vado pareigas, į kurias buvo paskirtas. Birutės rinktinė turi išsiskirti iš kitų Tauro apygardos rinktinių veiklos pobūdžiu: privalo pagyvinti rezistencijos gyvenimą Kaune, šiame lietuviškų tradicijų mieste. Skirmantas, „kietas jam pavestos pareigos vykdytojas“, greitai įsitraukia į naują veiklos barą -juolab kad darbo per akis.

Iš apygardos štabo veiklusis Žvejys siunčia instrukcijas bei įsakymus, kuriuos padauginus reikia išsiųsti į kuopas. Iš čia - į būrius. Į apygardą reikia pristatyti raportus apie įsakymų bei potvarkių vykdymą; kovotojų žuvimo priežastys turi būti išanalizuotos ir aprašytos. Yra ir grynai ūkiškų reikalų: Birutės rinktinei, kaip priemiesčio padaliniui, nuolat trūksta maisto. Bandoma jį norminti, nustatyti, kiek ir iš ko imti. Verktinai reikalingi pinigai - tie niekingi popieriai, kartais turi galią padaryti žmogų laisvu...

Ryšiai su užsieniu - partizanų kovos strategijos prioritetas - taip mano Tauro apygardos vadas. Dar prieš suvažiavimą buvo pavedęs Juozui Lukšai Skirmantui (dabar vėl toksai jo slapyvardis) parašyti šia tema aplinkraštį, o Tautvaišai, paskirtam apygardos vado pavaduotoju, liepė sukurti numatomos kelionės instrukciją. Pavaldiniai viską atliko laiku ir dabar, po suvažiavimo atsiradus daugiau laiko, savo raštus ėmė derinti su Žveju. Vadas numatęs laisvojo pasaulio link išsiųsti dvi žygeivių poras. Nors viena turėtų išvykti iki vasario 28 dienos - kuo greičiau, tuo geriau. Reikia užbėgti už akių Markuliui ir ištaisyti tai, ką jis sugadino.

Skirmantas matyt išsamiai charakterizuoja numatomus pasiuntinius, o Žvejys atsakyme parašo, kad pretenzijų neturįs. Vadas tik abejoja, ar tinkamas maršrutas per Kaliningrado sritį, buvusią Vokietijos dalį. Jis sako kalbėjęs su dviem vokiečiais, kurios, netekę gimtinės, klajojo po okupuotą Lietuvą ir taip sužinojęs „kad civilių vyrų vokiečių - Rytų Prūsijoje išvis nėra.“⁵ Per šią karo nusiaubtą žemę tiek pat rizikinga traukti pusiau partizaniniu, tiek ir partizaniniu keliu. Pastaruoju atveju aštriai kiltų maisto problema... Ar apskritai egzistuoja vokiečių partizanai? Ar jų buvo iš viso? Žvejys ketina tenai išsiųsti savo vyrus tą dalyką išsiaiškinti.

Atmetus Rytų Prūsijos maršrutą, abi poros Lietuvos-Lenkijos sieną turėtų kirsti maždaug ties Punksku. Galop Žvejys demokratiškai užbaigia: kas važiuoja, tas ir kelią renkasi.

Reikia apsirūpinti būtinais kelionės daiktais. Du asmenis aprūpinti „tiek karine, tiek civiline apranga“ būtų įmanoma, o trečiąjį - tuo tarpu - ne. Pinigais Žvejys sudarytų kokį tūkstantį červoncu, gal kiek dar padėtų Dainavos apygardai. „Pasiskolinti“ pinigų iš kurio nors bankelio ar organizacijos trukdo artėjančių rinkimų situacija.

Žvejys nenori išleisti Skirmanto. Zaskevičiui Tautvaišai jis rašo: „Labai nenorėčiau išleisti Skirmanto, nes siųsti jus abu labai rizikinga, bet taip verčia reikalai, todėl nieko negaliu padaryti.“⁶

Nežinia, ar Skirmantą su Tautvaiša, buvo planuojama siųsti vienoje poroje, ar su kitu žygeiviu. Atleisti Skirmantą iš Birutės rinktinės vado pareigų Žvejys neskuba (atleisiu tik tada, kai važiuos).

Juozas imasi spręsti būsimos kelionės reikalus ir kartu vadovauja Birutės rinktinei. Dabar jisai matyt laikosi tolokai nuo apygardos štabo. Žvejys norėtų viską aptarti betarpiškai, bet aiškina, kad pajudėti iš slėptuvės negalys, kadangi perdaug pavojinga.

Vadas neapsirinka: MVD ministras tik ką išleido įsakymą, kuriame nurodoma: „1947-ųjų sausio mėn. smogti ryžtingą smūgį banditiniam nacionalistiniam pagrindžiui Lietuvoje, jo rezervui ir rėmėjų bazei.“⁷ Dar pereinamųjų metų pabaigoje 4-sios šaulių divizijos aštuoni pulkai papildomai gavo 75 šunis. Iki tol juose buvo 90 šunų. Vadinasi dabar miško brolius persekios 165 šunys⁸. Nuo jų kol kas gelbsti žibalas; tačiau - netrukus pėdsekiai įpratinami sekti būtent pagal žibalo kvapą.

Rusų generolas Kapralovas pirmosiomis sausio dienomis raštu MVD skyrių viršininkus vėl informuoja apie naują tarnybinių šunų partiją. Šį kartą netgi instruktuoja, kur jie turi tarnauti:

a) išeinant grupei po banditų antpuolio ir organizuojant banditų paieškas;

b) išeinant į pasalas;

c) organizuojant banditų persekiojimą visais atvejais susidūrus su banditais, kai šie bando pasislėpti.⁹

Okupacinė valdžia vėl uoliai ruošiasi rinkimams ir sovietinis generolas Sladkevičius sudaro visiškai slaptą planą, kaip „smogti ryžtingą smūgį kontrrevoliuciniam lietuvių nacionalistų pagrindžiui," bei „vykdyti aktyvias banditų paieškas" ir t. t. Rinkimų dieną numatyta „slapta stebėti prieigas prie gyvenvietės ir tiesiai prie rinkiminės apylinkės, ir „nakties metu turėti nejudrų porinį postą prie pat rinkiminės apylinkės, aprūpinus jį ryšiu; likusiems būti karinėje parengtyje (nemiegoti). ¹⁰ Vyksta nuolatiniai areštai pagal okupantų taisyklę: pirma suimti, o paskui rinkti duomenis apie tariamus suimtųjų nusikaltimus. Areštuotieji kankinami ir baisūs faktai kartais prasiveržia į viešumą.

Okupanto represinio aparato nuožmumas - neapsakomas. Kaip tokiomis sąlygomis galima pereiti prie pasyvaus pasipriešinimo, apie kurį buvo pasigirdę pasiūlymų?

Kai Skirmantas bei Butautas demaskavo Erelį, nepasakytum, kad tuo iš esmės pakeitė kovotojų gyvenimą į gerąją pusę. Pavojai, nuolatiniai čekistinės kariuomenės siautėjimai ir prielaidos išdavystėms - niekur nedingo.

Partizanų naikinimo struktūrose įvyksta kai kurių organizacinių pertvarkymų - nuo 1947-ųjų sausio 21-sios MVD kariuomenė pereina į MGB pavaldumą.

Kovotojams tai jokios reikšmės neturi. Šventos kovos našta dar pasunkėjo, vėl rengiami rinkimai į LSSR Aukščiausiąją Tarybą. Partizanai, pamokyti sunkios patirties, šį kartą į viską žvelgia racionaliau, Žvejys Baltūsis 1947-ųjų sausio 31-ją:

„Artinantis bolševikų rinkimų komedijai, įsakau visiems rinktinių vadams pirmiausia sumažinti visus reikalus ir vaikščiojimus. Rinktinių vadai pagal Politinės Dalies teikiamas direktyvas ir savo iniciatyva informuoja visuomenę dėl rinkimų visiško boikotavimo." ¹¹

Vasario trečiąją Skirgailos būstinėje Skirmantą ir bendražygius vos neužklumpa keliolika rusų ir tik žaibiška visų ten buvusių reakcija išgelbsti nuo pražūties. Kovotojai tada dirbo prie slaptų užduočių ir gerai, kad čekistų vizitas apsiribojo tiktai krata. Jos nuostoliai - dingo trys šimtai rublių ir Mortos Linkaitės apyrankė. Beje, šią Skirmantui pasišventusią merginą netrukus suima, bet paleidžia nežinia, kokių laimingai susiklosčiusių aplinkybių dėka. Belieka patikėti jos pačios paaiškinimu: „Tave patys banditai nušaus arba pakars." ¹² Nieko

panašaus - partizanams ji tarnaus dar ilgai. Laiškuose į užsienį Skirmantui ji perdavinės laukiamas žinias.

Įvykę rinkimai atispindi akte Nr. 4, kurį surašė Tauro apygardos prokuroras slapyvardžiu Budrys. Skirmantas šį dokumentą vėliau pernešė į užsienį, paskui išspausdino „Partizanuose už geležinės uždangos.“ Čia detaliai aprašomas sovietinių rinkimų stilius, išsilaikys dešimtmečiais ligi pat Atgimimo laikų. „Tai vienas iš daugelio dokumentų, kalbančių apie Kremliaus klastą ir politinių laimėjimų metodus.“ ¹³

Apygardos vadas nuovokus. Jisai žino, kad po rinkimų reikia laukti siaubingų represijų. Pribloškiančių smūgių Tauro apygarda kol kas nejaučia, nors SSRS MVD ministras pirmiausia ketino pulti Alytaus, Lazdijų, Varėnos, Prienų bei Marijampolės apskritis. ¹⁴

Visgi Skirmantas vėliau parašys, kad „rinkimų vaizdas ir aplinka nuo praėjusių dar skyrėsi ir tuo, kad dabar daug kur miestelių gatves „puošė“ partizanų lavonai, primeną Maskvos budelių žiaurumą.“

Nelygioje kovoje partizanai nenusileidžia. Žvejys Baltūsis 1947-ųjų vasario 10-ąją įsako:

a) už kiekvieną išvežtą lietuvių ir šeimą sunaikinti nemažiau kaip vieno bolševiko šeimą, sunaikinant visus šeimos narius.

b) jei bus įmanoma, visus pakarti nešaudant;

c) stengtis sunaikinti tas „bolševikų šeimas, kurios gyvena miestuose, miesteliuose ar valsčiuose. Tam reikia atlikti žvalgybą ir, radus tinkamą momentą, naktį arba dieną, kai galima apsieiti be nuostolių, sunaikinti numatytą bolševikinę šeimą;

d) po sunaikinimo kiekvienoje šeimoje palikti raštelius, kuriuose nurodyti, už ką šeima buvo sunaikinta;

e) kur bus galima, organizuoti pasalas ir naikinti žmones, kurie dalyvaus ištrėmime. ¹⁵

Žūtbutinė kova žiaurėja. Partizanai siekia sulaikyti Lietuvos rusifikaciją, kolonizaciją ir kolektyvizaciją. Geležinio Vilko rinktinės vadas Algirdas Varkala Žaliukas, kaip ir apygardos vadas Žvejys, vasario dešimtąją nurodo likviduoti „Visus panašius valkatas, pasirodančius kaime, išskyrus vaikus.“ Mat pastebėta, kad tokie

atėjūnai, apsigyvenę pas mūsų ūkininkus, tampa samdiniais-darbininkais, pramoksta kalbos, o vėliau taip įsišaknija, kad reikalauja daugiau teisių už pačius šeimininkus ir, turėdami garantuotą vyriausybės išgamų užtarimą, tampa agentais, šnipais ar kitokiais engėjais. ¹⁶ Jau apsigyvenusius kolonizatorius privalu naikinti nežymiai, „darant taip, kad pastarieji dingtų be žinios.“ ¹⁷ Žaliukas nurodo ir įsako labai griežtai: „Jei leis sąlygos, kiekvienai rinktinei viešai pakarti ar kitokiu būdu likviduoti bolševikų iškeltus kandidatus. Beprasmiš balsavimo būstinių apšaudymas ar panašus kiršinimas yra ne tik nenaudingas, bet kenksmingas ir draudžiamas“. ¹⁸

Skirmanto laukia neatidėliotini reikalai Birutės rinktinėje, bet ruošimasis žygiui į Vakarus neleidžia skirti laiko birutėnams tiek, kiek jisai norėtų. Sukomplektavęs štabą, rinktinę suskirstęs kuopomis, suradęs tinkamus vadovauti žmones, gali daugiau laiko paskirti būsimajam žygiui. Pavyksta susitikti su Krikščiūnu Rimvydu ir preliminariai viską aptarti. Tuo tikslu būsimi bendražygiai apsistoja vienoje slėptuvėje (galbūt pas Linkus Skriaudžiuose).

Rimvydas, jau kartą buvęs čekistų rankose, kur paliko daug sveikatos, bet ne drąsos, - bendražygis ištis patikimas. Tada tardant Rimvydas buvo privestas prie mirties slenksčio, „nėbegalėjo net paeiti“ ¹⁹. Paskui buvo užverbuotas ir paleistas. Išdaviko kelias, aišku, ne jam. Šį „tikrai taurų lietuvį“, Skirmantas pažinojo iš to meto, kai Rimvydas, atsikratęs seklių, ėmė slapstytis Prienų valsčiaus Vartų kaime. Čia jisai humoru ir mielomis charakterio savybėmis puošdavo kovos draugų kasdienybę.

Kiek pastūmęs pirmyn žygio reikalus, Skirmantas susirūpina kovotojų autoritetu. Jam ne paslaptis, kad neretas vyras atėjo į mišką, neturėdamas, kur dingti. Tokie kovotojai, ištikti tam tikro vidinio sąstingio, neranda jėgų didžios kovos misijai, vengia įsirengti slėptuves, kol galop žūsta dėl nesuprantamo abejingumo. Guviai viską rikiuodamas rinktinėje, vienąkart Skirmantas matyt pažeidė subordinacijos reikalavimus, nes Žvejys kovo 29-ąją jam pareiškia papeikimą ir įspėjimą „už pasisavinimą Apygardos vado teisių, nesilaikymą Apygardos veikimo statutų, Drausmės nuostatų.“ ²⁰

Ramanausko Vanago teigimu, „partizanai daugiausia aukų patirdavo vasario ir kovo mėnesiais, kai būdavo nuolatinė sniego danga.“

Dabar kaip tik toksai laikas. Sutrumpėjus naktims galima laukti bolševikų naktinių pasalų. Reikia suskubti įsirengti naujas slėptuves po žeme, nelaukiant, kol sužaliuos žolė.

Ne visur vienodai mirtis pasirodo esanti arti, bet visur ji yra arti.

Seneka

Pro ievų žydėjimą

Per šv. Juozapą galutinai įsigali atodėris, ir pavasariško lietaus srovės spėriai nutirpdo paskutinį sniegą.

Žygis užsienin, kurį Skirmantas vadina kelione, dar neįvyko ir nežinia, kodėl. Priežastis tegalima spėlioti. Galutinai pasiruošta tik gegužei atėjus. „Pasirūpinę tinkama apranga, išsikeitę pinigus, gavę nuodų bei specialių vaistų prieš pasienio šunis, išsileidom per Merkio kuopą gauti iš vyriausių organų „palaiminimo“ ²¹.

Skirmantas žengia pirmuosius žingsnius laisvo pasaulio link, o grėsmė ir mirtis seka jo ir bendražygių pėdomis.

Zaskevičiaus Tautvaišos, kaip ketinta, su jais nėra. Skirmantui jau žinoma apie jo suėmimą. Tai įvyko kovo 11-ąją Kaune. „Partizanuose“ randame užuominą, būk tai Tautvaiša įkliuvo „bemagariodamas apie pažįstamus.“ Išlikusioje agentūrinėje pažymoje teigiama, kad Tautvaiša tardomas „iš karto viską prisipažino ir jo dėka buvo likviduotas Kęstučio apygardos štabas, paimta spaustuvė, kur spausdino antisovietinius laikraščius, areštuota per 300 ginkluotų nacionalistų ir jų ryšininkų“.

Bet visa šita buvo vėliau. Tardymo pradžioje Algimantas Zaskevičius Tautvaiša parodymų nedavė, nes neteko proto! Iš to paeina išvada, kad tardymas buvo nepakeliamas ir žiaurus. Tokį čekistai taikydavo rezistencijos vadams.

Apie Skirmanto rengimąsi užsienin Tautvaiša visko galėjo nežinoti, nes tardomas šiuo klausimu nieko čekistams nepasakė arba jį, esantį sunkios būklės, tardytojai tuo laikotarpiu paliko ramybėje.

Kai kuriuose šaltiniuose randame, esą, su Jurgiu Krikščiūnu buvo numatyta siųsti Tautvaišą, ir, tik jį suėmus, ²² pastarasis buvo pakeistas Juozu Lukša.

Architektas ir geodezistas pirmiausia pasiekia „sutartus ryšio punktus Vytauto rinktinės ribose.“ Čia sustabdo šviesios mėnesienos naktys, nes partizanai šį pavojų gerai žino. Kai šviečia mėnuo, šešėlyje

slypintys neižvelgiami užpuolikai įstengia sekti apylinkes net kelių kilometrų spinduliu.

Gegužės pirmoje pusėje jie dar Vytauto rinktinės ribose. Čia dar nėra ryšio po neseniai įvykusio rusų užpuolimo todėl turi laukti nieko neveikdami. Gamtos žydėjimas verčia mąstyti apie gyvenimo prasmę ir žmogaus, kaip Tvėrėjo kūrinio, misiją šioje žemėje. „Tačiau ši gyvybe plazdanti, žiedais besi-puošianti gamta dar daugiau sunkino nuotaikas: vis labiau ir giliau jutom kontrastą tarp Kūrėjo duoto gamtos darnumo ir mūsų bedalio likimo.“²³

Retas momentas, kada Juozas Lukša savo likimą pavadina bedaliu. Daug sakanti frazė; ką tada galėjo jausti kiti, ne tokie karšti idealistai kaip jisai?

Maršruto plane numatyta sienos kirtimo vieta - Aistiškių giraitė - 14 km į vakarus nuo Kalvarijos.

Pas Vytautą Gavėną jisai užtrunka dešimt dienų. Paskui išeina į finišo tiesiąją - patraukia pasienio link ir tąakt sukaria keturiolika kilometrų. Eiti reikėjo labai atsargiai, nes apylinkėse jautėsi kareivių ir sribų judėjimas. „Paryčiu jautėmės visai išsekę,“ - prisipažįsta jisai. Labiausiai vargo įjėdu su

Rimvydu, nes ir amunicijos didesnes atsargas vilko su savimi, ir kuprinės už kitų buvo daug sunkesnės.

Pagaliau pasiekė Menkupį ir krūmais apžėlę krantai su čiulbančiais paukščiais paguodžia išvargusius keliauninkus. Dar paėjus pora kilometrų, sutartoj vietoj laukė keli vyrai, kurie atvedė žygeivius į saugias vietas. Čia laukė dar dešimt vyrų. Imta svarstyti tolimesnį kelionės planą. Pasirodo, ties Punksku, įprastoje sienos perėjimo vietoje, naujai įtaisyti gelžbetoniniai įtvirtinimai, įrengti specialūs apkasai slapukams, viską juosia dviguba spygliuotų vielų užtvara ir dar kažin kokios kliūtys.

Tada drąsuoliai nutaria kirsti sieną dešiniau Punksko. Jie galvoja prie užkardos priartėti kitą naktį ir tenai „su stipriomis sargybomis kaip nors nepastebėtiems praleisti dieną,“ o atėjus nakčiai „pralaužti geležinę uždangą.“²⁴ Skirmanto palydovai, pasienio partizanai - tikri čionykščių vietų žinovai, „gerai orientavosi ir prie pat sienos.“

Gana tamsi naktis patikimai slepia penkiolika tyliai žengiančių vyrų. Juozas nekaip jaučiasi: jis kenčia ir niekam nesako, kad turi

temperatūros. Susargdino drėgna ir neišilusi pavasario žemė, kai prisiėjo ilgokai tysoti ant jos.

Pasienį suspėja pasiekti kaip tik laiku ir, sulindę į krūmus, ima nerimastingai laukti. Patekėjusi saulė panaikina rasoje likusią brydę. Ligi sienos - maždaug keturi kilometrai. Visame būryje dabar liko trys bebaimiai vyrai, kurie patys pareiškė norą dalyvauti šiame žygyje. Tai Stumbras*, Nykštukas** ir Rudaitis***. Su šiuo drąsuolių trejetu Juozas Lukša ir Jurgis Krikščiūnas kirs geležinę, tiksliau, gelžbetoninę uždangą. Skirmantas nieko nesako apie nelemtą karščiavimą; ilsisi ir kaupia jėgas kaip ir kiti artimiausi bendražygiai - Rimvydas ir minėtasis trejetas. Dienos šviesoje reikia surasti palankiausią pereiti vietą, sužinoti, kas kiek laiko ir po kelis patruliuoja pasieniečiai, nustatyti tikslias slapukų tykojimo vietas ir kitas detales, kurių smulkmenomis neišdrįsi pavadinti. Šios misijos imasi pats rinktinės vadas Vampyras su „dviem vietos žinovais - Savanoriu ir Žaibūnu“. Ankstyvą popietę jie „slinko pro krūmus sienos link.“ [25](#)

* Aleksas Keleris. ** Stasys Gurevičius. *** Bonifacas Rutkauskas.

Vienas incidentas sudrumsčia Skirmanto ramybę: trijulė atkreipė į save pasienio patrulio dėmesį. Kai vyrai buvo nuo sienos per aštuonis šimtus metrų, aplink nematydami nieko įtartino, per daug įsidrąsino ir nepastebėjo arti prajojančio rusų kareivio. Skubiai slėpdamiesi po krūmais, neatsargiai sušlamino šakelę. Grėsmingas „kto tam?“ pasigirdo spengiančioje tyloje. Tyla tęsėsi. Sargybinis, kuris jau buvo nušokęs nuo arklio ir užvedęs automatą, netrukus nujojo toliau. Žvalgai parskuodė pas laukiančius vyrus abejodami: ar kareivis ką įtarė, ar ne? Gal jisai nuskubėjo kviesti daugiau sargybinių? Spėliok sau dabar.

Skirmantas niršta. „Neliko kitos išeities, kaip tik skubiai pasiekti jų žvalgytą vietovę ir iš ten orientuotis, ar tikrai patrulis pastebėjo mūsų žvalgus. Turėjau viltį, kad sargybinis galėjo išgirsti tik šlamėjimą, bet nesuspėjo pamatyti, kas tai padarė.“ [26](#) Skirmantas, atskubėjęs į rūpimą vietą, pamato kažkurio iš draugų paliktą kepurę. Su palengvėjimu atsidūsta: nerūpestingos žvalgybos pasekmių kol kas nėra. Įsidrąsinę nutaria čia laukti sutemų ir į buvusią vietelę negrįžti. Gerai įsižiūrėjus pasirodė, kad sieną kirsti saugiausia kaip tik čia, kur dabar jie glūdi.

Slaptumas, tylą, atsargumas, susikaupimas ir visa tai vainikuojanti įtampa. Temsta. „Užsimaskavimas buvo gana pavykęs, nes, net ir žinodami, kur kuris tūnom, vos vos pajėgėm įžiūrėti.“ [27](#)

Tuoju žengs lemiamus žingsnius. Štai nuslinkus pusantro šimto metrų patikimasis Stumbras, einas, tiksliau, sėlinas prieky, parodo sutartą ženklą - kristi. Pasigirsta rusiška kalba ir „tyliai besišnekučiuodami praeina keturi ivanai." Praėjo! Belieka išvengti slapukų. Stumbras veda tolyn. „Kuo arčiau sienos, tuo labiau tampėsi nervai. Stambūs prakaito lašai tekėjo per visą kūną. Dar keliasdešimt žingsnių ir jau pastebėjom iškeltą vadovo ranką, reiškiančią, kad pasiekėm sieną." ²⁸

Nuovokus Stumbras gerai žino, kad čia, priešais suakėtą dvidešimties metrų juostą, žolėje slypi vielos, sujungtos su automatinėmis minomis ir raketomis. Pasiruoštą rykštukę jis įsmeigia ties pražūtingąja viela. Paskui kojomis karžygiai pajunta suartą juostą... Vienas žingsnis, kitas. Štai jau ir dvidešimt, o jų niekas nepastebi! Nepraplumpa šūviai.

Tyli gegužės naktis tarytum saugoja jų jaunystę. Ūmai pamato du stulpus: Lietuvos pusėje raudoną, o Lenkijoje -baltomis ir juodomis juostomis. Tik nutolę gal kilometrą nuo čia, jaučia, kaip prakaito lašeliai, susiliedami į sroveles, žliaukia nugara ir susigeria į rūbus.

Jie gyvi! Kokia laimė būtų gyventi laisviems ir tarp laisvųjų. Visi parkrinta po žydinčią ievą, kuri pražydo - lyg jiems vieniems, kad drauge atšvęstų būsimos laisvės, jaunystės ir pavasario šventę. Visus apėmė nepaprasta nuotaika. „Sunku įsivaizduoti savijautą atsidūrus už geležines uždangos. Tokių džiugių valandų žmogaus gyvenime yra labai reta." ²⁹

Ši džiugesio minutė trumpa, nes karžygiai turi pakilti ir prietemoje pajudėti pirmyn. Transportas iki Krokuvos - nuosavos kojos ir protarpiais valstiečių vežėčios.

Stumbras ištepa batų padus terpentinu, nes gerai atsiminė, kai vienąkart rusai Lenkijos teritorija vijosi sieną kirtusius lietuvius apie dvidešimt kilometrų. Skirmantas su palyda pirmiausia užsuka pas „mūsų bičiulį N". Kas šis žmogus? Šią šeimą sudarė tėvas su motina, sūnus ir senelė. Sūnus paveda juos apie dešimt kilometrų gilyn į Lenkiją, paskui grįžta. Sekančiame ryšio punkte, Gardino miestelyje, „pas pilietį O", Skirmantas nieko nesužino nei apie Deksnį, nei apie Kulikauską. Eidami žygeiviai išsirenka vietą, „kuri buvo atokiai nuo sienos ir atrodė gana saugi." Čia, Budzisko kaime, gyvena Juozas Remidovičius (Lietuvninkas). ³⁰ Skirmantas džiaugiasi suradęs naują, geranorišką ryšininką. Mat saugumo sumetimais, kai dingo Deksnys ir Kulikauskas, nutarta ankstesnį ryšio punktą aplenkti.

Keliaudamas per Lenkijos teritoriją, Skirmantas rado atsakymą į labai rūpimą klausimą: Lenkijos partizanų problemą. Pasirodo, partizanų šioj šaly jau nėra! Neseniai vykusį amnestiją visus išviliojo iš miškų, o vienas partizanų vadas, nenorėjęs eiti šia linija, buvo „iškilmingai pakartas“. ³¹

Pas Remidovičių Juozas užtrunka apie dešimtį dienų. ³² Per tą laiką suspėja pasirūpinti dokumentais tolesnei kelionei. „Sau pasiskolinau iš Lietuvninko vokiečių laikais išduotą pasą“, kuris Lenkijoje galiojo, kažkokį asmens dokumentą sukurpia ir Rimvydui. Skirmantui rūpi, kaip pasiekti Krokuvą, kur gyvena jo draugai broliai Mazikai. Pasiekti šį prieglobstį, kurį jis vėliau pavadino „ne buvimo, bet svečiavimosi laiku“, pasiseka. Čia būdami įsigyja patikimesnius dokumentus traukti toliau. Skirmantas kartu su bendražygiu tvirtai apsisprendę siektis tolyn į Vakarų, tik reikėjo gerai apgalvoti, kur pasukti, ar link Čekoslovakijos per Vroclavą, ar link Švedijos per Gdynią. Pažįstamos vietos visada mielesnės už nežinomą maršrutą ir vyrai apsisprendžia už Gdynią.

Brolių Mazikų tėvas padeda surasti naujus žmones, pas kuriuos būtų galima saugiai apsistoti ir tik tada pasekti, kas vyksta senuosiuose ryšio punktuose. Skirmantui peršasi mintis, kad juos kontroliuoja Markulio chebra. Kad čia įpintas Deksnys, Skirmantas nė nepagalvoja.

Prieš pat Gdynią tikrinami dokumentai - jokių problemų neiškyla. Gdynėje vyrai atsiranda gegužės dvidešimt ketvirtąją ir pailsėję ištiria ankstesnius ryšių kanalus. Išaiškėja, kad Lenkijoje yra Deksnys. Dabar jisai pas Kukulskį! Tai sužinota iš Rozos Rainer, anksčiau pažįstamos ryšininkės Lenkijoje. Jinai šitą naujieną išgirdo iš seserų Dambrovskų. Skirmantas netiki tokia laime: „Ši žinia mus tiesiog apstulbino iš džiaugsmo.“ ³³

Būna tokių lemtingų atsitiktinumų žmogaus gyvenime. Deksnys po didelių kliūčių taipgi vos įstengė pasiekti Gdynią prekiniu laivu iš Švedijos, kur jūreivio lietuvio Vlodo Valentos padedamas „slapta įsitaisė to laivo bunkeryje.“ ³⁴

Skirmantas pasiekia Kukulskių namus ir čia prabūna su Rimvydu bei Deksniu „kokias dvi tris dienas.“ ³⁵ Per šį laiką Lietuvos partizanai stengėsi ir tikėjosi išgirsti iš Deksnio, atvykusio iš Vakarų, vienintelę ir svarbiausią žinią: kada laisvosios valstybės rengiasi vaduoti Lietuvą?

Hektoras* kalba miglotai. Jo žodžiais tarant „Visas Vakarų pasaulis atrodo klaikiais pamišėlių namais, kuriuose užmirštas ir nematomas

dididžiausias pavojus. Mūsų šventai didvyriškai tautai niekas iš Vakarų neištiesia realios pagalbos rankos." ³⁶

* Vienas J. Deksnio slapyvardžių.

Deksnys nežino, kad pirmiausia reikia gelbėti jį patį: nuo apsigyvenimo pas Markulį Vilniuje dienos saugumas jį paėmė savo žinion ir paleisti neketina.

Lietuvos partizanų atstovai iš Deksnio tegauna „anglų žvalgybos siunčiamus dolerius ir pageidaujamos informacijos iš kovojančio krašto sąrašą." ³⁷ Tie tūkstantis du šimtai dolerių Lietuvos rezistencijai buvo kaip drambliui musė, ir, kaip užsienio valiuta, kėlė tam tikrą pavojų, pavyzdžiui, juos iškeičiant. Kaip žinome iš Ramanausko Vanago persekiojimo istorijos, būtent pagal dolerių judėjimą čekistai nustatinėjo jo ryšius.

Užduotis rinkti informaciją partizanai uoliai vykdys, tikėdami, kad užsienis už tai atsilygins. Rinktinios informacijos sąrašas - ilgas ir išsamus. Jis atsieis ne vieną partizano gyvybę. Deksnys perdavė Skirmantui Stasio Lozoraičio laišką, į kurį jie mandagiai parašo atsakymą, dėkodami už moralinę paramą. Taipgi prideda laišką Amerikos lietuvių tarybai (ALT), prašydami materialinės paramos.

Deksniui perduodama Lietuvoje naudojamų dokumentų pavyzdžių. Bet labiausiai jam reikia štai ko: gauti popierių, kuris liudytų, jog jisai, Deksnys, įgaliojamas atstovauti Lietuvos rezistencijai užsienyje. Taipgi turi būti leidžiama sudaryti naują BDPS užsienio delegatūrą.

Nežinodamas ir nenujausdamas, kas jo laukia, pažada į Lietuvą atvykti rudenį - tada pristatysias ir partizanų prašomus reikmenis; Skirmantas pažada suorganizuoti Lenkijoje, prie Lietuvos sienos, „drausmingų partizanų dalinį, kuris turėsias pergabenti iš Hektoro gautas priemones bei medžiagą." ³⁸ Pirmoji tokia siunta pasieksianti kovotojus jau rugpjūčio mėnesį...

Deksnys spiria: tegul krašto rezistencijos vadovybė suteikia jam įgaliojimą sudaryti naujo sąstato VLAK delegatūrą, „kadangi numatyti anksčiau delegatūros nariai daugumoje įgaliojimų nepriėmė." ³⁹ Skirmantas, nieko nežinodamas apie Deksnio atsidūrimą čekistų pinklėse ir turėdamas partizanų vadovybės leidimą padaryti atitinkamų patvarkymų, parašo Deksniui jo norimus įgaliojimus. Skirmantas vėliau prisipažins: „Prapuoleniui gi dar Gdynėje pavyko iš mūsų išgauti

Gintauto vardu įgaliojimai, pagal kuriuos jam suteikta teisė toliau tvarkyti delegatūras." ⁴⁰

Už gero pusmečio, jau pasiekęs Švediją, Juozas Lukša aiškiai gailėsis šio žesto, deklaruodamas išduotųjų dokumentų juridiskumą ir „pastebėdamas, kad tie įgaliojimai išduoti asmenine mano ir Audronio atsakomybe." ⁴¹

Kyla klausimas, kodėl jiedu nepatraukė tolyn į Vakarus. Priežastis matyt ta, kad netikėtai sutiktas Deksnys, jų nuomone, turėjo tęsti jūdvių prisiimtąją misiją tenai, kur buvo pasiruošta nukeliauti. Ieškoti paramos bei pagalbos savo nuožiūra, neatsižvelgiant į Deksnį, atrodė netikslinga. Deksnys, sugrįžęs į Švediją ir veikdamas įprastoje aplinkoje, galėsias nuveikti daugiau.

Pavojingas žygis į Gdynią įsiprasmino tuo, kad „po šio susitikimo ryšiai su užsieniu iš kontrrazvedkos rankų buvo perimti rezistencijos, bolševikams nepaliekant jokių dokumentų." ⁴² Deja, čekistai jau perėmė ryšio per Lenkiją kanalus, kuriais naršo apsimetėlis kolega iš Vilniaus laikų - Antanas -Lavrentijus Maksimovas. Beje, jisai šiuo metu irgi Lenkijoje. Nežinia, kaip viskas būtų pasibaigę, bet Pečeliūnas, viską žinodamas, nieko neužsiminė čekistui apie Juozą Lukšą ir kitus asmenis tuo metu buvusius pas Kukulskį.

Dabar Skirmanto laukia sunkus kelias atgal. Jurgis Krikščiūnas Rimvydas mielai būtų traukęs toliau, kad pasiektų Londoną, kur gyvena motina ir sesuo. Jis renkasi pareigą.

Abu Lietuvos pasiuntiniai pasuka namo tais pačiais keliais, pasiekdami „gyventoją, kur buvo palikę ginklus."

Ir taip keliaudami nuo posto prie posto pereina Lenkijos teritoriją. Kiti bendražygiai, su kuriais vėl reikės kirsti Lenkijos - Lietuvos sieną, laukdami grįžtančio Skirmanto, išbuvo vienoje Lenkijos sodybų. Sieną šturmuos šešiese: Stumbras, Rimvydas, Rudaitis, Balandis* ir naujai į partizanus įstojęs Vėjas**. Skirmantas visiems vadovauja. Iki sienos lydi Nykštukas ir Šamas. Naktį iš birželio ketvirtosios į penktąją jie pasiekia Pašešupio mišką. Vešlios augmenijos vietovė, kuri tęsėsi ligi pat sienos, nuteikia optimistiškai. Sieną kirsia ties Liubavu, mažu miesteliu į pietus nuo Kalvarijos. Tankus Pašešupio miškas ne tik klaidina, bet ir patikimai saugo.

* Antanas Marcinonis. ** Antanas Šliaužys.

Per brūzgynus jie priartėja prie užkardos pusantro kilometro ir nutaria sustoti. „Paryčiu atsirado stipri šalna. Šildėmės po kelis sugriuvę į krūvą. Išdrįsom net iš sausų žabų susikurti ugnelę.“⁴³

Birželio penktąją, ketvirtadienį, jie šildosi prieš saulę ir kaupia jėgas ateinančios nakties nežinomybei. Niekas nežino, kas bus, bet žino, kas gali būti. „Nežiūrint to, kad jau šiandien turėjome grįžti į mirtimi kvepiančią aplinką, visi buvome labai geros nuotaikos, vieni su kitais rungtyniavome anekdotais.“ Vidudienį, kadangi buvo Šeštinės, visi pasimeldė „už artėjančios nakties žygio laimę.“⁴⁴

Pamažu leidosi šviesmėlės birželio sutemos, kai Skirmantas, lydimas Stumbro, prišliaužia prie pat sienos, idant įvertintų situaciją.

Stumbras, kurį šią valandą užvaldė ir drąsa, ir atsargumas, paaiškina, kad kaip tik šioje vietoje ribojasi dvi MVD pasienio įgulos kontrolės ribos - Reketijos ir Liubavo. Abiejose maždaug po šimtą pasieniečių. Pagal sieną pro pat juos nuolat zujo raiti ir pėsti patruliai. Skirmantas ir jo vyrai stengiasi susipažinti su įrengta apkasų sistema. Sužinota, kad sargybos pasikeitė prieš temstant. Pamato net, kaip į specialius apkasus sulenda aršūs pasienio saugai - slapukai. Darosi nejauku, pamačius tą visą mechanizmą, grūmojantį jiems, šešiams lietuviams. Gal šiandien neiti, o rytoj susirasti kitą, ne taip saugomą vietą? Bet ar yra tokia? Stumbras, drąsus ir beatodairiškas, įkalbinėja, kad užmojis kirsti sieną tik šioje vietoje būtų vykdomas tuojau pat! Skirmantas su bendražygiu sutinka nenoromis. Apie gausias rusų pajėgas toliau pasilikusiems draugams nutaria nieko nesakyti, „nes tai tik perdaug juos nervintų.“⁴⁵

Draugai žygiui pasiruošę. Jie tenori išgirsti paskutinio išžvalgymo rezultatus. Sužinoję, kad tepastebėta „pora patrulių“, keletas slapukų postų, visi patraukia išžvalgytų vietų linkui.

Kuprinės laikosi gerai, ginklai užtaisyti. Lenkijos pusėje pasiliekančioms Nykštukui ir Šamui* nurodoma sekti padėtį ir, jeigu kiltų kautynės, tankia ugnimi klaidinti priešą...

* Antanas Kvedaravičius.

Pasiliekantys vyrai teturi tik automatinius dešimtukus, bet kautynių metu jų leidžiamos serijos „ne kiekvienos ausies buvo atskiriamos nuo kulkosvaidžių.“⁴⁶ Drąsuoliai išsirikiuoja į dvigubą vorelę. Skirmantas pamato, kaip Stumbras, pasiekęs suakėtą zoną, žengia kiek dešiniau.

Kaip akimirksniu rasti vietą, įdubusią ir sunkiau pasiekiamą nuo sargybų pozicijų?

Kautynės prasideda akimirksniu, nes per toli patraukę siena jie užsirioglina ant kitų slapukų. „Bematant vakaro tamsą nušvietė šimtai ore pakilusių raketų. Iš trijų pusių atsivėrė į mus ugnis.“

Pragariškam įkaršty Skirmantas dar spėja sušukti naujokui Vėjui, kaip atstatyti užstrigusio ginklo veikimą. Nežinia, kodėl, pasieniečių ugnis lyg prityksta. Tačiau kyla raketos, rodydamos lietuvių traukimosi kryptį. Skirmanto grupė traukiasi staigiais perbėgimais. Vienu momentu plieskianti raketa staiga užgęsta ir puolamiems vyrams atrodo, kad viskas krenta tamsion prarajon...

Tačiau siena - pereita! Čia pat seni apkasai, į kuriuos sukritę, išvengia kulų bei raketų atakos.

Trumpa atvangos akimirka, ir Juodbūdžio ūkininko sūnus, pajutęs gimtąją žemę po kojų, įgauna naujų jėgų. Dabar prasidės pašėlęs vijimas su šunimis ir ginklais. Žygeiviai bėga, kiek įmanydami. Visai kaip pasakoje, pribėga upelį. Tai Grauzė, Šešupės intakas. Pabrenda juo ir persekiotojų šunys pameta pėdsakus. Pasieniečiai nepagalvojo, kad bėgliai įstengs tiek nutolti. Skirmantas su bendražygiais išsigelbsti atsidūrę tik vos vos už apsupties žiedo ribos...

Po lenktynių su mirtimi jie sustoja atsikvėpti tik už kokių septynių kilometrų. „Visi buvom gerokai pridusę ir šlapi.“⁴⁷

Džiūgauti - nebuvo tinkamas laikas, nes reikėjo „skubiai apsispręsti, kaip rytoj išlikti gyviems.“⁴⁸ Ką gali padaryti gyvasties išsaugojimo klausimu, tą ir padaro - patepa avalynės padus specialiu tepalu ir traukia Liubavo linkui. Ateina į Kvietkauskų sodybą, nutolusią nuo Lenkijos sienos maždaug pustrečio kilometro. Čia saugiai pailsi. Juozo Bri-liaus sodybą, kur „virė pienas ir kepė kiaušininė“, pasiekia birželio devintąją.

Priešiškai nusiteikusieji vėliau porins, kad „Lukša įsivėlė“ į sunkias kautynes. Tarytum jisai būtų galėjęs pasirinkti!

Perėjęs mirties pavojų, žmogus iš naujo pajunta troškimą gyventi ir atgyja dėmesys grožiui ir moteriai. Pastarosioms atrodo, kad tokiais atvejais vyrai įgyja neregėto patrauklumo. Stumbras, rūšcios, bet žavinčios laikysenos karžygys, su draugais įeina išpuošton pirkion, kur jaunutė ūkininko dukra skambindama gitara dainuoja:

Po ąžuolais mana sodyba glaudžias —
Mielam kampely žemės Lietuvos...
Skambėkit, dainos, partizanų gaudžios,
Pagiryje užgirstamos vos vos...

Ūkininkas į viską žiūrėjo realiau - už dainas jis labiau vertino gerą degtinę ir atnešė jos tokios stiprios, kad mažai gerias Rimvydas „net išsižiojo“. Puikus, jausmingas vakaras, daug žadančių rankų paspaudimų... Viskas praėjo labai greitai - gal todėl, jog buvo pamiršta, kad sutemose aplinkui klaidžioja mirtis.

Rytojaus diena išaušta dramatiška, nepanaši į kitas. Netoliese, Gintautų kaime, pas Bronių Zavecką, užpuolamas sanitarinis partizanų bunkeris, kuriame gydėsi sužeistas Sergijus Bendaravičius Špokas. Jį slaugė Mielkus Lubinas. Abu kovotojai gynėsi, kiek galėdami. Tada rusai į slėptuvę ėmė mėtyti granatas. Špokas žuvo, o Lubinas buvo kontūzintas ir paimtas gyvas. [49](#)

Kalvarijos apylinkės intensyviai krečiamos, nes tikimasi pavyti Skirmantą.

Bet nepaveja. Vietoj traukimosi į Lietuvos gilumą, grupė vyrų „paslėpusi traukimosi pėdsakus su benzino, kamparo ir odekolono pagalba, apsuko ratą ir grįžo paryčiu prie pat MVD būstinės Liubavo“... [50](#)

Skirmanto būrys, traukdamas gimtųjų vietų link, užsuka dar pas vieną ūkininką ir sužino, kad „Dienos metu čia buvo siautę didelis skaičius rusų, kurie ieškoję kažkokių desantininkų. [51](#)“ Nuo sienos jau nutolta trisdešimt kilometrų. Eidami labai atsargiai, pagaliau laimingai pasiekia kuopos vado būstinę, čia randa neseniai parėjusį Ungurį*. Paaiškėja, kad jo dalyvauta susišaudyme, kurio garsus visi neseniai girdėjo ir spėliojo, kas ir kur vyksta. Pasirodė, kad Rymantas, ** Karvelis*** ir Ungurys užlipo ant pasaluojančių rusų. Karvelį sužeidė, pats Ungurys laimingai paspruko, o šit apie Rymantą -kol kas nieko nežinia.

* Antanas Murauskas Ungurys.

** Jonas Aleščikas Rymantas.

*** Čia ir toliau ne Feliksas Čereška Karvelis, kuopos vadu tapęs tik rudenį, o 4-tos kuopos vadas Sergijus Bendaravičius Špokas.

Apie sėkmingą sienos įveikimą čia, pasirodo, jau žinoma.

Rymantas atsirado prieš aušrą. Ankštame bunkeryje susirinko keturiolika vyrų, o ši patalpa buvo iškasta tik penkiems. Sunku kvėpuoti, pila prakaitas. „Visi išsirengėm, palikdami vien su skalbiniais ir sutūpėm vienas prie kito, sausakimšai užpildydami visą slėptuvę.“⁵²

Į šią troškią ankštumą ateina žinia, kad „Du būriai raitų ir pėsčių su šunimis artėjo prie mūsų sodybos.“ Vyrų įspėja šeimininkė, kad neišsiduotų neramia laikysena. Po to susiorganizuoja, ką kuris turi daryti, jei nepavyks išvengti užpuolimo. Vienmarškiniai apsiuosia diržais, pasiruošia granatas ir pasiskirsto ginklus. „Du su paruoštomis granatomis paskyrėm prie angos.“ Buvo aišku, kad tokioje slėptuvėje gintis neįmanoma, visgi kažką daryti reikia, idant apgintum savąją gyvastį. Tada reiktų brautis pro angą ir, granatomis apvalius arčiau esantį plotą, bandyti veržtis pro apsupimo žiedus. Darėsi dar labiau trošku, „netgi lempa užgeso, o įtampa augo kas minutę.“

Bunkeriukas įrengtas po trobos grindimis, ir vyrai veikia išgirsta atėjūnų žingsnius. „Tik po trijų valandų tokio bjauraus laukimo“ juos nudžiugina šeimininkė, pranešdama, kad rusai traukiasi iš apylinkės.

Tuo tarpu Karvelis vis nesirodė. Laukti jo, ar ne? Galop Skirmantas su keliais vyrais nutaria traukti Panerių slėptuvės Gintautų kaime linkui. Keliaudami ne itin žinoma vietoje, jie tikslą pasiekia maždaug pusantros valandos prieš auštant. Ne kartą patyrę neįtikėtiną bolševikų klastą, vyrai tapo atsargūs ir paskutinius du šimtus metrų prišliaužia gulom⁵³. Slėptuvėje - viskas gerai. Čia randa ir pasigestą Karvelį. Jis, pasirodo, sužeistas į dešiniąją ranką. Čia praeina kelios ramybės valandos.

Jaunystėje gyvenimo džiaugsmas greitai sugrįžta: Ryman-tas, Rimvydas ir Karvelis užtraukia naują dar negirdėtą partizanų dainą...

Pasiekus vieną iš Gavėno Vampyro slaptųjų būstų tampa kiek drąsiau, kadangi „bolševikai nebesugebėjo surasti mūsų pėdsakų, siautėdami nukrypo nuo mūsų.“⁵⁴

Toliau plytėjo jau pažįstamos vietovės, ir, atėjus nakčiai, vyrai išeina. Žengia „sudarydami trikampį su Rymantu viršūnėje.“ Ant diržų monotoniškai stuksi šovininės.

Sodybą, kur įrengtas Gavėno bunkeris, pasiekia sėkmingai. Vytauto rinktinės vadas džiūgauja:

„- Ką aš matau! Ė, tai jūs ten sudrumstėt ramybę? -spausdamas stipriai ranką Rimvydui, juokavo Vampyras. -

Visoj mūsų karalystėj paskutiniu metu buvo gana, ramu, tik nuo užvakar nei sribai, nei ruskiai nebeturi laiko miegoti." ⁵⁵

Užvakar... Taip, tą dieną jo, kaip ir kitų bendražygių gyvybė kabojo ant plauko. Keista, kaip žmogus su tuo apsipranta. Kaip Dievas duos, taip bus gerai. Štai tik ką įveikė netrumpą ir pavojingą kelią.

Vytautas Gavėnas nesitikėjo tokio greito Skirmanto sugrįžimo. Jisai vis juokaudamas kalba pašalinėmis temomis, tačiau degte dega išgirsti seniai lauktąją žinią. Mato išvargusius vyrus, kurie pagaliau sugrįžo namo ir sudaro sąlygas jiems saugiai numigti. Bet „jo kantrybė netvėrė ir penkių valandų. Pajutau, kad jis mane stebi - ar aš dar miegu." ⁵⁶

Išsibudinęs Skirmantas kaip didžiausią dovaną paduoda lauktuves - kelis egzempliorius laisvos Vakarų spaudos, į kurią visi tuojau įsmeigia „giliai įdubusias akis."

Skirmantas netrukus karčiai pastebi: sklaidomi puslapiai „maža tegalėjo padėti sunykusioms nuotaikoms atgauti."

Tą pastebėjo ne dabar, bet ką jisai gali padaryti? Atliko viską, ką galėjo. Liko gyvas ir pasiryžęs su okupantu grumtis toliau. Iki šiol niekam nepavyko pakirsti Juozo Lukšos optimizmo.

Parsineštoji Vakarų spauda kaip niekur nieko pranašauja „dar kelerių metų sunkiai pakeliamą kovą!"

Nevilties smūgis miško broliams ir jam pačiam!

Pirmąkart jo sieloje kyla abejonė, ar rezistencija viską pakels. Ir, apskritai, ar Lietuva laimės?

Priartėjo sunkiausios vasaros dienos, kai „ištisą parą siaučia dešimteriopai gausesnės priešoj pajėgos". ⁵⁷ Tarsi ką nujausdamas nebyliai klausia - kiek nepasotinama bus ši vasara aukomis? Ramanauskas Vanagas manė, kad daugiausia partizanų žūsta vasario-kovo mėnesiais. Skirmantas gi daro išvadą, kad vasara visada pareikalauja daugiausia aukų. Toji vasara atėjo.

...Užsienio spaudos puslapius vyrai studijuoja ilgai. Ir neranda nieko guodžiančio! Vytauto rinktinės vadas padaro rimtą išvadą:

„- Jie mus atidavė mirčiai Jaltoje, Potsdame... Kartoja ir toliau tas klaidas, nedrįsdami pakelti protesto balso prieš mūsų tautos naikinimą, net nenorėdami žinoti, kad mes dar esam jais ne tik nenusivylę, bet kad tęsiam kovą... Ir ilgas, ir baisiai kruvinas dar styro mums prieš akis kovos kelias..." [58](#)

Kalbančio Vytauto rinktinės vado balsas suvirpėjo. Visų krūtinės užgulė nevilties slogutis.

Skirmantas po stojusios sunkios tylos prabyla, kad kovą reikia tęsti toliau „pačiais gudriausiais metodais, kurie suteiktų mums galimybių šitą kovą išvesti ligi reikiamo momento."

Ar ne dramatiškiausias momentas dabar, - tarytum lūžis, atviras ir netikėtas, kai akys pamato tai, ko nenorėta matyti? Reiškia, kova tęsis. Tik ji bus dar sunkesnė, nes nuo šiol vietoje laisvos Lietuvos vizijos šmėzuos neviltis arba nežinomybė.

Kaip greičiau pasiekti Tauro apygardos vadą? Žvejo buvimo vieta nebuvo žinoma. Ryšininkai pasiūlo pasiekti Varno kuopą, o paskui - bus matyti.

Prispausti išdidaus liūdesio, vyrai vėl išeina į naktį. Pažįstamais laukais žengia aštuoniese. Šiąnakt reikia pasiekti Šunskų mišką. Neseniai palyta ir tokiais atvejais reikia žiūrėti, kad purve neliktų pėdsakų .

Prieblandoje išniro Marijampolės cukraus fabriko pastatai, kur jų darbštūs tėvai kadaise atveždavo runkelius. Šunskų giraitė - nepertoliausiai ir paskutiniausiais skubiais žingsniais pasiekia numatytą jos pakraštį. Kojos peršlapę, norisi valgyti ir troškina. Viesulas, aukštas ir greitas, nuskuba susirišti su vietiniu Šalmo* daliniu, priklausančiu jo kuopai. Netrukus jisai sugrįžta užkandžiais nešinas ir dviem vyrais - Sakalu** ir Šarūnu*** - vedinas.

* Albinas Lazauskas Šalmas. ** Kazimieras Greblikas Sakalas. *** Atrodo, kad tai Vincentas Žvingila Šarūnas.

„Su atvykusiais sudarėm gana padorią keliolikos žmonių grupę su dviem kulkosvaidžiais, trimis šturmovikais ir deset-komis bei automatais. Jautėmės gana drąsiai." [59](#) Netrukus Viesulo vyrai atsisveikina, ir reikiamą miško pakraštį ginkluoti ėjikai pasiekia lydimi Šalmo. Čia laukė kiti ryšininkai, įspėti iš anksto. Jie atveda pas gyventoją, kurio pavardė ir likimas šiandien nežinomi. Čia laukia

nekokia žinia: visos vietovės, kuriomis ketinta eiti, pilnos bolševikų! Labai praverstų vedlys, žinantis menkiausią takelį. Bet tokio nėra. Kažkuris išsilanksto žemėlapij - reikia „vienu šuoliu“ pasiekti žinomą vietą Šešupės krante, kur, perėjus upę, turėtų laukti Varno**** vyrai. Padėtį taiso šeimininkas, apsiimdamas vesti „kokį dešimt kilometrų, kad ne tik „bolševikai nepastebės, bet nė vienos pempės nepabudinsim.“ Skirmantas garbingai įspėja ūkininką, kad jį „gali kartais padžiauti, jei susidurtume.“ [60](#)

Gimtaisiais laukais ūkininkas žengia tvirtai. Einantys po jo rankose laiko paruoštas prieštankines granatas. Viskas sekasi gerai ir vyrų žvilgsnis tamsoje pagauna nedrąsiai blizgantį Šešupės vandenį. Persikėlę į kitą krantą, pasijunta saugesni -čia jau Šakių apskritis. Pasitikti ateina Varnas su Eiguliu. ***** - Prie Bagotosios pilna enkavedistų, - pasako kažkuris iš jų. Sakalui, Rymantui ir Šarūnui dingo noras pasiekti apygardos vadą. Skirmantą bei Rimvydą jie palieka Varno žinioje ir išskuba atgal. Pastarasis įsikūręs Kazlų Rudos miško pakraštyje.

**** Jonas Rimša Varnas. ***** Simonas Storpirstis Eigulys.

Čia Skirmantas užtrunka kelias dienas. Reikia palaukti, kol ryšininkės išaiškins apygardos vado buvimo vietą. Juozas su Rimvydu apgyvendinami „požeminiame kambarėlyje“, baisiai ankštame, kurio visas privalumas - tik geras užmaskavimas. Varnas į čia juos atlydėjo pats, rytais vis ateina pakelti. Ant varganos lentynos juodu miega „nusivilkę tik švarkus, nusiėmę kepures ir nusiavę batus, kad viena akimirka suspėtų pasiruošti kautynėms.“ [61](#) Rytais vis toje pačioje miško aikštelėje laukia pusryčiai. Žvalgo pareigas uoliai eina apylinkių piemuo. Kuopos vadas, malonaus charakterio vyras, kadaise buvo Lietuvos kariuomenės viršila. Čia jisai glaudžia žmoną ir dvi dukreles, nors žino, kad partizanų vadovybė draudžia bunkeriuose laikyti moteris ir vaikus. Tokių atvejų čia Skirmantas pamato ir daugiau.

Atsirado nemažai laisvo laiko. Juozas Lukša susipažįsta su čia sukauptais dokumentais. Taip sužino, kad „pusgyvis partizanas Perkūnas* buvo supjaustytas skerspjūve į tris gabalus. Kuopos vadui Girininkui**, baigiančiam užmerkti akis, ne tik burna, bet ir žaizdos buvo prigrūstos arklio mėšlo. Partizanui Eumui***, prieš mirtį atsisakiusiam išduoti paslaptis, buvo išpjautas liežuvis ir išdraskyta burna.“ [62](#)

* Viktoras Augustinavičius Griausmas.

** Bronius Kvietkauskas Girininkas.

*** Jonas Demikis Eumas.

Juozas todėl nesistebi, kad birželio dvyliktosios naktį susapnuoja baisų sapną. Pamano, kad nakties košmarą sukėlė skaitymas apie Kremliaus niekšų darbus. Bet kodėl sapne taip skausmingai regėjo brolių Jurgį? Sutrikęs pasakoja sapną Rimvydui: „Rodos dienos metu parėjau į tėviškę. Jau iš tolo pastebėjau sukinėjantis būrį svetimų karių. Jų buvo prisikimšęs pilnas kiemas, sodas ir pirkios. Laidotuvių vežime, juodam karste, pastebėjau brolių Juozą*. Jis buvęs dar truputį gyvas. Mane pamatęs, skausmingai sudejavo ir ranka parodė krūtinėje kulkosvaidžio serijos padarytą žaizdą, sakydamas, kad jo mirties kaltininkai esą čia aplink besitelkiantys svetimieji. Tai buvo paskutiniai jo žodžiai. Iš seklyčios sklido graudžios laidotuvių giesmės.“⁶³

* Slaptumo sumetimais, brolis Jurgis knygoje pavadintas Juozu.

Tą rytą nubudo nerimo ir įniršio apimtas. Jurgis, kuri sapnavo, dabar turėtų būti tėviškėje ir, bent šiuo laikotarpiu -saugus.

Kalvarijos apylinkėse čekistinės kariuomenės judėjimas nemalšta. 1947-ųjų birželio dvyliktą, kitais šaltiniais - tryliktą, Menkupių kaime pas Joną Pupką aptinkamas bunkeris, vadintas Baltaisiais rūmais, kur ilsėjosi Antanas Marcinonis Balandis, Vincas Gurevičius Ateitis ir Bonifacas Rutkauskas Apuokas, vadovavęs būriui Lenkijoje ir lydėjęs Skirmantą per sieną.

Iš pradžių partizanai bandė slėptuvę susprogdinti. Bandymui nepavykus, Ateitis ir Apuokas nusišovė, o Balandis buvo paimtas gyvas⁶⁴. Devyniolikmetis Ateitis neseniai buvo gimnazistas. Jis priklausė Vytauto rinktinės ketvirtajai kuopai, kur tvarkė raštvedybą⁶⁵.

Pageidaučiau, kad kančios aplenktų mane, bet, jei reikės, norėčiau išverti jas kantriai, garbingai ir didžiadvasiškai.

Seneka

Po sugrįžimo

Beslypint pas Varną, viena ryšininkė praneša, kad Žvejys Baltūsis yra Neptūno kuopoj. Skirmantas susirengia. Blanksta slogus įspūdis, sukeltas anos nakties sapno.

Apygardos vado „buvimo vietą pasiseka pasiekti per parą. Čia, prie baigiančio blėsti laužo, žėrėjo penkiasdešimt šešių kovotojų veidai. ⁶⁶ Mat neseniai čia atvyko Lankeliškių parapijos kunigas Justinas Lelešius Grafas ir daug kas stengiasi prieiti išpažinties ir Komunijos.

Gal šį sambūrį surengė kovos draugai, kad iškilmingai sutiktų svarbius pasiuntinius? Atrodo, ne. Apygardos vadas sėdėjo atokiau neižvelgiamu veidu, tarytum sugrįžusieji jo nedomintų arba nebūtų itin laukiami.

Maldai nutilus, Skirmantas prieina prie apygardos vado. Žvejo veide aiški nusivylimo išraiška. Pasiuntinių sugrįžimas jam atrodo visų pirma per greitas... Derėjo užsienyje pabūti ilgesnį laiką ir išsiteirauti nors apytikslę kilsiančio karo datą! Ilgo laukimo įaudrinta sąmonė ir kasdieninių pavojų nukamuota dvasia nenori sutikti, kad tos datos - nėra! Kur ir pas ką Skirmantas to privalėjo teirautis? Apie tai vadas nepagalvoja. Lenkijoje Deksnys atsakė į klausimus, rūpimus visai rezistencijai, bet tai viso labo tebuvo postringavimai, būdingi Deksniui. O tų atsakymų reziumė - grįžti ir laukti.

Apskritai, ar tuomet egzistavo pasaulyje institucija, galėjusi nurodyti bent apytikrą „sprogimo“ laiką? Kuri valstybė rengėsi įžiebtį karo kibirkštį? Vokietija nugrimzdusi į persiauklėjimo procesą, Prancūzija koketiškai tyli, neblogai galvodama apie socialistinę santvarką. Amerikai, kur, anot Krikščiūno Rimvydo, gausu „auksinių kiaulių“, nerūpi mažos valstybės graudi dejonė. Švedija čia įsikišti neketino, be to, ši valstybė buvo pripažinusi Baltijos valstybių inkorporavimą į Sovietų Sąjungą. Lieka Anglija ir SSRS, kurios galėtų kariauti. Ar karo kibirkštis kilsianti būtent iš šių valstybių priešiškos politikos? Aiškių prielaidų nėra. Bet žmogus sutvertas taip, kad dažnai norima įsivaizduoja kaip esama.

Anglija - visos rezistencijos viltis, iš čia turi plaukti įvairialypė parama kovojančiam pagrindžiui, drauge su ja - laisvė ir nepriklausomybė. O žūstančiųjų apgaulingoji viltie! Kaip tik šiuo laikotarpiu tenai, Slaptojoje žvalgybos tarnyboje - SIS -įsitaisęs svarbus rusų agentas ir apskritai čia nematyti veiklos, priešiškos Sovietų Sąjungai.

Tauro apygardos vadui atrodo kitaip. Jisai išsikviečia grįžusį Skirmantą į savo palapinę, idant ilgame nakties pokalbyje išsikristalizuotų pati mieliausia žinia.

Skirmantas kalba aiškiai, argumentuotai. Žvejys neslepia keisto nekantraus spaudimo, kad Juozas pasakytų, na, ką nors tokio, kas reikštų, kad laisvės ilgai laukti nereikės... vadas dabar primena vaiką, kuriam tėvai neparnešė lauktuvių.

Rytojaus dieną įvyko dar vienas posėdis, kuris tarytum užbaigė bendrus jo bei Rimvydo uždavinius. Nepasigirdo pagarbos ženklų nei padėkos žodžių geležinės uždangos nugalėtojams; ir tais laikais, ir šiandien tokį žygį reikia laikyti drąsos, rūpestingumo ir valios stebuklu.

Kai daugumai rezistentų tapo aiškūs Skirmanto žygio rezultatai, Tauro apygardoje įvyksta lyg koksai dvasinis lūžis. Štabų vadai mano esant būtina sušaukti pasitarimus, idant visiems kovotojams drąsiai ir atvirai ištartų: išsigelbėjimas -beviltiškai toli arba jo iš viso nėra!

Keista, kad visais laikais atsiranda veikėjų, kurių keletas pasakytų frazių nulemia tūkstančių nuotaikas. Partizanai ir anksčiau jautė, kad laisvajam pasauliui jie mažai rūpi, bet dabar, kai viską įvardindamas situaciją apibūdino Deksnys, kovotojai pasijuto lyg išklause negailestingą nuosprendį. Ligi šiol Tauro apygardos slėptuvėse spindėję kantraus laukimo žiburėliai prigeso. Buvo nutarta kovą tęsti, laikytis santūriai, be būtinios priežasties nevaikšioti po kaimus, mažiau rodytis gyventojams, tik „retkarčiais pasireiškiant, kad partizanai ne tik gyvi, bet ir organizuoti." ⁶⁷

Dabar reikia rinkti medžiagą Vakarams, nes laukia Deksnio perduotos instrukcijos, nurodančios, kaip toliau kaupti informaciją. Skirmantui organizuojant, šis darbas vyksta. Lietuvos pietuose tuo rūpinasi Vanagas ir Ažuolis - paklusdami direktyvai iš laisvojo pasaulio.

Kas painstruktuos partizanus, kaip pasielgti dabartinėje situacijoje ir išvengti pražūties?

Gdynėje vykusiuose pokalbiuose Deksnys būk tai buvęs už tai, kad aktyvią kovą reikia nutraukti, visas jėgas skiriant žvalgybiniam darbui. Niekur nerandame įrodymų, patvirtinančių Juozo Lukšos pritarimą šiai kryptiai. Atvirkščiai, Žvejys, jo viršininkas, rugpjūčio 15-ąją įsako apygardos kovotojams: „...Žuvusieji kovos draugai skatina ir ragina mus į kovą ir įsako suduoti okupantui lemiamą smūgį, kad jis kuo greičiau liautųsi mindžioti savo kruvina koja mūsų mieląją žemelę ir nešdintųsi į Azijos gelmes.“ [68](#)

Rusai nešdintis nė neketina. Tik planuoja galutinai sunaikinti išėjusius į miškus Lietuvos vyrus.

Senka amunicijos ir ginklų atsargos. Ginklai genda, kadangi laikomi prastose sąlygose. Kulkosvaidžiai kartais nustoja veikti. Silpsta ir pačių kovotojų veiklumas. Turbūt reikia padidinti reiklumą ir griežtinti elgsenos reikalavimus? Daug moralinių ir materialinių nuostolių atneša vaikščiojimas be reikalo. Slampinėjimas suteikia progų pasigerti, ir tada dingsta savisauga bei atsargumas, kurie dabar ypatingai reikalingi, nes „sekimai beveik kasdien būna.“ Varkala Žaliukas įsako: „...kuo greičiau užkirsti kelią besaikiam degtinės vartojimui, nes, visa tai leidžiant pro pirštus, galima skaudžiai nukentėti.“

Rinktinėse išleidžiami įsakymai, kad „ateityje neįsileistų į stovyklas moterų ir įsąmonintų kovotojus, kad mūsų organizacija yra karinė, o ne senelių, vaikų ar moterų prieglauda.“ [69](#)

Pats Tauro apygardos vadas šiam įsakymui priverstas nusižengti: tarpais slėptuvėje glaudžia mažą dukrelę, nes neturi, kur jos palikti, kadangi žmoną suėmė MGB. Patekusi į tokias sąlygas, kur ir stiprūs ne visada ištveria, mergaitė nustojo kalbėti...

Jis buvo įsitikinęs, jog viską, kad ir kas atsitiktų, reikia pakelti.

Seneka

Tragiškoji birželio 13-oji

Antaninės, birželio tryliktoji. Juodbūdžio apylinkės atrodo kaip žalumos kupinas klonis, kurį vis užlieja saulės spinduliai, prigesinami debesėlių šešėliais.

Lukšų sodybos darželyje sodriai žydi bijūnai. Kvepiančiais žiedais apsigaubusiame jazmino krūme šokinėja mažyčiai pilki paukšteliai, turbūt nykštukai. „Kažin, ar paukščiai jaučia tokį stiprų jazminų žiedų aromatą?“ - pagalvojo Ona Lukšienė, stebėdama įprastą savo kiemo jaukumą. Ilgai mąstyti nėra laiko, ypač šiandien, kai namuose laukiama svečių. Ne vien todėl, kad Antaninės - vieno iš sūnų vardo diena -bet į tėviškę parvažiuos Jurgis, ir ne vienas, bet būsimąja marčia - Kazimiera Kižyte, vedinas.

Jeigu rimtai draugauji, ir reikalai pakrypsta vedybų link, pagal lietuvišką tradiciją merginą reikia pakviesti į namus, kad ją pamatytų tėvai. Šiandien tam tinkama proga.

Pavakary jiedu jau sėdi už balto stalo šviesioje seklyčioje. Saulės spinduliai, atsimušę nuo sodo liepų, meta auksinį atspalvį ant vešlių Jurgio garbanų. Jisai - užstalėje, o iš dešinės jo išrinktoji, kuria nutarė rūpintis visą gyvenimą.

Antano čia dar nėra. Šiuo momentu jisai vykdo svarbią užduotį: turi suvesti Žemaitijos partizanų atstovus su Tauro apygardos vadu Žveju, kuris su dviem palydovais dabar Kaune. „Į susitikimą su žemaičiais Arūnas-Antanas Lukša į Aleksoto šlaitus atėjo vienas" ir netrukus „pamatė nuo Žaliojo tilto pusės artėjančius tris civiliniais drabužiais apsirengusius vyrus." Vieną ūmai atpažįsta: Nachmanas Dušanskis! Šį aršų žydų kilmės čekistą jisai įsiminė nuo Jurgio įkalinimo laikų. Suvokęs staiga, kad čia pasala, vikriu šuoliu metasi žemyn nuo šlaito, taip atsiplėšdamas nuo persekiotojų. Arūno suėmimo operacijai mestos didelės pajėgos, šūviai pasigirdo ir iš ten, kur visai nesitikėta. Antanas spėriai pasiekia Nemuno krantą, tą vietą, kur du broliai invalidai vertėsi perkėlimu į kitą Nemuno pusę. Šie Arūną skubiai perkelia. Jis mano pasislėpsiąs Ožėškienės gatvėje pas Joną Poškų. Pagal čekistų planą, turbūt paruoštą Dušanskio, čia jo laukia pasala. Koksai bebūtum stiprus, tokiais atvejais ištrūkti neįmanoma.

Pirmiausia Antaną uždaro saugumo kalėjime. Čekistams svarbu žinoti, kur jo brolis Skirmantas, tasai, kuris sugebėjo išvengti Markulio žabangų ir apkvailino visą čekistų personalą. Tardymas intensyvus ir žiaurus. Labai ilgai, net per dešimtmečius, neišnyks antrankių žymės. Nuožmi amerikietiškos antrankių konstrukcija turi tą savybę, kad, vos pajudinus rankas, skaudus metalas sminga gilyn ir žeidžia nepakeliamai. Taip išbūti reikės tris savaites...

Studebekeriai ir antrankiai - tiek tesulaukė kovojanti Lietuva iš Amerikos, - taikliai pastebės savo knygoje Povilas Pečiulaitis Lakštingala. Praėjus penkiems dešimtmečiams Antanas Lukša prisimins ne skausmą, bet - abejingumą. Kaip tik pastarasis niekada neišdilo iš atminties. Smurtininkai -įgudę budeliai, ir jų smūgiai - baisūs. Antanas nežinojo jų pavardžių. Iš skausmo temstančiomis akimis matydavo, kaip jį tardęs čekistas egzekucijos metu nerūpestingai žvalgydavosi pro langą, kažką krapštinėdavo, ir tai, kas vyko kabinete, jo visai nedomino.⁷⁰

Antanas Lukša viską atlaiko. Bet vieną kartą emocinis smūgis parbloškia ir jį. Tą dieną jisai išvydo čia atvestą motiną ir sužinojo apie tai, kas atsitiko tėviškėje per Antanines: nužudytas brolis Jurgis, netikras brolis Vincas suimtas, o senas tėvelis, patyręs sodybos užpuolikų piktadarybes ir nepakėlęs psichologinio šoko, staiga neteko proto.

...Tą dieną nieko nenujaučiantys svečiai kalbėjosi ligi vėlumos. Kazytė, su kažkokia prisiplakusia drauge, galimas dalykas rusų agente, susirengė nakvoti kluone, o Jurgis „nusileido į bunkerį malkinėje.“⁷¹ Motina atsigulė anksčiau ir seklyčioje liko nenu dengtas stalas. Aviečių vynas, supiltas į senovinį grafina, metė rožinį atšvaitą ant didelio geltono sūrio, teikdamas patiekalui viliojančio rausvumo. Kai įėjęs tėvas užgesino žiburį, viskas paskendo trumpos birželio nakties tyloje.

Niekas nepastebėjo, kaip čekistai apsupo sodybą. Kai Jurgis, veikiau nujausdamas negu matydamas pavojų, pažadino merginas, laikrodinis rodė trečią valandą nakties. Staiga pasigirdo kulkosvaidžio kalenimas. Jurgis „puolė bėgti pro kluono duris į rugius,⁷²“ o merginos atbėgo į virtuvę ir sukrito prie krosnies...

Kai Kazimierą Kižytę kareiviai atvarė už kluono, birželio brėkšmoje ji pamatė banguojant išplaukusius rugius, o juose parkritusį Jurgį. Paskui atvedė tėvą. Pamatęs be gyvybės žymių savo sūnų, jisai suklupo ir ėmė kažką nesuprantamo šaukti...

Pagal Maskvos potvarkį, Jurgio kūnas kitą dieną paguldomas ant grindinio Veiveriuose. Ištvermingasis brolis Antanas tebetardomas, tiksliau, tebekankinamas. Ona Lukšienė prisiglaudžia tame pačiame kaime pas Laurinaičius. Adelė Laurinaitienė - jos žento Tūtlio sesuo. Paskui kantriąją moterį ima globoti Jankauskai Garliavoje, Tūtliui Prienuose ir Jančioro šeima Mozūriškėse. Jančioras, eigulys, grįžęs po darbo namo, vis sušunka geraširdiškai ir žaismingai:

- Kaip gyvena Lukšienė? Ar pavalgiosi? Taip, ji pavalgiosi; bet kas dabar įstengs nuraminti jos sielą? Sukrėtimas, kurį teko pergyventi, turint mintyje jos jautrumą ir amžių, atėmė jėgas. Vakaraus, kai neįmanoma užmigti, nuolat iškyla buvęs laimingas gyvenimas, gabūs ir gražūs vaikai, augdami ir mokydamiesi nesukėlę jokių rūpesčių. Jiems buvo žadėta didelė sėkmė ir laimė.

Išlikęs Antano Žvejo Baltūsio laiškas liudija, kad Lukšų šeimą užpuolant dalyvavo pavasarį suimtas Tautvaiša. Žvejys rašo:

„1947 birželio 13 d. Tautvaiša su dviem mašinom enkavedistų puolė Skirmanto tėviškę, kurioje jis kuri laiką gyveno ir nušovė besislapstantį brolį. Kada žuvusįjį nuvežė į Veiverius, tai žmonės, pas kuriuos Tautvaiša apsilankydavo, aiškiai matė Tautvaišą rusų uniformoje iššokantį iš mašinos ir bėgantį į MVD būstinę.“⁷³

Kaip šitaip galėjo atsitikti? Matyt čekistai tardymo pradžioje proto liga susirgusį Tautvaišą neilgai paliko ramybėje, nes jau 1947-ųjų balandžio antroje pusėje Veiverių valsčiaus Lizdeikių kaime pas Skėraitį daroma didelė krata kur „keliasdešimt enkavedistų pliekė nuogus šeiminkus,“ reikalaudami išduoti iš užsienio pargabentus šifrus. Krata tęsėsi visą parą. Šifrų padėjimo vietą žinojo tik Žaliukas, Skirmantas ir Tautvaiša. Pastarasis, kaip paprastai būdamas tinginys, ir šį kartą tingėjo nueiti pažiūrėti tiksliai užkasimo vietos, žinojo tik pastatą ir apytikriai jame vietą.⁷⁴

Žvejys neabejoja, kad čia Tautvaišos darbas. 1947-ųjų gruodžio pradžioje jau žinoma, kad tomis dienomis, kai buvo daroma krata Lizdeikių kaime, buvo užpultas ir Geležinio Vilko rinktinės štabas. Čia Tautvaiša „pats atidaręs bunkerio angą, šaukė Geležinio Vilko rinktinės vadą išlįsti pasikalbėti.“⁷⁵ Kadangi bunkeris buvo tuščias, tada paimta tik „visas Vado su Adjutantu inventorius ir raštai.“ Toliau vyko kratos pas ūkininką Būbautiškių kaime, kur gyveno rinktinės ūkio ir žvalgybos skyrių vadovai. Čia Tautvaiša žinojo tik vieną bunkerį - atsarginį. Tą jisai ir išdavė. Antrojo, buvusio tenai, jisai nežinojo, tad apie jį nieko ir nepasakė.

Daugiau žinių apie Tautvaišą, padariusį nepataisomą skriaudą Lukšų šeimai bei visai Lietuvai, pateikia Liūtas Mockūnas. Jeigu paskelsime į 1943-sius, pamatysime, kad dvidešimt šešerių metų gražus ir įdomus vyras Daliai Sruogaitei įrašė į svečių knygą: „Aš klausinėjau kelio visus tuos kunigus, mokslininkus, burtininkus ar filosofus, kurie pretenduoja žiną nežinomumo geografiją. Ir niekas man negalėjo nurodyti tikrojo kelio.“⁷⁶

Algimantas Zaskevičius išaugo be motinos. Žinoma, kad mirtimi pažymėta ir jo ankstyva jaunystė: būdamas gimnazistas, su tėvo revolveriu atsitiktinai nušovė savo draugą. Gimnazijoje mokėsi gerai, mėgo sportą. Baigęs gimnaziją, studijavo rusų literatūrą ir norėjo tapti „antruoju Dostojevskiu ir net jį pranokti“.⁷⁷

1945-ųjų sausyje Zaskevičius įsijungė į partizanų gretas. Kaip žinome, 1946-ųjų rugpjūtyje Tautvaiša jau buvo VGPS Žvalgybos skyriaus viršininkas.

Skirmantas apie bolševikų piktadarybę sužino birželio pabaigoje. Trumpa skubi žinutė, pasirašyta Rimvydo, jį pasiekia vėl vakarą Kazlų Rūdos miško tankmėje. „Jau kuris laikas sieloje jaučiau kažką neramaus.“ Skirmantas, tą vakarą jausdamasis gana nuvargęs, savo nerimastingą būseną priskyrė nuovargiui.

Maždaug dešimt kovotojų, tarp kurių buvo Žvejys ir Šturmas, pašnibždom šnekučiavosi, kai „prie laužo atsidūrė trys Treniotos kuopos kovotojai. Jie perdavė man adresuotą voką. Pažinau Rimvydo rankraštį.“⁷⁸

Pribloškianti žinia Juozą priverčia pasitraukti nuo ugniavietės į stovyklos pakraštį. „Kai pasijutau vienas, suklupau į samanas...“ Veriančio skausmo, bejėgiškumo ir keršto banga spaudė prie žemės. Kodėl laisvės kovą vainikuoja tokia klaidinga? Su broliu Jurgiu jie buvo „artimiau suaugę, negu tai įmanoma kovos ar kraujo broliams.“ Laiminga vaikystė namuose, bendros jaunystės pramogos ir darbai. „Tik universitete pasirinktos kiek skirtingos specialybės mus truputį išskyrė, kol vėl partizanų gretose susijungėm tiek darbais, tiek mintimis.“⁷⁹

Miško tyloje Juozas ima melstis, o paskui pakartoja priesaiką „nesigailėti nieko pradėtai likiminei kovai.“ Pirmąkart regi save bejėgį, nes nesugebėjo išsaugoti brolio. Tokia pat nesaugi šią valandą jam pasimato ir tauta, už kurią aukojosi brolis; o dabar iš naujo pasiryžo tam paaukoti gyvenimą ir jisai pats.

1947-ųjų birželio viduryje nežinia, iš kur vėl sužibo kilsiančio karo viltis. Išleistas įsakymas apygardų vadams, kurį pasirašė Gintautas, bet minčių reiškimo būdas gan artimas Antanui Žvejui Baltūsiui. Jame kalbama apie greitai įvyksiantį sprogingumą, „nes tarptautinė atmosfera kaista“.

To sprogingo vis nėra. O kovotojai gyvena „sunkius įvairių pergyvenimų ir kruvinų kovų momentus. Priešas, nesiskaitydamas nei su priemonėmis, nei su ištekiais, stengiasi mus palaužti“.⁸⁰

Juozas Lukša dvasios ramybę stengiasi susigražinti dirbdamas. Rugpjūčio pirmoje pusėje gauna nurodymą surengti kursus partizanų puskarininkiams. Žvejys visada reikalaudavo tikslaus įsakymų vykdymo, ir Skirmantas su Uosiu imasi darbo: kandidatų sąrašai, mokymo planas ir programa, darbotvarkė bei maitinimo rūpesčiai. Turinčiam pašaukimą vadovauti tai nėra itin sunku. Jis apgalvotai paskirsto darbus ir su Rymantu bei Uosiu nutaria mokymus pradėti rugsėjo aštuntą (jie įvyks rugsėjo 12-ąją). Niekas nesileidžia į diskusijas - reikalingi kursai, ar ne. Juk saugiau laikytis mažomis grupelėmis negu susiburti į didelį būrį, rizikuojant būti užpultiems. Nors kursų vietovė kruopščiai slepiama, renginys vistiek galėjo patraukti čekistų dėmesį.

Skirmanto brolis Stasys, Tauro apygardos žvalgybos skyriaus viršininkas; liepos antros dienos įsakymu jo slapyvardis Juodvarnis pakeičiamas į Tautvydą „jam pačiam prašant.“

Lyg birželio tragedijos atobalsis, ateina nelaimė į Birutės rinktinę, kuriai vadovauja Skirmantas. Naktį iš liepos šešioliktosios į septynioliktąją pačioje jaunystėje su gyvenimu atsisveikina A. Juodis Vermachtas, V. Juodis Šarūnas, J. Batutis-Pavasaris, V. Prajara Meteoras, K. Grajauskas Šermukšnis, Serbentą ir Bitinas.⁸¹ Po kelių savaitių iš Raišupio iškeliauja amžinybėn dar šešetas kovotojų. Tai turbūt „Partizanuose“ aprašytieji Raišupio didvyriai: V. Lelešius Jovaras, V. Bridžius Žaibas, J. Popiera Šalmas, K. Mykolaitis Lakūnas, V. Mykolaitis Aidas ir jų vadas J. Stanaitis Liūtas.⁸²

Baigiantis 1947-ųjų rugpjūčiui Geležinio Vilko rinktinės kovotojai yra tos nuomonės, kad kaimas apvalytas nuo bolševikų, jų įtaka sustabdyta, bet kai kurie kaimų seniūnai, „kad ir nėra žalingi, bet juos negalime laikyti nei patikimais, nes jie stengiasi būti geri ir bolševikams, ir laisvės kovotojams.“⁸³ Tvarką reikia griežtinti.

Skirmanto rinktinėje nutarta, kad per mažai dėmesio skiriama žvalgybinei sričiai, kuri yra vienas pirmųjų dalykų. Tad negalima leisti, kad kovotojai nežinotų arba žinotų labai mažai apie bolševikų aktyvą. Algirdas Varkala Žaliukas įpareigoja sudaryti persekiotinų asmenų sąrašą. Svarbiausi kaltinimai: šnipas, partijos narys, stribas, vagis, sifilitikas ir pan" ⁸⁴. Parengtieji sąrašai turi būti labai slapti. Visus likviduojamus asmenis rūpestingai išstardyti ir prie bylos pridėti tardymo duomenis, nes, nusikaltėlių neištardžius, labai nukenčia tolimesnis sekimo darbas.

„Likviduojant nusikaltusius asmenis ar jų šeimas, mažamečius vaikus, dar nepavojeingus, liesti griežtai draudžiama." ⁸⁵

Kaip neprasilenkiant su Dešimčia Dievo įsakymų turėti ginklą rankose, kovoti už tautos laisvę ir paskui saugoti ją? Kaip palaikyti drausmę - štai kur problema! Kalėjimų miške -nepastatysi.

Iš pradžių įtrauktuosius į sąrašus partizanai stengiasi įspėti. Nepaklusus - skaudi pabaiga. Siekiama, kad provincijos rajonuose neliktų nė vieno nepatikimo pareigūno - tiek bolševikiniam, tiek kultūriniam personale.

Geriau parodyk, kaip nepravirkti liūdnu balsu užklupus nelaimėms.

Seneka

Rugsėjis, nešinas sielvartu

Miškus palengva apgaubia rugsėjo grožis - tykus ir liūdnas. Naktys tapo gan vėsios ir kovotojams norisi glaustis sodybose, kur šiluma ir jaukumas.

1947-ųjų rugsėjo dvyliktoji. Kazlų Rūdos miškuose vyksta kovinis mokymas - kursai puskarininkio laipsniui gauti. Skirmantas stovi greta Jono Aleščiko Rymanto; abu vadai gerai nusiteikę ir vis pasiūlo po burnelę tam, kuris teisingai atsako į klausimus. Stasys Lukša Tautvydas čia irgi dalyvauja. Geležinio Vilko rinktinės štabo žvalgybos skyriaus viršininkas tik ką surinko po žinių tikrinimo išardytą kulkosvaidį. Jo atsakymai apie ginklų sudėtį ir ypatybes įvertinti labai gerai.

Kai užsiėmimaiėjo į pabaigą, pasigirdo stovyklos budėtojo komanda, nurodanti viską baigti. „Staiga rytiniame stovyklos rajone nuaidėjo automato serija," vėliau prisimins Juozas Daumantas „Partizanuose". Dalyviai veikia suprato, kad mokomąją stovyklą apsupo didelis rusų garnizonas. Kyla pragaištinga sumaištis. Daugumos partizanų ginklai dar tebėra išardyti. Stasys Lukša, greitos orientacijos ir darbštus, buvo suspėjęs surinkti kulkosvaidį. Jisai pirmas stojo ginti draugus ir dengė jų atsitraukimą. Buvo šešta valanda vakaro. Kautynių sumaišty neliko liudininko, kuris galėtų pasakyti, kaip pakirstas kulų krito Stasys Lukša Juodvarnis.

Kai rašys „Partizanus", matyt nenorėdamas aitrinti žaizdos, Juozas Daumantas paminės tik „iš mūsų tarpo išplėštus kovos draugus - Tautvydą ir Sargą*.." ⁸⁶ Skausmas pernelyg didelis ir dar neišblėsęs, kad apie brolio žuvimą galėtų kalbėti detaliau. Rinktinėje irgi kuri laiką nežinota nieko, nes rugsėjo 22-osios vado įsakyme nurodoma:

„Geležinio Vilko Rinktinės žvalgybos skyriaus viršininką Tautvydą, dingusį be žinios kautynėse su MVD š. m. rugsėjo 12 d., išbraukti iš Geležinio Vilko rinktinės kovotojų asmeninės sudėties." ⁸⁷

Juozas Lukša Nijolei Bražėnaitei po dviejų metų rašys: „Užvakar turėjau savo liūdną 2 metų sukaktį nuo brolio Tautvydo žuvimo. Visą dieną jaučiau, kad jo siela buvo arti manęs. Ypatingai tą jčiau jo mirties valandą 6 val. p. p." ⁸⁸

Netrukus po Stasio žuvimo Skirmantą pasiekia žinia apie Birutės rinktinės nelaimę Daunoro ūkyje prie Veiverių. Kas kaltas? Iš pradžių manyta, kad viską lėmė neatsargumas, bet paskui paaiškėja, kad tardymo kančios palaužė suimtą rinktinės štabo viršininką Stasį Jakštavičių Katiną, ir jis nurodė svarbaus bunkerio vietą. Tenai žuvo Jonas Bulota Anbo, lakūnas, kuris buvo paskirtas Birutės rinktinės vadu Skirmanto vietoje. Čia trumpą, bet kilnų gyvenimo kelią baigė Tauro apygardos kapelionas, Lankeliškių parapijos klebonas Justinas Lelešius Grafas, Jonas Čižeika Stepas, Stasys Mačiūta-Vaidila, Šermukšnis** ir Montvila.***

* Sargas-Petras Ašmona.

** Šermukšnis-Adolfas Petkevičius.

*** Montvila-Antanas Čepeliauskas.

Ateina spalio tryliktoji ir miršta Skirmanto tėvas. Jauniausiojo sūnaus mirtis, apie kurią ligos patale vistiek sužinojo, buvo tas paskutinis smūgis, kuris galutinai pakirto Simano Lukšos jėgas.

Lukšų šeima ant laisvės aukuro sudėjo aukas ne tam, kad suteiktų progos džiūgauti bolševikams. Gimtojo lizdo iš-draskymas ir artimų žmonių netektis - sunkus išbandymas net tvirčiausiai prigimčiai.

Bet praeina tam tikras neilgas laikotarpis ir lietuviška kantrybė jau kelia Skirmantą iš mirtino liūdesio. Kovotojai, pristatantys į štabą žinias ir matydami žvalgybos reikalais besirūpinantį Skirmantą, nė neįtaria, kiek smūgių pakėlė šis vyras.

Bet ką daryti su Ereliu? Ateina žinios, kad jis gyvuoja ir veikia! Rugpjūčio 29-ąją kažkur Žemaitijos miškuose jis vadovavo posėdžiui. Kam rengiama pražūtis dabar? Aišku, Žemaitijos partizanams, jų vadams, lig šiol išvengusiems čekistinių žabangų.

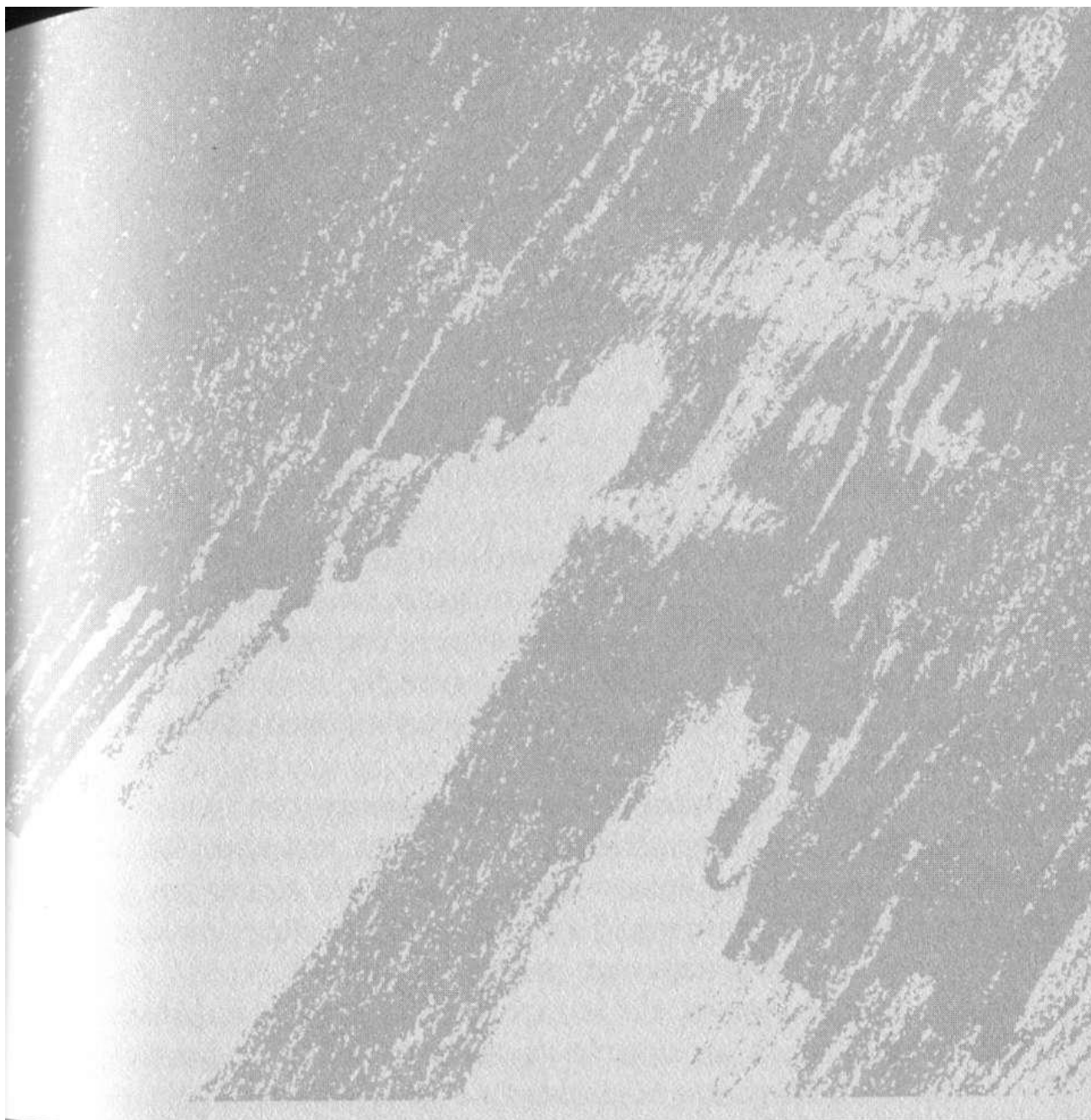
Žemaičiai buvo įspėti šio išdaviko saugotis, bet vis dar neįsitikina, kas iš tikrųjų yra Juozas Markulis Erelis.

1947-ųjų spalio 22-ąją Skirmantas oficialiai paskiriamas Tauro apygardos štabo žvalgybos skyriaus viršininku.

Būti atspariam - nelengva ne tik jam, bet ir visai Tauro apygardai, per kurią ritasi mirties ir nerimo banga. Spalio pabaigoje netikėtai užpulti pas Garnatkevičių bunkeryje, susisprogdina Tauro apygardos vienas įkūrėjų Albinas Ratkelis Oželis, Albinas Garnatkevičius Vilkas ir Albinas Salinka Dainius. Už trijų dienų žūsta išduoti Vladas Žaloneris Perlas, Sigitas Bubnys Husaras ir ryšininkė Janina Kazelytė Saulutė.

- ¹ Adolfas Ramanauskas Vanagas. Daugel krito sūnų... p. 275.
- ² Lietuvos partizanų Tauro apygarda 1945-1952, p. 164.
- ³ Lietuvos partizanų Tauro apygarda, p. 169.
- ⁴ Lietuvos partizanų Tauro apygarda, p. 172.
- ⁵ Lietuvos partizanų Tauro apygarda, p. 183.
- ⁶ Ibid., p. 184.
- ⁷ Juozas Starkauskas. Čekistinė kariuomenė Lietuvoje 1944-1953 metais, p. 269.
- ⁸ Ibid., p. 271.
- ⁹ Ibid., p. 272.
- ¹⁰ Lietuvos partizanų kovos ir jų slopinimas MVD-MGB dokumentuose 1944-1953 metais. Kaunas, 1996, p. 185.
- ¹¹ Lietuvos partizanų Tauro apygarda, p. 237.
- ¹² Antanina Garmutė. Išėjo broliai, p. 41.
- ¹³ Juozas Daumantas. Partizanai, p. 241.
- ¹⁴ Juozas Starkauskas. Čekistinė kariuomenė Lietuvoje, p. 269.
- ¹⁵ Lietuvos partizanų Tauro apygarda, p. 193.
- ¹⁶ Lietuvos partizanų Tauro apygarda, p. 193.
- ¹⁷ Ibid.
- ¹⁸ Ibid., p. 198.
- ¹⁹ Adolfas Ramanauskas Vanagas. Daugel krito sūnų... p. 451.
- ²⁰ Lietuvos partizanų Tauro apygarda, p. 211.
- ²¹ Juozas Daumantas. Partizanai, p. 267.
- ²² A. Zaskevičių Tautvaišą ir Kęstučio apygardos ryšininę vienuolę Bogušai-tę Vasarą, pas kurią jis buvo apsistojęs, įskundė Kauno Šančių klebonas Jonas Jokūbonis, MGB agentas, slapyvardžiu „Vytulis“.
- ²³ Juozas Daumantas. Partizanai, p. 271.
- ²⁴ Juozas Daumantas. Partizanai, p. 272.
- ²⁵ Juozas Daumantas. Partizanai, p. 273.
- ²⁶ Ibid., p. 274.
- ²⁷ Juozas Daumantas. Partizanai, p. 274.
- ²⁸ Ibid., p. 275.
- ²⁹ Ibid.
- ³⁰ Liūtas Mockūnas. Pavargęs herojus, p. 237.
- ³¹ Juozas Daumantas. Partizanai, p. 279.
- ³² Juozas Daumantas. MGB pinklės Lietuvos rezistencijoje, p. 502.
- ³³ MGB pinklės Lietuvos rezistencijoje, p. 503.
- ³⁴ Liūtas Mockūnas. Pavargęs herojus, p. 239.
- ³⁵ Ibid.
- ³⁶ Ibid., p. 240.
- ³⁷ Liūtas Mockūnas. Pavargęs herojus, p. 240.
- ³⁸ MGB pinklės Lietuvos rezistencijoje, p. 506.
- ³⁹ Pro memoria. S Mykolaitis (Juozas Lukša) 1950 m. spalio 30 d. Laisvės kovų archyvas nr. 5, 1992, p. 62.
- ⁴⁰ Ibid
- ⁴¹ Ibid
- ⁴² MGB pinklės Lietuvos rezistencijoje, p. 505.
- ⁴³ Juozas Daumantas. Partizanai, p. 283.
- ⁴⁴ Ibid.
- ⁴⁵ Juozas Daumantas. Partizanai, p. 284.
- ⁴⁶ Ibid.
- ⁴⁷ Juozas Daumantas. Partizanai, p. 285.

- ⁴⁸ Ibid., p. 286.
- ⁴⁹ Bonifacas Ulevičius. Tauro apygardos istorijos apžvalga. Laisvės kovų archyvas, Nr. 1992, p. 36.
- ⁵⁰ S. Mykolaitis. Apžvalgos. Kn. Partizanai (penktasis leidimas) p. 418.
- ⁵¹ Juozas Daumantas. Partizanai, p.290.
- ⁵² Ibid., p. 292.
- ⁵³ Juozas Daumantas. Partizanai, p. 294.
- ⁵⁴ Ibid., p. 295.
- ⁵⁵ Juozas Daumantas. Partizanai, p. 296.
- ⁵⁶ Ibid., p. 297.
- ⁵⁷ Ibid.
- ⁵⁸ Juozas Daumantas. Partizanai, p. 297.
- ⁵⁹ Juozas Daumantas. Partizanai, p. 299
- ⁶⁰ Ibid., p. 305.
- ⁶¹ Juozas Daumantas. „Partizanai“, p. 307.
- ⁶² Ibid., p. 308.
- ⁶³ Juozas Daumantas. „Partizanai“, p. 309.
- ⁶⁴ Tauro apygardos istorijos apžvalga. Laisvės kovų archyvas, nr. 3-4, 1992, p. 36.
- ⁶⁵ Aldona Vilutienė. Justinas Sajauskas. Išstark mano vardą, Vilnius, 1999, p. 109.
- ⁶⁶ Juozas Daumantas. „Partizanai“, p. 310.
- ⁶⁷ Juozas Petraška. Žvilgsnis atgal, Vilnius, 1992, p. 88.
- ⁶⁸ Lietuvos partizanų Tauro apygarda, p. 260.
- ⁶⁹ Lietuvos partizanų Tauro apygarda, p. 229.
- ⁷⁰ Autorės pokalbis su Antanu Lukša Arūnu 2004-ųjų rugsėjo 13 d.
- ⁷¹ Antanina Garmutė. Išėjo broliai, p. 27.
- ⁷² Ibid.
- ⁷³ Lietuvos partizanų Tauro apygarda 1945-1952, p. 273.
- ⁷⁴ Ibid., p. 272.
- ⁷⁵ Ibid., p. 273.
- ⁷⁶ Liūtas Mockūnas Pavargės herojus, p.386.
- ⁷⁷ Ibid., p. 387.
- ⁷⁸ Juozas Daumantas. Partizanai, p.311.
- ⁷⁹ Ibid.
- ⁸⁰ Lietuvos partizanų Tauro apygarda, p. 238.
- ⁸¹ Tauro apygardos istorijos apžvalga. Laisvės kovų archyvas, nr. 3-4, 1992, p. 36.
- ⁸² Ibid.
- ⁸³ Lietuvos partizanų Tauro apygarda, p. 237.
- ⁸⁴ Lietuvos partizanų Tauro apygarda, p. 235.
- ⁸⁵ Ibid., p. 236.
- ⁸⁶ Juozas Daumantas. Partizanai, p. 341.
- ⁸⁷ Lietuvos partizanų Tauro apygarda, p. 241.
- ⁸⁸ Laiškai mylimosioms. Daumantas. Kaunas. 1994. p. 143.

SKRAJŪNAS

*...stebēkis tuo, kad kas nors pilnas vilties ten, kur visi prislēgti ir rodo narsā ten,
kur visi parblokšti.*

Seneka

Tvirtos dvasios požymis grįžti į gyvenimą dėl kitų, ir didieji vyrai dažnai tai darė.

Seneka

Ten -laisvas krantas

1947-ųjų gruodžio vidurnaktis vienoje Sintautų apylinkės sodyboje. Šeši vyrai matuojasi baltus apsiaustus, tik ką pasiūtus iš staltiesių. Šeimininkų dukra, dešimties metų mergytė, vos tramdo juoką. Vyrai baltais chalatais - tikri vaiduokliai. Vienas toksai aukštas - pats juokingiausias, atrodo tikras vaiduoklių vadas...

Ne, ne augalotasai Rimvydas apsirengė baltu chalatu, kad būtų mažiau pastebimas snieguotuose laukuose. Dabar čia kitas ne žemo ūgio ir aukštų idealų vyras susirengęs lydėti Skirmantą pavojoje kelionėje į Vakarus. Tai Kazimieras Pyplys, Mažyčio slapyvardį pakeitęs į Audronio.

Užuot laukęs nežinia ko, operatyvusis Žvejys suorganizavo žygį į ten, iš kur turi ateiti laisvė. Pastaruoju metu materialinė Tauro apygardos būklė pasidarė nekokia, o kovotojų nuotaikų nepavadintum pakiliomis. Tuo tarpu čekistai įsigijo naujų sekimo bei kovinių priemonių, tik visa laimė, kad dar neturi naktinio matymo prietaisų. Partizanai neįsigijo nieko. Rinktinėse trūksta popieriaus, kad net neįmanoma atspausdinti „reikiamų miško gelbėjimo akcijai atsišaukimų.“¹ Apie technines ryšio priemones - nėra ko svajoti; mažta spaudos reikmenų atsargos, genda ištikimieji dešimtukai. Granatas taupo ypatingai: kritišku momentu turi likti nors viena tam, kad nepakliūtum čekistams į rankas gyvas. Su nuolatine mirties grėsme apsipratę kovotojai prie juostos kabančias granatas dabar laiko tam tikru aprangos papildu.

Žvejys įsitikinęs, kad ryšys su Vakaraais gali pagerinti materialinę rezistencijos būklę. Bet ar vadas įsivaizduoja, kaip tą padaryti praktiškai? Kokiais keliais galėtų pasiekti Lietuvą, sakysim, spausdinimo ar ryšio priemonės, jau nekalbant apie ginklus? Iš Švedijos viską perplukdant į Lenkijai? O kas toliau?

Nuo tada, kai Skirmantas su Rimvydu pavasarį sėkmingai įveikė Lietuvos-Lenkijos sieną, rusai čia suspėjo daug ką pakeisti. Pastatyta naujų įtvirtinimų, užslaptintų sekimo pozicijų, žymiai padidinta kariuomenė. Kertančiam sieną drąsuoliui ir be jokios naštos prasmukti tapo neįmanoma. Tokią padėtį gerai žinodamas, Skirmantas dabar

pasirinko kelią per Rytprūsius, sovietų Kaliningrado sritį. Haidemuedės miškų ruože vyksias pats sienos perėjimas.

Todėl atžygiuota prie Sintautų - netoli buvusios Lietuvos-Vokietijos sienos. Didžioji palyda, kurią sudarė trisdešimt vyrų, grįžo atgal. Dabar liko tik tai penkiese: jisai su Audroniu ir dar trys kovotojai: Vincas Štrimas Šturmas, Juozas Kriaučiūnas Cezaris, Leonardas Vizgirda Keleivis. Yra dar vienas ėjikas, kuris labai vertinamas, kadangi tai vietinis vyras, gerai pažįstas čionykščius kelius ir apylinkes, tačiau kas toksai šis Strazdu vadintas asmuo - nežinoma ligi šiol.

„Priėjome Šešupe; suradę neužšalusioje vietoje valtį, persikėlėme į antrąją pusę - Prūsų žemę.“²

Ši žemė, „kuriai dabar tiko mirties vardas“, žygeivius sutinka nesvetingai. Vokiškos kultūros telikę tik pėdsakai. Žiojėja šuliniai su kažkada veikusiais siurbliais, tvarkingų pastatų vietoje - vien griuvėsiai, kuriuose veši aviečių sąžalynai. „Iš krūmų pakildavo šnypšdami šernai, o gal ir sulaukėjusios kiaulės...“³ Vyrai šernų nesibaido: pavojų jiems kelia tik žmonės. Pastebėti rogių pėdsakai primena, kad būtų neblogai gauti kokią pastotę, nes bagažas vargino vis labiau. „Bet aplink nematei ir negirdėjai jokio judančio daikto.“

Kas keli kilometrai reikia ilsėtis, nes netenki jėgų. Skrajūnui (dabar toksai Juozo Lukšos slapyvardis) atrodo, kad čia kaltas pastarojo meto nejudrus gyvenimas. Bet iš tikrųjų - gilus sniegas ir nepažįstami laukai sunkina ėjimą ir semia jėgas.

Pasiekę vietovę „su trijų kelių kryžkele“, susimeta į kažkokio dvaro griuvėsius. Čia nutaria dienoti. Pereitą naktį pavyko pailsėti sugriautų namų rūsyje ir net išsivirti aviečių kamblių arbatos. Dabar irgi pasiruošia panašią atgaivą, ir veikia lietuviški lašiniai ir rausva avietkočių arbata bei taurelė „gyvenimo vandens“ sugrąžina jėgas ir nuteikia taip optimistiškai, kad Skrajūnas su Butautu* užtraukia dainą:

Tad lik sveika tu, mylimoji,

Ramunės žiedu laimę burk...

Aplinkui plytėjo tyrlaukiai ir vien jie klausėsi niekad negirdėtos dainos.

* Juozas Kriaučiūnas.

Atėję į sugriautą dvarą, vyrai nepamiršta atsargumo - kadangi dienos metas ir toli matyti - paskui nudžiunga radę „neišmontuotas metalines kopėčias, kuriomis naudodamiesi, prie kamino viršūnės“ ⁴ įsirengia sargybos postą. Suradę lentgalių, užtaiso langus, kad nebūtų skersvėjų. Šią dieną buvo galima pavadinti auksine, nes ji grąžino gerokai apmažusias jėgas. Krosnele, „ivanų padaryta iš benzino statinės“ išdžiovino rūbus. Dūmus slėpė prie pat namo išsikerojęs ažuolas. ⁵

Turbūt čia padaryta keletas nuotraukų, kurias Lietuva pamatys po ilgų dešimtmečių.

Ištuštėjusi žemė turi pranašumų: per visą dieną vyrai te-pamatė keliu pravažiuojantį sunkvežimį su trimis žmonėmis, o kiek vėliau „praslinko žmogysta su medžiokliniu šautuvu ant peties.“ ⁶

Ateina naktis ir visi susirengia traukti toliau. Visą dieną buvo snigę, kelias pasidarė dar sunkesnis; žygeivių jėgos dar greičiau išsisemdavo. Reikėjo pasiekti Stalupėnus, juos palikus dešinėje „priartėti prie Haidemuedės miškų.

Susirūpinę ir tylėdami Tėvynės pasiuntiniai brenda per gilų sniegą. Kelią pastoja pelkėtoje vietoje nepatikimas ledas. „Šarūnas (Šturmas) pirmas gulė ant ledo ir peršliaužė į kitą pusę. Juo sekdami, neįlūžome ir mes nė vienas.“ Tačiau kitoje vietoje šaltiniuoto upelio ledas neišlaikė ir Šturmas pasinėrė į vandenį. Reikia skubiai išsidžiovinti drabužius, nes gresia peršalimas. Gelbsti tuščioje sodyboje aptiktas rūsys, kuriame galima sukurti ugnelę. Pradėjo aušti. Ką atneš ši diena? O, kad kelyje pasitaikytų vokiečių šeima, bet „visur burbleno rusų šeimos“. Naktį praleidžia šieno kūgelyje, kur „autai sustingo aplink kojas, suledėję batai kaip kaulas braškėjo.“ ⁷ Užuolandą paliko tik pradėjus temti ir už dviejų kilometrų pasiekė plentą. Po klampynių per sniegą traukia eiti kieta danga...

Vis artyn Lenkijos siena. Paskutiniame sustojime visi imasi valyti ginklus. Blogas ženklas, nes ne kartą įsitikinta, kad po šios procedūros laukia kautynės. Vyrai susimąsto ir, nežinodami, ką žada artimiausia ateitis, ima aptarinėti praėjusios nakties sapnus. Jie nedžiugina. Visų grupės narių sapnai rodė, kad kautynių turbūt nepavyks išvengti...

Dėl sapnų retai sugrįžtama atgal ir Skrajūnas su draugais stengiasi pasiekti Romintos upę ir to paties pavadinimo miestelį, kur, pagal turimą informaciją, turėjo būti rusų-lenkų siena.

Ją pasiekia netikėtai - apie pustrečio kilometro į šiaurės vakarus nuo Romintos upės.

Įsisiautėjusi pūga dangsto pėdsakus, o balti apsiaustai susilieja su plazdančiomis sniego skraistėmis. Vielų užtvaros, apkasai, susidūrimas su patruliais, dėl kurio, vos perėjus Romintos tiltą užgriūva MVD rezervas, ir kyla mūšis, panašus į tą, kai su Rimvydu grįžo iš Lenkijos praeitą pavasarį. Niekas iš drąsuolių grupės nežuvo! Kariūnas - Vizgirda Keleivis, kurio paskutinė valanda meniškai perteikta „Partizanuose“, liko gyvas, tiktai buvo sužeistas ir pasveiko po trijų savačių. Paaiškinimuose, vadinamajame rakte, randame autoriaus teiginį, kad kai kurias kautynių vietas dramatizavo Deksnio bei Mažyčio patartas, norėjo sugraudinti širdis tų skaitytojų, kurių dėmesio Lietuvai labai reikėjo. Turėta mintyje anglai; jie turi žinoti, kad daugiau panašiu būdu įveikti sienos nepavyks daugiau niekam ir niekada.

... Šturmas su draugais liko pasienyje. Skrajūnui su Audroniu liko netikėtų pavojų pilna trasa per visą Lenkiją. Traukiant per jos teritoriją, būta tokių ekstremalių situacijų, kurios sunkiai pakeliamos ir užgrūdintam organizmui. Mirtinas nuovargis verčia miegoti, o toksai pat pavojus - budėti. Kažkur už Suvalkų juos užpuola lenkų kopų pajėgos ir čia Audronį nesunkiai sužeidžia. Yra žinoma, kad į Lenkiją Skrajūnas prasiveržė 1947-ųjų gruodžio 21-ąją, o Kūčių naktį praleido pas vieną lenką tvarto šiauduose, kur įsitikino, ką reiškia „sava tėvynė ir savi žmonės.“ Mat šeiminkas maisto likučių atnešė tik rytojaus dieną. Tą naktį Skrajūnas daug ką apmąstė. Dūmojimas buvo liūdnas. „Mintimis skriejome pas artimuosius, į mūsų gimtąsias pirkias, kurios dabar buvo sklidinios skausmo, besiveržiančio iš už mus besimeldžiančių motinų širdžių.“⁸ Jo mintys niaukėsi, nes baiminosi, jog paskutinė jo viltis - motina - gal jau kelyje į Sibirą arba baisiame sovietiniame lageryje. Tačiau jo motina tuo metu slapstėsi Lietuvoje.

Išaušus Kalėdų rytui, visa neatrodė taip baisu. Ateinančią naktį pasiekia rėmėjų punktą netoli Seinų. Pijaus Pozniako sodyba pačiame pasienyje ir, anot sovietinių šaltinių, „buvo įsiterpusi į Lietuvos TSR teritoriją, todėl buvo labai patogiu perduoti informaciją iš apygardų, kuri toliau paprastu paštu keliaudavo į vakarus.“⁹ Ši vieta, svarbi visai Lietuvos rezistencijai, buvo gerai užslaptintas ryšių punktas, bet nepataisomą žalą padarė Deksnys, kai sovietinio saugumo „aprobuotas“ ir lydimas Maksimovo, taip vadinamojo Antano, pasigyrė šį adresą sužinojęs iš partizanų „tam atvejui, jei nepavyktų grįžti į Lietuvą savo keliu,“ ir taip išdavė sodybos paslaptį. Slėptuvės

Vaičiuliškių kaime pas Vinčą Pauliukonį ir Kazį Makauską atrodo buvo sekamos ir todėl nesaugios.

Skrajūnas susiranda Kauno laikų pažįstamą Maziką, kuris padeda susisiekti su Varšuvoje esančiais asmenimis. Lenkijos sostinėje sugaišta tris savaites ar net mėnesį ir Gdynią - miestą, iš kurio atsiveria vartai į laisvą pasaulį, pasiekia sausiui baigiantis. Čia pasibeldžia į vieno namo Šlionsko gatvėje duris, kur gyvena Zosia Dombrowska. ¹⁰ Iš čia paskui persikelia pas Kukulskį, kur Rozos Rainer iškvietas pribūna Pečeliūnas, tada gyvenęs už trisdešimt penkių kilometrų nuo Gdynios. Skrajūnas pastarąjį tuojau paprašo, kad telegrama į Stokholmą informuotų Deksnį apie jo bei Audronio atvykimą į Gdynią. ¹¹

Lietuvoje likęs Tauro apygardos vadas Antanas Žvejys Baltūsis valstybės pasiuntinių žygį į Vakarus laiko tikru laimėjimu ir dar tvirčiau į savo rankas paima apygardos vairą. Įsakymuose dar kartą įspėja saugoti savo slėptuves:

„Nerodykite net man savo slėptuvių, kaip aš nerodau jums savo. Nei aš jums sugrąžinsiu pražudytų gyvybių, taip lygiai ir jūs man prarastos gyvybės negrąžinsite. Asmeninis gyvybės saugojimas priklauso tik nuo jūsų pačių ir nelaukite to iš šalies.“ ¹²

Pastaruoju metu nepermaldaujama tikrovė verčia vadą būti kategorišku be atodairos: „susidūrus su priešu ir sužeidus kurį nors kovotoją, nepalikti gyvo priešiui, bet nukauti, jei negalima jo išgelbėti. Ar sužeistasis norės, ar priešinsis, visvien reikalinga nukauti, bet jokių būdų neatiduoti gyvų priešiui, įsakau būtinai nukauti tuos, kurie laisva valia kelia rankas ir nori gyvi pasiduoti priešiui.“ ¹³

To laikotarpio partizanų vadų įsakymai, skambantys žiauriai ir skaudžiai, nukreipia filosofiniam susimąstymui.

Gyvųjų ir mirusiųjų pasaulio raktai priklauso vienam Šeimininkui, tad ar leista savintis disponavimo jais teisę? O jeigu sužeistasis, papuolęs į čekistų rankas, didvyriškai ištvėrdamas kančias nieko neišduos ir, patyręs Taišeto ar Kolymos lagerių siaubą, išliks gyvas?..

Tarsi ką nujausdamas, Žvejys iš paskutiniųjų stengiasi išsaugoti kovotojus: „... turime kuo daugiausiai sumažinti betikslį vaikščiojimą, bastymąsi, o sustiprinti žvalgybą ir, naudojantis žvalgybos žiniomis, slapta naikinti bolševikus ir kitokius išgamas. Visiškai panaikinti dienavojimą ant žemės paviršiaus, panaikinti pramoginį vaišinimąsi

pas gyventojus ir pramoginį pasivažinėjimą rogėmis. Visiškai sustabdyti bet kokią judėjimą iškritus pirmajam sniegui ir vėliau, užsnigus visus pėdsakus ir esant ramiam, tyliam, skaidriam orui." ¹⁴

Netikėtos ir atrodytų absurdiškos kovotojų žūtys Žvejį skaudina ligi sielos gelmių. Jau pati metų pradžia prasidėjo tragiška gaida. Per Tris Karalius Veiverių valsčiaus Pinčiškės kaime pas Naujokienę čekistinė karinė grupė užklupo keturis gerai žinomus vyrus. Ten žuvo Juozas Bacevičius Briedis, Jonas Ciplijauskas Sakalas, Justinas Jasaitis Naktis ir Povilas Vanagas Nemunas. Žvejys mano, kad čia kaltas nedovanotinas neatsargumas, bet iš tiesų - suveikė išdaviko ranka.

- Kantrybės, dar trupinėlių kantrybės, vyrai, - kiekviena proga kelia kovos dvasią Žvejys, patikindamas, kad raštai, įduoti Skrajūnui, „jau yra patekę į adresatų rankas ir gal greitai išgirsime jų eigą". ¹⁵ Kažkokio įsitikinimo veikiamas Žvejys viename šio laikotarpio įsakyme rašo, jog visas demokratinis pasaulis „rodo paskutinį pasiruošimą lemiamai kovai, išlaisvinant žmoniją iš Azijos barbarų vergovės".

Tačiau vadą ir jo dideles viltis veikiai, pražudo taip pat išdavystė. Jisai neįsivaizdavo, kad jį parduoti galėtų tarnaitė, kuriai buvo palikti saugoti sesers namai. Pastaroji buvo užverbuota ir čekistų apdovanota slapyvardžiu Tiesa.* Tai ji informavo Vilkaviškio operatyvininkus, kad netrukus žada sodybon ateiti Antanas.

* Publikacijos rengėjai, užuot paaiškinę kas toji agentė, pražudžiusi iškilųj Tauro apygardos vadą, tepažymi: „Pavardė ir gyvenamoji vieta redakcijai žinomi".

1948 m. sausio 31-ąją, be dešimties minučių dvyliką nakties, ji atkanka į Vilkaviškį ir praneša, kad Žvejys jau atvykęs. ¹⁶

Čekistinė karinė grupė sodybą užgriuvo trečią valandą nakties, - „kulkosvaidininkų būrio pajėgomis nurodytą ūkį užblokavo".

Tauro apygardos vadas glūdėjo ant tvarto viršaus, kur buvo sukrauti šiaudai ar šienas; drauge su juo buvo Pranas Žaldaris Šapalas ir Juozas Balsys Dobilas.

Rusai kovotojams esą tris kartus siūlė pasiduoti, bet partizanai atsakę ugnimi. Tada užpuolikai ėmė šaudyti.

Čekistų akte rašoma, būk tai pastogę ant tvarto padegę patys partizanai, bet vargu, ar tai tikėtina; greičiau - tai padarė smogikai ir, žinodami, kad pastaruoju metu padeginėti žmonių sodybas neleidžiama, sumanė nusišėpti šias užpuolimo detales, kaltę

suversdami patiems kovo tojams. Tvirtas galėjo užsiliepsnoti nuo šūvių. Pagal čekistų surašytą aktą (1948 m. vasario 1 d., Pilviškiai), Žvejys ir jo bendražygiai nusišovė, o „turintis majoro laipsnį nusišovė tik tada, kai lipantys pasiimti lavonų kareiviai pasirodė ant šieno.“¹⁷

...Deksnys į Gdynią atplaukia pirmomis vasario dienomis. Nieko nelaukęs ima domėtis Skrajūno atvežta dokumentacija, kuri įvairi ir gausi. Pagal Žemaitį, Skrajūno bagaže turėjo būti tokie raštai:

įgaliojimai (atskirai Skrajūnui ir Audroniui) pagrindžio spaudos leidinių rinkiniai rezistencijos dokumentų pavyzdžiai 1944-1947 metais išvežtųjų sąrašai žvalgybos žinios fotonuotraukų rinkinys platus rašinys „Švietimo būklė Lietuvoje“ Lietuvos katalikų laiškas popiežiui Pijui XII Bendro Demokratinio Pasipriešinimo Sąjūdžio memorandumas.

Skrajūnas veikia pastebi vieną Deksnio norą: geriausia būtų, jeigu jie, Juozas Lukša bei Kazimieras Pyplys, perdavę visą atneštąją medžiagą, nedelsdami grįžtų atgal į Lietuvą.

Nejaugi taip tuščiomis ir grįžti? To negali būti. „Prapuolenio į Gdynią atgabenti kraštui daviniai toli gražu neatitiko mūsų uždavinių apimtį“¹⁸. Reikia siektis toliau.

Deksnys, logiškų argumentų priremtas, pagaliau sutinka, kad Skrajūnas turi daug ką nuveikti Vakaruose pats.

Lietuvos pasiuntiniai su švedų pastoriaus Ove Andreail pagalba patenka į garlaivį, plaukiantį, Švedijon. Šios šalies krantus vyrai pasiekia 1948-ųjų vasario 6 dieną. „Perėjome kalėjimą ir lagerį, kaip partizanai pabėgėliai, jau kovo mėnesio viduryje laisvi atsidūrėme Stokholme, iš kur pradėjome vykdyti uždavinius.“¹⁹

Tų uždavinių sąlygos - gan sunkinančios, nors jisai ir nesitikėjo, jog bus sutiktas su duona ir druska. Netrunka pamatyti, kad čia Deksnys spėjo privirti košės: veikia Lietuvos krašto vardu jo sudaryta BDPS delegatūra. Dar pavasarį iš Lenkijos Skrajūnas buvo pranešęs užsienio atstovams, kad Erelis - rusų šnipas, kurio parašas yra ant BDPS ir VLAK įkūrimo aktų. Po tokios informacijos tuos 1946-ųjų birželyje sulipdytus VLAK ir BDPS įkūrimo dokumentus, prie kurių prisidėta sovietų agento Markulio, reikėjo skubiai išmesti į šiukšlyną. Kodėl to nepadaryta? Kokiu juridiniu pagrindu BDPS ir VLAK savo egzistenciją tęsė toliau? Tai buvo aiški žala kovojančiai Lietuvai. Skrajūnas, įsigilinęs į šį reikalą, veikia suprato esmę: „... delegatūros

sąstatas susidėjo iš tokio elemento, kuris netilpo kitų lietuviškų, už laisvę kovojančių veiksmų gretose." ²⁰ Dalis - praeityje žinomi nacionalistai, „kita dalis netilpo VLIK'e tik todėl, kad nebuvo patikimi savo charakterio silpnumu, padarę nacių okupacijos metu atitinkamų išdavimų." ²¹ Lietuvos pasiuntinių nuomone, pirmenybę remti kovojantį kraštą gali turėti tik VLIK.* Deksnio įsteigtosios instancijos čia leido informacinius biuletenius, kuriuos noriai graibstė Lietuvos ilgdamosi išeivija. Skrajūnas juose greitai pastebėjo teiginių bei frazių, griaušančių VLIK autoritetą ir klaidinančių tas instancijas, kurios iš tikrųjų galėjo Lietuvai padėti.

* Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas.

Tapo aišku, kad pirmąjį Deksnio atvykimą į Lietuvą paskatino asmeniškasis priešiškusis VLIK, kadangi jo kažkada nepriėmė čia dirbti Lietuvos laisvės kovotojų sąjungos atstovo pavaduotoju. Priežastis - vokiečių okupacijos metu padaryti išdavimai.

Be VLIK žinios Deksnio buvo atvykta į Lietuvą ir pastarąjį sykį. „Šį kartą Prapuolenis (J. Deksnys) turėjo tikslą palaidoti VLIKą, aktyviai velkantį Lietuvos laisvinimo užsienyje kovos vežimą." ²² Atsivežtieji 1946 metais BBPS ir VLAK įkūrimo dokumentai - nesvarbu, kad su išdavikų parašais - dabar teikia Deksnui galimybę vis nesiskaityti su VLIK: pirmenybė tam, kas lankėsi okupuotame krašte!

Skrajūnas sužinojo apie praėjusių metų rudenį Vokietijoje surengtą konferenciją, į kurią buvo sukviesta tokie VLAK asmenys, kuriuos numatė tik Deksnys ir Stanevičius. Čia abu veikėjai, kaip parvykę iš Lietuvos, taigi, kaip laisvės kovų liudininkai, nežinantiesiems, kas vyksta Lietuvoje, pareiškė, kad „krašte veikianti centralizuota vyr. politinė rezistencinė instancija po VLAK etiketę, į kurią įeina krašte susikūrus naujas vienalytis rezistencinis sąjūdis - BDPS ir senųjų politinių partijų atstovai." ²³ Šį renginį tie du vyrai suorganizavo jau turėdami informaciją apie Markulio priklausymą sovietų saugumui! Tame posėdyje dalyvavę VLIK nariai: kun. Krupavičius, prof. Brazaitis ir prof. Kaminskas atsisakė priimti jiems skirtus įgaliojimus, pareikšdami, kad nelogiška griauti VLIK - užsienyje įsipilietinusį organą - vien dėl to, kad iškiltų VLAK delegatūra.

Apdairūs vyrai nutarė laukti, „kol bus tikrai išsiaiškinta ir įsitikinta kad toks VLAK tikrai krašte egzistuoja." ²⁴

Skrajūną dabar Deksnio komanda slepia, kad jisai negalėtų visko išsiaiškinti. Kurį laiką jis jaučia tam tikrą bejėgiškumą, nežinodamas,

kaip susisiekti su VLIK. Iš Deksnio tą sužinoti -nė nebandyk. Viena kartą Žilinsko bute Stokholme, kur jisai buvo apsistojęs, rado telefonų knygą, bet joje buvo išplėšti tie lapai, kuriuose VLIK veikėjų numeriai. Skrajūnas ramiai stebi situaciją toliau.

Deksnys ir jo komanda visur afišuojasi kaip kovojančio krašto valios reiškėjai.

Tiesą sakant tą tendenciją Skirmantas įžvelgė jau tada, kai 1947-ųjų pavasarį, Gdynėje kalbėjosi su Deksnium. Bet tada į tai neatkreipta dėmesio ir padėtis nebuvo nušviesta „objektyviai arba iš kito stebėjimo taško.“ Tada Deksnys prašė, kad partizanų vadovybė duotų jam įgaliojimą „sudaryti VLAKo delegatūrą naujo sąstato.“

Partizanų vadovybė dabar Skrajūną atsiuntė tam, kad būtų nuodugniai ištirta BDPS, VLAK ir VLIK veikla, jam buvo nurodyta „stengtis suderinti jų veikimą, o radus būtina, padaryti atitinkamų patvarkymų.“²⁵

Duodamas tokius įgaliojimus Žvejys elgėsi apdairiai, nes atrodo, dabar tokių patvarkymų kaip tik reikia. Ne viena proga Skrajūnui tenka apgailestauti, kad pasitikėjimo apkvailintas, Gdynėje įteikė Deksniumi įgaliojimus, tuo lyg suteikdamas teisę toliau tvarkyti užsienio delegatūras. Rezistencijos siekiamas tada nenusižengta; bet dabar, pamatęs tikrąją padėtį, Juozas Lukša ryžtingai pareiškia, kad „tie įgaliojimai išduoti asmenine mano ir Audronio atsakomybe.“²⁶ Trijų instancijų - VLIK, VLAK ir BDPS esmę galutinai perprasti jam padeda vienas žmogus, kurį Skrajūnas įvardija kaip bendradarbį „iš rezistencijos prieš vokiškąją okupaciją laikų.“ Tai Jonas Pajaujis-Jonikis, taip pat architektas, tik mokslus baigęs kiek anksčiau už Juozą Lukšą. Nuo šiol jis visą laiką stovės Skrajūno ir Audronio pusėje.

Telefonų knygoje lapas su Pajaujo pavarde nebuvo išplėštas⁹ ²⁷, ir Skirmantas paskambino jam. Jie susitikdavo nepastebėti ir pokalbiuose išsikristalizavo dabartinės situacijos tiesa. Čia, Švedijoje, šnairuojama į jį ir dėl to, kad esąs katalikas ir to neslepia! Žilinskas, jo būsto šeimininkas, vėliau Juozą Lukšą apibūdino: „fanatiškas katalikas, baisus ateitininkas.“²⁸

Užuot pasigėrėję, kaip tikėjimo šviesa išryškina aštrų ir blaivų protą, tvirtą dvasios pusiausvyrą, atvirą sielą ir įgalina mylėti visa, kas gražu ir kilnu,²⁹ netikintys nusistato priešiška. Deksnio biografai Juozo

Lukšos įžvalgumą, kuriuo buvo prigimties ir išsilavinimo apdovanotas, pavadins įtarumu. Jiems nė motais, kad partizanų vado spėjimai - subtilūs ir atsargūs - tragiškai išsipildė. Kiek žmonių pražudė Markulis? Kiek nukentėjo vėliau nuo Deksnio išdavikiškos veiklos? O Kukauskas, „tas parmazonas“, vėliau tapo vienu jo mirties kaltininkų.

Filosofai pastebėjo, kad didieji vyrai sulaukia tikro garbės spindesio tik daug laiko prabėgus, - kai numiršta amžininkai ir išsenka pavydo šaltiniai. Čia emigrantams kelia pavydą Juozo „stipri valia, nepalaužiamas ryžtingumas, didelis pasitikėjimas savimi.“³⁰

Kovos lauke įgyta patirtis tarnauja Skrajūnui ir jisai spėja: ar Deksnys, užpereitais metais gyvendamas pas Markulį, negalėjo būti užverbuotas? Tuose Deksnio biuleteniuose, leidžiamuose net keliomis kalbomis, buvo naudojama medžiaga, brangia kaina atgabenta iš Lietuvos, juose kiekviena proga užgauliojamas VLIK. Su šia organizacija reikėjo skubiai susiršti. VLIK būstinė buvo Vokietijoje, Pfulingene.

Lietuvoje situacija eina vis blogyn. Žuvus Žvejui, naujas apygardos vadas buvo paskirtas negreit, 1948-ųjų metų balandžio 4-ąją. Juo tapo Jonas Aleščikas Rymantas, kartu pasilikdamas ir Birutės rinktinės vado pareigose. Skirmantą išlydėjęs į užsienį ir iš sunkaus žygio sugrįžęs tik vasario mėnesį, Vincas Štrimas Šturmas balandžio 26-ąją jau žino, kad Lietuvos pasiuntinių kelionė pavyko gerai. Šturmui nebuvo lemta ilgai džiaugtis šia žinia bei laukti tų, kuriuos lydėjo ir saugojo. Balandžio 28-ąją Šturmas buvo sunkiai sužeistas ir susisprogdino Barzdų valsčiaus Kulčikų kaime.

Apie Tauro apygardos nelaimės žinia pasiekia ir Žemaitijos kovotojus. Kęstučio apygardos vadas turėjo apie tragiškus įvykius duomenų, bet, matyt abejodamas, parašė vadui laišką. Jonas Aleščikas Rymantas jam atsako 1948-ųjų gegužės 16-ąją:

„Jūsų spėjimas, kad Tauro apygardoje kažkas įvykę, pasitvirtino. Padėtis yra daug pakitėjusi...“³¹

Rymantas padėtį daug pakitėjusia įvardija ne šiaip sau. Okupanto dalgis vasario mėnesį Tauro apygardoje švaistėsi kraupiai. Vytauto rinktinėje, strategiškai svarbioje prasiveržiant į Vakarus, artėjant Vasario 16-ajai paguldė galvas septyni. Gražios Aleksų sodybos gyvenamojo namo galiniuose kambariuose kovodami su MGB kariuomene žuvo: Antanas Murauskas Ungurys, Vitalius Bielys Algirdas, Antanas Vasiliauskas Jazminas, Vytautas Didvalis Vidginas,

Juozas Misevičius Grenadierius, Algis Bielys Amerikonas ir Justinas Kajokas Varnas.³²

Juozapinių išvakarėse mirtis nusinešė Skrajūno artimą kovos draugą, GV rinktinės vadą Algirdą Varkalą Žaliuką. Kartu žuvo žvalgybos skyriaus viršininkas Zigmantas, pirmojo būrio būrininkas Jaunutis ir eiliniai partizanai Vaidila, Saulius ir Vytautas. Likusius kovotojus šis smūgis „paveikė neigiamai, ko pasekoje rinktinėje sušlubavo drausmė“.

Iš Vlodo Žilinsko buvo Skrajūnas su Audroniu išsikėlė 1948-ųjų gegužės viduryje, nes gavo gyvenamąjį plotą pas pažįstamą studentą Gintautą Būgą.³³ Čia buvo gana ankšta, bet Skrajūnas to nejautė - Tauro apygardoje jį glaudė tokie urveliai, kad, juos prisiminus, naujai gautas būstas buvo panašus į erdvų rūmą. Turbūt Pajaujo rūpesčiu katalikų fondas Amerikoje ėmė remti Skrajūną materialiai. Jis gavo 800-900 dolerių (tik nežinia, kokiais periodais) ir iš to su Audroniu išsilaikė.³⁴

Susisiekti su VLIK - vienas jo žygio uždavinių. Iš pradžių tikėjosi pas jį į Švediją atvyksiant VLIK pirmininką kun. Krupavičių ir Brazaitį, tačiau jiems iškilo sunkumų su vizomis. Tartis su VLIK anksčiau ketino Deksnys ir buvo prašęs Pajaujo, kad šis tarpininkautų.³⁵

Užsienio delegatūros Švedijoje veikėjai Skrajūnui primeta „staigų persimetimą į VLIK pusę“. To nėra, ir niekur jisai ne-persimetė. Jisai, garbinantis savo Kūrėją ir pildantis Jo valią, nori, kad Tėvynės laisvės rūmo atstatymo darbe dalyvautų ir vadovautų tikintys. Juk tokie žmonės sudaro Lietuvą. Jisai tiems žmonėms atstovauja.

Susitikti su VLIK pareigūnais Skrajūnas, Jonikis ir Deksnys iš Stokholmo išvyksta 1948-ųjų birželio 24-ąją. Pakeliui sustoja Paryžiuje. Čia Skrajūnas susipažįsta su Lietuvos diplomato Juozo Bačkio šeima, kuri bus jo prieglobsčiu ligi pat grįžimo į Lietuvą.

Paryžius, puikus miestas, negali išblaškyti to gedulo, kuriuo jau seniai persiėmęs Juozas Lukša, ir kuriame skendi jo gimtoji žemė. Tačiau juodu su Jonikiu aplanko vieną kitą kavinę ir pagarsėjusį Foli Beržere.

1948-ųjų liepos 9-ąją Juozas Lukša Skrajūnas išvažiavo į Baden Badeną. Tenai buvo surengtas svarbus pasitarimas su VLIK. Keista, kad vyksta ir Deksnys, kuris „pasitarime buvo vienui vienas prieš visus.“³⁶ Čia gali būti du atvejai: Juozas įrodė jam, VLIK, kaip

rezistencijos atstovo užsienyje tikrumą, arba Deksnui radiogramomis nurodė šiame svarbiame pasitarime dalyvauti čekistų vadai iš Lietuvos. Skrajūnas, nieko neįtardamas, džiaugiasi: „R Viršaitis kol kas mane tiesiog sužavėjęs.“ ³⁷

Baden Badeno pasitarime dalyvavo VLIK pirmininkas kun. Mykolas Krupavičius, vykdomosios tarybos pirmininkas Sidzikauskas, jo pavaduotojas Kaminskas, vykdomosios tarybos narys Brazaitis ir atvykę iš Švedijos su Skrajūnu Deksnys ir Pajaujis. Pasitarimo protokole Juozas Lukša, įvardijamas kaip BDPS Prezidiumo specialus įgaliotinis, Deksnys - kaip Lietuvos pagrindžio atstovas (VLAK ir BDPS prezidiumo narys), o Jonas Pajaujis - svečias iš Stokholmo. ³⁸

Vienas pasitarimo dalyvis, beviltiškai atitrūkęs nuo tikrovės ir neįsivaizduojantis Lietuvoje vykstančių žudynių, pasiūlė koncentruoti dėmesį į tai, ko reikės imtis, kai sugrįš lietuviška valdžia. Socdemas Kairys čia kelia tokius klausimus: malkomis ir durpėmis kūrenamų krosnelių pritaikymas ūkyje, mažų standartinių skalbyklų įrengimo projektas, statybos darbų mechanizacija ir kt. ³⁹

Skrajūnas, slėpdamas karčią pašaipą, žvelgia į šį saugiamę kampe gyvenantį svaičiotoją. Svarbiausia, kad pasitarimas eina tinkama linkme. Liūdnai pagarsėjusio BDPS delegatūra bus panaikinta, ir VLIK čia, užsienyje, niekas netrukdytų rūpintis krašto laisvinimu. Neatmetama ir egzilinės vyriausybės formavimo galimybė. Kun. Krupavičius apibendrina užsienio delegatūrą: „Ta organizacija tokiems pat šmeižtams platinti ir antivlikinei opozicinei veiklai plėsti BDPS delegatūrą leidžiamo biuletenio pavyzdžiu. Žala Lietuvos reikalui daroma didelė. Tai žalai bus užkirstas kelias tik tuomet, kai bus padarytas galas ir delegatūrai ir jos veiklai.“ ⁴⁰

Skrajūnui rūpėjo objektyviai perteikti žūtibūtinės kovos vyksmą, miško brolių kantrybę ir laukimą. Jam čia padeda aiškus mąstymas ir toks pat minčių reiškimo būdas. Jisai įvardija delegatūros funkcijas kaip „neatsakingų nei prieš krašto rezistenciją, nei prieš lietuvių tautą kelių asmenų ar nežymios politinės grupės veiklą“ ⁴¹ ir pamini šios instancijos narių pavardes. Jisai pareiškia, kad savo užduotį laikysias atlikta tik tada, „kai ateityje bendradarbiavimas vyks tarp krašto rezistencijos ir VLIKo“. ⁴² Kovotojams, kurie ekstremaliose sąlygose kasdien rizikuoja atsisveikinti su gyvenimu, nerūpi visokios delegatūros ar kitokios instancijos.

VLIK, į kuri tiek vilčių deda Juozas Lukša, irgi bus bejėgis visą laiką - ligi savo gyvavimo pabaigos. Lietuvos rezistencijos gyvenime praktinės reikšmės jisai neturėjo.

Apie Markulį Skrajūnas pasitarime turbūt neužsiminė: matyt nuogaštavo būsiąs nesuprastas arba taip buvo sutarta su Deksniu ar kitais veikėjais.

Pasitarime pavyko priimti trumpą ir aiškų nutarimą:

Lietuvos valstybės kovai vadovauja:

a) Krašte - ten susikūręs krašto rezistenciją apjungiąs organas;

b) Užsienyje VLIK ir Vykdomoji Taryba. ⁴³

Suvažiavimo pabaigoje VLIK surengė Skrajūno garbei iškilmingus pietus. Jų metu kun. Krupavičius retoriniu gestu pareiškė: „Čia sėdi būsimasis Lietuvos Prezidentas.“ ⁴⁴ Taip, jisai Prezidentas arba Užsienio reikalų Ministras, tos papuolusios nelaimėn šalies, kurioje jo, kaip Prezidento ar Ministro kabinetas kol kas tamsžalių eglių paunksmė su prabangiais kvepiančių samanų kilimais. Jisai - laisvės kovos maršalas, žengiąs slaptais Lietuvos miškų takais grojant gimtųjų laukų vėjui ir tratant prieš kulkosvaidžių simfonijai...

Baden Badene jisai ilgai neužtruko. Skrajūną, kaip menininką, paveikė šis senoviniu grožiu spindintis miestas, besiglaudžiantis prie Švarcvaldo kalnų vakarinio šlaito. Ši vietovė - žinoma nuo Romos laikų. Architekto žvilgsniu jisai spėjo permesti puikius ir nepakartojamus pastatus: renesanso stiliaus naująją pilį, cistersų vienuolyną ir Aukštutinės pilies griuvėsius... Kada puoš Lietuvą jo projektuoti pastatai? Pirmiausia reikia atstatyti nepriklausomybę...

Kun. M. Krupavičius irgi patenkintas pasitarimo rezultatais. 1948-ųjų liepos 12-ąją jis rašo Stasiui Bačkiui:

„Dėkoju Tau už atsiųstus liepos 7 d. svečius. Su jais susitikome ir šnektelėjome kalnuose po eglėmis... Pašnekesys nebuvo lengvas, bet greitai baigėsi. Turimose sąlygose nieko geresnio sulaukti nebuvo galima. Aš skaitau pašnekesio rezultatus pavykusius - ir juos laikau didelės vertės.

Taip baigėsi tik dėl to, kad dalyvavo Pašešupių žmogus. Jei jo nebūtų, su kitu dalyviu iš žuvėdų žemės nebūtų nieko pasiekta. Ačiū

Dievui. Ačiū ir Tau už įdėtą į tą reikalą širdį ir darbą bei rūpestingumą. Keistas dalykas. Įsitikinau, kad VLAkas gimė ne Lietuvoj ir kad dabar jo Lietuvoje nėra. Klus-telk tuo klausimu ir pašešupinio, bet tik akis į akį, be liudininkų. Trečiadienį ar ketvirtadienį jie vėl pas Tave grįžta." [45](#)

Keista, kodėl to pašešupinio (Juozo Lukšos) kun. Mykolas Krupavičius nepaklausė pats. Nebuvo laiko ar progos? Ar svarbiausi, strateginiai dalykai ne itin rūpėjo VLIK pirmininkui? Kaip bebūtų, tas rodo, kad į pagalbą kovojančiam gimtajam kraštui čia, saugiuose laisvos Europos kampeliuose, žiūrėta ne itin širdingai, jeigu pamiršta ar neprisirengta išsamiai apie viską išsikalbėti su tuo, kuris viską pergyveno pats, ir niekas geriau už jį čia nežinojo, ką ir kaip daryti tame brangiame žemės lopinėlyje prie Baltijos, kur dabar šeimininkauja okupantas.

Saugumas kažkodėl mano jį Lenkijoje esant ir intensyviai čia jo ieško. Dirba kelios Vilniaus ir Maskvos čekistų grupės, kurių sudėtyje - ir klastingasis Maksimovas. „Šios grupės turėjo surasti Lukšą, Pypį, Krikščiūną ir kt." [46](#)

Bet nesuranda, nors iššniukštinėja ir krečia visus ryšio punktus, kuriuos nustatė Maksimovas.

Laiko tėkmė ir atsitiktinumai be paliovos atneša mums naujų žmonių,

ir kai kurie jų, išmesti į krantą, pasilieka.

André Morua

Svajonių mergaitės pasirodymas

Baden Badeno pasitarimui pasibaigus, Skirmantas dar keletą dienų pabūna Vokietijoje, paskui sugrįžta į Paryžių Stasio Baččio globon. Senasis Lietuvos diplomatas labiau nei kas kitas Juozą Lukšą „vertino kaip kovotoją už Lietuvos laisvę ir jo nepaprastą žygį, prasiveržiant pro geležinę uždangą į Vakarus“ ⁴⁷. Jį žavi šitas stiprus charakteris, lemiantis aukštų idealų siekimą ir savųjų, asmeninių interesų atsižadėjimą. „Dr. S. Bačkis Juozui padėjo visapusiškai tarpininkaujant su įvairiais veiksniais, asmenybėmis ir globodamas jį visu nuoširdumu ir visais atžvilgiais.“ ⁴⁸

Tie įvairūs veiksniai ir asmenybės turbūt buvo prancūzų žvalgybos atstovai, su kuriais suvedė Stasys Bačkis. Dabar, po Baden Badeno pasitarimo, Skrajūnas siekia detaliai parengti grįžimą namo. Stasio Baččio padedamas jisai daro žygius išsikovoti prancūzų žvalgybos paramą. Gal jie galėtų parūpinti lėktuvą? Nuo šiol grįžimo namo rūpestis taps didžiuoju kasdienybės motyvu. Tuo jisai dalijasi su Jonu Pajauju-Jonikiu, kurio tikrą draugiškumą labai vertina. Per Stasį Bačkį vis išgirsta prancūzų žvalgybininkų miglotų pažadų, esą bus galima Lietuvos rezistenciją paremti skiriant ginkluotės bei kitų materialinių resursų, tik nežinia kada ir kiek. Dienos eina ir vis nematyti apčiuopiamos paramos.

Be Jonikio, grįžimo klausimais - žinoma tik teoriškai - padeda rūpintis ir Petras Vilutis. Jis buvo baigęs teisės fakultetą, bet, negalėdamas gauti darbo, vertėsi radijo aparatų taisymu. Veikiai tarp Juozo Lukšos ir Petro Vilučio kyla artima „idėjos ir asmeninė bičiulystė.“ Vėliau Petras Vilutis parašė įvadą pirmajam Juozo Daumanto knygos „Partizanai už geležinės uždangos“ leidimui ir paskelbė straipsnių apie nepaprastą savo draugą.

Paryžius - ne toksai miestas, kuriam išliktų abejingi trys jauni vyrai (Deksnys magariojo kažkur kitur). Vakaraais norisi šen bei ten nueiti, kad geriau suprastum šio miesto ypatumus.

Dar prieš išvykstant į Baden Badeną Vilutis bei Pajaujis Juozą supažindino su dviem lietuvaitėmis - Maryte Arštikaityte ir Nijole

Bražėnaite, pabėgėlėmis iš Lietuvos. Jos čia neseniai atvyko iš Insbruko, kur užbaigė medicinos fakultetą. Austrijoje gauti darbo pagal specialybę nebuvo šansų, tad pasirinktas Paryžius - kaip laisvesnis miestas bei teikiantis daugiau galimybių.

Gydytoja Dobrovolskaitė, čia apsigyvenusi anksčiau, su Stasio Bačkio pagalba merginas supažindino su žymiu gydytoju hematologu daktaru Tzank. Jisai savo pacientų gydymui taiko neseniai atrastą peniciliną.

Išganingasis Flemingo atradimas veikia dar trumpai ir pacientams injekcijas būtina daryti kas tris valandas. Tam reikėjo tinkamų darbuotojų. Taip lietuvaitės gauna darbą, kuris įdomiai siejasi su įgyta profesija.

Petras Vilutis, pristatydamas Juozą merginoms, teištārė: Skrajūnas! Šios tuojau sumeta, kad naujasis pažįstamas -paslaptingas asmuo. Paslaptis žavesio nesumažina, ir jaunos emigrantės, kamuojamos tėviškės ilgesio, varsto žvilgsniais netikėtai čia atsiradusį lietuvi. Skrajūnas, pasirodo, Nijolę Bražėnaite matė nebe pirmą kartą: būdamas studentas, jisai gyveno netoli jos tėvų namo Aleksote. Abu su broliu žinojo, kad iš matymo pažįstamos „simpatiškos storablauzdės“ gyvena netoliese. Nijolė, skirtingai negu jos sesuo Vida, Juozo neprisiminė. Neprašai būtų sužinoti apie jį daugiau - kaip ir kada jisai čia atsirado. Pajaujis nieko neaiškina. Vilutis - paklaustas nukreipia kalbą kitur. Bet tai nesutrukdė grožėtis Paryžiaus žymenybėmis ir bendrauti toliau. Paskui Skrajūnas ir Jonikis bei Deksnys išvyko į Stokholmą, ir liepos 24-ąją iš ten Sraju-nas rašo Nijolei Bražėnaitei pirmąjį laišką, jis skirtas abiem merginoms.

„Brangios sesės!

Priimkit sveikinimus nuo manęs, besibrūžinančio Stokholmo pasvietėj. Susirinkit iš čia talpinamų raidžių judviem padėką už parodytą pasiaukojimą mus globojant nuo įvairių piktų pagundų bei apšviečiant Paryžiaus grožybes. Man ir mano juriskonsultui tai paliko kai ką neišdildomo. Per daug mūsų neprakeikit, kad tiek jus varginom, nes tuo galit pavogt nuo mūsų paukščių kelių laimę. [...]

Pasiimkit bučkį, skelkit pusiau ir dalinkitės.

Sudiev, Juozas ⁴⁹

Stokholme Juozas ne sykį pastebi keistą dalyką: Deksniai ne prie širdies ketinimas pasiekti Lietuvą. Tas aiškiai nebuvo pasakyta, bet Deksnys ne viena proga stengiasi įteigti mintį, kad tada niekais pavirstų „krašto primatas ir tautos fizinių ir moralinių jėgų tausojo principas.“⁵⁰ Deksnio nuomonę čia palaiko Liljenbergas ir tvirtina, jog esą neįtikėtina, kad prancūzai duotų lėktuvą. Tai esąs prancūzų blefas, norint Lukšą turėti savo žinioje.⁵¹

Nors buvo sutarta apie numatomą Skrajūno kelionę su prancūzų pagalba nieko nesakyti nei anglams, nei amerikiečiams, visgi Deksnys apie tai pranešė ir vieniems, ir kitiems. Tai sužinoję, ypač įsižeidę anglų žvalgybininkai, pareikšdami nepasitikį prancūzais, kadangi „jų žvalgyboje esą daug komunistų.“⁵² Anglai „žadėjo viską padaryti, kad sutrukdytų galimą kelionę.“⁵³

Taip Deksnys, anglų žvalgybos atstovų remiamas, atsistoja priešingoje Skrajūnui barikadų pusėje.

Nežinia, kodėl - Deksnio paveikti, ar buvo tam kitų priežasčių, bet anglai nepasitikėjo VLIK misija, o ypač Sidzikausku, „nes jis esąs blefuotojas ir sukčius.“

Netikrumo atmosferą Stokholme pakeičia ryžtas, kai Skrajūnas rugpjūčio viduryje atvyksta į Paryžių, - kuriam laikui -turbūt nežino jis pats. Žvalgybos mokykloje jisai pasiryžo gauti žvalgo profesionalo įgūdžių.

Čia jisai vėl sutinka Nijolę Bražėnaitę. Maždaug tuo pat metu rengiasi į Kanadą jos likimo ir profesijos draugė Marytė Arštikaitytė. Nijolė tuo tarpu įsitikina, kad Prancūzijos medicinos diplomas - svajonė ne tokia artima: reikia dar dvejų metų studijų bei diplominio darbo. Jai pasiseka per tą patį daktarą Tzank gauti darbą Paryžiaus šv. Antano ligoninėje, kraujo transfuzijos centro laboratorijoje.

Nijolės susitikimai su Juozu gana retoki, nes jai daug laiko atima darbas ir studijos, o Skrajūnas - suvaržytas žvalgybos mokyklos kanonų: negali susitikti su kuo nori, o bet koks susirašinėjimas kelia įtarimą.

Nežinia kieno nurodymu jisai rugsėjo mėnesį išvyko į Dubliną - matyt ieškodamas ryšių su airių žvalgyba. Čia jis leido dienas „perdėm nuobodžias, besivaikydamas visokius reikalus ir reikalėlius.“⁵⁴ Nuo prašytojo vaidmens ir priverstinio bendravimo vakare jausdavosi pavargęs „kaip pas tėtį rugius bekirsdamas.“ Iš Dublino rašytame

laiške Nijolei, sakėsi žadaęs grįžti į Paryžių, kur jiedviem susitikus bus „vis šventiška nuotaika.“

Nieko Airijoje nelaimėjęs, netrukus grįžta. Pirmiausia skuba aplankyti Nijolę, kuri sušvito prieš jo akis tarsi gimtinės šviesa - čia, gražiame, bet svetimame krašte, kur mato vien šaltą egoizmą.

Žvalgybos mokykloje užsiėmimai įvairūs: nusileidimų aikštelių įrengimas, šuoliai su parašiotais, mašinų vairavimas, tikslus šaudymas ir granatų mėtymas, fotografavimas, radijo ryšys ir kita.

Žvalgybos mokykla ne tas tikslas, dėl kurio čia atvykta. Bet tai gali padėti greičiau ir tobuliau iškovoti nepriklausomybę.

Čia kartu su Skrajūnu mokosi Jonas Kupstas, slapyvardžiu Ursas ir Jonas Kukauskas, slapyvardžiu Dzikis.

Apie pažintį su Bražėnaite Skrajūnas kolegoms nesako nieko. Bet jinaį kaskart tampa jam vis brangesnė. Protarpiais tarp užsiėmimų Skrajūnas galvoja apie mergaitę, kurią reikia globoti. Ir ta globa jam tokia miela. Poetiška jo siela ieško įvaizdžio, pritinkančio tai, kuri netikėtai užėmė tokią svarbią vietą jo širdyje: gimtinės lango žiburėlis, neužmirštuolių melsvas spindesys prie tėviškės šaltinio, žydintis alyvų keras tėvų sodybos kieme...

Į žvalgybos pratybas dažniausiai vykstama naktimis, kartais - dieną arba vakarop. Savo mokytojams šifruotas telegramas siunčia pavakariais. ⁵⁵

Įslaptintas ir suvaržytas gyvenimas sudaro sąlygas semtis tvirtybės iš gilaus tikėjimo. Puikias Paryžiaus bažnyčias lanko vienas arba su Kupstu bei Kukausku. Pastarasis „atrodė labai švelnus ir net perdėtai nuoširdus, bet iš tikro buvo užsidaręs.“ Tuo tarpu Kupstas, buvęs Lietuvos kariuomenės kapitonas, Skrajūnui kelia pasitikėjimą; o apie Dzikį Petrui Vilučiuį pasakęs, jog „šiuo parmazonu nepasitikįs.“ ⁵⁶

Nijolė Bražėnaitė sėkmingai dirba ligoninėje ir kartais išsirengia į pasimatymus su Juozu - slaptas ir džiugias prošvaistes abiejų nelinksmame gyvenime. Nijolė jau žino, kad gegužės 22-ąją rusai išvežė į Sibirą jos motiną, o Skrajūno nepalieka sielvartas dėl išžudytos bei išblaškytos šeimos. Susitiko dvi įskaudintos širdys.

Skirmantas dar nieko detaliau nežino apie suimto brolio Antano likimą. Nežino, kad jis dabar Pečioros kalinių persiuntimo punkte, o

netrukus atsidurs dar baisesnėje vietoje. Čia politiniai kaliniai laikomi kartu su kriminaliniais. Kančios, grėsmės ir betvarkės chaosas. Vis kyla žiaurios muštynės, bet niekas nesiima daryti tvarkos. Antanui Lukšai per medicininę apžiūrą, gydytojas netikėtai tarstelėjo:

- Aš pažįstu Jūsų brolių Juozą. Antanas nustebo; o gydytojas, kurį jis matė pirmą kartą, ėmėsi jam padėti: mikliai patrynė termometrą ir pasakė, kad jo tikrinamas kalinys karščiuoja, paskui nukreipė jį į sanitarinį punktą, kur sąlygos ne tokios baisios.

Tačiau ši netikėta geradariystė neatnešė nieko gero: po dešimties dienų vėl buvo suruoštas naujas etapas ir Antanas Lukša iš sanitarinio punkto papuola į pragaro vardą turinčią 501-ąją „stroiką“, į 205-ąjį lagerį. Nei vandens, nei drabužių, nei patalynės, nei pirties; visa tai vainikuoja absoliutus badas. Čia suvartytos aukos supranta: netruks ateiti liūdna pabaiga. Dauguma - išsilavinę vyrai; jie dar pajėgia mąstyti ir ieško išeities. Gimsta sukilimo ir pabėgimo planas. Jam vadovauti, atmetę mintis apie mirtiną pavojų, imasi keletas: pulkininkas Maslov, Kijevo pedagoginio instituto direktorius Syk, jūrų karininkas leitenantas Vladimir Ševčenko (pastarieji du ukrainiečiai) ir lietuvis Antanas Lukša. ⁵⁷

Planas drąsus: numatyta darbo zonoje nuginkluoti sargybą, persirengti tų kareivių uniformomis, juos aprengti savo skarmalais ir, suguldžius į sunkvežimius, išvežti atokiai nuo zonos. Garnizono, saugojusio lagerį, ginklų sandėlis bei jo prieigos jau išžvalgytos; sargyba bus užpulta bemieganti; tada, nuginklavus visą garnizoną, bus išlaisvinti jų pačių ir kaimyniniai lageriai...

Netoliese laikėsi didoka galvijų ferma; numatyta varytis kartu gausią bandą - taip bus išspręstas maisto klausimas.

Už kokio šimto kilometrų plyti neižengiama taiga, kurioje atsiras medžiojamų žvėrių. Šansų laimėti - nedaug. Tą suprato rengiamo sukilimo vadai, tą numanė ir eiliniai kaliniai. Bet kokią kitą išeitį rasti? Neišpasakytai sunki padėtis panėšėjo į priešmirtinę būklę...

Štai atėjo ta lemiamoji valanda, Antanas, baigęs darbą, su kalinių kolona traukia zonos link. Jisai jaučia sunkią įtampą: kaip baigsis tai, kas turi prasidėti netrukus?

Kai iki lagerio liko maždaug pora šimtų metrų, kolonoje nežinia kodėl kilo triukšmas. Jį turbūt sukėlė kriminaliniai, -nesugebėta juos

kaip reikiant atsijoti. Sąmyšis matyt kilo atsitiktinai, dėl kažkokios jiems vieniems žinomos priežasties.

Sargyba reagavo tuoj pat: ji kažkaip susigaudė, kad čia esama rimtesnių dalykų, negu drausmės nesilaikymas. Pirmiausia davė signalą iš automatų. Tai išgirdę, garnizono kareiviai, vienmarškiniai pasičiupę ginklus, ėmė supti koloną. Dalis kalinių bandė sprukti į šalį. Veikiai viršum besiblaškančių bejėgių žmonių pakilo du nedideli lėktuvai, vadinamieji „kukurūznikai“. Tie, kurie spėjo atsiskirti nuo kolonos, buvo be atodairos šaudomi... Visus kitus garnizonas suvarė į zoną. Tarp tokių atsidūrė ir Antanas. Žudynės baigėsi. Netrukus Sibiro sutemos paslėpė kraupų vaizdą, - apraišką blogio, kokį vienas žmogus gali padaryti kitam...

Atėjus rytui, kaliniai pamatė, kad septyni vyrai guli prie vartų, o kiti, pakirsti kulų, tysojo aplinkui.

Bet dar siaubingesni dalykai prasidėjo paskui. Lagerio valdžia liepė išrikiuoti tuos, kurie buvo nuteisti dvidešimt penkeriems metams. Niekas nesuprato, kam rengiamasi. ⁵⁸ Viskas paaiškėjo tik vėliau: nuteistieji ketvirčiui šimtmečio turėjo iškasti duobes, po to rogėmis sutraukti prie jų lavonus. Antanas, kaip nuteistas minėtam laikotarpiui, buvo priverstas dirbti čia.

O, jeigu tai būtų galima pavadinti darbu! Tokio košmaro neišdildė nė ilgi dešimtmečiai... Prieš kūnus metant į duobę, čia pat stovintys du kareiviai durtuvais perskrodavo kiekvieną žuvusį, kad neliktų abejonių, jog dar gyvas. Perskrodus, -išsiverždavo žarnynas...

Tokias kraupias laidotuves matydamas, tiksliau, jose dalyvaudamas, nes reikėjo taip sužalotus palaikus nutempti į duobę, Antanas jausdavo temstant sąmonę. Tai, ką jis regėjo buvo sunkiai suvokiama. Sutelkęs dvasines ir menkas fizines jėgas, sugeba viską iškęsti vien negirdimai kartodamas: „Viešpatie, dovanok savo tvariniams... Tvėrėjau, sumažink žemėje blogį“...

... Kažin kur dabar ir ką veikia brolis Antanas? Nerimastingai svarsto Skrajūnas ir rūpesčiu dalijasi su Nijole Bražėnaite. Tik po kurio laiko turbūt Mortos Linkaitės kanalais, Juozas sužinojo, kad okupantai brolių nuteisė ketvirčiui amžiaus...

Nijolei kartais įtarimą sukelia sveikata: pila prakaitas, keistas nuovargis apima per akimirką, o skruostus išmuša nesveikas

raudonumas. Kartais bando pasiguosti seseriai, bet abi nežino, ką daryti. Visų pirma reikia žiūrėti, kad išsaugotum nelengvai gautą darbą.

Bet savijauta vis negerėja. Vieną dieną Skrajūnas sužino, kad medikė, kuri viena gali išgydyti jo dvasines žaizdas, pati sunkiai serga. Džiova! Sumerimę kolegos nori padėti ir siūlo gydomąsi toje pačioje ligoninėje. Kitos išeities, atrodo, nėra. Nijolė Bražėnaitė čia paguldoma lapkričio paskutinėmis dienomis.

Pavojinga liga - nė nebando trauktis, užklupo kaip tik tada, kai jaunos medikės ir laisvės kovotojo idealisto širdis tvirtai sujungė meilė. „Nuo Juozo grįžimo iš Švedijos ligi mano susirgimo praėjo keli mėnesiai. Per tą laiką mes artimiau susidraugavom ir vienas kitą pamilom...“, kukliai parašys jinai po kelių dešimtmečių. Ar užgriuvusi liga neatskurs mylimųjų? Nuogąstauti nėra pagrindo. Vos sužinojęs savo Niliuko negalavimų priežastį ir negalėdamas ateiti, parašo kupiną švelnumo laišką, netgi kaltindamas save, ar tik ne jisai viso to kaltininkas, užėmęs daug jos laiko ir tapęs „paskutiniu nuovargio lašu, po kurio prasidėjo dabartiniai nuovargio simptomai.“ ⁵⁹

Iš meilės džiova nesusergama. Bražėnaitės ligą tikriausiai lemia paveldimumas: tuberkuliozė graso ir jos dvynei seseriai. Ligai talkina emigrantės dalia ir motinos bei tėvynės ilgesys.

Trumpi ir atsargūs aplankymai palatoje dabar tapo abiem vienintele paguoda. Iš pat pradžios draugystės reikėjo vengti smalsių akių. Slaptumas būtinas ir dabar. Skrajūnas nė nebando liūdna paslaptimi dalintis su Kupstu, o juo labiau su Kukausku. Pasitikėti gali tik Petru Vilučiu, kurį vadino Piršleliu, taip išreikšdamas dėkingumą už brangią pažintį su Nijole.

Žvalgybos šefų nurodymu vis prireikia keisti gyvenamąją vietą, ir jisai šiuo metu persikelia į kitą viešbutį.

Artėja Kalėdos - šventė, kuri žmonėms be tėvynės ir šeimos tampa graudaus liūdesio diena. Per Kūčias Skrajūnas nusiunčia mylimajai laiškėlį, pranešdamas, kad aplankysiąs per Kalėdas su Vilučiu.

Kalėdinio pasimatymo būta liūdno, nes tą pačią dieną Skrajūnas laiške teisinasi: „Keleto metų kova išvogė mūsų juoką ir nuotaikas, ir laidų liežuvį, ir su žmonėmis lankstumą.“ ⁶⁰

Yra ir kita „ledinio sustingusio žvilgsnio“ priežastis: numatomas išskridimas į Lietuvą.

Ką rasiąs tenai po metų nebuvimo? Kokia tikroji padėtis rinktinėje ir visoje Tauro apygardoje? Lietuvon jisai veržiasi visa siela; bet kaip jis reikalingas čia, kur iš paskutiniųjų su džiova grumiasi mylimoji. Gimtosios žemės išvadavimo reikalo pamiršti neleistina; palikti bejėgę mylimą būtybę - nevyriška...

Išskraidinti Juozą Lukšą matyt rengiamasi tuojau po Naujųjų metų, nes tomis dienomis atėjęs vėl pas Nijolę, prasitaria- lankąs paskutinį kartą. Nuo Petro Vilučio neslepia: gavęs nurodymą pasiruošti žygiui į kraštą. Jau buvo išduota apranga, privalomas inventorių. „Tą vakarą Juozas į savo desantininko batų padus užkalė lietuvišką šifrą radijo ryšiui palaikyti.“

Tačiau išskridimo vietoje, turbūt Kaufboirene, staiga sužino, kad slapta operacija atidedama, o visą inventorių privalu atiduoti į sandėlį. Ten, žinoma, atsiduria ir batai su brangiuoju šifru, nes nereikia atskleisti tos savo paslapties mokytojams.

Kieno ranka sutrukdė skrydį? Nesklandumas, netgi nesėkmė, kurios kaltininko taip lengvai nerasi. Tai Skrajūną trikdo. Bet, kaip jau buvę ne kartą, tokie atsitikimai tik galandą ryžtą, kuo greičiau pasiekti Lietuvą. Tenai gyvenimas įgautų tikrąją prasmę.

Priartėjo 1949 metų Vasario 16-oji. Nepriklausomybė! Šis žodis po okupacijos įgavo tragišką skambesį. Tos dienos laiškas mylimajai - pats liūdniausias iš jo, optimisto, gyvenime parašytų laiškų. Jis padaro išvadą: Lietuvos įvykius stebintiems iš saugaus kampo, ne perdaug skauda širdį dėl pavergtos tėvynės!

Antraip - sprendiniai būtų rezultatyvesni.

Mano gyvenimas nebeprisiklauso man...

Balzakas

Tėvynė ir mylimoji

Į Paryžių įžengė 1949-ųjų pavasaris. Skaidri popietė, persunkta sprogstančių pumpurų aromato. Lygiu Liuksemburgo sodo taku žingsniuoją Skrajūnas. Sename ažuole lyg gerą pažįstamą pamato kėkštą. Valandėlę stebi puošniarūbį paukštį ir trapus jo įvaizdis skausmingai išryškina dabartinės situacijos dramatiškumą. Atminty iškilo tėviškė, ir ilgesys suspaudė širdį. O, kad turėtų bent vieną savo brangios šeimos narį laisvajame pasaulyje! Nijolė vienintelė „kuri gali pakeisti aną brangią mano šeimą"... Kiek dvasinės jėgos priduoja meilė! Ypatingai patrauklus mylimosios bruožas - tvirtybė, nes draugystėje su ja „pašalintas tragiškas žiūrėjimas į realybę, ar iš viso bet koks mintijimas apie galimus realius rytdienos baisumus." ⁶¹

Tiems baisumams jisai ruošiasi, tiksliau sakant, pasiruošė. Ima analizuoti priežastis, trukdančias pasiekti Lietuvą.

Pirmosiomis naujų, 1949-ųjų metų dienomis neišskrista, nors ketinta. Sausio viduryje - irgi ne. Dar 1948-ųjų pabaigoje buvo priėjęs išvados, kad prancūzai - iš tiesų vilkina kelionę ir ją trukdo. Jie tai aiškina techninėmis priežastimis, bet iš tiesų jos - politinės! ⁶²

Skrajūnas teisingai spėja: praėjusį rudenį į Švediją buvo atvykęs SIS atstovas McKibinas ir ne vieną kartą įvairioje aplinkoje susitikdavo su Deksniu. Pastarasis, nežinodamas, kad Makas (taip Deksnys vadino McKibiną) užverbuotas ir tarnauja, sovietų sąjungai, be abejonės, išklojo apie Juozo Lukšos misiją visa, kas jam buvo žinoma.

Prityręs agentas Makas galėjo veikti per prancūzų žvalgybą ir viską trukdyti, taip laimint laiko ir tariantis su sovietais, kaip veikti toliau. Makas, kaip žinoma, Juozu Lukša, tada domėjosi ir „pareiškė esąs įsitikinęs, kad prancūzai lėktuvo neduos ir labai apgailestavo dėl lietuvių pagrindžio vardu užmegztų kontaktų su prancūzų žvalgyba, kurioje yra pilna komunistų agentų." ⁶³ Anglų žvalgyboje tuo tarpu gyvavo vienas stambus komunistų agentas - jis pats!

Kovui baigiantis Skrajūnas gauna nurodymą vykti į žvalgybos praktiką, ir taip jisai atsiranda prie „gana simpatingų Elzaso kalnų", Bar vietovėje. Pastarojo meto neproduktyvus buvimas Paryžiuje sekino bei vargino jį, todėl ne pro šalį atsigauti reto grožio kampelyje. Užduotys,

ugdančios desantininko įgūdžius, nelengvos, bet jam, tokiam tvirtam, įveikiamos nesunkiai. Dabar jisai jau turi žinių bagažą, būtiną žvalgui; visa tai tarnaus leidžiantis ir nusileidus į tą aplinką, kokia dabar yra Lietuvoje.

Poilsio valandėlę jo, kaip menininko, žvilgsnis atsiremia, į gamtos didybę ir darną. Kodėl palyginus nedideliame žemės rutulio plote - Europoje - vienu metu egzistuoja tokie skirtingi pasauliai? Vienur - laisvė ir ramybė, kitur - „tik truputį blogiau negu pragare?" Susimąstęs atsisėda ant kelmo ir pradeda rašyti eilinį laišką mylimajai: „Tačiau šis dieviškas čionykštės gamtos darnumas mane padaro perdaug vienišą, stipriau sužadindamas mano jausmų reikalavimą suktis po šį gamtos harmoningą gyvenimą tik ne be tavęs. ⁶⁴“

Balandžio septintą „parburzgia į Paryžių ir nuskuba į šv. Antano ligoninę. Čia jo laukia nemaloni staigmena: džiova nepalieka jaunos pacientės ir jai rekomenduojama tęsti gydymąsi toliau. Laukia sanatorija kažkur Savojos kalnuose, prie Šveicarijos sienos - Sancelemozas, kur nuostabi gamta ir tyras oras.

Vadinasi, abiejų laukia išsiskyrimas ir vienvietė. Nijolė į nepažįstamą vietovę išsirengia paskutinėmis balandžio dienomis. Dabartinė padėtis neleidžia jam mylimosios palydėti. Bet - traukis šalin, liūdesy! Ją pasieksias mylinčios širdies sparnais...

Kaip save beramintų, grįžta į viešbučio kambarį gailia vienviete nešinas. Ar sugrįš prasmingi pokalbiai apie gimtąją žemę ir gyvenimą, kai kalbama mažai, o pasakoma daug? Gerai, kad suspėta pasakyti, kas svarbiausia: „Džiaugiuosi, kad aš tave sutikau - su tokiomis pažiūromis į gyvenimo prasmę ir laimę. Didžiuojuosi, kad tau tinka lietuviškas patriotės vardas ir kad „mudviejų laimė neįmanoma be tėvynės laisvės. ⁶⁵“

Tėvynė nebuvo laisva ir okupacijos tinklas vis labiau ją veržė. O laimės reikėjo dabar, kada lydi jaunystė ir meilė.

Kuo greičiau tegu būna laisva tėviškė! Šis jo sielos šūkis nebuvo toksai neviltingas. Išvadavimas gali ateiti kaip galingųjų valstybių pagalba arba kaip pergalingos kovos rezultatas. Čia, užsienyje, visos galimybės atrodo išnaudotos. Belieka skubiai grįžti į kraštą ir padaryti viską, kad kova būtų pergalinga.

Ar tuo tebetiki jisai taip giliai, kaip pirmomis partizanavimo dienomis? Jeigu dabar mažiau tuo tiki, tai vistiek jame glūdi tasai

nenugalimas laisvės kovos genijus, kuris išnyks jame tikrai kartu su jo gyvybe.

Nusistovėjo tvirtas ryšys su VLIK, nutildytos tos visos užsienio delegatūros, iš naujo sukurtas Bendro demokratinio pasipriešinimo sąjūdis. Bet ką konkrečiai tas duoda vis retėjančioms partizanų gretoms? Apgaulingą viltį - ir nieko daugiau. Jie jaučiasi tokie vieni. Jisai turi būti šalia tų, kurie su ta viltimi atgulė žemėn ir su tais, kurie ta viltim nešini grumiasi iš paskutiniųjų.

Tą supranta ir remia jo mylimoji draugė. Juozas turi būti tenai, Lietuvoje, Jisai žino, ką reikia daryti. Čia, Vakaruose, jau nuveikta visa, kas įmanoma.

Pirmasis laiškas iš Sancelemozo ateina gegužės devintąją. Nedelsdamas pila atsakymą. Prieš išsiskiriant matyt kalbėta apie vedybas, nes laiške mini „sulipdytus mūsų ateities metmenis“.

Šiomis dienomis Juozas vėl persikrausto į kitą, Nemiuro, viešbutį Delambre gatvės 39 name. Iš Sancelemozo plaukia laiškai. Jie slaptumo sumetimais daugiausia adresuojami Petriui Vilučiu. Nijolė su lietuviška kantrybe kaunasi su TBC ir karštai palaiko Skrajūno užmojus. Ji rašo: „Juk žinai, kad ne kliūtis kovai už laisvę, bet tik jos skatintoja norėčiau būti ir kartu su tavim viskuo, mūsų džiaugsmais ir skausmais, dalintis.“ [66](#)

Ji prisipažįsta, kad iki susitikimo su Juozu pasaulis buvo tuščiai atrodantis ir uždarytas. Dabar ji sunkiai serga, bet -keista - gyvenimas prisipildęs džiaugsmo ir siela sklidina mylimojo esybės... .

Viltys pasiekti Lietuvą tolsta, bet niekaip negalima nustatyti to priežasties.

Čia veikia Deksnio flangas, nes jam svarbu, kad Skirmantas nepasiektų Lietuvos pirmiau jo.

Kiek belstasi į visokias duris, kreiptasi į tuos, kurie „nieko nesiorientuoja apie mūsų namų padėtį ir apie mūsų žudikus „ivanovus““. [67](#)

VLIK šiuo tarpu irgi nieko nesuveikia, aiškiai matosi tam tikra jo veiklos pauzė. Skrajūnui atrodo, kad laikas ėmė tekėti be prasmės. Bet vieną dieną prisipažįsta mylimajai, kad šiuo metu jam striuka su laiku.

Kas dar be tėvynės ir mylimosios kėsintųsi į jo laiką? Pasirodo, Skirmantas surado ginklą prieš vienatvę ir neramų ilgesį: jo kambaryje tarška rašomoji mašinėlė ir čeža naujo parkerio plunksna. Juozas Lukša rašo knygą „Partizanai už geležinės uždangos“, tam panaudodamas savo atsigabentą medžiagą ir prisiminimus; tik be reikalo kuklinasi manydamas, per menkai valdąs plunksną: knyga, bus persmelkta tam tikro žaismingumo ir patrauklios romantikos. Pasiiekti tą kūrinį, kur nuolatiniai veikėjai - partizanai ir mirtis - ne taip paprasta. Knyga paliudys turint jį neeilinį rašytojo talentą. Anksčiau galvojo turįs polinkį vien poezijai, nes ne vieną kartą išreikšdavo nuotaiką eilėse, pritaikytose dainuoti:

Stovėjau parimus tarpvartėj darželio,
Kai paspaudęs ranką, tyliai išėjai.
Ašarom sidabro verkė rūtos žalios,
Verkė sutemose skęsdami beržai. [68](#)

Sancelemozo pacientės liūdesį didina dar viena aplinkybė: išteka jos sesuo Vida Bražėnaitė. Moterystės sakramentas bus suteiktas Tiubingene gegužės penkioliktąją. Visi griebiasi už gyvenimo, čiumpa savo laimę. Sesers gyvenimo maloni permaina būtų džiaugsmas abiem seserims, jei būsimoji nuotaka nesirengtų Australijon. Skrajūnas savo sužadėtinę ramina, aiškindamas didžiąją santuokos misiją ir pašaukimą, kai, palikus gimtąjį židinį, privalu sukurti naujų šeimos židinių.

Šiomis dienomis Skrajūną pasiekia pritrenkianti žinia: Kazimieras Pyplys Mažytis - jau Lietuvoje! Juozas Nijolei 1949-ųjų gegužės 14-ąją: „Kaip paskutiniai įvykiai parodė, Tavo Skrupulas apkiautęs - kiti už jį bučiuoja žemę, kurią Tu norėjai, kad aš išbučiuočiau už Tave“. [69](#)

Skrajūną žinia pasiekė matyt Švedijos kanalais per Pajaujį, kadangi kitų galimybių atrodo negalėjo būti. Iš laiško tono Nijolei Bražėnaitei sprendžiame, jog jam žinoma tik geroji įvykio pusė; gi blogoji, tiksliau tragiškoji, slypi giliame nežinomybės šešėlyje, kur valdo jo seni priešai - čekistai ir MGB.

Kazimieras Pyplys-Audronis ir nieko apie seniai jam paspęstus spąstus nenutuokiantis Deksnys Lietuvą pasiekė vandens keliu - per Baltiją. Su jais atplaukė dar keturi desantininkai: du estukai, latvis ir lietuvis. Latvis Svaicas, kaip vėliau pasirodė, buvo sovietų užverbuotas. Deksnį bei Audronį čekistai tikėjosi paimti, vos šie pasieks krantą. Tas pat turėjo būti ir su Briedžiu, nežinomi tik ketinimai estukų atžvilgiu.

Naktį iš balandžio 30-osios į gegužės 1-ąją jūra buvo rami ir desantininkai išlipo į krantą pusę trijų nakties.⁷⁰ Per Baltiją iš Švedijos juos perplukdė anglų kateris, kurio kapitonas Hansas Helmutas Klose nekentė komunizmo. Kai iki kranto buvo likę apie pora kilometrų, desantininkai perlipo į gumines valtis.⁷¹

Išlipus į krantą niekas nepuola ir neatrodo, kad tam būtų rengiamasi, nors čionykščiams žvejams Milašiui, Venckui ir kitiems nurodyta pranešti telegrama „pastebėjus į krantą išlipusi desantą“⁷², o pajūrio Palangos - Šventosios ruože ne kartą apsistodavo didelis kenkėjas agentas Maksimovas, kuriam pavesta, kontroliuoti padėtį vietoje. Čia jisai išbūdavo ištisas savaites.

Gegužės švenčių išvakarėse niekas intensyviai nesekė pakrantės ir taip praleistas išlipimo į krantą momentas.

Pagal žemėlapi sekasi atrasti Darbėnų valsčiuje, Želvų kaime, Martinkų ūkį, kuriame dabar gyvena žentas Normantas.⁷³ Šį tašką žinojo Kazimieras Pyplys. Jį nurodė Skirmantas, kaip galimą prieglaudos ir ryšio punktą, kurį dar 1946-siais tautiečiams rekomendavo čionykščiai partizanai. Bet per tą laiką daug kas pasikeitė.

Normantas suvesti su partizanais neapsiima. Nežinaš, kur juos rasti. Desantininkai kurį laiką lūkuriuoja miške patys nežinodami ko. Normanto šelpiami duona, lašiniais ir kiaušiniais⁷⁴, atgauna jėgas. Paskui ima veikti išdavystės mechanizmas: antros dienos p vakare nuo visų atsiskiria Svaicas, teisindamasis, kad turįs eiti į Darbėnų stotį, o iš tenai pasiekti traukiniu Rygą.⁷⁵ Jisai skuba, informuoti čekistus apie situaciją. Deksnui, kuris čia viskam diriguoja, tas pasirodo mažumėlę įtartina, bet bendražygio sumanymui neprieštarauja. Audronis viską stebi skvarbiu žvilgsniu.

Laukimas darosi įkyrus. Deksnys linkęs „laukti vietoje, o ne žygiuoti apie 300 kilometrų nežinomomis vietomis, be jokių ryšių.“⁷⁶ Audronis savo nuomonės primygtinai nebruka, bet neryžtingumas ir trynimasis toje pačioje vietoje - jam nepriimtinas. Ypač po Svaico „nusiplovimo“.

Ko galima tikėtis tokioje nesaugioje situacijoje? Kazimieras Pyplys rezistencijoje ir okupacijos pragare ne naujokas, morališkai jaučia atsakomybę už visą grupę. Kol kas kantriai klausosi, kaip siūlomi įvairūs variantai - „žygiuoti pėsčiomis, važiuoti traukiniu ar sunkvežimiais Kauno link, o gal keliauti į Briedžio tėviškę Joniškio apskrityje.“⁷⁷

Deksnys už tai, kad laukti, kol Normantas susisieks su partizanais. Jie padėsia susirasti prieglobstį kokioje nors sodyboje; iš ten bandysia siektis Suvalkijos linkui, o estus išsčius namo ⁷⁸.

Tokio trypčiojimo vietoje pasekmių ilgai laukti nereikėjo: ketvirtadienį Normantas pranešė, kad pas jį naktį apsilankė grupė nepažįstamų partizanų ir paprašė valgyti. Deksnys užsiplieskia eiti pasikalbėti su jais vienas. Bet paskui to atsisako ne „išanalizavęs visas smulkmenas“, kaip teigia, parodymuose, bet tikriausiai Audronio sudraustas, kuris čia vienintelis išmanė provokacijų bei išdavysčių anatomiją. Deksnys, svetimas partizanų kovos kasdienybei, buvo linkęs pasitikėti bet kuo.

Viskas gal būtų pakrypę kita linkme, bet po pietų „atbėgo Normanto kaimynas ir pranešė, kad jiems susidarė įspūdis, jog partizanai yra tikri.“ ⁷⁹

Jeigu tikėtume Deksnio parodymais, į susitikimą su „tikrais partizanais“ išėjo jisai su Audroniu. Pokalbis didelio pasitikėjimo nekėlė: atėjo du vyrai, iš kurių vienas atrodė „degeneravęs tipas, o kitas - pasirodė Deksnio pažįstamas iš buvusios Kauno priešlėktuvinės rinktinės“ ir šį faktą jam priminus, „kiek sumišo“.

Bet paskui pašnekovas pateikė svarbų argumentą: su jais esąs Žemaičių apygardos vadas Tadas Chodakauskas!

Kitą dieną Deksnys su Audronių minėtą asmenį pamatė: Chodakauskas padarė gerą įspūdį.

Nieko nuostabaus: šis asmuo buvo kilęs iš inteligentų šeimos, prieš karą buvo Ukmergės burmistru, o svarbiausia - jisai Prezidento žmonos Sofijos Chodakauskaitės Smetonienės brolis.

Pastaroji aplinkybė nulemia Deksnio apsisprendimą. Audronis, provokacijos galimybę veikiau nujausdamas negu įžvelgdamas, ima atkalbinėti Deksnį nepasivesti nežinia iš kur atsiradusių partizanų globai. Deksnys neklausė. Audronio patirtį bei intuiciją ignoravo ir kiti vyrai. „Briedis ir estukai labai entuziastingai reagavo į susidariusią padėtį ir nerodė jokių abejonių.“ ⁸⁰

Deksnys ir jo vadovaujama grupė sutarė su šiais partizanais susijungti šeštą valandą vakaro.

Kazimieras Pyplys Audronis, išlaukęs kiek leido kantrybė ir laikas, pasuko gimtųjų vietų link. Jo įtikinėjimai liko be atgarsio.

Partizanų gyvenimo nepažįstantis Deksnys padarė esminę klaidą. Pirmomis susitikimo su partizanais apsimetėliais valandomis čekistų užmačių neįžvelgė net daug matęs Audronis.

Pasirodo, Tadas Chodakauskas okupantams tarnauja nuo 1946-ųjų birželio kaip agentas Liūtas. Jį užverbavo MGB antrasis respublikinis skyrius „renkantis žinias apie nacionalistinio pagrindo dalyvius tarp žymiausių Lietuvos inteligentų ir buvusių Lietuvos valstybės veikėjų.“⁸¹

Gimęs 1883-siais, Chodakauskas puikų išsilavinimą gavo Prancūzijos kariuomenės generalinio štabo akademijoje, vėliau buvo tautininkų partijos apskrities komiteto pirmininkas ir Ukmergės miesto burmistras. 1940 metais pasitraukė į Vokietiją, bet grįžo, manydamas, kad pavyks išsilaikyti su fiktyviais dokumentais. Jis buvo apsigyvenęs pas ūkininką.

Ką jisai nuveikė nuo užverbavimo iki dabar, kai reikia supakuoti Deksnį, nėra žinoma, tikriausiai buvo priverstas dalyvauti kitų žymių rezistencijos veikėjų užpuolimuose.

Prieš Kazimiero akis - trys šimtai kilometrų pavoingo ir nepažįstamo kelio. Jo perspėjimų nepaisanti keturių vyrų grupė liko laukti būsimųjų globėjų. Vėliau laiške Adolfui Ramanauskui Vanagai Audronis išsakė aiškią nuomonę, kad sutiktieji partizanai buvo provokatoriai.

Pavasarijantis Žemaitijos miškas vienišu likusį Audronį pasitiko sprogstančių medžių kvėpėjimu ir tyla. Jisai ėjo spėriai, bet mintys vis grįždavo pas paliktuosius bendražygius. Buvo kaip tik tas laikas, kai turėjo susitikti Deksnio grupė ir Normanto atvestieji partizanai... Ūmai jisai aiškiai išgirdo du pistoleto šūvius. Kaip šios ginklų srities žinovas, jisai nustatė, kad „Pirmasis buvo šautas iš 7,65, o antrasis iš 9 milimetrų kalibro ginklo.“⁸²

Audronis žinojo, kad nė vienas jo bendražygių neturėjo 9 milimetrų kalibro pistoleto. Vadinasi, kažkas tenai negerai, -liūdnei pamastė jis.

Kas ir į ką šovė nežinia ir šiandien. Nesužinojo nė Kazimieras. Lygiai kaip nežinojo to, kad kaip tik tą momentą Deksnys ir jo vyrai jau guli smogikų parblokšti ant pernykštės išdžiūvusios žolės, o jų žandikauliai suveržti baltais raiščiais. „Kažkas lietuviškai ir rusiškai

įsakė nustoti mušti surištus..." ⁸³ Gal Zaskevičius? Kaip ir puolant Skirmanto tėviškę užpernai, jisai čia smogikų grupės vyresnysis...

Apie Audronio kelią į Tauro apygardą nedaug težinoma. 1949-ųjų gegužės antroje pusėje jisai jau buvo Garliavos apylinkėse. Buvo labai pasiilgęs motinos ir kažkaip jam pavyko su ja susitikti. Motina sutiko sūnų žodžiais, nusakančiais visos Lietuvos rezistencijos būklę:

„- Ko tu sugrįžai, Kazeli? Visi tavo draugai žuvo." ⁸⁴ Kazelis tuo tarpu imasi žygių susirasti Ramanauską Vanagą. Niekio tikro nežinodamas ir norėdamas užkirsti kelią sunkioms pa-sėkmėms, Kazimieras Pyplys rašo Vanagai nieko tikro nežinodamas:

1. Patikrinti per jūsų turimus kanalus su Žemaičių apygarda, ar joje neatsiranda mano bendrakeleiviai.

2. Jeigu neatsiranda mano bendrakeleiviai, tad prašau perspėti dalinių vadovybes, kad būtų budrūs, nes, jeigu paėmė gyvus, MGB gali bandyti mus išprovokuoti, persirengę anų rūbais ir pavartoti anų turimą medžiagą. ⁸⁵

Audronis turėjo jam įduotus Baden Badeno dokumentus Tauro apygardos vadovybei. Atrodo jisai turėjo ir laišką, kurį Skirmantas prašė perduoti Reginai Budreikaitei, gyvenančiai Kaune.

Naujai atrasta konspiracijos priemone, vadinamuoju simpatiniu pieštuku, Kaziukas parašė trumpą, bet aiškų laišką į Vakarų, turbūt Skrajūnui žinomą adresu: „Po 25 val. pasiekėm krantą laimingai. Pункte žmonių neradom. 2. V. Jansonas išvažiavo" ⁸⁶. Paskui su stebėtinu įžvalgumu, sakytum, aiškiaregyste, prideda: „Buvo sueita, kaip man atrodo, su provokatoriais. Aš pas juos nevykau. Hektoras su kitais nuvyko. Galėjo pakliūti gyvi. Būkit atsargūs." ⁸⁷

Audronis imasi kitos veiklos, kurią jam pavedė Skrajūnas. Ramanauskui jisai rašo: „Dėl mano bendrakeleivių dar neaišku. Parašiau Prapuoleniui laišką, kviesdamas jį atvykti pas mane..." ⁸⁸ Kokiu adresu siuntė laišką Deksniai Audronis, -neaišku, taipgi nežinia, ar jis pasiekė adresatą. Gali būti, kad laiškas buvo gautas ir labai suintrigavo Deksnį tardančius čekistus. Tuo metu Deksnys jau tardomas ir gana intensyviai. Deksnio tardymas buvo baigtas gegužės 31-ąją ir kaip tik šią dieną jau užverbuotas ir agentu virtęs Deksnys parašo Audroniui laišką, kviesdamas susitikti. Kaziukas eiti nesiruošia. Per Ramanauską Vanagą, kurio būstinė buvo Butrimonių apylinkėse, jis išsiunčia Prezidiumo pirmininkui Žemaičiui Skrajūno įduotą „raportą,

prie kurio pridėtas Baden Badeno susitarimo protokolas ir Skrajūno raštas partizanų vadovybei apie lietuvių veiklą Vakaruose bei tai, ką šioje srityje pavyko nuveikti ir ką reikėtų dar padaryti.⁸⁹

Skrajūnas visą birželio mėnesį turi laikytis vis toje pačioje vietoje - taip matyt nurodė žvalgybos šefai arba VLIK. Jis mylimajai rašo, kad to reikalauja „pirmi reikalai," reiškia -Lietuva. Dabar gana striuka su pinigais, o reikia aplankyti Nijolę. Laiške bando išsiteirauti, kiek kainuotų viena diena su viešbučiu ir valgiu, kiek atsieitų kelias ir kt. Tarpais įsitikina, kad Lietuvos reikalai nusibodo visiems, išskyrus jį patį. „Matai, mūsų reikalams vos velkantis, mes valdžiai daromės neįdomūs, kas neigiamai atsiliepia ir kišenėms." ⁹⁰

Atrodo, kad jį pasiekė žinia nuo Audronio. Labai užšifruotai jį pavadindamas Poniatovskiu, sako jį persikėlus gyventi šalia Mindaugo ir šnekąs su juo „savaip gana dažnai". Mindaugas buvo jaunesnis Bražėnaitės brolis ir pagal žinias, turėtas tuo metu Nijolės ir Juozo, gyveno Kaune. Gal kažkur tenai buvo įsikūręs ir Audronis? Ypač įdomu, ką Skrajūnas turėjo galvoje sakydamas, jog bendrauja su juo savaip ir dažnai...

Laisvų valandų Skrajūnas dabar turi nedaug ir jas stengiasi praleisti kuo prasmingiau. Su Dzikiu pradėjo lankyti prancūzų kalbos kursus, o vieną dieną nuėjo kartu į parodą. Daug laiko užima pranešimai, referatai įvairioms instancijoms, bet tiems, kam jie skirti, suteikia tikrai galimybę „iš arčiau pažinti aną baisią mūsų tragediją." ⁹¹

Vienas dalykas tą tragediją pažinti ir apie ją žinoti; visai kitas - pačiam būti jos dalyviu. Ir ne bet koku! Šitą dalį jisai pasiėmė savanoriškai, laisva valia, siekiant švento tikslo.

1949-ųjų liepos viduryje aplinkybės leidžia nuvažiuoti į Sancelemozą ir tenai išbūti keturias dienas. Į Paryžių grįžta liepos aštuoniolikta, ir Sancelemozo įspūdžius veikiai nustelbia Lietuvos reikalai. „Savo sielą palikęs klajoti puikiuos Kūrėjo rankų sutvertuos kalnagūbriuos, aš privalėjau skubėti savo pirmajai numylėtai ⁹²". Reiškia - Lietuvai.

Liepai baigiantis galbūt konspiraciniais sumetimais persikelia į kitą Paryžiaus kampelį - Saint Amand gatvės 33 namą, kur įsikuria apartamente su virtuve, liftu ir telefonu. Neregėta prabanga palyginus su Prienšilio urveliais, Kazlų Rūdos ar Pajiesio bunkeriais.

Jo pavaldiniai - Kukauskas bei Kupstas - žvalgybos vadovų nurodymu dabar gyvens atskirai: bus tikrinama, ar nebūna, įtartinų susitikimų ir neaiškių ryšių.

Rugpjūčio dešimtąją, savo dvidešimt aštuntąjį gimtadienį, pažymi baigdamas knygai skirtą „vieną iš paskutiniųjų straipsnių," kur perteikia Birutės rinktinės žuvimą Daunoro ūkyje.

Kaip tik šią dieną Strasburge vyksta konferencija, „žadanti Europos likimą pasukti didelio tautų solidarumo kryžkelėn." Tenai dalyvauja Nijolės dėdė Petras Karvelis bei Stasys Bačkis.

Būdamas realios galvosenos ir ne sykį pamokytas, Skrajūnas iš šito renginio telaukia „jei ne palankių mums rezultatų, tai bent gero ten vyraujančių nuotaikų pažinimo ⁹³".

Intuicija ir šį kartą neapvylė. Kai grįžo iš ten tie du įtakingieji vyrai, Skrajūnas įsitikino, kad iš to pasitarimo - nieko konkretaus. Tik išlieka galimybė nuskriaustiems šauktis pagalbos „nenuilstamai klebenant duris." Jisai tas duris, tas sunkias išdidžių ir saugių rūmų sąvaras, klebena, bet ne visur jį išgirsta. Vienur iš baimės, kitur saugant savo ramų gyvenimą, trečiur - iš pavydo.

Beprasmiš, jo manymu, laiko leidimas jį vis labiau ima slėgti. Vieną dieną Stasys Bačkis paprašo skubiai paruošti trėmimo duomenų sąvadą; jisai net nudžiunga. Žadama tai paskelbti SNO! Gal sužinos kartą pasaulis, kas iš tikrųjų vyksta, kaip nuožmiai naikinama tauta. Išsikvietęs Ursą, skubiai imasi darbo. Bet koks konkretus žingsnis, įvardijantis Lietuvą, kelia jį lyg ant sparnų...

Darbą pabaigia gilų vidurnaktį ir pasivaikščiodamas par-lydi draugą į viešbutį. Gatvėje vilnijo neregėta linksmybė: pasirodo, šiandien prancūzų tautos šventė - liepos keturioliktoji. Kada tokia bus Lietuvoje? Šią valandą jisai nekenė tu besilinksminančių žmonių, kuriems nerūpi kenčianti Lietuva.

Neįžvelgiamu veidu prasibraudamas pro džiūgaujančius miestelėnus, grįžta į savo vienišą būstą rašyti laiško mylimajai.

Anksčiau laikas man neatrodė toks greitas, dabar atsiskleidžia, kaip pašėlusiai jis bėga, gal todėl, kad jaučiuosi artėjęs prie ribos, o gal todėl, kad pradėjau kreipti dėmesį į savo nuostolius ir juos skaičiuoti.

Seneka

Kaip ten su VLIK?

Skubinant bei tvarkant grįžimo Lietuvon reikalus, tenka lankytis įvairiose instancijose ir sutikti žmonių priešiška nusiteikusių jo misijai ir, apskritai, abejingų kovojančio krašto reikalams. Bolševikai, žinodami VLIK vaidmenį laisvės kovose, seniai stengiasi šią organizaciją sukompromituoti.

Veiksmingiausia priemonė - pasėti nesantaiką. Sovietinis generolas H. Vaigauskas tai pripažįsta: „Jau daug metų valstybės saugumo organai dirba su vienu iš VLIKo vadovų - sl. Politiku, kuris buržuazinės santvarkos laikotarpiu Lietuvoje buvo vienos iš akcinių bendrovių pirmininku.“⁹⁴ Ar šis veikėjas jau ėmė tarnauti sovietams? Matyti ženklų, kad atsiranda jėgų, griaunančių VLIK iš vidaus. Kažkokiam agentui Vilkui atsiveria galimybė „prieiti prie slaptų VLIK dokumentų.“⁹⁵ Kiek tokių vilkų veikia dabar, trukdydami Skrajūno sugrįžimą Lietuvon? Nesantaikos daigai, pasodinti VLIK dirvoje, vešėja. Tą jaučia ir artimiausias jam žmogus Nijolė Bražėnaitė, būdama toli - nuošalios sanatorijos palatoje. Viename laišku jina nerimastingai klausia: „O kaip ten su VLIKu?“ Klausimas iš pradžių sutrikdo Skrajūną: „Berods esame įsimylėję...“ Paskui trumpai paaiškina situaciją, o laišką liepia sudeginti. „Nenoriu kvailių kritikos, kad su savo mylimąja negalima kalbėti apie ne meilės dalykus.“

Dvasingoji adresatė sunaikinti šio laiško, kaip ir kitų, nediršta. Per daug juos brangina. Jisai buvo išsaugotas kaip ir visi Juozo laiškai. Taip išliko tuometinis VLIK vaizdas akimis to, kuriam laisvės kova - ne ginčai, konkurencija ar prestižo gynimas, o besąlygiškas aukojimasis konkrečios veiklos terpėje. VLIK - susiskaldęs!

„Skilimas prasidėjo svarstant naują organizacinį persitvarkymą, prisitaikant prie naujų sąlygų ir padėties (finansinės priežastys ir naujos būstinės reikalai). Jaunieji, kurie dabar gavę aktyvistų vardą, pasisako už labai siaurą vieną organą kartu su VLIK ir VT (Vykdomąja Taryba), o seniai laiko tikslingu apsistoti prie jo platesnės prigimties. Kol kas jokio susitarimo neprieita.“⁹⁶ Paskui su apgailestavimu Skrajūnas apibendrina: „Bet... užmerkęs akis, Tau, Auksei, duosiu žinot, kad kol kas VLIKas suskilęs ir jokių funkcijų neina.“⁹⁷

Jo didžioji viltis ir parama nustojo veikusi! Iš šalies Skrajūnui aiškiai matyti, kad VLIK veikėjai energiją ir dėmesį skiria tarpusavio konfliktams, santykių aiškinimuisi su Lozoraičiu. Diplomatomams derėtų su VLIK ne konkuruoti, bet bendradarbiauti, juk tikslas tas pats - tarnauti Lietuvai. O, jeigu sureguliuoti VLIK veiklą būtų jo galioje! Tenai reikėtų daug ką pakeisti.

Gan teisingą VLIK charakteristiką vėliau pateikė Stasys Raštikis: „Reutlingen ir Pfulingen yra Vokietijos užkampyje, toli nuo Vokietijos didesnių miestų ir dar toliau nuo pasaulinės politikos centrų. Kodėl VLIK visą laiką sėdi čia? Priprato? Tai klausimai, į kuriuos atsakyti galėtų tik pats VLIK. Man atrodė, kad VLIKui čia ne vieta. Vykdomoji taryba galėtų būti kur nors Europoje, kokiame nors politiniame centre.“⁹⁸

Gal čia veikia ir vadinamasis ekspedicionito sindromas, kai nuolatos uždaramė rate veikiantys žmonės „jau per daug įsipykę savo tarpe ir nepasitiki vieni kitais, net žiūri vieni į kitus kaip į priešus.“⁹⁹

Be to VLIK nariai „yra silpni politikai, neturi gero vardo visuomenėje ir netinka būti tokios svarbios institucijos kaip Vyriausias Lietuvos išlaisvinimo komitetas nariais.“¹⁰⁰

Gaudamas dramatiškas žinias iš krašto, Skrajūnas bando įsivaizduoti vlikininkus partizanų vadų vaidmenyje, sakysim, viename Skriaudžių ar Prienšilio urvelių ir negali sulaikyti šypsenos. Ne kitaip atrodytų ir kun. Mykolas Krupavičius, visą amželį gyvenęs maištingomis nuotaikomis.

VLIK ir Lozoraičio tarpusavio priešiškus sunkino Skrajūno misiją ir nelengva nustatyti to žalą Lietuvai jos ilgame kelyje į Atgimimą.

VLIK reikėjo ne tik pertvarkymo, bet ir radiklios pagrindinės reformos.

Skrajūnui kartais piršdavosi išvada, kad užsienyje bus priverstas būti labai ilgai.

O laikas bėga nenumaldomai. Vienu metu, pagalvoja ar nereikėtų tęsti architektūros studijų. Išeis memuarai, tiksliau, tebevykstančių kovų kronika ir galbūt atsiras lėšų. Vaičiulaitis* spėja, kad knyga turės pasisekimą. Yra prielaidos laimingam šeimyniniam gyvenimui. Net keistos jam pasirodė tos mintys apie normalų gyvenimą.

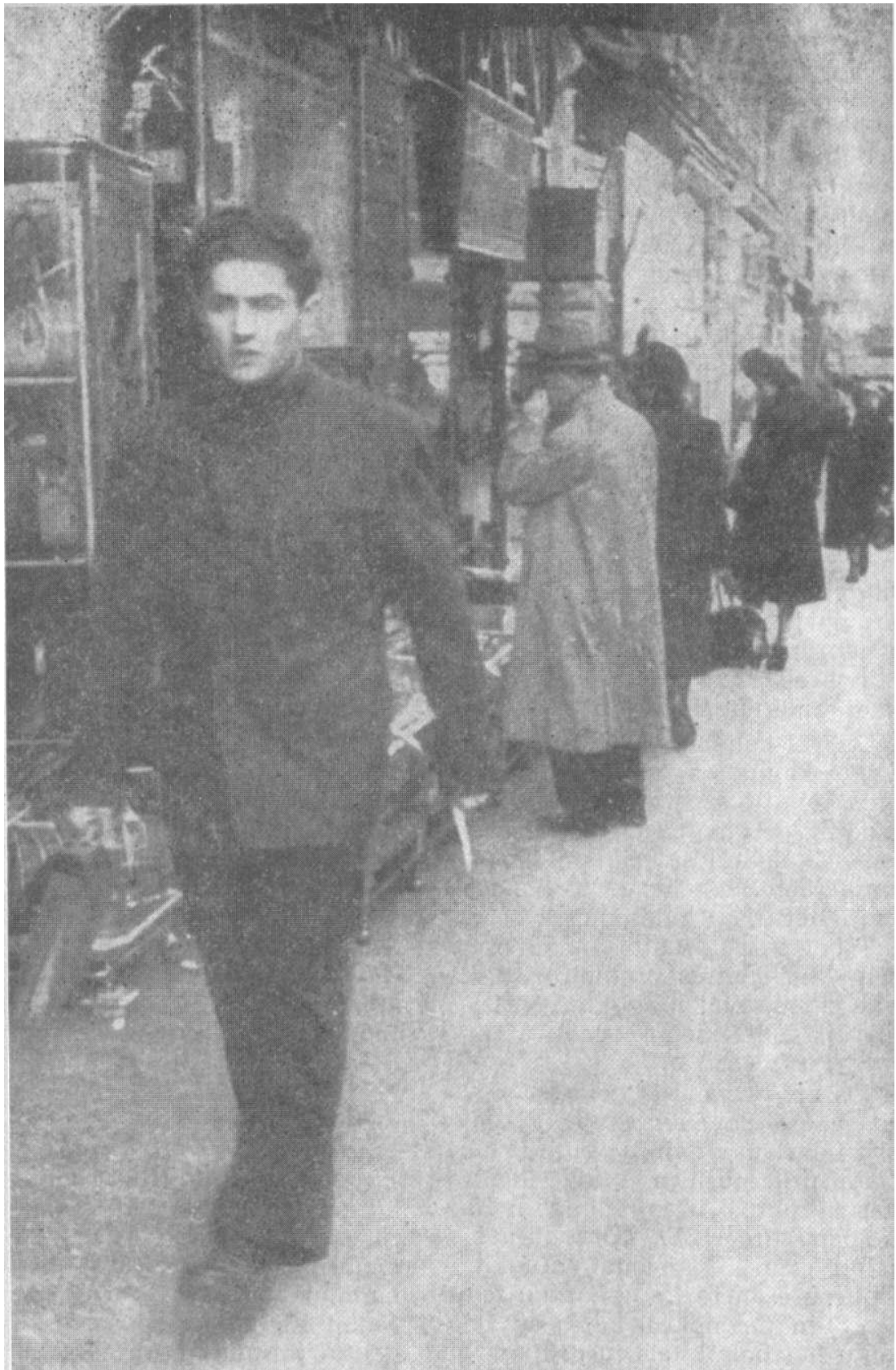
* Antanas Vaičiulaitis, beletristas, pedagogas, vertėjas. Nuo 1940 metų gyveno JAV. Vaičiulaitis rūpinosi Juozo Lukšos Daumanto prisiminimų knygos „Partizanai už geležinės uždangos“ pirmosios laidos išleidimu.

Eleonora Labanauskienė savo namuose 1961 m.
Nuotrauka siųsta į lagerį vyrui 1961 m. gegužės 30 d.
Užrašas kitoje pusėje: atminčiai mylimam vyrui nuo žmonos.

Vincas Labanauskas sovietiniame lageryje

Juozas Lukša Paryžiuje, Montparnase. 1949 m. vasaris

Požeminė slėptuvė, kurioje žuvo Petras Jurkšaitis Beržas ir Julijonas Būtėnas
Stėvė Margis

Antanas Lukša tvirtina užrašą prie namo Garliavoje, gatvėje, kuri pavadinta jo brolio - Juozo Lukšos vardu.
Jam talkina Mindaugas Babonas 1990 m. gegužės 22 d.

Nijolė Bražėnaitė Lukšienė Paronetto savo namuose Niujorke 1992 m.

Kauno mokytojų seminarija 1942 m.
Pirmoje eilėje - antras iš dešinės Antanas Lukša

Juozas Lukša ir Jonas Kupstas žvalgymo pratybose Liuksemburgo sode, Paryžiuje 1948 m.

Antanas Lukša likimo draugų tarpe. Susumano raj. Magadano sr. 1955 m.
(lageryje D-2, elektrinės statyba)

Eugenija Irena Savickaitė ir Antanas Lukša vestuvių dieną, 1959 m. vasario 7 d,

Eugenija Irena Lukšienė 1959 m. savo namuose Panemunėje

1995 m. Dailės instituto vestibulyje prie Juozui Lukšai atmintinės lentos. Viduryje Stasys Bačkis.

Okupanto dalgis

O kas dabar dedasi Lietuvoje, į kurią taip veržiasi Juozas?

Pirma, kas kristų į akis, - „dėl didelių žmonių nuostolių“ sparčiai mažėja kovotojų skaičius.

Bet atsirado ir teigiamų pokyčių. 1949 metų vasaryje tarp Baisogalos ir Radviliškio įvyko apygardų vadų suvažiavimas: Vasario 16-ąją įkuriamas Lietuvos laisvės kovos sąjūdis (LLKS). Renginio dienotvarkę, apimančią dvidešimties dienų trukmę, sudaro punktai, kurių dalis - bandymas pakeisti skaudžią tikrovę. kažkas nuveikiama, padaroma, o kasdienybėje, kuri kaskart vis žiauresnė ir sunkiau pakeliama, - niekas į gerą pusę nesikeičia.

Visgi - tai laimėjimas, kylantis iš lietuvių gyvybingumo. Nors kovotojų gretos išretėję, o vadų telikę vienetai, sudaroma variausioji vadovybė.

Kaip Pietų Lietuvos srities atstovai čia dalyvavo - Adolfas Ramanauskas Vanagas, Aleksandras Grybinas Faustas ir Jonas Jankauskas Demonas.

Jonas Žemaitis imasi rezistencijos centrą perkelti į Žemaitiją, į Kęstučio apygardą. Tauro apygardą, jau tapusi legendine, nusilpo, netekusi tiek vadų ir eilinių kovotojų.

Vanagas čia informuoja apie ryšio su užsieniu situaciją, nes tebeveikia ryšys per Lenkiją su Skirmantu.

Suvažiavime priimamas LLKS Statutas mūsų laikais stebinantis išsamumu, tikras laisvos valstybės pamatas, patikima Respublikos konstitucija.

Renginys laikytinas ir organizacinių sugebėjimų pavyzdžiu: didelis, maždaug šešiasdešimties vyrų būrys, vienoje vietovėje nepastebėti išsilaikė netrumpą laiko tarpą.

Nežinodami, kas laukia kelyje, ar ilgai išsilaikys sukurtasis LLKS, renginio dalyviai išsiskirstę patraukė gimtųjų vietų link.

Kovo 7-ąją pagrindį sukrečia bjauri išdavystė Dainavos apygardoje. Čia klastingu išdaviku tampa būsimasis „literatūros klasikas“, vaikų poetas Kostas Kubilinskas. Šovęs į miegantį Kariūną, jisai su Skinkiu

bėgo tekini į Alytų, kad tą pačią dieną suskubtų užvesti rusus į kitą bunkerį, kur glūdėjo narsusis Vaclovas Voveris Žaibas. Pražūtinga čekistų akcija per Kostą Kubilinską pavyksta: pavasario drėgme persunktoje žeminėje sprogimas bloškia amžinybėn tris partizanus - Viktorą Kazlauską Vanagą, Petrą Šilanską Labutį, ir Joną Kazlauską Šermukšnį. Išliko nuotrauka, kurioje Žaibas baltu veidu ir vešliomis garbanomis guli ant mylimos Dzūkijos žemės. Jį kareiviai tik ką ištraukė iš susprogdinto bunkerio. Kišenės išverstos: tenai ieškota slapčių raštų bei vertingų daiktų.

Kostas Kubilinskas netrukus padaro poeto karjerą: jo eilėraščiai ir žiauroka pasaka neišnyks iš vadovėlių ištisus dešimtmečius, net ir Atgimimo laikais.

Įvairiuose šaltiniuose nuolat kartojama būk tai užsienyje Juozui Lukšai bene svarbiausia buvo išsiugdyti žvalgo įgūdžius. Iš tiesų - ne visai taip. Jis čia atvyko kaip okupuoto krašto atstovas, tikrosios Lietuvos valdžios siųstas pasiuntinys. Juozas Lukša oficialiai kreipiasi pagalbos, idant būtų panaikinta okupacija. Jisai pasirūpino turėti pakankamai reikalingų dokumentų ir medžiagos, iliustruojančios pavergto krašto padėtį, tik niekas nesirengia jam padėti.

Ribentropo-Molotovo pakto kopijų Skirmantas neturi ir tikriausiai nenujaučia tokį dokumentą esant.

1949 metų kovo vienuoliką ar dvidešimt pirmąją į apygardos ribas grįžta Aleksandras Grybinas Faustas, einantis vado pareigas po Žvejo žūties. Apygardos štabo viršininkas dabar Viktoras Vitkauskas Saidokas.

Nuo kovo 21-osios išformuojamos Kęstučio, Birutės rinktinės.

Kovo 26-ąją Pakuonio valsčiaus Kudirkų kaime žuvo kovotojai: Švyturys, Aras, Žydruoelis ir Aidas. Vėl alkoholis. Grybinas Faustas birželio 26-osios įsakymu bando reguliuoti šio pragaištingo gėrimo gamybą pas gyventojus ir draudžia vaišinti svaigalais priimanč partizanus. Faustas taipogi įsako „užbaigti senas rietenas ir šlykščius tarpusavio šmeižtus“. ¹⁰¹

Kaip atkirtį į žemės ūkio kolektyvizaciją, partizanų vadai vykdo „operacinės veiklos programą.“ Ji nukreipta į komunistus, MGB šnipus ir kriminalinius nusikaltėlius.

Vėl tęsiasi žūtys. Daug kur suveikia pražūtinga išdaviko ranka. Stengiamasi tokius išaiškinti; bet, prisišlieję prie daug galingesnio okupanto, išdavikai tampa nepasiekiami. 1949 metų lapkričio 14-ąją Šilavoto valsčiaus Prankiškės kaime rinktinės štabo būstinėje išduotas žūsta Geležinio Vilko rinktinės vadas Jonas Valenta Čempionas. Jo pareigos perduodamos Ryčiui, bet jisai jau antrąją šv. Kalėdų dieną klastos būdu gyvas patenka MGB nagus.

Nemaža jėgų įgauna nuolat kiršinamas ryžtas.

Seneka

Aplinkoje beverda faktai

Ruduo, į kurį didžiašias viltis deda Juozas Lukša, artėja. Anglija ir Amerika visgi kažką darys Baltijos valstybių išvadavimo linkme. Ir apskritai turės būti politikos pokyčių. Viltिंगai geru laukimu dalijasi su mylimąja: „Gal rudenį ir mūsų laisvės byla bus išimta iš užpečių ir padėta ant posėdžių stalų svarstymui! Vilčių gana daug, kaip niekad!!!“

Kokie faktai jam pažėrė tokias viltis? Tiesai tarnaujančių širdyse jos visada ryškios...

Rugsėjo mėnesį pasklinda žinia, kad rusai pasigamino atominę bombą. Neblogai! Gal sukurs galingieji, nes dabar bolševizmo pavojus iškilo ir jiems.

Apie tai, kokius pokyčius politikoje sukelsią nauji atominės bombos savininkai, Skrajūnas pasidalija su savo Miela Svajone. Jinai tuojau atsiunčia moralą apie baisias šio ginklo panaudojimo pasekmes. Tada romantiškas mylimasis tampa šaltu kariu: „Tu tikrai pasidarei į pamokslininką panaši. Net bandai mane nuo nemoralios galvosenos atgrasint. Gal veltui - aš ne visada sutiksiu, kad tu mane sulaikytum nuo apsisprendimo pykčiui ar mano atrodančios antihumaniškos galvosenos. Ją man visada formuoja ir formuos ne Tavo pamokslai ar tomai literatūros, bet aplinkoj beverda faktai!!!“¹⁰²

Ateina laiškas nuo Jonikio. Ramusis draugas „Pasipiktinęs mūsųiais vlikininkais, visais vakarais ir net mūsųju lageriu nebetiki.“

1949-ųjų spalio pradžioje vyko svarbus VLIK ir numatomų siųsti į Lietuvą asmenų susitikimas, vėliau - instruktažas bei treniruotės. Spalio aštuonioliktąją prof. Brazaitis atveža jį į miestelį, esantį keliolika kilometrų už Pfulingeno. „Gyvenu labai prašmatniam viešbuty. Tiek pastatai, tiek aplinka yra be galo puikūs.“

Matyt į čia suvažiavo pagrindiniai VLIK veikėjai. Išnuomoti visi gražiojo viešbučio Alb Hotel Traifelberg kambariai. „Čia ir visus pasitarimus su tūzais turim, čia rūkoma, pliauškiama ir čerkelė išverčiama.“¹⁰³

Tiems, kurie nusileisti į dabartinį Lietuvos pragarą neketina, buvimas čia - pramoga. Skrajūnui rūpi kas kita. Šio laikotarpio laišakai mylimajai skuboti, be įprastų giluminių poteksčių, būdingų Paryžiaus vienumos laiškam. Iš dabartinės buveinės rašyti neatsargu, tad įduoda laiškus patikimam žmogui, tikriausiai Julijonui Butėnui, kad įmestų į pašto dėžutę, kiek toliau nuo čia. Prieš metus čia vyko panašus renginys ir Juozui pasimato kai kurie pokyčiai: „likę tik trupiniai žmonių, kuriuos pernai su Julium matėm..." ¹⁰⁴ Pernykštį jaukumą primena vien Julijonas Būtėnas.

Išėjęs pasivaikščioti, Skrajūnas vienąkart atsiduria prie Uracho pilies, įspūdingai rymančios priešais viešbutį kitoje Lichtenšteino slėnio pusėje. Keista, kad ši „labai lengvo ir grakštaus stiliaus pilaitė, stovinti 817 metrų aukštyje ant uolos krašto", siejasi su Lietuvos istorija.

Kai 1918-ųjų vasario 16-ąją buvo paskelbta nepriklausomybė, „Vokietija norėjo Lietuvą atskirti nuo Rusijos, todėl sutiko pripažinti Lietuvos nepriklausomybę, tačiau su sąlyga, kad Lietuva būtų surišta su Vokietija kariškai ir ūkiškai." ¹⁰⁵ Tą ketinta pasiekti Lietuvą susiejant monarchijos ryšiais su Vokietija. Vienas Saksonijos princas turi būti paskelbtas didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu.

Lietuvos taryba ilgai nesutiko su tokiu Vokietijos siūlymu, bet pagal to meto sąlygas visiškai atmesti Vokietijos pretenzijų nebuvo kaip.

Lietuvai monarchijos principas pasirodė priimtinas, tačiau Vokietijos siūlomas kandidatas į Lietuvos sostą buvo atmestas ir išsirinktas kitas kandidatas - Uracho kunigaikštis ir Viur-tenbergo grafas Vilhelmas Urachas. „Buvo manyta, kad jis, būdamas katalikas ir ne toks žymus tarp kitų Vokietijos valdovų, galės lengviau pasiduoti lietuvių įtakai ir griežčiau priešinsis Vokietijos užsimojimams." ¹⁰⁶

Šis planas, kaip žinome, netapo realybe, o pats kandidatas į karalius jau seniai miręs. Tačiau čia tebegyvena, dvi fon Uracho dukterys, kurios ir dabar tebeturi daug simpatijų Lietuvai. Jeigu Skrajūnas būtų priėjęs arčiau, pilies didžiuosiuose vartuose, prie pakeliamo tilto, dešinėje pusėje, prie vieno riterio akmeninės figūros, būtų pamatęs Urachų giminės herbą, kuriame, be kitko, yra ir Lietuvos Vytis... ¹⁰⁷ Šios pilies archyvuose būk tai esama dokumentų, rodančių, jog Urachų giminė savo kilme buvo artima Lietuvos karaliaus Mindaugo giminei.

Skrajūnas čia užėti neketina ir laiške Nijolei viską traktuoja su humoru: „Dieną apvaikščiojau visas apylinkes ir apsidairiau, kur besas.

Pažinau, kad prie Uracho pilies. Kai kas siūlė net užsukt į pilį pasipiršt. Sako, esama joje dviejų kunigaikštyčių, tik gerokai aptręšusių - maždaug po penkiasdešimt metų. Na, tai nepasiukvatijau. Tik nepagalvok, Auksei, kad tokiu atveju užmiršau, jog Tave turiu. Celibato laikas kiekviename žingsnyje." [108](#)

Ir anie laikai, ir dabartis - ne pats geriausias metas Lietuvai. Ką iš esmės gero gali padaryti savo tautai jis, čia be-vaikštantis lyg svečias, lyg tremtinys, - o iš tikrųjų Lietuvos pasiuntinys ir kovojančios tautos įgaliotinis deryboms su užsieniu?

Tiek daug patirta ir iškentėta, o ateityje - nežinia, kas laukia. Bet jis jaučia, kad jo protas ir siela kažkokiu paslaptingu būdu kaupia jo didžiajai misijai skirtas ištvermės atsargas ir šviesią energiją, skirtą tėvynei ir mylimajai.

Išbuvęs prie Lichtenšteino dvi savaites, Skrajūnas grįžta namo ir nekaip fiziškai jaučiasi, nes, matyt per pratybas, gavo sunkios formos anginą. Atsigavęs išsirengia į Strasburgą, prieš tai trumpam užsukdamas į Paryžių. Paskui - nuošalus Vokietijos kampelis Egnas su iškilniu grožiu ir amžiais nepažeista ramybe. Atvyko ir Jonas Pajaujis, kuris sugebėjo nukakti iš čia į Sancelemozą pirmiau negu Skrajūnas. Už tai nusipelnė konkurento vardo. Nežinia, koku tikslu čia susirinkta, gal ugdomi žvalgybos įgūdžiai, o gal tariamasi Lietuvos klausimu; tik aišku, kad renginys slaptas, nes, kai visi susirenka po ilgo bastymosi pas kun. Kapočių,* persirengia, kunigais. „Tik nemanyk, Niliuk, kad tavo atžvilgiu aš pasiliksiu kunigišku."

* Feliksas Kapočius - kanauninkas, buvęs Kauno Prisikėlimo bažnyčios klebonas, vėliau Vokietijoje 1946-1950 Popiežiaus delegatas lietuviams ir lietuvių sielovados tvarkytojas.

Šią aplinką veikiai pakeičia Paryžiaus viešbučio kambarys kažkur prie Monberte Montvilote su vienatve, nerimu ir laukimu.

Atėjo Kalėdos, o jisai vis dar ne Lietuvoje...

Tenai, Tauro apygardoje, čekistų akimis žiūrint, padėtis maždaug tokia:

„Apygardos štabas vienija keturias rinktines: Geležinio Vilko, Vytauto, Kęstučio ir Žalgirio.

Šiuo metu į štabą įeina:

„Einantis apygardos vado pareigas - Vitkauskas Viktoras, Juozo, gimęs 1920 metais valstiečių - buožių šeimoje, bandoje nuo 1946 metų, slapyvardis „Saidokas“.

Apygardos štabo narys, taip pat Žalgirio rinktinės vadas -Kerutis Jonas, gimęs 1917 metais Kampinių km. Šakių apskrityje, slapyvardis „Šarūnas“.

Per operacijas 1949 metais užmušti apygardos štabo nariai:

Apygardos vadas Grybinas, slapyvardžiu „Faustas“, ir du štabo nariai. Aiškindamiesi apygardos štabo narius, dirba agentai: „Varna“, „Bičiulė“, „Ramunė“, „Tatjana“ , „Solominas“... [109](#)

Prie 1949-ųjų Kūčių stalo pernykščiu papročiu susėda, keturiese: abu Jonai - Kukauskas bei Kupstas - Petras Vilutis ir Skrajūnas. Kai kurie niuansai lyg primintų paskutinę vakarienę. Gal tai paskutinis kartas, kai jie visi keturi drauge arba- kad šios Kūčios - paskutinės ne Lietuvoje...

Jeigu Skrajūnas turėtų nežemiškos galios, ištartų: mūsų tarpe yra išdavikas. Dabar jisai tyli, mąstydamas, ką veikia šiuo metu likę gyvi brangiausi žmonės. Kažkur sklendo ir kitų dviejų Jonų mintys. Tik Petro Vilučio niekas neslegia: jisai jau gyvena lagamino nuotaikomis, nes tuoj po Kalėdų turėtų iškelti į Kanadą. Jau nupirktas kostiumas, pasirinkta geras batais ir kitkuo. Tenai laukia sužadėtinė ir ramus gyvenimas!

Daug lietuvių pastaruoju metu patraukia kas kur. Visiems rūpi savo gyvenimas, įsikūrimas, savų reikalų tvarkymas. Skirmantas neištveria nepasiskundęs Nijolei: „Sekdamas jo ruošimais tarpais ir nuo pavydo (greičiau kažkokios nesveikos tūžmasties) nesu laisvas. Jis tuoj bus normalus žmogus.“ [110](#)

Ne kiekviena natūra įstengia išverti išbandymų lauke. Nėra smerktinas tas, kuris sugeba laiku pasitraukti, kol nepadarė žalos dėl stiprybės stygiaus...

Skrajūną traukia Sancelemozas, bet vis atsiranda kliuvinių - turi skambinti Krupas, reikia sutikti grįžtančius iš Londono Bačkus, rengtis Lozoraičio vizitui. Ir taip be galo. Visos šios priežastys jam grasios, nes skiria nuo mylimosios, visos svarbios, nes siejasi su Lietuva.

Pagaliau po Naujųjų metų, sausio devynioliktąją, Skrajūnas atsiduria Sancelemoze.

Pamačiusi savo laisvės karžygį, ne kartą regėtą sapne, Nijolė Bražėnaitė negali sulaikyti ašarų. Gaudulys apima ir Juozą - „Tai Tu pastebėjai, Niliuk.“

Jisai apsistoja mielame viešbutėlyje, ir jų kasdieniniai susitikimai kupini praėjusių įvykių aptarimo ir ateities ketinimų svarstymo.

Po „saulėto džiaugsmo dienužių“ sugrįžta į Paryžių. Jiedu sutarė, kad nesiskirs amžinai ir įformins „mūsų dviejų žingsnius“.

Per visą jo svajonių karalaitės buvimo sanatorijoje laiką Juozui išpuolė čia atsirasti tik du kartus. Abu vizitai giliai įsirėš kantriosios ligonės atmintyje.

Skrajūno vadovus - žvalgybos ir VLIK - matyt įtakoja kažkokie veiksniai; mums tos priežastys šiandien žinomos, anuomet Juozui - ne.

Jisai, seniai susaistytas troškimo grįžti į gimtąjį kraštą, nuolat tampomas ir blaškomas; vienąkart atrodo, kad teksią „ramiai išbūti Paryžiuje visą pusmetį," po to situacija pakrypsta taip, kad atrodo būsi išskraidintas tuojau.

Skrajūnas vėl gauna nurodymą skubėti Vokietijon. Ar gali paimti mylimąją drauge? Bando šį reikalą derinti su šefais -Krupavičiumi ir vienu bičiuliu. Nieko aiškaus, „viskas kvepia netikrumu," bet aišku, jog šefams maloniau, kad Skrajūnas būtų vienas.

Baden Badene per velykinius pietus jis ryžtasi užsiminti kažkuriam iš šefų apie ketinimą vesti. Nuskamba kategoriška nuomonė. Kaip? Ar galima „rizikuoti susijungti su mylimu žmogum ir vėliau jį palikti tokiems pergyvenimams?" - ėmė auklėti pašnekovas.

Nežinia, su kuriuo veikėju kalbėjosi Juozas. Visi iš buvusių tuo metu tenai (išskyrus, žinoma, kunigus) jaukiai leido dienas su žmonomis ir vaikais. O tas, kuris neteko visko - ir neprivalo nieko turėti bei gauti.

Skrajūnas čia nesirengia būti nuolaidus,- jisai siekia, kad su mylimąja jį sietų amžinas ryšys; jisai ves ją ir daugiau nebus vienišas šioje žemėje. Įsitikino, kad šiai iš pažiūros trapiai būtybei pakaks jėgų būti šalia jo, einančio akmenuotu laisvės karžygio keliu. Jos kantrybė,

kuklumas, pasišventimas - neįkainojami. Kas kitas be jos galėtų suprasti tokią jam paskirtą dalį, nerimą ir viltį? O ateitis? Ja tiki abu. Po kentėjimų ir netikrumo visada ateina ramybė.

1950 m. birželio 15-ąją kun. M. Krupavičius su V. Sidzikausku bei J. Brazaičiu gauna specialiąją audienciją pas Popiežių ir tik dabar įteikia beveik prieš trejus metus jo su Audroniu atgabentą laišką.

Dar šešis mėnesius - nuo kovo ligi liepos - trunka tas odisėjiškas Skrajūno buvimas Pfulingene, Baden Badene, Miunchene, Strasburge. Pratyboms ir reikalams rodos ir galo nebus.

Užtat į laimingą finišą artėja širdies reikalai. Džiugaus pasiruošimo nusileisti gimtojoje žemėje fone (jaučia dabar tikrai tai įvyksiant) rūpinasi praktiškais vedybų reikalais: reikia gauti dokumentus tikrąja pavarde, gimimo metrikus ir pažymas.

„Viena tik reikia neužmiršt, kad turėsiu labai mažai laiko viskam". [111](#)

Sužadėtinė palieka sanatoriją tik po Sekminių ir atvyksta į Tiubingeną pas Karvelius. Džiova visgi pasitraukė. Čia, kaip liepia tradicijos, atsiklausia Karvelių, ar leidžia jai šį svarbų žingsnį žengti. Į motiną ji kreiptis negali: nerastų jos nė Lietuvoje, nes Bražėnienė jau seniai braidžioja snieginais Sibiro takais.

Aš niekada nebūnu vienas -tu nuolat mano mintyse, manyje, kaip mano širdgėla, darbas ir kraujas.

Balzakas

Vestuvės ir sugrįžimas

Vokietijos miestelis Unterhausen. 1950 m. liepos 23-ioji. Pro romantiškos bažnytėlės bromą išeina jaunųjų pora, lydima negausaus pulko. Jaunoji vilki lietuvių tautiniais drabužiais, ilguose gintaro karoliuose klydinėja saulės spinduliai. Jaunosios veide - santūrus džiaugsmas; šypsena liudija tikintis ją ilgo laimingo gyvenimo - nesvarbu kur: čia, svetimoje, bet tokioje gražioje žemėje, ar išlaisvintoje Lietuvoje. Lietuvą turi laisvinti jos išrinktasis. Per šventoriaus veją nužingsniuoja prel. Mykolas Krupavičius, sutuokęs jaunąją porą. Be jo, dalyvauja dar septyni asmenys: Veronika ir Petras Karveliai, Vlada ir Juozas Brazaičiai, Birutė ir Levas Prapuoleniai. Vienintelė pamergė Ugnė Karvelytė - be pabrolio: Julijonas Būtėnas negali atvykti - jisai taipgi rengiasi būsimajam žygiui į Lietuvą.

Kai žinai, kad bendro gyvenimo dienos suskaičiuotos, per savo vestuves šypsotis - reikia drąsos. Galbūt jaunieji į išsiskyrimą žvelgia kaip į trumpą skausmo blyksnį, nesunkiai įveikiamą ir daugiau nepasikartosiantį. Dviese dabar viską įveiksia lengviau.

Palikęs prancūzų žvalgybos instancijas, taip ilgai nepateisinusias jo vilčių, Juozas Lukša perėjo amerikiečių žvalgybos žinion.

Kokios jėgos veikė prieš jį visus šituos pustrėčių metų? Atsakymo neturi ligi šiol. Dabar - viskas bus kitaip, nes sutiko žmones, manančius, kad lietuviai verti laisvės. Petruil Vilučiui parašė. „Šiaip mano srities judamaj padangėj gana blaivu. Kūnu virsta senos godonės. Tavo jaunasis netrukus vėl kvėpuos savo pušų kvapu. O tol, kol jis savo krūtinėj per nauja to kvapo nėra prisisiurbęs, tol ir nelabai suranda ką savo draugeliams paporinti. Tikiu, kad tai padarys neužilgo nauji šaltiniai, kuriuos, kad ir pats atidengsiu.“ [112](#)

Visus šiuos metus būdamas užsienyje, jis kūrė laisvo gyvenimo viziją, paskui projektavo mintyse lizdą sau ir mylimajai. Dabar, telikus būti kartu su savo išrinktąja vos vienai savaitei, Lietuvos laisvės rūmo vizija spindi ne pačiomis linksmiausiomis spalvomis.

Vienintelę jų bendro gyvenimo savaitę uoliai savinasi nuolatiniai lankytojai iš VLIK. Pas jaunavedžius, įsikūrusius Traifelberg viešbutyje,

vis pribūna Juozas Brazaitis, Prapuoleniai, kun. Kapočius ir Julijonas Butėnas. Prieš Juozo skrydį Lietuvon, jie suranda įvairių reikalų, bet iš tiesų - nori dažnai matyti tą, kuris nusileis jų pasiilgtoje Lietuvoje. Tarytum jisai kažkokiu būdu įstengtų nuskraidinti tenai ir jų esybės dalį... Julijonas Butėnas gal vienintelis čia laukiamas ir, kaip pasirodys vėliau, vertas tikro draugo ir bendražygio vardo. Visiems kitiems - nuo galvos nė plaukas nenukris gimtinės vadavimo kovose...

Jaunavedžiai išsiskiria 1950-ųjų rugpjūčio 1-ąją ir daugiau vienas kito niekada nematys. Atėjo paskutinis Skrajūno ranka rašytas laiškas. Jo data - 1950-ųjų rugpjūtis:

„Mano brangus Auksei,

Dvidešimt su kaupu dienų skiria, šią dieną nuo anų mudviejų laimės Traifelberge prisiminimų. Dažnai, išniręs iš mano „pirmosios žmonos“ glėbio, aš paskėstu taip mums brangiuos prisiminimus; svajoju apie savo Brangiausią ir taip pasijuntu laimingu, kad, rodos, nesurasi mano laimės konkurentų. Deja, nūdien aš privalau kaip ir Tu, tenkintis tik tos išsvajotos, įsikūnijusios laimės prisiminimais." [113](#)

Kartu su Skrajūnu Kaufboirene esantis patikimasis Julijonas Butėnas stebisi: „Mačiau, koks tu buvai laimingas ir sunkiai suprantu, kaip tu gali nepastebimai tai pergyventi." [114](#)

Raudoti Skrajūnui dabar ne metas; juk dar nieko neprarasta, o galimam išsiskyrimui rengėsi abu. „Aš žinau Niliuk, kad toliau aš jau grumsiuos ne dėl savo vieno, bet dėl mudviejų garbės, kame Tu, Brangioji, lydėsi mane savais pergyvenimais ir sava malda. Tikiu, kad mudviejų bendri jausmai neapvils mūsų, ir po trumpo laikotarpio mudu vėl svaigsim nė kiek nepaviršutiniškesne laime, kokią svajojom ar kuria gyvenom.

O jeigu kartais likimui patiktų mane fiziškai sunaikint, tai Tu, Niliuk, tąsyk padaryk mane kažkur egzistuojantį laimingu, susikurdama sau vėl laimingą gyvenimą. Nėra negalima, kad ir aš nepavirsčiau mūsų tėviškės kruvinos žemės dulkėmis, nors dabartiniai mano nujautimai manęs neprileidžia prie panašios minties." [115](#)

Skrajūnui išvykus, Nijolė liko vienų viena, bet nebandė tuo niekam skųstis, kadangi jos būsena nelabai kam rūpėjo. Vieną dieną atėjo Brazaitis Juozo lagaminu iš Traifelbergo viešbučio nešinas. Atidariusi jį, tarp kitų daiktų pamatė eilėraščių ir drebančia širdimi ėmė jį skaityti:

Lauk manęs
Lauk manęs, aš sugrįšiu,
Bet lauk labai!
Lauk, kai lietus krinta
Pilkas liūdnas ir sunkus.

Lauk, kai sniego audros dūksta
Ir kai vasara sužėri.
Lauk, kai kiti jau seniai
Nuo laukimo pavargo.

Lauk, kai iš toli
Tavęs laiškas nepasiekia
Ir kai nieks šioj žemėj
Laukti nebegali...

Lauk manęs aš sugrįšiu,
Išdidžiai, šaltai,
Kai kiti Tau sako:
„Tu lauki be tikslo,”

Kai draugai mano atminimui
Liūdni prie langų sėdas
Ir rūgštų vyną geria...
Tu tik jo negerk! Dar palauk!

Draši, stipri, viena -
Lauk manęs, aš sugrįšiu
Nors mirtis ir tyko.

Nieks suprasti negali,
Kad Tavo išdidus laukimas
Man išgelbėjimą neša.

Tik Tu ir aš težinom,
Kas mane gyvent skatina,
Nes Tu kaip niekas kitas,
Manęs laukti gali. [116](#)

Ligi išskridimo į Lietuvą dienos Juozas Lukša išbuvo amerikiečių žvalgybos padaliniuose prie Miuncheno, kur buvo pagrindinis amerikiečių žvalgybos centras Vokietijoje. Per šiuos du mėnesius negalėjo duoti jokios žinios žmonai, griežti reikalavimai neleido susisiekti: „Netrukus po vestuvių Juozas perėjo amerikiečių žvalgybos

žinion, jo daugiau nemačiau ir nežinojau tuo metu, kada jis buvo išskraidintas į Lietuvą." [117](#)

VLIK pareigūnai Skrajūno perėjimą amerikiečių žinion laiko nepaprastos svarbos įvykiu. Išlydėti Skrajūną ruošiasi VLIK pirmininkas Mykolas Krupavičius ir šios instancijos karinio skyriaus vadovas pulk. Antanas Šova. Jie didžiuojasi ČŽV pavedimu ieškoję ir suradę drąsių vyrų, laisvei pasišventusių narsuolių, kurie savo fizinėmis ir moralinėmis savybėmis tinkami neprilygstamos rizikos skrydžiui į sovietinių žiaurumų pragarą. Ir neatmetama galimybė, kad VLIK ir toliau nebus amerikiečių pamirštas, ČŽV pinigai gali būti VLIK pragyvenimo šaltiniu...

O moralinė parama? Apie ją niekas nekalba. Tik Skrajūnas nešinas ją netrukus nusileis pas savo miško brolius.

Vargiai galima materialine pagalba įvardinti tą konteinerį, kuris ruošiamas nuleisti kartu su juo. Nepajėgus bus nieko pakeisti nė tas ryšulėlis dolerių, kurį ČŽV turbūt laiko žymia parama.

Pagaliau Juozas Lukša grįžta namo. Į šitą skaudžiai išdidų savo krašto gyvenimą Skrajūnas leidžiasi ne tuščiomis, bet turėdamas planą! Okupuotoje Lietuvoje turės vykti ilgų distancijų laisvės kova, kuo mažiau praliejant kraujo. Kovotojų skaičius turi siekti tik minimumą; užtat būtina stipri vadovybė. Nuolatinis ryšys su užsieniu užtikrinsiąs svarią materialinę ir dvasinę paramą. Visa Lietuva būsianti „nusagstyta mažais atramos taškais;“ tenai budėsią ne po daug partizanų, - žvalgų, gerai paruoštų „kietų idealistų“, sugebančių ne tik kautis, bet daugiausia informuoti tautą apie vidaus ir pasaulio įvykius, žiūrėti, kad tauta nepalūžtų kovoje dėl laisvės. Visada turi rusenti nepriklausomybės ugnis. „Tokie žvalgų branduoliai turėtų turėti labai gerą tarpusavio ryšį ir būtų labiau saugūs, sunkiau iššifruojami, o tauta justų, kas ją gina, kas kovoja prieš rusifikaciją, komunistų savivaliavimą ir visokias žmonėms nuoskriaudas, kolonizavimą krašto svetimtaučiais, trėmimus, įkalinimus ir kt. Gera vidaus ir užsienio informacija galėtų būti okupantui pavojingesnė šiuo metu kaip ginkluotas priešinimasis, kuris bus reikalingas ir prasmingas, pribrendus laikui ir pakitėjus sąlygoms." [118](#)

Deja, tos sąlygos nepakitės dar ištisus keturis dešimtmečius! Skrajūnui besirengiant skristi Lietuvoje MGB pulk. Vaupšasovas išleidžia direktyvą, įvardijančią „kovos su banditizmu trūkumus." Pavaldinius griežtai įspėja, kad panaudojamas „nepakankamas kariuomenės kiekis."

Grižtančio vado planai negali būti įgyvendinti visų pirma dėl okupantų čekistinių metodų nuožmumo. Prisiminkime, su koku įniršiu jau šeštame dešimtmetyje buvo medžiojamas vienišas ir niekam nepavoingas Adolfas Ramanauskas. MGB pulk. K. Liaudis: „Viso Ramanausko ir jo šeimos paieškoms tik 1956 m. užverbuota 30 agentų. Atstatytas ryšys su 20 agentų, anksčiau išbrauktų iš agentūrinio tinklo.“¹¹⁹

Nenurimta tol, kol šis tvirtos dvasios vyras klastos ir išdavystės keliu pateko į čekistų rankas. Buvo šeštojo dešimtmečio vidurys; kankinimai viršijo viduramžių tortūras; kraupus dokumentas per saugumiečių neapsižiūrėjimą pasiekė mūsų laikus.¹²⁰ Po metų sunkiai įsivaizduojamų kentėjimų iškilusis partizanų vadas buvo nužudytas. Totaliniame čekistų siautėjimo fone nesunku nuspėti mažų atsparos taškų ir žvalgų branduolių likimą.

Iš kur toksai nesilpstantis ryžtas ir nenugalima drąsa? Ar ne ji akina grįžtantį vadą, kad jisai neižvelgia nepalyginamos okupanto jėgos persvaros? Tikriausiai neišpasakyta meilė tėvynei generuoja jame idėjos ir veiklos sintezę, kad Skrajūnas jaučia nepaprastą savo galią, kurią nori skirti savo šaliai išlaisvinti.

Planui įgyvendinti galimybių nematyti. Tačiau jisai išvelgia jas! Turbūt nemano, kad okupacija galėtų tęstis keletą dešimtmečių. Galima galbūt jį kaltinti, kad pabuvęs laisvuose kraštuose, kur nėra sovietinio teroro, jisai primiršo beatodairišką laisvės kovotojų naikinimą. Ne, to pamiršti Skirmantas negalėjo. Jam buvo žinoma, kokios kančios Sibiro konclagerių golgotoje laukia politinių kalinių; tenai dabar jo brolis Antanas...

Skrajūnas skris ne vienas. Su juo dar du jauni idealistai: Benediktas Trumpys Rytis ir Klemensas Širvys Sakalas. Pastarasis gražiai sudėtas, vaiskiai mėlynomis akimis vyras prieš karą gyveno Kybartuose. Jo motina ir broliai - skaudžiai paliesti sovietinio žiaurumo. Gresiant antrajai sovietų okupacijai, motina su trimis sūnumis pasitraukė į Vokietiją.

Gyvenant DP stovykloje Vokietijoje buvo suorganizuota Bambergo lietuvių pirmoji kuopa, į kurią Klemensas įstojo. Iš pradžių jos funkcijos buvo saugoti kareivines ir reguliuoti eismą kryžkelėse. Kartu su Klemensu čia tarnavo panašaus likimo vaikas Krutulis. Gyveno atskiruose nameliuose, nepatirdami sunkumų nei pavojų. Pasamdytos darbščios vokietės jiems, kaip ir kitiems apsaugos darbuotojams, ruošdavo valgį, tvarkydavo kambarius ir skalbdavo.

Kartą čia atvažiuo Benediktas Trumpys, priimtas į panašų darbą kitoje vietovėje. Geriant alų, Benediktas paklausė Klemensą: [121](#)

- Ar nenorėtum kartais pasimušti su bolševikais?

- Kodėl ne? Būtų visai ne pro šalį, - ilgai nesvarstęs atsakė Klemensas. Jo atminty tebebuvo gyvas vaizdas, kai 1940-aisiais per Kūčias rusų čekistai areštavo mylimą tėvą, o kitais metais - jį sušaudė. Netrukus žuvo ir jo brolis. Nuo antrosios sovietų okupacijos motina su juo ir dar dviem broliais bėgo į Vokietiją.

Vyrai alinėje kalbasi toliau. Pasirodo, rengiama grupė, kuri bus išsiųsta paremti kovojančios Lietuvos partizanus. Benediktas tokiai grupei jau priklausęs ir pareiškė rekomenduosiąs Klemensą. Už savaitės tenai turįs atvažiuoti Julijonas Būtėnas.

- Tad sutinki? - tikslinasi šypsodamasis atsargos puskarininkis Benediktas Trumpys.

- Sutinku!

- Žodis ?

- Taip.

Galutinai sutarė, kada Klemensas atvyks į Miuncheną. Tenai lauksias žmogus su apsiaustu ir skrybėle, o rankoje turėsias laikraštį. Tasai žmogus Antanas Šova, buvęs nepriklausomos Lietuvos kariuomenės mobilizacinio skyriaus viršininkas, dabar pasitraukęs į Vokietiją ir priklauso VLIK, yra šios organizacijos karinio skyriaus viršininkas.

Susitikimas pavyko sklandžiai, ir Šova Klemensą pakvietė į namus, kur dviejų aukštų jaukų namelį supo tvarkingas sodas, o kieme žvilgėjo fontanas. Po gana malonių pietų toliau vyko pokalbiai; laikas praėjo greitai ir Klemensas liko nakvoti, nes rytojaus dieną nutarė nuvažiuoti į Kaufboireną, į stovyklą, kur rengiami skrydžiui į Lietuvą vyrai. Kaip ir Bamberge, gyvenamoji aplinka - jauki ir tvarkinga. Klemensą apgyvendino dviejų aukštų namelyje su fontanu ir sodu. Šeimininkė vokiečių puikiai gamina maistą, kruopščiai skalbia drabužius ir juos išlygina.

Kursantus labiausiai domino šaudymas iš įvairių markių automatų - kokių tik pasaulyje yra, sprogdinimo metodai ir Bikfordo siūlo ypatybės.

Neilgai trukus čia pasirodė Skirmantas ir užsiėmimai tapo intensyvesni. Paskui paaiškėjo, kad į Lietuvą siunčiamą grupę sudarys Juozas Lukša Skirmantas, Klemensas Širvys Sakalas ir Benediktas Trumpys Rytis,

Liepos 31-ąją įvyko CŽV, VLIK ir numatytų išskraidinti asmenų pasitarimas, čia dalyvavo Brazaitis, kun. Krupavičius, Antanas Šova. Juozas suspėjo įduoti „pripeckiotą išsiblaškiusio ir skubančio laišką“ Brazaičiui, kad perduotų Nijolei. Juozas Lukša žmonai 1950-ųjų liepos 31-ąją: „Brangus Aukseli, Rašau Tau gal paskutinį kartą. Mudu susirašinėt jau nebeturėsime galimybės. Naudojuos šia paskutine proga. Tu man daugiau nerašyk, kol negausi kitokio pranešimo.

Gyvenu nepamirštamais tų dienų prisiminimais. Jie lydės mane tolyn. Tau prof. Brazaitis perduos mano čemodano rakčiuką. Kartu prisipažįstu, kad Traifelbergo kambario rakta, būdamas tam laimės svaiguly, pamiršau. Prašau, kad ir jį prof. B. pristatytų į ten..." [122](#)

Visą rugpjūtį Skrajūnas dar tebėra Kaufboirene, kur surengiamas dar vienas pasitarimas, savo esme panašus į liepos pabaigos susitikimą. Čia Amerikos žvalgybos atstovas Vokietijoje George Smith pareiškia besirengiantiems išskristi Lietuvon, kad Amerika „iš pagrindžio laukia ne senos, bet naujos informacijos." [123](#) Skrajūnas su išdidžia kantrybe klausosi, kai šis veikėjas iš saugaus kampo „kelis kartus pabrėžė, kad Lietuvos išvadavimas siejamas su kitų pavergtų tautų išvadavimu ir nebus keliamas atskirai." [124](#)

O bendrai - kada bus keliamas? George Smith nežino -bus matyti ateityje... Skrajūnas klausosi šio pono ir galvoja apie Lietuvos miškuose karinių čekistinių operacijų naikinamus vyrus. Amerikiečiams tas ne itin rūpi. Tą suprato ne dabar. Prancūzai nepajėgė suorganizuoti jo grįžimo, ir dabar tą padarys amerikiečiai. Jeigu jie gali pagreitinti laisvės atėjimą, - tebūna jie! Grįžęs padarys viską, vykdydamas amerikiečių reikalavimus.

Klemensas ir Rytis klausosi tų postringavimų neįžvelgiamais veidais: ką jie gali pasakyti šiam žvalgybininkui, kuris, pakludamas JAV politikai, skelbia: jokios atskiros pagalbos Lietuva tenelaukia! VLIK veikėjai irgi nuolankiai tyli, nors „svetima valstybė ne tik nurodė, kokios taktikos turėtų laikytis pagrindis Lietuvoje," [125](#) bet ir rekomendavo, kad VLIK kreiptųsi į seną savo priešą Stasį Lozoraitį su prašymu „laiške išdėstyti kraštui savo pageidavimus. Tą laišką desantas nuvešias į Lietuvą." [126](#)

Paskui pasitarime kalbos nukrypsta į Deksnį, ir Skirmantas ketina pasakyti tiesą, kuria neabejoja: Deksnys MGB valdžioje. Ir čia - sunku patikėti - strategiškai svarbus dalykas paliekamas nuošaly: tasai, kuriam pagal ryžtą ir pasišventimą čia nebuvo lygių „vieno iš dalyvių rankos judesiu buvo sulaikytas.“ ¹²⁷

Skirmanto grupę ketinta išskraidinti rugsėjo mėnesį, tačiau tada lėktuvas pateko į pakrantės prožektorių šviesas ir turėjo grįžti.

¹ Lietuvos partizanų Tauro apygarda, p. 278.

² Juozas Daumantas. Partizanai, p. 362.

³ ibid.

⁴ Juozas Daumantas. Partizanai, p. 363.

⁵ Ibid., p. 364.

⁶ Juozas Daumantas. Partizanai, p. 364

⁷ Ibid.

⁸ Juozas Daumantas. Partizanai, p. 380

⁹ Raportas Generolui-majorui J. J. Petkevičiui VSK prie Lietuvos TSR Ministrų Tarybos pirmininkui. Laisvės kovų archyvas, nr. 5, 1992, p. 56.

¹⁰ Pažyma apie Deksnio bylą. Laisvės kovų archyvas, nr. 8, 1993, p.65.

¹¹ Mykolo Pečeliūno tardymo protokolas 1949 m. birželio 16d. LYA, f. k-1 ap. 18, b. 96, 1.73.

¹² Lietuvos partizanų Tauro apygarda, p.292.

¹³ Ibid., p. 305.

¹⁴ Lietuvos partizanų Tauro apygarda, p. 299.

¹⁵ Ibid., p. 294.

¹⁶ Specialus pranešimas apie Tauro apygardos štabą. Laisvės kovų archyvas, nr. 23, p. 160-161.

¹⁷ Čekistinės-karinės operacijos rezultatų aktas. Laisvės kovų archyvas, nr. 23, p. 158.

¹⁸ S. Mykolaitis. (Juozas Lukša) Pro memoria. Laisvės kovų archyvas, nr. 5, 1992, p. 60.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Ibid., p. 61.

²¹ Ibid.

²² I Pro memoria. Laisvės kovų archyvas, nr. 5, p. 61.

²³ Ibid.

²⁴ Ibid.

²⁵ Ibid., p. 62.

²⁶ Ibid.

²⁷ Liūtas Mockūnas. Pavargęs herojus, p. 277.

²⁸ Ibid., p. 281.

²⁹ R Vytenis. „Aidai“, nr. 20, 1976.

³⁰ Ibid.

³¹ Lietuvos partizanų Tauro apygarda, p. 317.

³² Tauro apygardos istorijos apžvalga. Laisvės kovų archyvas, nr. 3-4, 1992, p. 38.

³³ Liūtas Mockūnas. Pavargęs herojus, p. 278.

³⁴ Ibid.

³⁵ Jonas Pajaujis. Baden Badeno dokumentai. Kultūros barai, 1995 nr. 4, p. 67.

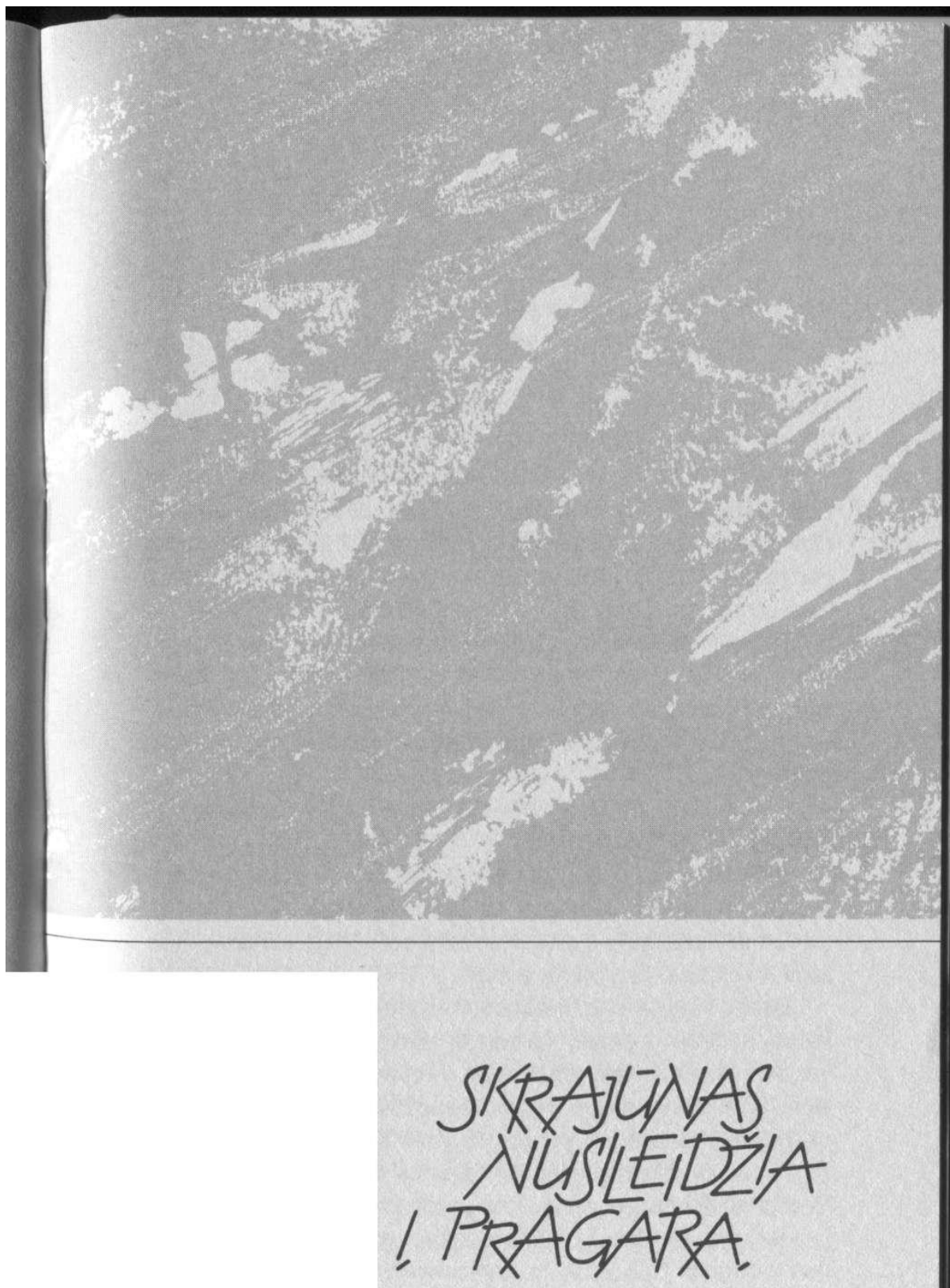
³⁶ Skrajūno laiškas Juozui Lingiui, 1948 m. liepos 5 d., VUB, RS, f. 241-1153.

³⁷ Liūtas Mockūnas. Pavargęs herojus, p. 291.

³⁸ Skrajūno laiškas Juozui Lingiui, 1948 m. liepos 5 d., VUB, RS, f. 241-1153.

- ³⁹ Liūtas Mockūnas. Pavargęs herojus, p. 291.
- ⁴⁰ Baden Badeno dokumentai. „Kultūros barai“, 1995, nr. 5, p.78.
- ⁴¹ Badeno dokumentai. „Kultūros barai“, 1995, nr. 4. p. 69.
- ⁴² Ibid.
- ⁴³ Petras Maldeikis. Mykolas Krupavičius. Čikaga, 1975, p. 284.
- ⁴⁴ Liūtas Mockūnas. Pavargęs herojus, p. 296.
- ⁴⁵ Dr. St. Bačchio žodis, pasakytas Čikagoje, minint tragiškuosius birželio mėn. išvežimus ir J. Daumantą Lukšą. Laisvės kovų archyvas, nr. 5, 1992, p. 64.
- ⁴⁶ Raportas generolui majorui J. J. Petkevičiui VSK prie Lietuvos TSR Ministrų Tarybos pirmininkui. Laisvės kovų archyvas, nr. 5, 1992, p. 56.
- ⁴⁷ Nijolė Bražėnaitė Lukšienė. Apie anuos nepamirštamus laikus ir žmones, kn.: Daumantas. Laiškai mylimosioms, Kaunas, 1994, p. 18.
- ⁴⁸ Ibid.
- ⁴⁹ Daumantas. Laiškai mylimosioms, p. 27.
- ⁵⁰ Liūtas Mockūnas. Pavargęs herojus, p. 300,
- ⁵¹ Ibid.
- ⁵² Ibid.
- ⁵³ Ibid.
- ⁵⁴ Laiškai mylimosioms, p. 28.
- ⁵⁵ P Vytenis. Juozas Lukša - tautos didvyris. Kn.: Partizanai, Vilnius, 1990, p. 527.
- ⁵⁶ Ibid., p. 526.
- ⁵⁷ Autorės pokalbis su Antanu Lukša. 2004 m. rugsėjo 13 d.
- ⁵⁸ Autorės pokalbis su Antanu Lukša. 2004 m. rugsėjo 13 d.
- ⁵⁹ Laiškai mylimosioms, p. 29.
- ⁶⁰ Laiškai mylimosioms, p. 35.
- ⁶¹ Laiškai mylimosioms, p. 55.
- ⁶² Liūtas Mockūnas. Pavargęs herojus, p. 321.
- ⁶³ Liūtas Mockūnas. Pavargęs herojus, p. 317.
- ⁶⁴ Laiškai mylimosioms, p. 61.
- ⁶⁵ Laiškai mylimosioms, p. 38.
- ⁶⁶ Laiškai mylimosioms, p. 200.
- ⁶⁷ Ibid., p. 165.
- ⁶⁸ Ibid., p. 213.
- ⁶⁹ Laiškai mylimosioms, p. 69.
- ⁷⁰ Pavargęs herojus, p. 350
- ⁷¹ Ibid.
- ⁷² Raportas generolui majorui J. J. Petkevičiui VSK prie Lietuvos TSR Ministrų Tarybos pirmininkui. Laisvės kovų archyvas, nr. 5, 1992, p. 58.
- ⁷³ Pavargęs herojus, p. 351.
- ⁷⁴ Ibid., p. 361.
- ⁷⁵ Ibid.
- ⁷⁶ Ibid.
- ⁷⁷ Pavargęs herojus, p.361.
- ⁷⁸ Ibid.
- ⁷⁹ Ibid., p. 362.
- ⁸⁰ Kazimiero Pyplio Audronio laiškas Vanagai, 1949 m. birželio 6 d. Lietuvos genocido aukų muziejus.
- ⁸¹ Lietuvos partizanų kovo ir jų slopinimas MVD-MGB dokumentuose 1944-1953 metais, p. 504.
- ⁸² Liūtas Mockūnas. Pavargęs herojus, p. 365.
- ⁸³ Liūtas Mockūnas. Pavargęs herojus, p. 366.

- ⁸⁴ Antanina Garmutė. Išėjo broliai, p. 58.
- ⁸⁵ Kazimiero Pyplio laiškas Ramanauskui Vanagai, 1949 m. birželio 6 d. Lietuvos genocido aukų muziejus.
- ⁸⁶ Taip vadinosi bendražygis Sveicas.
- ⁸⁷ Liūtas Mockūnas. Pavargęs herojus, p. 368.
- ⁸⁸ Kazimiero Pyplio laiškas Ramanauskui Vanagai, 1949 m. birželio 6 d.
- ⁸⁹ Liūtas Mockūnas. Pavargęs herojus, p. 369.
- ⁹⁰ Laiškai mylimosioms, p. 79.
- ⁹¹ Ibid., p. 84.
- ⁹² Laiškai mylimosioms, p. 99.
- ⁹³ Ibid., p. 117.
- ⁹⁴ Lietuvių nacionalistų kenkėjiška veikla ir kova su ja. Redaktorius gen. majoras G. K. Vaigauskas, LTSR KGB spec. biblioteka, nr. 1245, Maskva, 1986, p.25.
- ⁹⁵ Ibid., p. 26.
- ⁹⁶ Laiškai mylimosioms, p. 111.
- ⁹⁷ Ibid.
- ⁹⁸ Stasys Raštikis. Kovose dėl Lietuvos, t. 2, Vilnius, 1990, p. 656.
- ⁹⁹ Ibid.
- ¹⁰⁰ Ibid., p. 657.
- ¹⁰¹ Lietuvos partizanų Tauro apygarda, p. 360.
- ¹⁰² Laiškai mylimosioms, p. 155.
- ¹⁰³ Ibid.
- ¹⁰⁴ Ibid., p. 165.
- ¹⁰⁵ Stasys Raštikis. Kovose dėl Lietuvos 2 dalis, p. 660.
- ¹⁰⁶ Ibid.
- ¹⁰⁷ Ibid., p. 663.
- ¹⁰⁸ Laiškai mylimosioms, p. 166.
- ¹⁰⁹ Lietuvos partizanų kovos ir jų slopinimas MVD-MGB dokumentuose 1944-1953 metais, p. 566.
- ¹¹⁰ Laiškai mylimosioms, p. 179.
- ¹¹¹ Laiškai mylimosioms, p. 235.
- ¹¹² R Vytenis. "Aidai", 1977, nr. 20.
- ¹¹³ Laiškai mylimosioms, p. 237.
- ¹¹⁴ Ibid.
- ¹¹⁵ Ibid., p. 238.
- ¹¹⁶ Laiškai mylimosioms, p. 241.
- ¹¹⁷ Laiškai mylimosioms, p. 20.
- ¹¹⁸ P. Vytenis. Juozas Lukša - tautos didvyris. Kn. Partizanai, Vilnius, 1990, p. 511.
- ¹¹⁹ Ataskaita apie buv. nacionalistinio pagrindžio banditų vado Ramanausko-Vanago paiešką ir suėmimą. K. Liaudis. Laisvės kovų archyvas, nr. 9, 1993, p. 182.
- ¹²⁰ Visiškai slaptai. Aktas. 1956 m. spalio 15, Vilnius. Laisvės kovų archyvas, nr. 9, 1993, p. 188.
- ¹²¹ Autorės pokalbis su Klemensu Širviu Sakalu 1997 m. liepos 6 d.
- ¹²² Laiškai mylimosioms, p. 236.
- ¹²³ Liūtas Mockūnas. Pavargęs herojus, p. 430.
- ¹²⁴ Kęstutis K. Girnius. Partizanų kovos Lietuvoje, Vilnius, 1990, p. 356.
- ¹²⁵ Liūtas Mockūnas. Pavargęs herojus, p. 430
- ¹²⁶ Ibid.
- ¹²⁷ Ibid.

*Man reikia narsiai klausytis šito aplinkui žvangančio karo
skambesio. Seneka*

Kokia gyvybinga dvasia, koks pasitikėjimas savimi visiems drebant.

Seneka

Tamsa po sparnais

Klemensas Širvys Sakalas pirmasis įlipa į „Duglo“ kabiną pasižvalgyti. Tai tas lėktuvas, kuriuo bus skrendama į Lietuvą. Klemensui, kaip radistui, čia priklauso mažas atskiras kupė, kur telpa tik radijo siųstuvai. Lėktuvo įgulą sudaro trys lakūnai: kapitonas, pirmasis ir antrasis pilotai.

Skrajūnas, Sakalas ir Rytis jau pasirengę ir išore panašūs į lėktuvo įgulą - visų vienodos odinės striukės, žalios tvirtos medžiagos kelnės ir Amerikos kareivių batai. Pastarieji gan tvirti, tikri visureigiai, trumpais auliukais ir patogiai gaubia pėdą.

Pirmiausia iš Miuncheno bus skrendama į netolimą Vis-badeną.

Šį miestą pasiekus, tenka kiek užtrukti belaukiant geresnio oro. Geriausia būtų vėsi ir giedra mėnesienos naktis. Vyrai ramiai praleidžia šį laiką: žaidžia šaškėmis, kartais - kortomis, vakarais nusiperka alaus.

Galop vieną dieną, išlaukus maždaug pusantros savaitės, jie vėl susėda į „Duglą“ ir pakyla. Buvo vienuolikta valanda vakaro. Dvylikta valandą jie jau Hamburge ir netrukus pasieks Kilio uosto rajoną. Pagal Švedijos krantus jie irsis į šiaurę, paskui pasieks okupuotos tėvynės sieną... Nežinia ar vėsa, ar šiaip drebulys verčia keleivius užsisagstyti striukes. Greitai savijauta pagerėja, nes jie atsidaro nemažą termosą kavos ir iš kišeninių butelių gurkšteli gero konjako. Prie sienos - suolas. Čia pat kabo troso virvės. Priekyje už staliuko siena. Už jos - lakūnai. Arčiausiai prie kabinos sėdi Klemensas, šalia Benediktas Trumpys, prie jo - Juozas Lukša Skirmantas, - toksai vėl nuo dabar jo slapyvardis. Kabinoje kažkodėl vis pasidaro nemaloniai šalta...

Tiesa, čia yra dar vienas asmuo. Kaip bortmechanikas, kartu skrenda ir Julijonas Būtėnas. ¹ Tačiau, palydėjęs bičiulius, jisai grįš atgal, dar jo valanda neatėjo.

...Skirmantas nekantrauja: perkirsta Lietuvos siena ar dar ne? Pagaliau pasirodo Nemunas, ir nakties tamsoje po jais sužėri Klaipėdos žiburiai. Dabar lėktuvas pasuka į rytus ir gana staigiai pakyla, kad nepagautų pelengatoriai. Bet pasiekus Klaipėdą, aukštis

tesiekia 250 metrų ir keleiviai aiškiai mato boluojančias Baltijos bangų keteras. Tokiame pat aukštyje skrenda per Klaipėdą.

Niekas nepersekioja. Lėktuvas, nepastebėtas pasieniečių, štai sklendžia pagal Nemuną; kai staiga pasuka į kairę, vyrai susikaupia: ateis signalai iš lėktuvo kabinos. Pirmiausia bus išstumtas konteineris, paskui jį šoks parašiutininkai.

...Štai signalas pasiruošti. Julijonas Būtėnas atidaro lėktuvo liuką, pasiruošia išstumti konteinerį su daugeliu daiktų. Po antrojo signalo konteineris sėkmingai išstumtas. ² Pirmasis į nakties jūrą neria Skirmantas. Paskui, primerkęs mėlynas akis, šoka Sakalas, juo paseka Rytis.

Riba, saugojusi jų jaunystę ir gyvenimą ligi šiol, - peržengta. Kojos tuoj palies gimtąją žemę. Kažkurią akimirką besileidžiantiems į mirties zoną vyrams pasirodo, kad jie laukiami, ir nesuprantamas džiaugsmas užlieja širdis. Grėsmė tarsi ištirpo drėgnoje spalio nakties skraistėje.

Tolsta juos atskraidinusio „Duglo“ variklio gaida ir juos palydėjęs Julijonas Būtėnas. Po keleto dienų, spalio devintąją, jisai parašė Nijolei Lukšienei trumpą laiškėlį:

„Brangioji Nijole,

Pirmutine proga skubu perduoti Juozo atsisveikinamąjį bučkį, - atsisveikinamąjį „ligi pasimatymo“, kuris, giliai tikiu, yra tikras ir, Dievo valia, nebetolimas. Tuo tarpu, žinau, Tu, mieloji Nijole, karžygiškai laikais; o ir vyrišką širdį nykuma apėmė brangiam bičiuliui tamson dingus, ir skolos jausmas visą laiką nesiliauja persekiojęs. Su laiku, neabejoju, ką gera ir linksma išgirsiu; tuo tarpu tenkinamės, žinodami, kad pradinis etapas turėtų būti tvarkoj.

Tau gražios sveikačiukės ir sėkmės linkėdamas nuoširdžius bičiuliškumo jausmus reiškia Julijonas" ³

Tasai pradinis etapas, kaip pasirodys vėliau, ne visai tvarkoj. Grįžusieji nuleisti ne Kazlų Rūdos, bet Žygaičių miškuose. Ar lakūnai supainiojo vietovę tyčia? Jie buvo svetimi svetimoje žemėje ir pavojingą užduoti atlieką už pinigus. Pagal Nemuno juostą plytintys Žygaičių ir Kazlų Rūdos miškų masyvai žvelgiant gal turėjo tam tikro panašumo? Klemenso Širvio nuomone, tai galėjo būti ir slapta užduotis lakūnams apsidraudžiant nuo išdavystės, kad nusileidusieji iškart nepatektų į čekistų pasalą; išsiuntusieji desantą galėjo manyti taip: svarbu atsidurti Lietuvoje, o reikiamą vietovę kaip nors pasieksią. O saugumiečiams beliks gaudyti vėją laukuose.

Reikia dabar drąsos ir širdies tvirtumo, Enėjau.

Vergilijus, Eneida, VI, 261

Žygaičių - Bagotosios maršrutas

Viršuje tūkstančiai žvaigždžių, po kojomis įmirkusios žemės kvepėjimas. Pasisveikinimą su ja tuojau nustelbia praktinė gyvenimo, tiksliau, išgyvenimo pusė. Kur konteineris? Paieškoję apgraibomis ir skubėdami, jo neranda. Gili naktis; krovinyš bei parašiuotas žalsvai ir rusvai dėmėti, dengiamosios spalvos. Vyrai įninka naršyti po krūmus - medžių šakos, krentantys lapai, miško augmenija ir tamsa - ne kokie pagalbininkai. Jie žino: buvo taikyta leisti į atskirą nedidelį žemės lopinėlį. Pavojaus atveju tokį lengva apsupti, o pasitraukimo galimybes mažos. Sutelkę dėmesį, ieško toliau. Nėra!

Eikvojasi jėgos ir nežinia, ką daryti, kai pradės švisti. ⁴ Skirmantas ima neramiai žvalgytis - jam kelia įtarimą vietovė. Ar čia Kazlų Rūdos miškai? O jeigu nusileista ne toje vietoje, kur planuota? Ši aplinkybė nuteikia itin neramiai. Veikiai jie meta ieškojimo darbus ir patraukia į rytus.

Nedidukė sodyba, nors ir nežinomoje vietovėje, nuteikia ramiau - gal dėl to, kad tai pirmoji po tiek laiko pamatyta lietuvių sodyba? Traukia užėti. Skirmantas pasiūlo užsiropšti ant kluonelio šalinės: tenai šitokiu metų laiku būna šieno, kuris pravers pasikloti ir užsikloti. Su pasiūlymu sutinka visi, ir netrukus kvepiantis išdžiūvusios žolės patalas nugramzdina užmarštin tris gimtojon žemėn sugrįžusius sūnus.

Visi pabunda tik tada, kai išgirsta kažką lipant kopėčiomis. Sakalas, kurio veidą dengia plonas šiengalių sluoksniš, gali matyti viską.

Šalinės angoje pasirodo moters galva. Smulkaus sudėjimo šviesiaplaukė ryši languota skarele. Ji ketina nešti šieno savo gyvuliams. Patiesusi palą, ima jį nedideliais glabužiukais ir krauna. Ramiai darbuojasi kaip tik toje vietoje, kur įsitaisęs Rytis. Galop jos ranka pagriebia Benedikto blauzdą. Išgąstingai šūktelėjusi, moteris metasi išėjimo link ir suklupusi atsigręžia.

Visi trys vyrai sukyla iš guolių.

- Nebijokit, čia visi savi, - puola raminti moterį žygeiviai. Ši atitoksta ir stebėdamasi žiūri: gražūs nepažįstamųjų veidai ir nematyta apranga

ją stebina. Pirmos akimirkos baimė išgaravo kaip mat. Bet klausinėti, kas jie tokie ir iš kur - ne jos reikalas. Šeiminingai geranoriškai prabyla:

- Jūs eikit į trobą, o aš bėgu pamelžti karvę.

Veikiai globėja grįžta kibiru pieno nešina.

- Čia ne Kazlų Rūdos apylinkių tarmė, - pasakė bendražygiams Skirmantas dar tada, kai moteris išėjo melžti karvės. Dabar jisai paklausė tiesiai:

- Kas čia per vieta?

- Žinot Žygaičių miestelį prie Tauragės? Iki jo visai netoli, o čia - Žygaičių miškas...

Štai kaip! Dabar nustačius vietą, galima paimti orientyrą tolesniam maršrutui.

Moteris, išlydėdama vyrus į kiemą, aiškina:

- Mano vyras eigulys; kasdien labai anksti išsirengia į tas savo valdas. - Ji nedrįsta paklausti, į kurią pusę ir kur šie vyrai patrauks. Bet, matydama, kad suka ne ten, kur reikia, šūkteli:

- Neikit į tenai! Toje pusėje Gervių pelkės - neišbrisit; nebent vietiniai, žinantys kiekvieną kupstą, praeitų...

Šią valandą ji pasijuto labai reikalinga ir svarbi. Vyrų neįsimurdys į tą liūną.

Brendant pakraščiais, vanduo vis apsemia ligi juostos. Pirmas eina Klemensas. Vienoj vietoj jis panyra į akivarą taip giliai, kad išplunka tik amerikietiška kepurė.

- Tokiais atvejais reikia atsispirti į dugną, - linksmi prisiminė po daugelio metų šį nutikimą Širvys. - Išsidžiovinti nebuvo kur ir žingsniavome toliau.

Šlapi rūbai apsunkino ėjimą, batai pradėjo trinti kojas. Paėjus gerą galą nuo eigulio sodybos, gal po kokių dviejų valandų, visi pasuka į kairę, į sausumą. Labai troškina.

Veikiai atoki sodyba stojasi jų akyse. Traukte traukia užėti. Skirmantas perspėja:

- Būkit atsargūs, čekistai gal jau žino apie mus.

Sakalas ragina:

- Vistiek užeinam!

Sodyboje suloja šuo ir peršasi išvada, kad svetimų sodyboje nėra. Aštunta ar devinta valanda vakaro. Vyrai praveria neužrakintas priemenės duris.

- Garbė Jėzui Kristui, - pasisveikino žygeiviai.

- Per amžius, - pasigirdo atsakymas patamsyje.

- Gal galima atsigerti?

- Kodėl ne, užeikit, - virtuvėje, laikydama rankoje žvakę, stovi paprasta moteris.

- Atleiskite, kas čia gyvena? - teiraujasi Skirmantas.

- Į eigulio namus pataikėte. Vyras dar negrįžęs iš miško. Tuoj atnešiu užkąsti - turiu geros šernienos.

Palaiminti eiguliai ir jų žmonos! Moters rankose dubuo pilnas žvėrienos, išvirtos, paskui apskrudintos orkaitėje. Padėkoję eigulio žmonai ir atgavę jėgas, vyrai traukia pietryčių kryptimi, kol kelią pastoja Jūros upės vaga, po rudens lietų plati, neperbrendama. Pastarojoje sodyboje eigulio žmona nupasakojo kelią ir pasakė:

- Eikit prieš vandenį ir surasite lieptą.

Tą lieptą, patogų lyg tiltelį, vyrai netrukus pastebi. Skirmantas atsigręžia į bendražygius:

- Šįkart manęs neįkalbinėkit!

- Kas yra?

- Jei eisit per tiltuką, - kai dės sribai iš apačios tai ir liksit.

- Ką tada siūlai?

- Aplenkti šia vietelę - kuo greičiau ir tyliau.

Bendrakeleiviai sutinka.

Dešinėje, už neartų rugienų, spalio dangaus fone, dunksojo sodyba. Kažkas tarsi sako, kad nereikia ten eiti. Visgi visi prisėlina artyn ir sugula po egle. Ėjimas atėmė daug jėgų ir vyrai po šia uždanga prasnaudžia ligi vėloko vakaro. Dabar, kada visai sutemo, prie įtartino tiltuko galima prisiartinti nepastebėtiems. Pažiūrėjus iš arčiau, pasimatė šviežiai paklotų šiaudų sluoksnis su aiškiomis gulėjimo žymėmis. Kažkas kažką sekė ir tykojo...

Toliau maršrutas tęsiasi mišku - žolėtu ir nelygiu, tokiu, kuris siurbte siurbia jėgas. Pasiekę palaukę, vėl išvysta stambią sodybą. Kieme kažkas triūsia, nes aiškiai pasigirsta kibirų tarškėjimas.

- Einam, - užsimoja Klemensas.

- Tenai turbūt karvių ferma, - karčiai pastebi Skirmantas.

- Pienas dabar - tikrai mums ne pro šalį, - šyptelėjo Rytis.

- Nejaugi nežinot, kad kolchozų fermos - stribų kelio galas?

- Tikrai, Skirmantai? Šitą tai sunkiausia pakęsti! Savo žemėj kaip kokiam plėšikui reikia šitaip visko bijoti! Aš irgi - ne pėsčias.

Ir Klemensas patraukia sodo link. Jis ne iš karto pamato ant vartų rymančią moterį. Gal nebūtų jos pastebėjęs, bet dėmesį patraukė balta skarelė. Abu sužiuro vienas į kitą. Dar nespėjus nieko pasakyti, moteris, nepakeldama alkūnių, vien plaštakomis ir akimis rodo ženklus: „Dink iš čia!“ Sakalas prigulęs grįžta atgal teištardamas:

- Maunam iš čia!

Skubėdami ėmė leistis nuo sodybos vedančiu taku žemyn ir čia išvydo Nemuną! Kitoje pusėje degė šviesos; atrodo tenai statomas tiltas. Į tą pusę reikia persikelti ir jiems, todėl vienur kitur atsargiai paprašo valtės. Niekas neskolina. Ir štai jų kelyje vėl namai su gera moterimi:

- Vyras grįš ir galėsite imti valtį!

Visi susėda ant kranto. Nuovargis turbūt mažina savisaugą. Tylėdami žvelgia į ramiai tekančią vandenį. Kada ir jų gyvenimas plauks taip ramiai ir užtikrintai kaip šitos upės vanduo?

Veikiai pasigirdo irklų girgždėjimas, ir vidutinio amžiaus vyras priplukdė valtį ties ta vieta, kur visi sėdėjo.

- Būk geras, perkelk į aną pusę, - paprašo kažkuris iš jų.

- Nu ne, vyrai, - tvirtai nukerta valtės savininkas. Paskui priduria:

- Žinot patys kokie dabar laikai? Nenoriu nukentėti pats, nei pražudyti šeimos. Mano žmona irgi taip galvoja. - Paskui kiekvieną nužvelgia tarsi sakydamas, kad tokių keleivių niekada netekę regėti... Jo veide atsispindi abejonė, ir žmogus sako:

- Žinot ką, vyrai, - paimkit tą valtį man nematant, - kai manęs čia nebus! Taip sakant, savavališkai. Ir žinokit - nei aš jus mačiau, nei jūs mane... Anoj pusėj pririškit tvarkingai, kad vanduo nenuneštų.

Irkluoti imasi Skirmantas. Ėjikas jisai neprilygstamas, tačiau irkluotojas - šiaip sau: tuojau papuola į srovę, laivelį apsuka pora eilių aplinkui ir nuneša gan toli nuo numatytos išlipti vietos. Visgi sėkmingai pasiekia krantą, užtraukia valtį ir tvirtai ją pririša.

Naktis. Tankūs krūmų sąžalynai lengvo kelio nežada. Juozas braunasi pirmas, Klemensas iš paskos, už jo - Rytis. Kai brūzgynai baigėsi, Klemensas pažvelgė į Skirmantą: vado išvaizdoje kažkas ne taip.

- Juozai, ar viską turi? - klausia nužvelgdamas.

- Viską, išskyrus laisvę, - pasigirsta atsakymas.

- O ginklas?

- O Viešpatie, - nubraukė krūmai! Brovėsi įtemptai kažką mąstydamas - turbūt apie konteinerį, - ir nejautė, kada nuslydo ginklas.

- Žinai, ką - imk mano automatą daug nesukant galvos, - randa išeitį Klemensas. - Tauro apygardos vyrai duos man kitą.

Artėjant prie gimtųjų vietų, savijauta gerėja. Radę tinkamą prieglobstį, pailsi ir traukia toliau. Bet jaučia, kad su kiekviena para vis labiau ima viršų nuovargis. Vieną naktį keleiviai perkerta Šakių-Jurbarko kelią ir pasuka tiesiai link Kazlų Rūdos miškų. Šakiai lieka dešinėje. Ten dega šviesos... Rytis, visada tylus, sako:

- Batas truputį nugraužė koją...

- Nusiauk, - pataria Sakalas.

Rytis paklūsta ir ant kulnies pasimato didelė rausva pūslė. Sakalas pasiima peiliuką, pavilgo spirite, kurio apdairiai buvo pasiėmęs, ir praveria sopulį taip meistriškai, kad Rytis klausia:

- Ką tu čia padarei, kad taip lengva?

Ties Šakiais statomas tiltas... Okupantas šeimininkauja kaip namie ir trauktis nė nemėgina. Skirmantas grįžo į gimtąjį kraštą kaip šeimininkas, o čia save tvarkdariais laiko kiti -rytų atėjūnai. Bet ką jie padarė su rezistencija! Dar būdamas Prancūzijoje gavo gegužės mėnesio duomenis: Tauro apygardoje tada gyvavo 70 partizanų, o Geležinio Vilko rinktinėje - tik 20. Tačiau jis jaučia ir žino, kad laisvės kova nemirusi: kovo mėnesį Žemaičio Vytauto įsakymu srityse įkurtos vyr. vadovybės sekcijos, apibrėžta struktūra. Dabar LLKS branduolį sudaro Prezidiumo Pirmininkas ir sekcijų vadovai. Dar eina kai kurie pagrindžio laikraščiai. Keletas dienų prieš jam nusileidžiant, rugsėjo 29-ąją, įvyko Žalgirio rinktinės vadų posėdis, kur svarstytas rinktinės vado posto klausimas. Geležinio Vilko rinktinės vadas - irgi naujas. Juo prieš kelis mėnesius paskirtas Antanas Pužas Gintaras, tas, kuriam kovo mėnesį pasisekė paimti iš bolševikines įstaigos stambia pinigų sumą ir taip pagerinti kovotojų materialinę būklę. Gintaras sumaniai vadovauja, atstatinėja ryšius. Jisai matyt tiki laiminga ateitimi, nes, jo nuomone, „ryškiau aiškėja neišvengiamas karas tarp Vakarų ir Sovietų Sąjungos.“⁵

Vieną dieną naująjį vadą pasiekia sukrečianti žinia: kovotojai Kairys, Rytis, Žaibas, Lapinas - gyvi pateko į čekistų rankas. Kas kaltas? Gėrė degtinę ir buvo užmigdyti. Sulaužė duotą pažadą negerti. Kiek kartų buvo įsakyta - visiems kartu nevalgyti ir negerti! Pavojų kelia ne vien ugninio vandens vilionės. Mirtiniais gurkšniais dabar gali tapti pienas, vanduo, gira...

Kaimuose sovietai įrengia klubus - skaityklas, kur viešpatauja sovietinė propaganda. Gintaras išleidžia įsakymą: naikinti.

Tauro apygardoje yra vienas asmuo gal labiausiai laukiantis Skirmanto - Viktoras Vitkauskas Saidokas. Tapęs vadu išretėjusioje apygardoje, išleidžia konkrečius įsakymus, kur po uždegančių įžangų seka aiškūs nurodymai pavaldiniams, kadangi netrukus kilsias „karas tarp Vakarų ir Sovietų Sąjungos ir lemiamoji valanda artėja šuoliais.“⁶

Vadas įžvalgiai pasirūpina, kad ainiams liktų šios nepaprastos kovos atmintis: išleidžia įsakymą kruopščiai surinkti pogrindžio gyvenimo duomenis. Kariai privalą žinoti, kad kiekviena detalė ateity bus kartojama kaip legenda. Jisai su buhalterio kruopštumu tvarko dokumentaciją. „Pergalė myli rūpestingą," - kartoja savo bendražygiams; jie turi žinoti gyveną įdomiu, netgi romantišku laiku!

Tvarkomos asmens bylos, registruojami įvykiai, tikslinami duomenys. Spausdinti lapai gula į tvarkingus aplankus su numeriais, ženklais ir datomis.

Aukštas, kariškai tvarkingas ir pasitempęs, Saidokas laukia...

Saidoko laukimas baigėsi tą 1950-ųjų spalio vidurnaktį, kai Skirmantas su dviem bendražygiais pasibeldė į duris tos sodybos, iš kurios išėjo 1947-ųjų gruodyje. Keista, bet namai tebestovėjo ir pabeldus miegūstas balsas paklausė: kas?

Sakalas po daugelio metų prisimins - pakilę iš guolių, pasirodė du jaunuoliai.

- Ar čia yra Tauro apygardos vyrų? - džiaugsmingai paklausė Skirmantas.

- Nežinau, nubėgsiu pas kaimyną pažiūrėti, - paprastai pasakė vienas iš jų. Jisai sugrįžo už dešimties minučių ir pranešė:

- Tuoju ateis Saidokas ir Demonas.

Maždaug už ketvirčio valandos tarpdury išdygsta Juozas Jankauskas Demonas, už jo - liekna Saidoko figūra.

Pirmi jaudinantys naktipiečiai gimtiniėje. Saidokas nenuleidžia akių nuo grįžusių. Dabar okupantui bus riesta!

Pirmiausia reikia aptarti praktinius einamuosius reikalus. Lakštingala, kurį pasiekti įmanoma, nuvesiąs Skirmantą pas Vanagą, o Sakalą ir Rytį savo globon paimsias Demonas.

Prašvitus visi išeina. Sėkmingai pasiekę Demono bunkerio rajoną, susėda ant pievos. Saidokas fotografuoja. Sakalui parūpinamas ginklas. Būtų gana geras, bet šoviniai sugedę arba arti tos ribos - akutės išvien pažaliavę.

Skirmantas, manydamas, kad grįžusieji iš laisvojo pasaulio turi tolygiai pasiskirstyti po kovojančias pajėgas, laikinai atsisveikina su ištikimaisiais bendražygiais. Kaip pasirodė vėliau - amžinai.

Neprarasdamas vilties atgauti krovinį, nedelsdamas - spalio 22-ąją - dar kartą prašo Saidoką, idant parašytų Kęstučio apygardos vadui, kad šis imtųsi krovinio paieškos ir ima laukti atsakymo.

Reikia pakelti nesibaigiančio laukimo nukamuotą rezistencijos dvasią. Lapkričio devintą dieną buvo sutartas susitikimas su Povilu Pečiulaičiu Lakštingala ir jo vyrais, kurie tada gyveno Rašniavos kaime pas Černeckį. Susitikimas turėjo įvykti ties Runkių ir Agurkiškės kaimais Kazlų Rūdos miške. Tenai išsirengė Dragūnas, Žvangutis ir Povilas Pečiulaitis Lakštingala. Susitikimas neįvyko, nes Lakštingala su vyrais pavėlavo nenumatytai daug: ėjimas per Žiemkelio raistą virto komplikuoju žygiu, kurį dar pasunkino netikėtai iškritęs sniegas.

Mažai žinomas Skirmanto gyvenimo laikotarpis, trukęs maždaug nuo spalio vidurio ligi advento pabaigos.

Yra pagrindo manyti, kad tuos pora mėnesių jisai daugiausia laikėsi Jaunionių kaime pas Talačkus, kur buvo gerai įslaptintas bunkeris. Lapkričio 25-ąją Skirmantas paskiriamas laikinai eiti VGPŠ žvalgybos skyriaus viršininko pareigas. Spalio trisdešimtąją jisai parašo pranešimą, vadinamąjį pro memo-ria, kur apžvelgia, ką pavyko nuveikti jam, kaip Lietuvos užsienio rezistencijos pasiuntiniui, laisvuose Vakaruose.

1950 metų gruodžio antroje dekaadoje prasidėjo didysis Skirmanto - Laisvės Karžygio (šis vardas jam suteiktas šiomis dienomis) persekiojimas, nes grįžo iš Vakarų sovietų agentas Juozas Vizbaras ir parnešė pritrenkiančią žinią: Juozas Lukša - jau Lietuvoje!

Apmulkinta anglų žvalgyba į Lietuvos pajūrį atplukdė ne tik Vizbarą, bet ir radistus: Rasą (Algį Lechmaną), Juraitį (Povilą Janicką) naktį į gruodžio 10-ąją.

Čekistų agentą Gintautą (Juozą Vizbarą) 1950-ųjų spalio mėnesį Lietuvos SSR MGB 2N valdyba praleido pro pasienio sargybą, suplanavus jį pakišti emigracijos veikėjams bei užsienio žvalgyboms.

Dar spalio 23 dieną, netrukus po Skirmanto grįžimo, anglų žvalgyba su naiviu patiklumu Gintautą permetė iš Lenkijos į Berlyno amerikiečių sektorių, kur jisai fiktyviai gavo vokišką pasą Assmano Vilhelmo vardu.

Spalio 28-ąją jis buvo atskraidintas į Hamburgą, iš kur pribuvo į Portą miestą. Čia jį sutiko priklausantis anglų žvalgybai prof. Žakevičius (Butautas) atvykęs iš Stokholmo.

Nežinodamas, kad prieš jį išdavikas, Žakevičius priėmė jį šiltai, įkurdino ir atsiprašė, kad „permetimas truko ilgai“ ⁷.

Dar būdamas Lenkijoje, provokatorius bandė susisiekti su Skirmantu, tuomet buvusiu Vakaruose, bet klasta nepavyko. Užtat Gintautui gerai sekėsi Londone, kur viešbutyje „Rojai“ įvyko svarbus susitikimas dalyvaujant vadinamajai Lietuvos rezistencijos užsienio tarybai. Čia kalbėjosi Lozoraitis, Žakevičius, Žilinskas, pulk. Vidugiris, Neveravičius ir Kuzmickas. ⁸

Tarp šių asmenų, laikančių save Lietuvos rezistencijos atstovais, visą laiką vyko nuomonių tąsymasis: laisvas Deksnys, ar ne? Skirmantui tuo tarpu buvo aišku, kad Hektoras dirba jau užverbuotas MGB, nes vieną kartą Paryžiuje Stasys Bačkis parodė pluoštą radiogramų, kur tarp eilučių jautėsi sovietinio saugumo saitai.

Migloti tvirtinimai, esą Skirmantas jau grįžęs, pasiekdavo saugumą ir anksčiau. Dabar, po Vizbaro pranešimo, virto tikru faktu, tad prasideda didelio masto paieškos. Iš pradžių stambios čekistinės kariuomenės pajėgos sutraukiamos į Tauragės apylinkes ir Žemaitiją, paskui šukuojamas Kazlų Rūdos kraštas ir jo gimtosios apylinkės.

Amerikiečiai laukia iš Skirmanto žvalgybos žinių, apie jų kainą neturėdami supratimo. Rinkti jas prisieis ekstremaliomis sąlygomis. Rezistencija laukia naujų direktyvų ir nenustoja vilties rasti išeitį iš padėties, kurią tenka laikyti beviltiška.

Gruodžio 17-ąją speciali smogikų grupė ištardė Saidoko ryšininę Žemaitienę. Ji nurodė, kur yra Saidoko bunkeris, matyt žinodama tuo metu jį esant tuščią. Počkaj apmaudžiai konstatuoja, kad bunkeris buvo rastas ir sunaikintas, „bet banditų jame nebuvo“ ⁹.

Užtat tarp kitų daiktų čekistai aptiko Skirmanto rašytų laiškų. Viename Skirmantas buvo rašęs, kad nusileidimo rajone liko nesurastas konteineris „su daiktais ir dviem racijom.“ Čekistų džiaugsmui, tenai paminėta tūlo Jokūbaičio pavardė. ¹⁰ Gruodžio 21-ąją trys čekistų agentai - jau tenai. Bet Jokūbaitis teigia nieko negalįs pasakyti, nes nežinąs. Tada saugumiečiai kreipiasi pas kaimyną Morozą - eigulį. Jie prisistato Skirmanto žmonėmis, atsiųstais daiktų pasiimti. Morozas tada pasako: ryšulį ir parašiotą rado miške; visus daiktus, produktus ir šovinius atidavė vietiniams gyventojams ir kovotojams, o dvi racijas paslėpė miške. Jas atvykusieji čekistai nesunkiai surado ir pasiėmė. ¹¹

Skirmantas apie tokį krovinio likimą taip ir nesužinojo, -nesuspėjo, nors ne kartą siuntė užklausimus to krašto partizanams.

Man pažadėta laisvė. Dėl tokios dovanos verta stengtis.

Seneka

Žiema Olendernoje

Labanauskų virtuvėje jauku ir šilta. Ant viryklės stovi didokas blizgantis puodas, o jame kliunksi didžkukuliai. Šeimininkei juos padėjo paruošti tas, kurio labiausiai ieško čekistinė kariuomenė visoje Lietuvoje.

- Ačiū, Mikai, visai neblogai pasirodei, - linksmi padėjojo Labanauskienė. Jai nė į galvą neatėjo, kad tik ką talkinęs jaunas vyras esąs Laisvės Kovos Karžygys Juozas Lukša, neseniai nusileidęs į gimtąją žemę. Labanauskienė to nežino, bet naujasis įnamis jai patinka - visada linksmas, darbštus ir pareigingas. Dar tiktai kelios dienos kai jisai čia. Klausinėti, kas jisai ir iš kur - nederą.

Jau metai, kai labai slaptame būste po jų virtuvės grindimis glaudžiasi partizanų vadas Adolfas Ramanauskas Vanagas su žmona Birute Mažeikaite. Ne taip seniai juos slapta sutuokė Nedzingės klebonas Zigmas Neciunskas.

Vieną naktį kažkur išsirengęs Ramanauskas tarstelėjo šeimininkei:

- Bus svečias iš užsienio - desantininkas.

- Kas kas?

- Pati netrukus pamatysite.

Sekančią naktį kažkas pabeldė į langą. Tiksliau sakant, pacypino - nagu pabraukė į virtuvės lango stiklą, - tai daug saugesnis signalas negu beldimas.

Naktis buvo tamsi. Elektra neįvesta, žiburys nedege.

Labanauskienė spėriai šoko iš lovos, uždegė lempą ir, užsimetusi ant pečių skarą, atidarė duris. Prieangyje išvydo vidutinio ūgio vyrą, o už jo savo įnamį Adolfą. Odine striuke vilkintis nepažįstamasis kairėje rankoje laike sunkų lagaminą.

- Atvykom, turėsit naują gyventoją, - paprastai pasakė Adolfas. O nepažįstamasis priėjo ir karštai pabučiavo Eleonorą. Rytą jisai pasiaiškins:

- Žinot, mane pritrenkė jūsų išvaizda: pasirodė, kad jūs -mano Nijolė.¹²

„Kas čia būtų per Nijolė?“, - nusistebėjo Labanauskienė.

Tą vakarą, tiksliau, naktį taip viskas ir baigėsi. Kai pasiūlė užkąsti, Mikas pasakė valgyti nenorįs. Ar iš tiesų buvo sotus, ar nenorėjo trukdyti šeiminkės? Labanauskas lyg tarp kitko paminėjo žmonai, kad naktį prieš tai Mikas pernakojo kūgy. Kieno buvo tas kūgis ir kas pamaitino Skirmantą, Labanauskas nepasakė.

Pirmoji nakvynė po Labanauskų virtuvės grindimis praėjo ramiai. Patalpa gūdi ir ankšta, kai ją kasė, žemes išnešdavo ir supildavo ant aukšto. Jauna Adolfo Ramanausko žmona dažnai negaluoja. Ką tokiu atveju galima padėti?

Labanauskienė pažinojo tris partizanus, kurie čia ateidavo dar prieš apsigyvenant Mikui: Motiejų Jaruševičių Lakštingalą, Urbantą Dailidę Taurą ir Kostą Baliukevičių Tylių.

Kai Mikas čia atėjo, ligi Kalėdų buvo likusi gal kokia savaitė, tad netrukus visi ėmė svarstyti, kaip reikės atšvęsti Kūčias. Vakarienę nutaria rengti viršuje. Šeiminkas nupirko silkį, parūpino žuvies. Obuoliai - švieži ir džiovinti - savo sodo.

Artėjo vakaras. Tradicinius patiekalus - kūčiukus aguonų piene ir kisielių - Eleonora suskubo paruošti prieš temstant. Žiburio atsargumo sumetimais neuždegė; nuo plytinčių snieginų Olendernios laukų ir belapių medžių guotų sklido šventos Kalėdų nakties spindesys...

Po švenčių 1950 metų gruodžio 27-ąją, Skirmantas parašė šifruotą laišką į užsienį. Juo pranešė, kad Lietuvos rezistencijos vadovybė informuota apie Vakaruose jo nuveiktus darbus ir pritaria tolesnei jo organizacinei veiklai.

Labanauskienė kiekvieną dieną skalbia. Skalbinių susidaro gana daug. Kai nespėja išdžiūti, Skirmantui ir Adolfui paduoda vyro baltinius. Koks skirtumas? Visus jungia bendras tikslas ir kasdieninis pavojus. Reikia džiaugtis, kad netrūksta maisto, - čia padėkos nusipelno Vincas Labanauskas, kuris neseniai sutvertame kolchoze išrinktas revizijos komisijos pirmininku. Andai iš Plasapnykų pargabeno telyčią, dažnai iš kažkur parneša žuvų ir paukštienos.

Glūdinčius bunkeryje vyrus kamuoja neturėjimas ką veikti. Tada gelbsti ginklų valymas. Bet tai bloga lemiantis ženklas: lauk ginklo panaudojimo.

Skirmantą traukia būti viršuje, seklyčioje, kur pamato moterį, panašią į tą, kurią paliko už geležines uždangos.

- Ką verdi, Eleonora? - rytais nuskamba žvalus Skirmanto balsas, ir pasigirsta juokingos dainelės posmas.

Šių namų aplinka primena jam laimingą vaikystę ir jaunystę, kurios gal nesugrįš niekada.

Sausio pradžioje jį pasiekia laiškas iš Žemaitijos nuo Kęstučio apygardos vado. Iš jo sprendžia, kad to krašto partizanų būklė nekokia, ryšiai nusilpę, o apie konteinerį bei parašiotą vadą neturi jokių žinių. Pagarbiai aiškina, kad iš rinktinės, kurios ribose nusileista, dar negavęs korespondencijos. Vado nuomone, konteinerio dar niekas neaptiko.

Persekiodami Skirmantą, čekistų vadai nepameta minties, kad jisai turįs būti kažkur tenai, kur ir Tauro apygardos vadas Viktoras Vitkauskas Saidokas. Jie laikosi taisyklės: surasi Saidoką - turėsi ir Skirmantą.

Prasidėjo, anot Babincevo, pirmasis Saidoko paieškų etapas. Sausio vienuoliktąją, 9 valandą pradėti kratyti Kazlų Rūdos miškai. Persekiojimai suskirstyti į 23 paieškų grupes, kurios visą dieną partizanų vadų ieškojo įtariamų rėmėjų bei ryšininkų ūkiuose. Naktį pereita į antrąjį paieškų etapą ir galimuose partizanų judėjimo keliuose - prie miško kelių ir pamiškėse - išdėstyti sekretai. Operacijai vadovauja 298 pulko vadas Gagarkinas. ¹³

Skirmanto ir Saidoko persekiotojams nepavyko surasti.

Kažkur Kazlų Rūdos miškuose Klemensas Širvys Sakalas ir Benediktas Trumpys Rytis vis bando palaikyti ryšį su Vakaraais. Visur baidi čekistinės kariuomenės apsiaustis ir, saugumo sumetimais, nuo slėptuvių reikia pasitraukti daugiau negu dešimt kilometrų. Vyrai mano, kad pora seansų pavyko. Bet taip iš tikrųjų nėra. Anot H. Vaigausko, „Beieškant Lukšos grupės, kuri slėpėsi vienoje iš gaujų, radijo kontržvalgybinė tarnyba užpelengavo rajoną, iš kurio buvo palaikomas šnipų ryšys su žvalgybos centru, čekistinė karinė operacija nepavyko, šnipai paspruko.“ ¹⁴

Taip, tą kartą visi seanse dalyvavę drąsuoliai vos išsigelbėjo, bet neteko savo brangenybės - radijo siųstuvo, kurį „Rytis turėjo mesti į krūmus“, kadangi su tokiu svoriu bėgti neįmanoma. Buvo čekistų užpelengutas ir kažkuris ankstesnis ryšys, nes MGB tapo žinoma, jog „Lukša laukia, kad jo šeimininkai permestų į Lietuvos teritoriją dar vieną šnipų grupę.“ ¹⁵

Saidoko medžioklė gerokai išvargino karinių čekistinių operacijų vadus, kurie prisipažįsta veltui darbavęsi Prienų ir Jiezno rajonuose... Ten siautėjo Lietuvos TSR MGB speciali operatyvinė grupė ir nedidelis jungtinis divizijos būrys, kurį sudarė 34, 298 ir 353 ŠP padaliniai, iš viso 160 žmonių, vadovaujamų divizijos štabo viršininko pavaduotojo pulkininko Šambarovo.

Kai kurie šaltiniai naiviai porina, kad po radijo ryšio užpelengavimo Skirmantas „nulindo giliai“ į pačią girių glūdumą. Pastaroji frazė išties kelia juoką: anoks gilumas tų Lietuvos girių. Kazlų Rūdos miškus ir Prienų šilą, tuos čekistinės kariuomenės šukuojamus plotus, kažin ar pavadintum glūdumomis. Partizanų vadams būtini ryšiai su žmonėmis, o ekstremalioje situacijoje, kurioje laikosi Lietuvos rezistencija, jie tampa ypatingais.

...Štai Skirmantas vėl viršuje kalbasi su šeimininke. Po virtuvės grindimis slėptuvėje esantiems atrodo, kad tenai, viršuje vyksta pokalbiai per dažni ir ilgi. Ne kartą Birutė siunčia Adolfą nutraukti tą dviejų pokalbį, nes nežinia, kas iš to gali išeiti. Reikia žiūrėti, kad gražusis Mikas „neatkalbintų Leonoros nuo Vinco“.

Bet Skirmantui Leonora yra tiktai ryšys su gyvenimu, būtinas, tačiau gan trapus ir laikinas, ir jisai tą ryšį labai brangina. Po penkių dešimtmečių Labanauskienė prisimins jo žodžius: kaip man čia gera!

- Ir taip bus visada, - pridurdavo Eleonora.

Bet Mikas niekada neužsiminė, kiek laiko čia manęs būti.

Tuo tarpu MGB pareigūnai bei čekistinės kariuomenės vadai nerimsta, kadangi vis nepavyksta rasti partizanų vadų. Saidokas nežinia, kur; o apie Skirmantą pastaruoju metu negirdėti iš viso. „Banditų vadeivos, saugantys Skirmantą veikė nepaprastai slaptai, aptikti jų buvimo vietą karinėmis operatyvinėmis priemonėmis ilgą laiką nebuvo galima," vėliau konstatuos Počkaj.

Tada okupantai pasitelkia išdavystes ir klastą. Ir čia tie, kurie kovoja už laisvę bei tiesą, pralaimi. Taip 1951 metų vasario antrąją Šakių valsčiaus Endrikių kaime žuvo ištikimasis Tauro apygardos vadas Viktoras Vitkauskas Saidokas. Tada mirtis nusinešė dar keturis to krašto kovotojus: Tauro apygardos ūkio skyriaus viršininką Praną Bastį Dūmą, Žalgirio rinktinės Vasario 16-sios tėvūnijos vadą Praną Rudmicką Uosį, jo adjutantą Joną Račiukaitį Joną ir eilinį kovotoją Vytautą Anicetą Pažerecką Mindaugą. Juos užpuolė didžiulės pajėgos:divizijos jungtinis būrys, vadovaujamas Lietuvos TSR MGB srities valdybos viršininko pavaduotojo, papulkininkio Župikovo ir vado pavaduotojo generolo majoro Pankino..."

Aukštos pareigos, skambūs titulai bei laipsniai tų genocido vykdytojų. Gyvenimu jie nesiskundžia; okupuota tauta beveik palaužta, negausūs kovotojai nuožmiai žudomi. Ivanas Pankinas, vadovavęs Saidoko bei jo bendražygių pražūčiai, anksčiau buvo Ukrainos fronto užnugario apsaugos NKVD kariuomenės viršininkas. Ko jam reikėjo Viktoro Vitkausko tėvų ir protėvių žemėje? Kapralovas, Babincevas, Počkajus... Žiauriai blizgą antpečiai ir neapykanta bejėgiams, bet drąsiems Lietuvos vyrams.

Korėjoje vyksta karas... O kad taip būtų ir Lietuvoje! Bet to nė nematyti. Okupacija vis labiau įsigali. Gyvenant pas Labanauskus, tą nesunku pastebėti, kai imi sekti gyvenimą neseniai susitverusio, vadinamojo kolektyvinio ūkio, kuriame revizijos komisijos pirmininko pareigas eina Vincas Labanauskas. Jis nuolat pateikia įvairių pavyzdžių, kaip okupacinė valdžia visur įvedinėja savo tvarką...

- Apie ką taip mąstai, Mikai? - pasigirdo žvalus Labanauskienės balsas. - Gal tau čionai jau nusibodo?

- Ne kartą sakiau - tau ir tavo vyrui, kad man šiuose namuose iš tikrųjų gera. O nuobodulys ima žmogų kamuoti tada, kai negali skirti jėgų ten, kur jos reikalingos iš tikrųjų...

- Man atrodo dabar protingiausia visas jėgas skirti gyvasties išsaugojimui, - atsiduso Labanauskienė.

- Gerai, bet ar tu pati tam skiri nors kiek dėmesio, Leonora?

- Kol Vincas tam darbe, man atrodo jokio pavojaus nėra.

- Nėra pavojaus? Jūs, moterys, visada grėsmę laikote daug mažesne, kai šalia patikimi vyrai.

- Taip, todėl neskubėk išeiti, Mikai, - nežinia, kur ir nežinia, ko...

Mikas atsakė:

- Aš tegaliu tau pasakyti tik tai tiek: reikalai, reikalai...

Susimąščiusi ir tyli Leonora nuėjo skalbti.

Maždaug tomis dienomis, kai vyko šis pokalbis, Olendernios slėptuvei iškilo reali grėsmė. Daugiau, kaip prieš mėnesį buvo suimta Danutė Mažeikaitė, Vanago žmonos sesuo. Kadangi jina nieko svarbaus nepasakė, čekistai, nutarę, jog vis tiek ji turi paslapčių, suimtąją atidavė tardyti agentų smogikų specgrupei. ¹⁶ Čia vyrukai apsimetę partizanais, atsieit išvadavo kažkur vežamą areštantę. Kalbinama mergina nieko nepasakė apie labiausiai ieškomus žmones. Kaip galima nebūti atvirai bei geranoriškai savo „išvaduotojams"? Tikėtina, kad ji nieko nežinojo apie Olendernioje glūdinčius savo seserį, jos vyrą ir juo labiau apie Juozą Lukšą Skirmantą. O gal ji sugebėjo įžvelgti klastą? „Išvaduotoji" tik paminėjo Petrą Talačką, ¹⁷ dirbantį viename Kauno restoranų muzikantu.

Šis vyras suimamas vasario 15-ąją, bet irgi nepamini Skirmanto slėptuvės. Jisai tepasako praėjusio rudens dalykus: „susitikdavo su Vanagu, Lakštingala ir amerikiečių šnipu Skirmantu, iš pastarojo Talačka gavo užduotį rinkti šnipinėjimo informaciją - fotografuoti Kaune karinius objektus" ¹⁸.

Čekistai nedelsdami Talačką ūkyje surengia vadinamąją čekistinę - karinę operaciją, kurios veiksmus, perduodami žinias į Maskvą, vadins atsakomąja ugnimi. ¹⁹

Jokia tenai ne atsakomoji ugnis, bet baisios žudynės, kurių metu bunkeryje granatomis užmėtyti trys partizanai ir jaunutė Talačką dukra.

Nuo vasario 16 dienos, kai buvo sudarytas pirmas jungtinis būrys, 4-oji divizija vykdė didžiules operacijas, kurių tikslas - Juozo Lukšos, o iš dalies ir Ramanausko Vanago, sunaikinimas. Divizijai vadovauja pulkininkas Babincevas. ²⁰

Kas Skirmantui visokie ten babincevai ir jų kariniai laipsniai! Visų jų bendras vardas - okupantai ir bolševikai.

Vakarai, aišku, norėtų, kad pasaulyje nebūtų bolševizmo grėsmės. Likę gyvi rezistencijos vadai ir eiliniai kovotojai ir nenorėdami mato, kad bolševizmas pasiliks ilgam.

Visgi Vakarams reikia padėti. Tada ir jie padės Lietuvai. Kada? Šito Skirmantas nežino.

Bet ateinantis pavasaris žada nepaprastų naujų įvykių...

Vieną naktį. Labanauskų įnamis Mikas išėjo, apsivilkęs ta pačia odinuke ir persivilkęs rūpestingai išskalbtais Labanausko baltiniais, kuriuos padavė Leonora.

Jisai baigė svarbų darbą: su Vanagu paruošė planą ir parengė instrukciją, kaip surinkti žinias apie okupantų kariuomenės išsidėstymą, karinius objektus ir viską paskui perduoti į Vakarus.

Nereikia tad tragiškai vertinti padėties, susijusios su uždaviniais vergovę pašalinti.

Daumantas Laiškai mylimosioms

1951-ųjų pavasaris

Tauro apygardos Geležinio Vilko rinktinės teritorijoje belikę du kovotojai: Jonas Šiugždinis Anupras ir Algis Šermukšnis Žilvinas. Ryšiui palaikyti Prienų šile jie turi įsitaisę slaptą dėžutę, kurią laikas nuo laiko patikrina.

Vieną dieną tenai randa raštelį, kuriuo, nurodydamas laiką ir vietą, kvietė susitikti Sergijus Staniškis Litas. Vyrai labai susidomėjo ir ėmė laukti įvyksiančio susitikimo. Ir sulaukė. Tada „Su Litu atvyko Ungurys ir Brolis, kuriuos mes pažinojome, ir vienas kovotojas nepažįstamas.“
[21](#)

Bet Žilvinui jisai visgi buvo matytas. Atminty atgijo 1946-ųjų vėlus ruduo, kai Skirmantas, Žvejys, Žaliukas ir Mažytis vizitavo Gedimino tėvūniją. Be to, kažkokiais kanalais Žilviną jau buvo pasiekusi žinia, kad grįžęs Juozas Lukša. Netrukus nuojauta, kad čia gali būti Skirmantas, pasitvirtina. Žilviną nustebino Skirmanto išvaizdos pasikeitimas - vos galėjai atpažinti. Ryškėjo nauji bruožai - tiek išorėje, tiek viduje. Apsirengęs pilku apsiaustu, užsidėjęs panašios spalvos kepurę. Po apsiaustu pasimatė ruda odine striukė; jisai avėjo auliniiais batais, o kelnės buvo žalsvos. Žilvinas pamatė ir Skirmanto ginklus: vokišką mašinpistolę ir pistoletą „Valter“. Prie diržo turėjo granatą. Nepažįstamasis davė ženklą Žilvinui paeiti į šalį ir tada prisistatė, kas esąs.

Toliau - sekė mandagus jo klausimas:

- Kokia padėtis tose apylinkėse, kur pats laikaisi, Žilvinai?
- Kaip čia pasakius... mūsų situacijoje padėtis maždaug vienoda visoje Lietuvoje.
- Na, kažin, Žilvinai. Man, pavyzdžiui, dabar reikia saugios buveinės, kur manęs nepažintų žmonės. Gedimino tėvūnija tam netinka - nėra didesnių miškų, o apsistoti pas gyventojus ir priklausyti nuo jų nenorėčiau. [22](#)
- Tokiu atveju reikia viską gerai apgalvoti.

Skirmantas veikiai išsiėmė žemėlapių ir abu vyrai ėmė jį studijuoti.

Apsistota prie Vaišvydavos miško. Šie plotai kadaise priklausė Birutės rinktinei, bet tenai kovotojų jau nebuvo likę.

Žilvinas nepažinojo žmonių, gyvenančių Vaišvydavos pamiškėse, bet per tris keturis kilometrus nuo miško vietovės buvo žinomos, kadangi čia veikė Liepsnos būrys, kuriam Žilvinas priklausė.

Abu nutarė, kad Vaišvydava - visai priimtinas variantas ir susitarė susitikti po savaitės, nes tokiai užduočiai Žilvinas turėjo pasiruošti, o ir Skirmantas sakė turįs paimti vieną kovotoją, kuris pažintų Veiverių - Garliavos kraštą.

Praėjo savaitė. Tuo kovotoju pasirodė besą Juozas Šiugždinis Karys, drąsus vyras iš partizanų šeimos.

Iškurti naujos buveinės patraukė trise. Per naktį iš Prienšilio pasiekė Panoterio kaimą. Vietos - Žilvinui pažįstamos, nes čia ankstesniais metais būta penkių ar šešių bunkerių. Netoliese - Dvylikų kaimas, su kuriuo siejasi ne vienas ryškus prisiminimas. Nakvoti apsistoja pas Juozą Gervę, kurio du sūnūs buvo partizanai: - slapyvardžiais Migla ir Žiema.

Kovos taisyklės draudžia dienoti žemės paviršiuje, bet kur dingsi - kadaise buvusi slėptuvė jau seniai užversta.

Diena praėjo ramiai ir sutemus trys vyrai patraukė miško link. „Ėjome tiesia linija pagal kompasą,- žemėlapyje buvome maždaug nusižiūrėję vietą," - prisiminė po daugelio metų Algis Šermukšnis.

Kai atėjo maždaug ties Margininkais, dar buvo tamsu, tad teko ilsintis laukti šviesos. Vyrų paeiliui budėjo, kad nebūtų užklupti iš netyčių.

Tyla, tamsa ir nežinios pilna erdvė...

Su pirmaisiais ryto spinduliais ateina noras imtis veiklos ir visi trys imasi tyrinėti vietovę, kad surastų tinkamiausią vietą ir pradėtų kasti.

Miškas pelkėtas ir nelabai pažįstamas. Tik už pusantro kilometro nuo pamiškės aptinka aukštesnę vietą, kur nutaria pradėti kasimą. O kur kastuvai, skerspjuvės, kirviai? Karys ūmai prisimena vieną pažįstamą valstietį gal už poros kilometrų nuo miško.

Atminty neišliko to žmogaus pavardė, bet niekad nebuvo pamirštas jo nuovokumas. Paprašytas paskolinti kastuvą, pjūklą ir kirvį, žmogus drąsiai paklausė:

- Tai gal ir lentų reikia?

Žilvinas labai atsargus ir dėl lentų - imti ar ne - nutaria pasitarti su Skirmantu. Lentos, pasirodo, labai reikalingos, kadangi jaunų pušaičių, tinkamų iškalti požeminės buveinės lubas, grindis ir sienas, aplinkui nerasi. Jeigu imsi lentas, tai negi nusineši toki atstumą? Šeimininkas pasiūlo arklių.

Taip netrukus lentų prikrautas vežimas, važnyčiojamas Juozo Šiugždinio Kario tyliai rieda miško linkui.

„Skirmantas ir ašėjome penkiasdešimt metrų priekyje... Viskas vyko greitai, nes gegužio vidurio naktys - jau neilgos. Iškovėme lentas ir Karys nuvažiavo viską gražinti, o aš su Skirmantu spėjau nupjauti ir atsinešti medžiagą balkiams ir kuolams.“

Karys grįžo jau prašvitus. Dieną pradėti kasimą neatsargu. Niekada nežinau, kas tave, įsigilinusį į darbą, gali pastebėti. Tad kasti pradeda vakare. Du kasa, vienas saugoja. Tik sutemus dirba visi trys. Skirmantas, prisiminęs esąs architektas, ant lapelio nubraižė projektėlį, pagal kurį ir buvo kasama.

Iškasti reikiamo dydžio patalpą pavyko per naktį, suspėta įstatyti keturis kuolus, pakloti balkius ir lentas. Bet nespėta užpilti žemėmis. Tiesiog neužteko nakties. Prisieis dar vieną dieną budėti. Vienas eina žvalgybą, kiti du ilsisi.

Skirmantui toksai pasyvumas ne prie širdies, ir jisai ima nekantrauti. Galop antroje dienos pusėje puola dirbti, žvalgybą palikęs Žilvinui bei Kariui.

Baigėsi diena, artėjo sutemos. Neperdaugiausia liko ir darbo, nes visasėjosi sklandžiai. Bet paaiškėjo, kad bunkerukas negalės būti metro aštuoniasdešimties centimetrų aukščio, kaip buvo numatyta, nes, iškopus 1,6 m gylį, pasirodė vanduo. Išradingi kasėjai įsirengia šulinėlį, kuris jiems labai pravertė.

Dabar - pats svarbiausias darbas - viską užmaskuoti. Samanos ir šapai, kurių miško paklotėje netrūko, puikiausiai tam tiko. Ypač gerai užsimaskavo bunkerio durelės: užpylus ant jų pakankamai visokių birių

drūzgų ir dureles trinktelėjus, pasidengdavo visi plyšiai, ir angos neįžiūrėsi niekaip.

Slaptoji statyba baigta. „Jau turėjome, kur slėptis, miegoti ir gero vandens. Dabar reikėjo maisto ir žinių“.

Maistas ir žinios! Taip, tai svarbiausia ne tik šiems pasišventusiems vyrams, bet ir visai baigiamai sunaikinti Lietuvos rezistencijai. Kiek vyrų dėl to padėjo galvas? Maisto ir žinių poreikis neleidžia pasiekti reikiamo konspiracijos gilumo, verčia bendrauti ir tada, kai to reikia vengti.

Prisieina patraukti į kaimus. Iš Vaišvydavos miško ateidavo į Panoterį ar į Kudirkus, ten perdienodavo ir išeidavo toliau, „kur vesdavo reikalai.“

Tie reikalai daugiausia ir sukrovosi apie maistą ir žinias.

Pastarųjų daugiausia gaudavo Garliausgirėje ir Prienšilyje. Tačiau vienos labai svarbios žinios Skirmantas negavo nei minėtose vietovėse, nei kur nors kitur. Ryšys su Vakaraais neveikė, patikimų ryšininkų laikai irgi baigėsi.

Skirmantas jaučia, kad reikia kokio nors reikšmingo įvykio, fakto, kuris pakeltų negausių bendražygių kovos dvasią ir širdyse įžiebtų naują viltį, kad ir pačią menkiausią. Kadaise Žvejys laukė jo sugrįžtant iš Lenkijos; lygiai taip dabar Skirmantas laukia iš už geležinės uždangos nusileidžiant Julijono Būtėno. Dar pereinamųjų metų gruodžio pradžioje jisai pranešė atitinkamoms instancijoms Vakaruose, jog pageidaujasi, kad desantu būtų atsiųsti Julijonas Butėnas ar dar kuris nors iš tenai esančių gerai pažįstamų kolegų.

Šitą žino ir čekistai iš vienos perimtos telegramos.

Reikia laukti ir darbu įprasminti tarytum pro šalį slenkantį laiką. Kiek dar bus tų lėtai einančių laukimo dienų? Skirmantas nežino.

Bunkeryje yra rašomoji mašinėlė. Ja atspausdinami dokumentai apie išvežtuosius, kalinamus, žuvusius. Žilvinas, Karys ir jisai pats renka žvalgybos žinias apie aerodromus, kiek kuriame lėktuvų, kokie jie, karinių dalinių dislokaciją bei ginkluotę.

Menkame požeminiame urvelyje Skirmantas imasi didelio teorinio darbo: pradeda kurti „Baudžiamąjį kodeksą“. Deja, tekstas neišliko,

nes taip ir liko bunkerėlyje. Žilvinas apie buveinės Vaišvydavos miške likimą nepaliko žinių. Jisai tik mini, kad, čia būdamas, Juozas parašė laišką į Prancūziją.

Veikli Skirmanto natūra požeminės slėptuvės tamsą ir tylą sunkiai pakenčia, tad jisai su Žilvinu nevengia išeiti į susitikimus su išlikusiais partizanais. Skirmantas, paliepęs bendražygiams jį vadinti Jurgiu, vaizdavo eilinį kovotoją. Bet jo laikysena, veido išraiška bei žvilgsnis bylodavo ką kita. Žmonės Žilvino dažnai klausdavo:

- Koksai jis vadas?

Nuovokūs partizanų rėmėjai aiškiai mato, kad vadas turi didelį tikslą ir nemažų rūpesčių.

Vaišvydavos miške Skirmantas ilgai neužsibuvo. Gal jautėsi per daug izoliuotas, gal ankštame bunkerėlyje buvo prastos sąlygos dirbti arba reikėjo pakeisti vietą dėl kitų priežasčių.

Balandžio 16 dieną įvyko kovotojų susitikimas ties Runkių kaimu, į kurį atvyko „vos aštuoni Birutės rinktinės vyrai“, o iš Žalgirio rinktinės atėjo Petras Jurkšaitis Beržas, Juozas Jankauskas Demonas, Pranas Bastys Dūmas, Klemensas Stačiokas Klemensas, Klemensas Širvys Sakalas ir Benediktas Trumpys Rytis. Niekas dar nežino apie Tauro apygardos vado Saidoko žūtį, nors jau praėjo pustrėčio mėnesio: „gal žuvo, o gal pateko į provokaciją“. ²³

Iš Geležinio Vilko rinktinės neatėjo niekas... Tik rytojaus dieną Lakštingalos brolis Žvangutis „atnešė ryšį iš Geležinio Vilko rinktinės - buvo laiškas nuo Skirmanto Trumpiui ir Širviui“. ²⁴

Kaip Žvangučiui pavyko rasti Skirmantą ir gauti jo laišką -neaišku. Labai gali būti, kad Spyglgio kanalais.

Balandžio mėnuoėjo į pabaigą, kai Skirmantas persikėlė į Pajiesį, tik nežinia ar galutinai palikęs ankstesnę slėptuvę, ar protarpiais tenai sugrįždamas. Lakštingala prisimena, kaip sutartoje vietoje Grabavos miške, ties Ilgakiemiu laukęs Juozas Šiugždinis Karys, nuvedė toliau į mišką, kur lauke Žilvinas ir Skirmantas, ir kaip visi perėjo „į Miliūno šlaitą prie Jiesios.“ ²⁵

Prie Jiesios gyvuoja trys požeminės slėptuvės: viena prie Šiugždinio sodybos, kitos dvi - palei Miliūną ir Černeckį.

Žydi ievos. Ir tas primena 1947-ųjų pavasarį ir žygį į Lenkiją, kai su Rimvydu įveikę pasienio užkardą, parkrito po žydinčia ieva ir iš džiaugsmo, kad liko gyvi, prisisegė baltų žiedų šakeles prie krūtinų. Tada pavasario ore plazdėjo artėjančios laisvės nuojauta ir laimingo gyvenimo viltis.

Rimvydo jau nebėra; žydinčia šakele krūtinės nepapuoši, -nesinori, ir, be to, tenai dabar kabo kitas papuošalas: dvi sunkios granatos - garantija, kad Juozo Lukšos gyvo nepaims.

Čekistai mano kitaip.

Ilja Počkaj, senas čekistas, dirbantis nuo 1931-ųjų, žino jautriausią rezistentų vietą - žinių ir ryšio poreikį. Todėl daug jėgų įdeda į klastingai rengiamus partizanų, ypač vadų susitikimus, kurių metu patogiausia užkluptuosius paimti. Nuo ko pradėti?

„Pirmajam kontaktui buvo pasirinktas buožė Maščinskas, žinomas, kaip aktyvus gaujų rėmėjas“, ²⁶ - prisimena sovietinio saugumo generolas Vaigauskas.

Penkiasdešimtmetis Antanas Maščinskas ir penkeriais metais jaunesnė jo žmona Magdalena, gyveno Elzbiecinkos kaime, Šilavoto valsčiuje, gana tinkamoje vietovėje slapstyti partizanams ir jų vadams. „Dėl to Lukšos ir jo bendrininkų suėmimui buvo nutarta netoli jų galimos slėptuvės dislokuoti tariamą gaują, agentų-smogikų grupę, perrengtą amerikiečių agentais - parašiutininkais. Buvo tikimasi, kad banditų ryšininkai, susitikę su amerikiečių „parašiutininkais“, praneš apie juos vadeivoms, pažinojusiems Lukšą.“ ²⁷

Šis planas MGB vadams pavyko, - bent taip atrodė iš pradžių. Į sodybą agentai atėjo naktį. „Maščinskas ir jo žmona patikėjo agentų smogikų pasakojimu ir ėmėsi jiems rengti susitikimą su banditais.“ ²⁸ Viskas atrodė taip tikra, kad Maščinskienė, jautri ir patikli lietuvė, kartu su tariamais desantininkais atėjusi į mišką ir pamačiusi atsieit užsimušusį desantininką (nežinia iš kur atgabentą nužudytą jaunuolį) ėmė raudoti. Ji pažadėjo parašiutininkams padėti kuo galės. ²⁹

Matyt per didelį vargą jai su vyru pavyko susirasti Vytautą Menkevičių Spyglį, tuometinį GV rinktinės vadą, o šis gal Lito, gal Žilvino kanalais - laišku netrukus pasiekia Skirmantą.

Taip buvo pradėtas susirašinėjimas.

Skirmantas jau seniai atsikratęs patiklumo,- savybės, kurios tinkama konspiracijoje nepavadinsi. Savo, kaip laisvės kovotojo, kelyje jisai susidūręs buvo su nemenku provokatorių būriu. Bet atsiradęs ryšys su seniai jo laukiamais bendražygiais iš Vakarų per daug brangus ir lauktas, kad į tai nekreiptum dėmesio. Nežinia, kaip viskas būtų ėjęsi toliau, bet „viename iš atsakomųjų laiškų Lukša, neatskleisdamas savęs, patikrindamas iškėlė tokius klausimus, į kuriuos atsakyti galėjo tik tas, kas mokėsi kartu su juo amerikiečių žvalgybos mokykloje". [30](#)

Čekistai nežino, ką daryti. Kurį laiką liovėsi siųsti laiškus, viskas nutilo, ir Skirmantas vis suko galvą, kur dingo ryšys su apygarda, kokios būtų tylėjimo priežastys.

Počkajus ir jo parankiniai neturėjo kitos išeities, tik tylėti, kadangi teisingai atsakyti jie negalėjo.

Nesiliauja baisūs miškų šukavimai, prasidėję dar prieš tai, kai Skirmantą, Karį bei Žilviną Lakštingala parsivedė į Miliūno šlaitą prie Jiesios. Lakštingalai rūpi sutvarkyti ryšį pas Simoną Rindeiką, bet Skirmantas pataria kol kas nejudėti, kadangi „dabar visur tikrina, galima užsitaisyti dar blogiau". [31](#)

Kai po kelių dienų Karys su Žilvinu išėjo taisyti senosios slėptuvės, Skirmantas su Lakštingala ilgai kalbėjosi, aptarė įvairius įvykius ir bendražygių žuvimo aplinkybes. Pašnekesys baigėsi dramatiška gaida: „Lietuva bus laisva, bet mes tos laisvės nesulauksim". [32](#)

Bet kodėl šiose vietose jaučiasi toksai didelis čekistinės kariuomenės judėjimas? Vyrai nežino.

Neatsiranda gerojo genijaus, kuris nors sapne apreikštų to priežastį, pasakydamas:

- Skirmantai, tavo lauktasis desantas iš laisvų vakarų jau nusileido. Tavieji bendražygiai - jau čia!

...Tą giedrią naktį Jonas Kukauskas leisdamasis regi du parašiotus: Julijono Būtėno, iššokusio pirma, ir kitą, laikantį konteinerį su daugybe reikalingų daiktų. Apačioje - Papilvio kaimas, esantis dešimt kilometrų į šiaurę nuo Kazlų Rūdos.

„Julius nusileido ant lauko prie pat miško, aš taip pat pasiekiau žemę netoli miško." [33](#)

Vyrai žemę pasiekė laimingai, o parašutas su kroviniu -ne. Desantininkai mato, kaip baltas kupolas „kybo apglėbęs plačią ir gana aukštą pušį“ ir nežino, ką daryti. Puola tvarkyti pragaištingai boluojantį audinį, bet nesiseka. Toji pušis auga miškelio pakrašty, netgi prie kelelio, kuriuo, atrodo, važinėjama.

Trečia valanda po vidurnakčio. Veikiai pradės švisti. Norint išvengti pražūties, reikia kuo skubiausiai trauktis. Tada atkabina konteinerį ir puola slėpti daiktus, nes neišgali tiek daug paimti su savimi.

Staiga pasigirsta balsai. Kažkas ėjo keliuku, vedančiu parašuto link. Jaunų pušaičių prieglobstyje vyrai pasiruošę automatus: „Laukėme neilgai. Maždaug ties ta vieta, kur kabojo parašutas, balsai nuščiuvo. Tuoju pasigirdo tolyn bėgančių žingsniai“. ³⁴

Kas ėjo pro tą vietą tokiu netinkamu laiku? Gal kas iš tarybinio partinio aktyvo, nes žinia dešimtą ryto pasiekia Kazlų Rūdos čekistų būstinę. Čia viršininkai informaciją patikrina, kad iš aukštesnės valdžios negautų pylos už netikras žinias ir tik paskui viską perduoda į MGB Kauno srities valdybą. Taip nusileidusiems atsiranda kelios brangios valandos, per kurias suspėja paslėpti daugumą daiktų iš konteinerio ir nutolti nuo nusileidimo vietos.

Lygiai dvyliktą valandą ieškoti parašutininkų išsiunčiama penkiolikos žmonių žvalgybinė grupė. Viskam vadovauja Kliov-kinas ir Šlandakovas. Žvalgai nieko nesuranda ir nepaveja. Bet ir ne vietoje pasipainioja trys partizanai, kurių du veikiai krenta kulku pakirsti, o trečiojo šūviai nepaveja. ³⁵ Užkluptieji su parašutininkais neturėjo nieko bendra, bet viską metę, Kliovkinas bei Šlandakovas duoda komandą surasti tą trečiąjį. ³⁶ Dešimtą vakaro tam metami dar aštuoniasdešimt penki kareiviai.

Tada, rytojaus dieną, aštuntą valandą ryto, 2 km į šiaurę nuo Papilvio kaimo jie aptinka plastmasinį šalną, o po kelių valandų - visas buvusias konteineryje vertybes, kurias vyrai užkasė skubiai traukdamiesi. Tenai randami ir parašutai. Čekistai pažymoje mini tris parašutus.

Radinių vietoje ilgai tykoja pasala, bet niekas neateina jų pasiimti.

Dar visiems tebesant Vakaruose, Skirmantas nusileidimo atvejui nurodė tokį Viržaitį, gyvenantį Šunkarių kaime. Jisai tebebuvo gyvas ir trečiąją žygio naktį pasiseka pasiekti jo sodybą.

Atskridusieji buvo nuvesti į bunkerį, iškastą dar Saidoko vyrų, tų, kurie paguldė galvas pereitą žiemą.

Bunkerėlio tyla. Naujuosius gyventojus veikia neįprastos sąlygos, slegiantis požeminio būsto mikroklimatas. Atrodo -atsidūrei kape. Čia Dzikis - Gardenis netrunka pastebėti, kad partizaninis judėjimas gęsta, o jie - bejėgiai. Ko tada galima laukti ir tikėtis? Su Julijonu Būtėnu jis kažkaip nejaučia tvirto dvasinio ryšio, siejančio du bendražygius, siekiančius to paties tikslo. Jaučia, kad Julijonas numatęs aukotis Laisvės reikalui be jokių sąlygų ir išlygų - be atodairos.

Tuo tarpu Kukauskui magą viską pasukti kita linkme, nes „buvo apie ką pagalvoti“. [37](#)

Su partizanais vis nepavyksta susitikti. Viržaitis pasakė, kad po Saidoko ir jo vyrų žūties kito ryšio neturįs. Beliko „laukti ir atidžiai stebėti, kas bus toliau“. [38](#)

Bet vieną dieną žinia apie Stėvę ir Dzikį pasiekė Tauro apygardos vadą, kuriuo dabar buvo Jonas Jankauskas Demonas, Petrą Jurkšaitį Beržą ir Klemensą Širvį Sakalą. Įvyksta susitikimas. Šia proga Julijonas Būtėnas ir Jonas Kukauskas pervedami į kitą slėptuvę. „Tai buvo meistriškai įrengtas bunkeris su dar meistriškiau užmaskuota anga“. [39](#)

Paskui pereinama į kitą Beržo bunkerį. Jį visko matęs karys sugalvojo išsikasti vos už kilometro nuo Lekėčių, gerai pažįstamame miške. Lekėčių miestelyje stovi garnizonas ir čekistinės kariuomenės vadams neateina mintis ieškoti partizanų slėptuvių čia pat. Būtėnas bei Kukauskas iš bendražygių išgirdo, kad čia būsią tol, kol susisieks su Juozu Lukša.

Iš pradžių čia laikėsi Sakalas su Demonu, bet paskui jiedu patraukė „kažkur link Šakių“.

Rizikingos užduoties surasti Skirmantą nedelsdamas imasi Beržas. Tebesiautėjant kariuomenei po kiek laiko grįžta nieko neradęs ir nieko nesužinojęs.

Beržas čia jaučiasi drąsiai. Netoliese, Kurakaimyje, tebestovi jo gimtoji sodyba. Petras Jurkšaitis Beržas ir sunkiomis sąlygomis sugeba rūpintis savo, kaip kario išvaizda; jis - labai patrauklus. Sunki partizano dalia sugriežtino jo veido bruožus, tačiau viduje jisai tebeliko jautrus gėriui ir grožiui. Pradėjęs partizano kelią 1945-siais, įvaldė

meną išlikti gyvu, įgavo patirties, dar daugiau - drąsos. Broliui Vincui 1949-ųjų žiemą jis rašė: „Tikimės, ateis pavasaris, kuris mums atneš gėlių ir žiedų jūrą“. ⁴⁰

Dabar toksai pavasaris. Žiedų jūra ištis vilnija Lietuvos pievose, bet po ją braido čekistinė kariuomenė ir viską mina.

Beržas po tuos laukus atsargiais žingsniais traukia naktį, vis bandydamas susirasti Skirmantą.

Gegužės pradžioje Petras Jurkšaitis ateina į Gerdžių kaimą, kur tada su tėvais gyveno jo geras draugas Romualdas Rusteika. Romualdo tėvas laikė malūną ir gyveno šiek tiek geriau negu kiti to kaimo žmonės.

Po penkių dešimtmečių Romualdas parodys, nuožulnią pievelę tarp medžių ir krūmų:

- Tenai su Beržu kalbėjomės paskutinį kartą...

Beržas atėjo ramus ir kaip visada tvarkingas, tačiau šį kartą be uniformos. Apie Skirmantą neminėjo nieko, tačiau iš jo laikysenos buvo aišku, kad Beržo pastangos surasti Juozą Lukšą ligi šiol be rezultatų.

- Romai, aš pas tave su svarbiu reikalu,- susimąstęs prakalbo Beržas.

- Tiksliau, pas tavo tėvą, - pridūrė.

- Pas tėvą?

- Matai, labai prireikė pinigų, nežinia, ko griebtis. Vyrai bandė visaip jų gauti, bet nieko neišėjo. Gal tu pakalbėk su tėvu.

- Gerai, man atrodo kaip tik dabar jisai sukrapštytų kokį tūkstantėlį.

- Ką mes be tavęs darytume, Romualdai,- dėkingai šyptelėjo Petras. Ir jau drąsiau pridūrė:

- Žinai ką - artimiausiu laiku reikės nukakti į Šakių arba Marijampolės turgų,- turbūt žinai, ko?

- Numanau: rūpesčiai dėl avalynės...

- Įspėjai - rusų karininkų auliniai batai! Mąstyk kaip nori: geriau už juos nesurasi nieko - labai patvarūs ir nepraleidžia vandens. Girdėjai tikriausiai apie tokius? Pora kainuoja šešis šimtus rublių, o reikia nors keturių porų.

- Jeigu reikia, tai ir bus. Tu čia atsargiai palauk, o aš einu pas tėvą.

Beržui neteko ilgai laukti. Gegužės vakaro prieblandoje pasirodė Romualdas ir įteikė Beržui tokią sumą, kokios jisai tikėjosi čia ateidamas - tūkstantį rublių. Beržas padėkojo ir tarė:

- Paimk šitą...

- Kas čia?

- Pakvitavimas, liudijantis, kad paskolinai. Vėliau tau viską grąžins Lietuva.

- Taip, Lietuva... mažliai pratarė Romualdas.

Netrukus jisai nuskubėjo pas Juozą Matusevičių Bedalį,

kuris siūdavo uniformas. Iš vokiško šinelio škart Bedalis pasiuvo frenčių. Pasimatuoti atėjo Neptūnas, Strazdas ir Bitė. Vienam iš jų - tiko.

Ketrios poros aulinių batų, pirkto Šakių turguje, irgi labai pravertė. Juos parduoti atnešusiai kažkokiai rusei visai nebuvo svarbu, kas jais avės.

Gegužės dvidešimtąją Beržas kaip paprastai išsirengė į nakties žygį. Tada atsitiko tai, ko jisai ir jo vyrai nesitikėjo: netoliese, prie Altoniškių, rusai užklupo bunkerį su Benediktu Trumpiu Ryčiu, Petru Vengraičiu Žilvičiu ir kitais kovotojais.

Benediktas Trumpys Rytis, kaip ir Sakalas, buvo radistas ir Vakarų Vokietijoje iki įstojimo į žvalgybos mokyklą irgi dirbo amerikiečių okupacinės administracijos policininku.

Tykus ir mažakalbis kaip Sakalas, švelnaus ir giedro veido Rytis iš pažiūros atrodė trapokas. Didi šio vyro dvasia išryškėjo besiartinančios mirties akivaizdoje, kai jisai, pasitikdamas žiaurią lemtį, turėjo susisprogdinti. Tą žinojo ir pasakė bendražygiams Klemensas Širvys. Kukauskas prisiminimuose tam skiria menką dėmesį, paminėdamas: „operacijos metu žuvo minėtas radistas“.

Didvyriams ir po mirties pavydima garbės.

Užpultojo bunkerio gyventojai žuvo visi, išskyrus Petrą Vengraitį Žilvitį. Jisai čekistams pateko gyvas. Kaip - tikslesnės aplinkybės nežinomos. Vadovėlyje čekistams Vaigauskas užsimena, jog Petras Vengraitis Žilvitis buvo iškviestas į susitikimą, panaudojant perimtą partizanų ryšio kanalą. Kiti šaltiniai tepažymi, kad Žilvitis paimtas gyvas „1951-ųjų gegužės 20-ąją per susirėmimą su MGB kariuomene“.

Žilvitis buvo Beržo pavaduotojas ir daug ką žinojo; tokiais atvejais smogikai tardo nuožmiai ir intensyviai. Pirmąsias tardymo valandas tai taikyta ir Petrui, nes čekistams reikėjo skubių duomenų.

Manyta, kad Žilvitis buvo kankintas ugnimi. Tokiai kraupiai egzekucijai ištis rengtasi, bet smogikų budelius sudraudė MGB 2N valdybos pirmojo poskyrio operatyvinis įgaliotinis Rimkievičius. Raporte MGB ministrui Kapralovui šis čekistas rašo:

„Panaudojus Jums žinomas priemones, buvo paimtas banditas „Žilvitis“. Papulkininkio drg. Burdino nurodymu Žilvitis buvo perduotas grupei, nes tardomas nedavė parodymų apie desantininkus. Smogikai nusivedė jį į tankų eglyną, paguldė, užkūrė laužą ir ėmė kaitinti laužtuvą. Kai paklausiau, kam to reikia, smogikai atsakė, kad įkaitins laužtuvą ir kepins banditą. Smogikas Liūtas čia pat papasakojo, kad 1950 m. pavasarį jį irgi taip tardė. Aš aišku, uždraudžiau tai daryti ir, atsikratęs nereikalingų žmonių, ištardžiau jį pats. Be abejo po šito smogikams daug kas buvo paaiškinta.“ ⁴¹

Turbūt neįmanoma sužinoti, kokį tardymo, tiksliau, kankinimo būdą panaudojo Rimkievičius - matyt jo būta veiksmingesnio už kankinimą ugnimi. Tai galėjo būti smarkus psichologinis poveikis ir dvasinė kančia, nes Rimkievičius kritikavo budelį ir žudiką Sokolovą už tai, kad „nesiėmė išgyvendinti inkvizitoriškų smogikų polinkių“. ⁴²

Kas atlaiko sunkiausias fizines kančias, kartais neištveria dvasinių. Kitą dieną Petras Vengraitis pajėgė vaikščioti ir buvo prievarta vedžiojamas po partizanų bunkerių prieigas. Juo, iš kurio informacija buvo išgauta baisiu būdu, nepasitikėta. Vaigauskas mini, kad „Užmaskuota tarp lašinių gabalų pasiklausymo technika buvo įdėta į Žilvičio kuprinę“, ir agentai smogikai jį griežtai sekė. ⁴³

Tą atmintiną naktį Beržas buvo prie Altoniškių bunkerio, galbūt ruošėsi tenai nakvoti, bet, pamatęs apie tą gerai užmaskuotą slėptuvę šmirinėjančius kareivius, pažįstamais takais laimingai parbėgo namo,

t.y. į tenai, kur jo laukė Būtėnas bei Kukauskas. Jiems pasako, kad susisiekti su Skirmantu nepavyko ir šį kartą, bet vienam ryšininkui perdavęs atitinkamas žinias ir Juliaus laišką.

Artimiausių nelemtų įvykių raida kalba Žilvičio nenaudai. Bunkeris, kurian grįžta nuvargęs Beržas pas laukiančius naujienų bendražygius, apsupamas naktį iš gegužės 20-sios į 21-ąją, tuojau po Žilvičio atsidūrimo čekistų rankose.

- Beržo bunkerį išdavė ne Žilvitis, - pasakė 2004-ųjų liepos 1-ąją Antanas Aleknonis. ⁴⁴ - Paskui pridūrė:

- Žinoma, kankinamas Žilvitis galėjo ištarti frazę: paklauskite Kavaliausko. Pastarasis buvo eigulys ir patyręs Beržo ryšininkas.

Gegužės 21-sios ankstyvą rytą į bunkerio lubas bilstelėjo metalinis iešiklis ir vyrai staiga suprato besą surasti!

Beržas - ne naujokas. Jisai žino, kad tokiais atvejais užpultą vietą juosia keli apsupties žiedai. Bet vistiek ryžtasi prasiveržti. Bandysiąs praskinti kelią sau ir draugams. Kitos išeities jisai neturi.

Kukauskas davė suprasti, kad veržimasis beprasmiškas. Būtėnas - už tai, kad be kovos nebūtų pasiduota.

Gegužės ryto šviesa nutvieskia nelaimės ištiktą požeminį būstą, kai Petras Jurkšaitis Beržas ryžtingai atkelia angos dangtį ir stoja nelygion kovon.

Kitą akimirką jis krinta, mirtinai pakirstas okupantų kulku. „Antras išlipo Julius, kurį sekiau akimis“, ⁴⁵ - tvirtina Kukauskas.

Kodėl Julijų reikėjo sekti? Ar tam buvo tinkamas laikas, ar išvis tam buvo laiko?

Dzikis tikriausiai žvelgė ne į Julijų, bet į dangaus mėlynę, regimą pro bunkerio angą. Tenai, viršuje, gyvenimas, jaunystė, ateitis! Kokį sąmyšį kelia artėjanti mirtis, gali pasakyti tik tas, kuris matė ją ateinant ir ne kartą sutiko ją,- teigia antikos filosofas Seneka.

Argi žmoguje kas pasikeitė nuo tų laikų?

Kas liudija, kad „Julius kažkaip anga įslydo į bunkerį, abiem rankom griebėsi už pilvo dešiniame šone"? Tik Jonas Kukauskas Dzikis, vienintelis viso to liudininkas. Kas vyko tą mirtimi nešinę gegužės rytą,

žino tik jisai. Nekelia abejonių viena: į Būtėną, savo patikimą bendražygį, šaudė jisai. „Nemažai aš jam ten suvariau“! - kraupiai nuskambėjo iš televizijos ekrano, kai Jonas Kukauskas kalbėjo „Kranto“ laidojei 1995-siais. Tą jisai patvirtina ir savo prisiminimuose: „Prišokau ir, sukandęs dantis, iš savo pistoleto į bendražygį suvariau visą apkabą“.⁴⁶

Taigi, svetimo kraujo Kukauskas netausojo. O savojo? Sau bevelijo stiprų nuodą ciano kalį, kuris kažkodėl nesuveikė.

Gali būti kad kažkoks nuodų poveikis buvo, nes eigulys Kavaliauskas, pamatęs aplinką tik ką po nelygios kovos spėjo patebėti, kaip vieną kareiviai vilkė žeme, o kitą -nešę. Žeme vilkdavo žuvusius, tad tas, kurį nešė, turėjo būti gyvas.

Julijonas Butėnas buvo gabus žurnalistas; jo nepaprastas intelektas ir nesudrumsčiama sąžinė atsispindėjo parašytuose straipsniuose, o „politinės apžvalgos skaitytojus žavėjo erudicija ir formos elegancija.“ Kaip ir jo bendražygiai, jisai buvo baigęs desantininkų mokyklą Kaufboirene. Ten įstojo Lietuvon išlydėjęs Skirmantą. Jisai - artilerijos atsargos karininkas ir buvęs gen. ltn. Povilo Plechavičiaus adjutantas, 1944 metų pavasarį pasitraukė į Vokietiją ir 1951-ųjų pavasarį grįžo didinga išlaisvinimo idėja nešinas...

Sugrobę viską, ką rado žeminėje, čekistai, mirusiu Julijonu Būtėnu ir gyvu Jonu Kukausku vežini parbilda į Vilnių. Dabar jie turi neįtikėtinai svarbų jauką, ant kurio Skirmantas vistiek užkibs.

Daugelį domina Jono Kukausko užverbavimo data. Yra nuomonių, kad tai įvyko anksti, jam atsidūrus Vakaruose. Tačiau tam patvirtinti nėra jokių įrodymų, o tai, kad jis kažkada buvo komjaunuolis, nieko nesako. Kad Dzikis anksčiau nebuvo užverbuotas, aiškėja iš sovietinio saugumo generolo teiginio: „Lukšos paieškos metu buvo areštuotas žvalgybos atstovas Kukauskas, kuris gerai pažinojo Lukšą“.⁴⁷

Ir apskritai visa situacija leidžia manyti, kad Jono Kukausko išdavystė prasideda tada, kai jis, sušaudęs bendražygį, iššoka iš bunkerio ir išgaščio bei nerimo virpuly iškelia rankas...

Atsidūrusio saugumo žinioje bei užverbuoto Jono Kukausko gyvenimo sąlygos visai pakenčiamos. „Iš vidaus buvau saugomas kontržvalgybos karininkų - rusų, ukrainiečių, baltarusių“.⁴⁸ Lietuvos partizanų duobkasys, plk. Počkaj jam kelia simpatiją: „Tai buvo dailaus sudėjimo, kultūringesnis už kitus karininkas, simpatingas išvaizda

sibirietis". ⁴⁹O šiaip Kukauską tardo bei veda pokalbius ukrainietis kapitonas Grišečkin. Protarpiais įeina partizanų kankintojas lietuvis plk. Martavičius.

Kukauską vis klausinėja, kur padėti atsivežtieji šifrai radijo ryšiui su užsieniu palaikyti. Kukauskas tiksliai nežino. Tačiau jis gerai atsiminė ir nurodė tą vietą, kur jiedu su Būtėnu nusileidę paslėpė keliasdešimt šveicariškų laikrodėlių - materialinę paramą Lietuvos rezistencijai. Iš tikrųjų šifro knygelės -Būtėno ir jo - jau buvo saugumo rankose. Kukauskas priverčiamas siųsti saugumo diktuojamas radiogramas į užsienį. Taip dezinformuojama amerikiečių žvalgyba ir VLIK.

Dzikis, apgyvendintas Vilniuje, sovietinio saugumo pastato „pirmo aukšto kambaryje grotuotais langais“, naktimis automobiliu nuskuodžia į Veiverius. Tenai, stribų būstinėje, jisai pasodinamas prie siųstuvo.

Pirmoje radiogramoje Kukauskas paaiškina, kodėl taip ilgai tylėjo, neišėjo į eterį, apibūdina ilgas ryšio paieškas.

Kukausko sąžinė užverbavimo pradžioje nebuvo galutinai parblokšta, ir teisingumo vardan reikia pasakyti, kad jisai vieno seanso metu sugebėjo perspėti amerikiečius apie savo žlugimą. „Prasidėjo, kaip vėliau paaiškėjo, dvigubas žaidimas“, ⁵⁰ - su kartėliu konstatuoja Vaigauskas. Tada saugumo vadovai graužėsi, kam nebuvo atkreiptas dėmesys į Kukausko priklausymą „nacionalistinėms organizacijoms“ praeityje, neįsigilinta į sučiupimo aplinkybes ir apsvaigta nuo pirmųjų pasisėkimų.

Įdomu, kad Juozas Lukša per visą Paryžiaus laikotarpį nekaip atsiliepia apie šį savo kolegą. Laiškuose Nijolei Bražėnaitei randame užuominų apie nedraugiškumą, kylantį iš skirtingų pasaulėžiūrų, minčių apie neatsakingą išlaidumą bei pasakymą: „Dzikis, tas parmazonas“. Bet Skirmantas tada nesigilino į tarpusavio santykių detales, nes prieš akis buvo daug svarbesnis, juos visus jungiantis tikslas - Lietuvos reikalai.

Partizano dalia - sunkus išbandymas pačiai stipriausiai prigimčiai; tad ką kalbėti apie tą, kuris turėjo „žmogaus vijoklio“ reputaciją.

Kai Beržo bunkeryje artinosi mirtis ir budelis tiesė ranką, Dzikį patraukė gyvenimas.

Visada blogai nežinoti tiesos.

Seneka

Paskutinė Skirmanto vasara

Lakštingala su bendražygiais stengiasi Juozą Lukšą užmaskuoti, „kad čekistai neišsiaiškintų, kuriame krašte jis gyvena“. ⁵¹ Tas nebloggeri sekasi. Juozas dabar įvardijamas Jurgiu ir net artimų kovotojų rate apibūdinamas, kaip naujai įstojęs partizanas. Kaip naujokas ne kartą paliekamas budėti lauke, kitiems draugams suėjus į kokio valstiečio trobą. Vienu metu jisai nešiojo barzdą, kuri jam tiko, griežtindama jo klasikinį veidą ir gilindama skvarbų žvilgsnį.

Pagal susitarimą Vakaruose, desantas jau turėjo būti čia. Praėjo tiek laiko, o vis dar nieko negirdėti. Tie anksčiau per Spyglį gauti laišakai - aiški provokacija: antraip būtų atsakyta į jo užduotus klausimus. Atsakymų - teisingų ar neteisingų - nėra. Visiška tylą Tauro apygardoje verčia nerimauti. Gal ką žino Lakštingala? Ir per Žilviną parašo laiškėlį: „Laukit, mes greit ateisim“. Deja gerų žinių Lakštingala į susitikimą neatsinešė, tik liūdnų naujienų: žuvę Benediktas Trumpys, Dūmas ir apygardos štabo narsioji Danutė, o kas ketvirtas - nežino. ⁵² Vyrams kažko neramu. Aptarę savo ekstremalios būties aktualijas, nusprendžia: Skirmantas skiria susitikimą su Litu, o Lakštingala siunčia žmogų į Beržo ryšio punktą. „Važiuoti sutinka Elena Keturakaitė“. ⁵³

Počkaj ne itin tiki sėkme, kad pavyks greitai paimti jau legendiniu tapusį Juozą Lukšą; kalbėdamas apie Vanago, Sakalo ir Diemedžio pagavimą abejodamas priduria: o gal ir Skirmantą...

Mažai vilčių jisai deda į atsidūrusį jų gniaužtuose Kukauską, turbūt galvodamas apie abejotinus viliojimo į pinkles per Dzikį rezultatus.

Prieš Skirmantą veikia ir gerai pažįstamas Deksnys. Radijo žaidimuose Deksniui nurodoma laikytis VLIK kompromitavimo linijos, pakirsti pasitikėjimą Lietuvos laisvės kovų sąjūdžiu ir Skirmantu. O tenai, kur nuplaukia jo radiogramos, tebevyksta užsitęsę abejonės: laisvas Deksnys ar ne. Tuo tarpu jau dveji metai, kai šis Petrausko slapyvardžiu dirba saugumui ir gyvena Vilniuje; laisvu nuo radijo žaidimų laiku, postringaudamas apie Skirmantą, pareiškia savo nuomonę: pagauti jį dabar neįmanoma, kadangi Juozas Lukša labai protingas ir turi daug pažįstamų. Jisai, Deksnys, seniai sakęs valdžiai, kad darytų viską, užkertant kelią Lukšai grįžti, bet į tai nebuvo atsižvelgta, tai dabar saugumas tegul pašokinėja.

Keturakaitė, Lakštingalos kurjerė, iš Kurakaimio grįžo gyva ir sveika, bet parnešė netikėtą žinią - Beržas žuvęs. ⁵⁴ Žmogus, ją informavęs apie Petro Jurkšaičio žūtį, nepasakė lemiamo dalyko, nes matyt nežinojo: Jonas Kukauskas gyvas pateko čekistams.

Skirmantui pasiseka pasiekti Staniškio Lito požeminį urvelį Prienšilyje. Grįžęs praneša Lakštingalai, kad „ir Lito visi ryšiai su Tauro apygarda nutrūkę ir niekaip negali atstatyti“. ⁵⁵

Lito ryšio kanalas rūpi ir Iljai Počkaj. Įnirtęs, kad paieška stringa, Skirmantas nežinia kur, o Maskva spiria kuo greičiau jį surasti, Počkaj suplanuoja „Per ryšį, nueinantį pas banditų vadeivą Litą“, Skirmantui nusiųsti laišką su sprogmenimis ir taip jį likviduoti. „Laišką paduoti agentui Čižikui, kad perduotų šiuo ryšiu“. ⁵⁶

Šio - mirtino užtaiso likimas - nežinomas. Partizanų pražūties strategas ir organizatorius Počkaj, matydamas, kad jo pinklės nesuveikia, susidariusią padėtį siekia išnaudoti bent „banditų vadeivos Spyglio sučiupimui, kadangi pastarasis neabejotinai žino Lito slapstymosi vietą, o gal ir Skirmanto. Per Spyglį gal atsirastų galimybė sugauti Litą ir likviduoti kitus. ⁵⁷

Į Kazlų Rūdos miškus ne kartą siunčiamas Žilvitis. Iš jo, dvasiškai iškankinto ir palaužto, reikia išgauti visa, kas įmanoma. Per jį Počkaj liepia perduoti laiškus „bandų rėmėjams“. Kiekvieną Žilvičio žingsnį seka nuo jo nesitraukianti agentų smogikų grupė.

1951-ųjų liepos mėnesį Počkaj pašėlsta galutinai. Jo galvoje kyla nauji rezistencijos naikinimo planai. Jis įsako „Peržiūrėti anksčiau respublikos rajonų centruose įsteigtų čekistinių-karinių grupių sudėtį ir jas sustiprinti. Kiekvieną karinę-čekistinę grupę priskirti konkrečiai bandai, kol ji bus visiškai likviduota.

Grupių vadovais skirti patyrusius operatyvinius darbuotojus ir kariuomenės karininkus, jiems suteikti reikalingų kareivių, liaudies gynėjų ir milicijos darbuotojų skaičių...“ ⁵⁸

Počkaj nuolat pabrėžia, kad grupė nenutrauktų aktyvios veiklos tol, kol nebus sunaikinti persekiojamieji.

Labiausiai kvalifikuotus kadrus Počkaj meta „amerikiečių šnipo Skirmanto ir kartu su juo veikiančių banditų vadeivų „Vanago“, „Lito“, „Diamedžio“ paieškomis ir sučiupimui.“ ⁵⁹ Prienų rajone tam vadovaus Sokolovas, Simno rajone - Kerinas,

Kazlų Rūdos rajone - Jevgenjevas,

Jiezo rajone - Jarynkinas,

Lazdijų rajone - Gusevas ir t. t.

Apie Skirmantą, Vanagą, Litą ir Diemedį šioms grupėms be kita ko nurodyta rinkti bet kokias žinias. Visai šiai plataus masto medžioklei vadovaus Počkajaus pavaduotojas Župiko-vas. Kauno srityje bus intensyviai ieškoma Klemenso Širvio Sakalo ir Juozo Jankausko Demono.

Kartu su šiomis priemonėmis Počkaj siūlo Maskvos šefams, kad dar kartą sankcionuotų „likusių Lietuvos SSR teritorijoje buožių ir banditų šeimų ištrėmimą". [60](#)

Čekistai mano, kad Skirmantas gali mėginti bėgti per sieną, todėl rengiasi „aktyviai plėsti agentūrinę-operatyvinę veiklą pasienio rajonuose prie Sovietų Sąjungos-Lenkijos ir jūros sienų". [61](#)

Nenusileidžia ir 4-osios divizijos vadas pik. Babincevas: liepos 23 dieną išleidžia įsakymą Nr. 00501 „Dėl operatyvinės veiklos uždavinių 1951 vasaros laikotarpiui". Vienuolikoje punktų kalbama apie čekistinių kariuomenės grupių darbą, nurodoma, kokius partizanų vadus turi sunaikinti tas ar kitas pulkas. Skirmantui ir Vanagui persekioti numatomas 34 Šiaulių pulkas. [62](#)

Kažin, ar Skirmantas įsivaizduoja persekiojimo mastą? Okupantai sutelkė visas pajėgas ne tik Lietuvoje, kurią jisai išlaisvinti pasiryžęs, bet nerimsta sovietinis saugumas Maskvoje.

Skirmantas greta žvalgybos žinių rinkimo, šių pavojų nešančių pareigų, mano, kad į kovą reikia pakelti inteligentiją ar bent atkreipti kultūros sluoksnių žmonių dėmesį. Per savo pusseserę Albiną Vilkaitę Pinkevičienę vieną kartą iš Vilniaus išsikviečia dailininkę Albiną Makūnaitę, tik pernai baigusią Kauno taikomosios ir dekoratyvines dailės institutą.

Tokį nepaprastam tikslui skirtą susitikimą reikėjo atžymėti, ir tam jie turėjo butelį vyno. Iš ko gerti Mozūriškių miške, kai privalu vengti sodybų ir žmonių? Tada išskobė vienintelę užkandai paskirtą kriaušę...

Susitikimas laukiamo efekto neatnešė. Albina Makūnaitė vėliau padarė nemažą profesinę karjerą, tapo LTSR liaudies menininke.

Visi mokėjo branginti savo gyvenimą ir savo ramybę.

Tik ne jisai.

Pagaliau čekistai nepagaunamojo Skirmanto problemai spręsti nusprendžia išbandyti Kukauskos liniją. Šis kanalas pranašesnis jau vien tuo, kad bus kam atsakyti į Skirmanto kontrolinius klausimus.

Kada Jonas Kukauskas parašė Skirmantui pirmąjį laišką? Datą nustatyti ne taip lengva. Jei tikėtume pačiu Kukausku, tai įvyko „tuo po pasikeitimo radiogramomis su centru“. ⁶³ Kadangi radiogramos pradėtos siųsti toli gražu ne iškart po nusileidimo (Gardenis aiškino dėl ilgo tylėjimo) pirmas klastingasis raštas link Skirmanto turėjo iškeliauti birželio antroje pusėje ar šiam mėnesiui baigiantis.

Kukauskas prisimena, kai buvo „iškvieistas pas pulkininką“ ir kad tada jį lydėjo „kontržvalgybos kapitonas, Lietuvos rusas, gerai kalbantis lietuviškai“. ⁶⁴

Kai pokalbio metu pulkininkas staiga pasiūlė laišku susisiekti su Skirmantu, Dzikis labai sutriko. Paskui nustebo dar labiau, kai pulkininkas pasakė, jog ryšį su Skirmantu MGB jau turi ir, jei pažįstas Juozo Lukšos braižą, štai, - tepažvelgia į du jo laiškus.

Taip, tai buvo Skirmanto rašysena. Dzikis perskaitė tuos pačius klausimus, „kuriais Kremliaus kontržvalgybininkai suglumino mane per pirmąjį tardymą“. ⁶⁵

Pulkininkas matyt ėmėsi raminti Gardenio sąžinę, tvirtindamas, kad Skirmanto iškvietimas laišku padėties nepakeisias, kadangi Juozą Lukšą anksčiau ar vėliau paimsia gyvą, ir tikrai gyvą!

Tokias kalbas girdėdamas, Dzikis pasijuto nejaukiai ir ėmė įtemptai galvoti: koku būdu buvo užmegztas ryšys su Skirmantu.

Viską paaiškino jį atlydėjęs kapitonas Kavaliauskas-Kovalenka, pasakydamas tiesą, kuria abejoti šiandien netenka.

Jisai paaiškina Kukauskui, kad jiems su Būtėnu nusileidus, ilgai nelaukdami „Kremliaus saugumiečiai „netoli nuo jiems išaiškėjusio partizanų ryšininko organizavo dar naują dviejų asmenų „desantą“. Vienas iš desantininkų būk tai žuvo neišsiskleidus parašiotui ir buvo užkastas miške, o kitas susisiekė su maža partizanų grupe.

„Štai kaip!“, - pamanė Kukauskas. - Reiškia, susirašinėjimas vyko anksčiau - be jo.

Kaip teigia prisiminimuose, Dzikis mąstė, kaip įspėti Daumantą (Juožą Lukšą) apie gresiančią provokaciją ir kaip padėti išvengti nelaimės. „Pergalvojau visus „už ir prieš“. ⁶⁶ Pagaliau po save pateisinančių ir menkai argumentuotų išvadų, būk tai manydamas rasiąs „proga koku nors būdu Juožą perspėti“, Dzikis kitą dieną praneša Počkaj sutinkąs su jo pasiūlymu. „Parašiau Daumantui atsakymą“. ⁶⁷

Gyvenime - pilna absurdo. Tada, kai verkiant reikėjo surasti Skirmantą, ir Beržas, nepaisydamas didelio pavojaus jo ieškojo, viskas nuėjo veltui. Dabar ryšys atsirado. Ir jisai slepia artėjančią katastrofą.

„Vieną dieną Žilvinas per ryšį gauna laišką. Skirmantas perskaitęs sako, kad atsiliepė iš Vakarų išmestieji, einam sutikti Spygli“. ⁶⁸ Susitikimas įvyko šalia Šilavoto, Spyglys laukė sutartoje vietoje.

Begrižtant atgal, Pajiesio link, atsitinka dar vienas nepamirštas dalykas.

Speigas pasiūlo užėti pas vieną patikimą ūkininką užkąsti.

Skirmantas su Lakštingala lieka lauke, o kiti sueina į vidų. „Speigas, išėjęs iš kambario, sako:

- Juozai, yra tavo mama.

Skirmantas pažiūrėjo į langą, nubraukė ašarą ir sako:

- Geriau nesirodysiu, mamai bus tik daugiau skausmo“. ⁶⁹

Tada vyrai buvo atėję pas Praną Tūtį Mozūriškėse. Skirmantui ši sodyba ne tik pažįstama, bet ir sava: sodybos šeimininkė Tūtlienė buvo jo netikra sesuo (jo tėvo duktė iš pirmosios santuokos). Skirmantas nenorėdamas išsišifruoti prieš kitus tenai buvusius, pamanė, kad bus protingiau troboje nesirodyti...

Eidamas į Pajiesį su Lakštingala bei Žilvinu galvoja: kokia šiandien reikšminga ir svarbi diena - pamatė pasiilgtą savo mamą ir gavo žinią iš atskridusiųjų iš Vakarų... Rugpjūtis -visada buvo jo mėgstamas mėnuo.

Jisai ėmė ramiai laukti kito laiško nuo desantininkų.

Rugpjūčio 28-ąją, ligi pragaištingo susitikimo likus vos savaitei, viską dar buvo galima išgelbėti. Iš vienos pažymos, kurią rašė Počkaj, matome, jog čekistai netiki Skirmantą ateisiant susitikti su Džikiu, ir kad galutinis, abejonių nekeliantis, jo sutikimas dar negautas. Todėl planuojama Karžygi įvilioti į sąstus kitais būdais. Počkaj aiškina, jog susektosios organizacijos „Jaunoji Lietuva“ vadovui Kižiui pavyko nuo arešto pasislėpti, - išeiti pas partizanus, tad iš to paeinanti išvada, kad, kai agentai jį suseksią, pasinaudosią juo ieškodami „amerikiečių šnipo Skirmanto“, pačiam Kižiui net to nežinant. [70](#)

Audra prieš kildama grūmoja, pastatai prieš sugriūdami braška, apie gaisrą perspėja dūmai, o žmonių paruošta pražūtis būna visiškai netikėta ir kuo arčiau, tuo stipriau slepiama.

Seneka

Mirties sutikimas

Tuo tarpu vadinamieji agentūriniai žaidimai - Jono Ku-kausko Dzikio laišakai Stasiui, t. y. Juozui Lukšai, jau matyt atliko savo juodą darbą.

Vieną dieną kapitonas Grišečkin praneša Dzikiui: pasiruošk susitikti su Skirmantu.

Kaip tik šiomis dienomis per Spyglį gavo laišką ir Skirmantas. Jis ima rengtis. Skubiai duoda žinią į Pajiesį Povilui Pečiulaičiui Lakštingalai: laikytis vietoje, nes būsiąs reikalingas. [71](#)

Tuo metu Lakštingala Pakuonio valsčiaus Girininkų kaime įrenginėjo ateinančiai žiemai slėptuvę. Gavęs tokį nurodymą, Lakštingala grįžo į Pajiesio bunkerį. Rugsėjo 4 dieną Povilui Pečiulaičiui vėl įteikiamas raštelis, rašytas paties Skirmanto ranka: tegu Lakštingala atvyksta į sutartą vietą prie Ožio kvartalo rugsėjo 4 dieną 16 valandą.

Povilas skubiai išsirengia. Bet jis gali pasiimti tik trumpą ginklą, nes ilgieji bemat kristų į akis dienos šviesoje, o reikėjo eiti per Pagirių ir Ilgakiečio kaimus. Vytas Miliūnas sutinka pavežti. Važiuosią kaip kolchozninkai.

Vyrai susėda į vežimaitį ir darda.

Pagirių miškelyje kaip bloga pranašaujantis ženklas sulūžta vežimas. Povilas, ramus ir ryžtingas, patraukia per laukus pėsčias Grabavos miškelio link.

Prie Ožio kvartalo jo jau laukė. Skirmantas jį pasitinka drauge su Kariu, Žilvinu, Speigu, Spygliu ir Pipiru. Oficialiai praneša, kad sutartu laiku įvyks susitikimas su desantu, „kuris atsišaukė per Vakaruose jam duotą ryšį.“

Susitikimo vieta - šalia Mauručių, Šilėnų kaime, pas ūkininką Žemaitį. Tenai ateis ryšininkas, kuris tiesiogiai nuves pas desantininkus. Skirmantas nuo Ožio kvartalo ligi susitikimo vietos

palydovais ima Lakštingalą, Spyglių ir Pipirą. Žilvinas Lakštingalai paduoda rusišką automata.

Iki sutemų liko dar šiek tiek laiko, tad Pipiras užsiveda pas pažįstamą ūkininką, gyvenantį prie Grabavos ir Ilgakiemio kelio užkasti. Paskui keturi vyrai patraukia mišku link Juragių mokyklos. Perėję geležinkelį ir Kauno-Marijampolės plentą, priartėja prie Žemaičio sodybos. Lakštingala - geras šių vietovių žinovas, todėl visi jo nurodymu aplenkia Keturakio sodybą, kurioje nuo partizanų keršto čekistai saugo tokį Steponavičių, mokytoją, kurio įskundimu buvo suimtas Stanislovas Andriušis ir labai žiauriai kankintas...

Štai ir Žemaičio sodyba. Tylu, kažkodėl neloja nė šuo. Sodyboje bendražygiai pamatė du ryšininkus: Spyglio „gerai žinomą Maščinską“, per kurį buvo sutartas užsienio ryšys, o antrasis - atsiųstas Kukauskas, su kuriuo ir eisią susitikti.

Lakštingala lieka kieme, o Skirmantas su Spygliu nusivedė Kukausko ryšininką apklausinėti ir galutinai įsitikinti jo patikimumu.

Šiam čekistų parankiniui nepaprastai sekasi, nes nei Skirmantas nei Spyglys nieko įtartino nenustato. Tuoju pasikviečia iš lauko Lakštingalą, pažįstantį šias apylinkes, ir parodo tašką žemėlapyje, pasakydami tik tiek:

- Susitikimo vieta numatyta prie Navynos miškelio, maždaug keturi kilometrai nuo čia.

Tokį paaiškinimą girdėdamas, Lakštingala suklūsta. Gerai pažinodamas čionykščius laukus bei miškus, jis mano esant daug tinkamesnių vietelių tokiems susitikimams. Šitas pasirinkimas jį stebina.

- Kodėl nuspręsta susitikti būtent toje vietoje? - paklausia drąsiai. Ryšininkas atsako, kad į tenai geriausias atėjimas per miškus.

Lakštingala susitikimo vietos parinkimą įvertino tik vėliau, aiškiai sužinojęs visas aplinkybes. Pažerų kaime buvo toksai Juozas Makauskas, tada dirbęs Sališkių girininkijos eiguliu. Tiktai tardomas Povilas sužinos, kad Juozas Makauskas - senas ir gerai užsimaskavęs čekistų agentas. Vienu metu kažką įtarę, partizanai jam buvo vedę bylą, bet to krašto kovotojai jį užtarė, tvirtindami, kad įtariamas vyras pasitaisė. Jo naudai kalbėjo ir Jurgis Brazaitis Barsukas, kurį šis eigulys išdavė. Juozas Makauskas, būdamas eiguliu, gerai žinojo

kiekvieną miško vietelę. Vėliau savo knygoje Lakštingala parašys: „Turime tikrų žinių, kad jis kartu su čekistais parinko Skirmanto susitikimo su Kukausku vietą Pabartupio kaime. Vieta tikrai parinkta pagal vietinio žmogaus nurodymą. Negyvendamas tokios vietos nežinosi. Tiesiog spąstai - iš trijų pusių dideli grioviai, gera apsauga šaudymui, o pasitraukimui - grynas, traktoriaus suverstas arimas..." ⁷²

Ir čekistai, ir Dzikis, kaip provokatorius, įsitikinę, kad tie, kas lydės Skirmantą, pasitraukti gyvi galimybių neturi.

Skirmantas turi nuo Kukausko atneštą laišką. Perskaito jį ir kviečia Lakštingalą į kiemą pasitarti ne dėl laiško, bet dėl vietos. Povilui toji vieta žinoma, nes pro tenai ne kartą eita į Kazlų Rūdos miškus.

Kukausko laiškas su atsakymais į kontrolinius Skirmanto klausimus - vėl be priekaišto; apie tai jisai pasidalija nuomone su šalimais stovinčiu Lakštingala. Pastarasis netrukus pašaukia iš trobos Spyglį bei Kukausko ryšininką. Tuoju visi eisią.

Visgi Lakštingalai kažko neramu. Jis klausia Kukausko ryšininką Aitvarą:

- Kuriuo Žalgirio miško kraštu atėjai?

Čekistas atsako:

- Nuo Pažerų.

Povilas Pečiulaitis pagrasina:

- Tai dabar ir vesk, o jei užvesi ant čekistų, - tau pirma automato serija. ⁷³

Kiekvienas sutvėrimas turi norą gyventi. Nenori mirti ir tas, kuris rengiasi pražudyti kitus. Dar pridėkime niekšų savybę - bailumą - ir suprasime tariamojo Kukausko ryšininko būklę. Menkiausias neapsižiūrėjimas ir gali palydėti galvą! Jei operacija pavyks, jo laukia apdovanojimas.

Lakštingala liepia Aitvarui eiti pirmam; toliau eina jisai, Spyglis, Pipiras, po jų - Skirmantas su Maščinsku.

Naktis labai tamsi, dulksnoja smulkus lietus, - prisimins Povilas Pečiulaitis tas dramatiškas valandas visą gyvenimą. ⁷⁴

Štai Garliavos Pažerų vieškelis. Povilas vėl sako ryšininkui: - Jau Bartupės upelis, kurį rodei žemėlapy. Pagal tavo nurodymą, nukrypom i šoną.

Pražūtin vedęs Aitvaras atsako, nesutrikdamas:

- Susitikimas už ūkininko, prie miško.

Visus nežinia kodėl apima lyg abejonė, lyg gresiančio pavojaus nuojauta. Lakštingala vėl klausia, dabar jau griežtai:

- Ar už Kairaičio sodybos? [75](#)

Aitvaras matyt negali drąsiai operuoti ūkininkų pavardėmis ir čia jo silpnoji vieta. Jisai sodybos savininkų neįvardija!

Lakštingala apibendrina:

- Jeigu dienąėjai, turi žinoti. - Ir tuojau atsivaro Aitvarą ties Kairaičio sodyba.

- Dabar jau žinau, - atsitokėja Aitvaras, - šalia griovio, prie miškelio.

Visi praeina Kairaičio sodybą ir prieina nugriautą buvusią Paužos sodybą. Atkutęs Kukausko ryšininkas ima aiškinti, kad jau dabar gerai žinąs.

Skirmantas liepia sustoti. Jis prieina prie Lakštingalos. Matyt jam kažkas sukėlė abejonių, nes sako dar kartą parašysiąs laiškutį su kontroliuojančiais klausimais - tikrumo vardan. Lakštingala nusisiaučia apsiaustą-palapinę ir abu su Skirmantu palenda po šia uždanga, - kad tamsoje neblykčiotų uždegtas žiebtuvėlis.

Skirmantas rašo. Lakštingalos nedomina raštelio turinys, jo reikalas pašviesti, tačiau spėriai perskaito, jog Skirmantas klausia, apie ką kalbėtasi abiem žinomame kažkokiame restorane būnant Vakaruose.

Paskutinė galimybė Kukauskui netapti išdaviku!

Skirmantas raštelį paduoda Aitvarui, liepdamas įteikti pačiam Jonui Kukauskui. Visi nurimę laukia, bet atsargumo sumetimais kiek prasiskirsto.

Aitvaras su atsakymu grįžta greitai. Vėl po apsiaustu-pa-lapine, Povilui pašviečiant, Skirmantas perskaito Dzikio atsakymus. Jie teisingi!

Po keturių dešimtmečių Kukauskas teisinsis: „Paskutinį kartą stengiuosi perspėti jį. Keverzoju raides, guldymas į priešingą pusę, kad rašysena būtų kuo nepanašesnė į manąją.“

Ne rašysena svarbu, bet nors mažytis netikslumas, atveriantis Skirmantui akis.

Beje, tuo momentu, kai Skirmantas už kelių dešimčių metrų laukia paskutinio ištikimybės patvirtinimo iš seno savo bendražygio, tarp apsupusių Kukauską čekistų vyksta arši diskusija: ar būtinai imti Skirmantą tik gyvą? Dzikio, kaip svarbaus veikėjo, atsiklausoma nuomonės. Jis tariasi darąs draugui tik gero ir pataria - „tvirtai pasako“, kad „jo gyvo paimti niekas neįstengs, ypač dabar, kada į susitikimą atėjo su tokiu nepasitikėjimu.“⁷⁶ Dzikis dar paaiškina čekistams, kad Juozas Lukša visada turi prie krūtinės dvi granatas, „kurias kiekvienu momentu gali susprogdinti.“⁷⁷ Žodžiu, Dzikis smogikus kreipia ta linkme, kad stengtis paimti gyvą - neracionalu.

Tada tūlas smogikų vadas, kažkoks „atsakingas už operaciją majoras R.“ (Kukauskas ar rašantys už jį prisiminimus kažkodėl dangstys jo pavardę net 1991-siais) liepia žudikiškos operacijos nariams balsuoti, - mat nenorįs vienas imtis atsakomybės prieš Maskvą. Taigi balsuojama. Jei tikėsime Kukausku, už gyvo paėmimą balsuoja tik vienas Aitvaras.⁷⁸ Dzikis, svarbus operacijos šulas, balsuoja už greitą draugo mirtį, - taip Skirmantui reikėsia mažiau kentėti.

Operacijos plane numatytas vietas rusai užėmė dar prieš saulėlydį, o „už eglaičių stovėjo automatu ginkluotas lietuviškai kalbantis enkavedistas.“⁷⁹ Priešais vietovė labai nelygi, traktoriumi suartas laukas banguoja stambiomis arimų rievėmis.

- Eisim mudu, Povilai, - ištaria Skirmantas. - Jei jis neišdavė, tai susitiksime, o jeigu išduoti - žūsime. Paskui, užsivedęs vokišką automatą, atsigręžia į Kukausko ryšininką:

- Vesk, jeigu užvesi ant čekistų, pats pirmas gausi.

Lakštingala po daugelio metų viską labai gerai prisimins:

„Kukausko ryšininkas eina pirmas, o mudu paskui. Skirmantas, atsisukęs į Spyglį ir Pipirą, dar priduria:

- Jūs likite čia pasiruošę...

Skirmantas man liepia daugiau laikytis kairiajame šone, kad nebūtume kartu. Paspartinęs žingsnį, paeinu į kairįjį šoną. Vietovė labai nelygi, traktoriaus išvažinėta, visur vanduo. Priėjęs prie pat miško, Skirmantas klausia:

- Dziki, ar tu čia?

Atsiliepė kažkoks nepažįstamas balsas. Skirmantas suriko: „ugnies!" ir pirmas paleido automato seriją."

Ugnies! Tai buvo paskutinis žodis draugams ir gimtajai žemei. Taip Juozas Lukša įvardijo tą tyrą liepsną, kuri negeso jo širdyje ligi mirties.

Dar akimirksnis - ir Skirmantas parkrito.

¹ Autorės pokalbis su Klemensu Širviu Sakalu 1997 m. liepos 6 d.

² Ibid.

³ Laiškai mylimosioms, p. 239.

⁴ Autorės pokalbis su Klemensu Širviu Sakalu 1997 m. liepos 6 d.

⁵ Lietuvos partizanų Tauro apygarda, p. 438.

⁶ Tauro apygardos istorijos apžvalga. Laisvės kovų archyvas, nr. 3-4, p.42.

⁷ Lietuvos partizanų kovos ir jų slopinimas... p. 428.

⁸ Ibid.

⁹ Lietuvos partizanų kovos ir jų slopinimas... p. 428.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Ibid.

¹² Autorės pokalbis su Eleonora Labanauskiene 2000 m. balandžio 4 d.

¹³ Juozas Starkauskas. Čekistinė kariuomenė Lietuvoje 1944-1953 metais, p. 360

¹⁴ Lietuvių nacionalistų kenkėjiška veikla ir kova su ja... p. 56

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Lietuvos partizanų kovos ir jų slopinimas, p. 429,

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Juozas Starkauskas. Čekistinė kariuomenė Lietuvoje, p. 369.

²¹ Algis Šermukšnis Žilvinas. Prisiminimai, (rankraštis), A. Lukšos asmeninis archyvas.

²² Ibid.

²³ Povilas Pečiulaitis. Šitą paimkite gyvą (antrasis leidimas) Kaunas, 2003, p. 80.

²⁴ Ibid.

²⁵ Ibid. p.83.

²⁶ Lietuvių nacionalistų kenkėjiška veikla ir kova su ja... p.56.

²⁷ Ibid.

²⁸ Ibid., p. 56-57.

²⁹ Birutė Pečiokaitė-Adomėnienė. Likviduoti Skirmantą, Kaunas, 2002, p. 138.

³⁰ Lietuvių nacionalistų kenkėjiška veikla ir kova su ja... p.57.

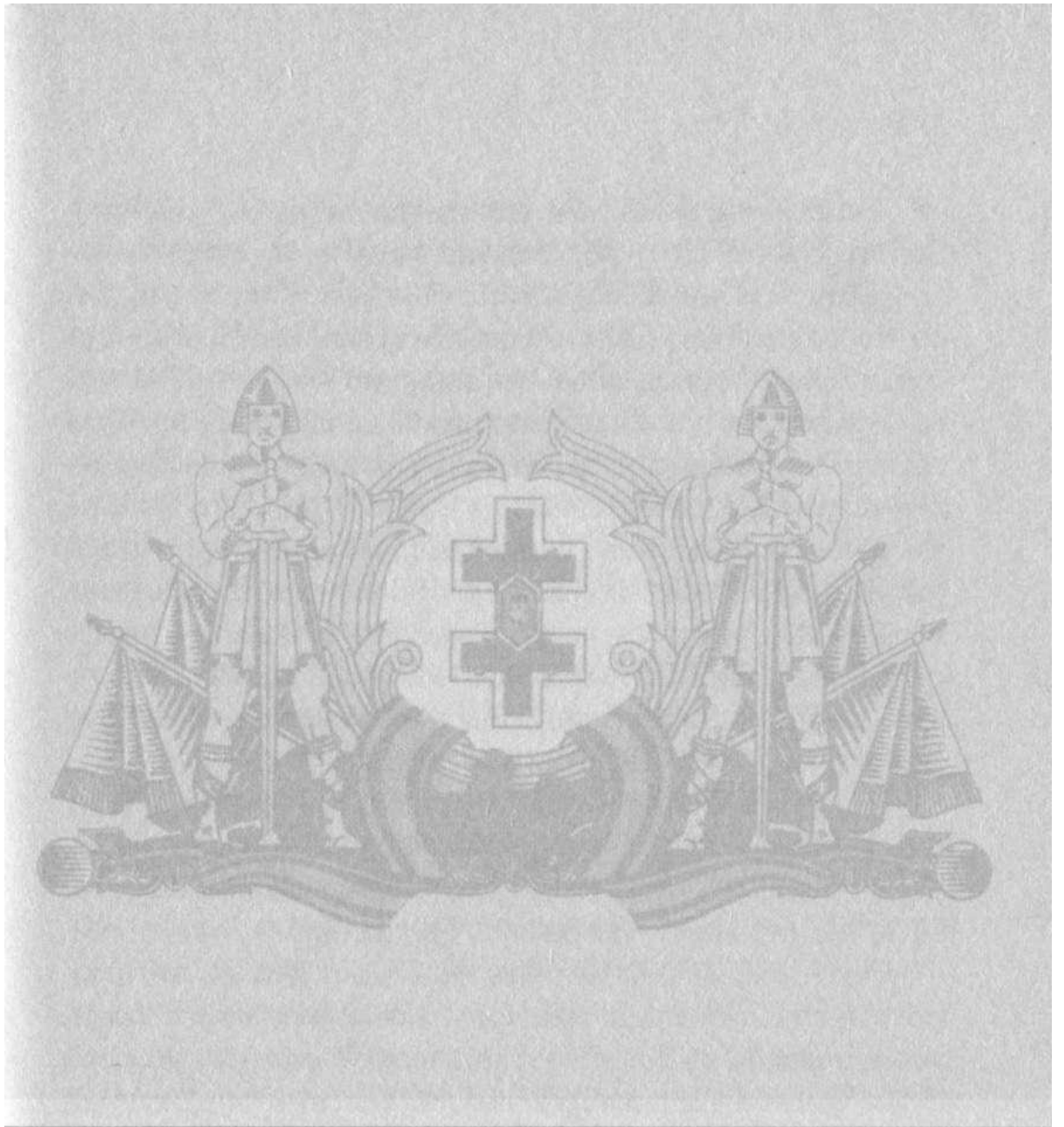
³¹ Povilas Pečiulaitis. Šitą paimkite gyvą, p. 85.

³² Ibid.

³³ Jonas Kukauskas. Paryžius - Kazlų Rūdos miškai. Laisvės kovų archyvas, nr. 3, p. 24.

³⁴ Ibid., p. 24.

- ³⁵ Žuvo Jonas Pečiulaitis Žvangutis - iš Tvarkiškių kaimo, Garliavos valsčiaus (Lakštingalos brolis) ir Vytautas Pukelevičius Povas g. 1934 m. Pode-riškių kaime, Garliavos valsčiuje.
- ³⁶ Tai buvo Juozas Šiugždinis Karys, kuriam sunkiai sužeidė ranką.
- ³⁷ Jonas Kukauskas. Paryžius - Kazlų Rūdos miškai, p. 29.
- ³⁸ Ibid.
- ³⁹ Ibid.
- ⁴⁰ Antanina Garmutė. Motinėle, auginai, Kaunas, 1993, p. 15.
- ⁴¹ Lietuvos partizanų kovos ir jų slopinimas... p. 437.
- ⁴² Ibid.
- ⁴³ Lietuvių nacionalistų veikla ir kova su ja... Redaktorius G. K. Vaigauskas, p.62.
- ⁴⁴ Pokalbis su Antanu Aleknoniu 2004 m. liepos 1 d.
- ⁴⁵ Jonas Kukauskas. Paryžius - Kazlų Rūdos miškai, p. 32.
- ⁴⁶ Jonas Kukauskas. Paryžius - Kazlų Rūdos miškai, p. 33.
- ⁴⁷ Lietuvių nacionalistų kenkėjiška veikla ir kova su ja. Redaktorius H. Vaigauskas, p. 56.
- ⁴⁸ Jonas Kukauskas: Paryžius - Kazlų Rūdos miškai, p. 34.
- ⁴⁹ Ibid.
- ⁵⁰ Lietuvių nacionalistų kenkėjiška veikla ir kova su ja. Redaktorius H. Vaigauskas, p.34.
- ⁵¹ Povilas Pečiulaitis. Šitą paimkite gyvą, p. 105.
- ⁵² Povilas Pečiulaitis. Šitą paimkite gyvą (antrasis leidimas) p. 84.
- ⁵³ Ibid.
- ⁵⁴ Povilas Pečiulaitis. Šitą paimkite gyvą (antrasis leidimas) p. 84.
- ⁵⁵ Ibid.
- ⁵⁶ Lietuvos partizanų kovos ir jų slopinimas, p. 586.
- ⁵⁷ Ibid.p. 585
- ⁵⁸ Lietuvos partizanų kovos ir jų slopinimas MVD-MGB dokumentuose 1944-1953 metais, p. 578-579.
- ⁵⁹ Ibid., p. 579.
- ⁶⁰ Ibid., p. 581.
- ⁶¹ Ibid., p. 582.
- ⁶² Juozas Starkauskas. Čekistinė kariuomenė Lietuvoje, p. 369.
- ⁶³ Jonas Kukauskas. Paryžius-Kazlų Rūdos miškai, p. 37.
- ⁶⁴ Ibid., p. 36.
- ⁶⁵ Ibid., p. 37.
- ⁶⁶ Jonas Kukauskas. Paryžius-Kazlų Rūdos miškai, p. 37.
- ⁶⁷ Ibid.
- ⁶⁸ Povilas Pečiulaitis Lakštingala. Šitą paimkite gyvą, (antrasis leid.) p. 86.
- ⁶⁹ Ibid.
- ⁷⁰ Lietuvos partizanų kovos ir jų slopinimas, p. 588.
- ⁷¹ Autorės pokalbis su Povilu Pečiulaičiu Lakštingala 1997 birželio mėn.
- ⁷² Povilas Pečiulaitis. Šitą paimkite gyvą, Kaunas, 2003, p. 94(antrasis leidimas).
- ⁷³ Autorės pokalbis su Povilu Pečiulaičiu Lakštingala.
- ⁷⁴ Ibid.
- ⁷⁵ Ibid.
- ⁷⁶ Paryžius-Kazlų Rūdos miškai, p. 41.
- ⁷⁷ Ibid.
- ⁷⁸ Ibid.
- ⁷⁹ Paryžius-Kazlų Rūdos miškai, p. 41.

EPİLOGAS

Pamąstyk, kaip mums padeda geri pavyzdžiai, ir tu suprasi, kad didžių vyrų atminimas yra ne mažiau naudingas negu jų buvimas.

Seneka

Juozą Lukšą pakirto čekistų smogiko kažkokio Kranklio ir Staškevičiaus šūviai, - taip teigiama sovietų rašytoje pažymoje. Išlikusi nuotrauka liudija, kad mirtis ištiko nuo žaizdų, bet ne nuo ciano kalio, kaip teigė kai kurie šaltiniai. Nurimęs veidas kaip žmogaus, pilnai atlikusio savo kilnią misiją. Žuvęs Karžygys nufotografuotas vienmarškinis ir suglamžytas rūbas bei rankos bylotų, jog jisai netrumpą nuotolį buvo vilktas žeme. Kur čekistai paslėpė kūną - neaišku ir šiandien. Markulis tuo metu buvo išsiųstas į Leningradą, kad išvengtų partizanų rūstybės kaip išdavikas. Tačiau jam turėjo duoti žinią čekistų vadai, - kad žuvo Tas, kuriam ilgai rengė pražūtį. Markulis galėjo duoti nurodymą, kad Skirmanto kūną paimtų anatomijos katedra, jo darbovietė; jeigu nepasisekė savo valdžion paimti gyvo, reikia pagriebti nors mirusį...

Spyglys ir Pipiras, lydėję Skirmantą į lemtingąjį susitikimą, kovos sumaišty laimingai pasitraukė, nebėgdami atgal, bet pirmyn, į Navynos miškelį. Jie spėjo paleisti keletą serijų šūvių tuo momentu, kai parkrito Skirmantas.

Povilą Pečiulaitį Lakštingalą nuo kulku gelbėjo stambiomis rievėmis suversti arimai. Gimtosios žemės vagos trukdė veikti jo ginklui, tačiau, rusų raketoms nušvietus vietovę, savo išganingais šešėliais dangstė vienintelį persekiojamąjį. Arimais šliaužiantis Lakštingala pamatydavo iškylant raketą: viena raudona, dvi - žalios. „Vienas žuvęs, du gyvi“, - gerai suprato jų reikšmę Lakštingala. Tasai žuvusysis - Skirmantas, su širdgėla suprato jisai.

Lenktynes su mirtimi Lakštingala laimėjo. Bet organizmas buvo galutinai pertemptas. Pažįstamais takais šiaip taip pasiekė Pajiesio apylinkes, iš kur vos gyvą parvedė Miliūnas ir paguldė į jo žinioje esantį bunkerį. Vos atsigaivelėjęs, Lakštingala parašė pranešimą Sergijui Staniškiui Litui apie Juozo Lukšos Skirmanto žuvimą. Su Tauro apygardos vadu Demonu jisai ryšio neturėjo. Mėnuo laiko praėjo, kol atsistatė Povilo sveikata, ir jis galėjo tęsti kovą toliau. 1952 m. lapkričio 3 d. dėl klastos gyvas pateko čekistams. Paskui dvidešimties metų katorga Sibire. Jis neturėjo ramybės keturiasdešimt penkerius metus. 1985-iais, po ilgų persekiojimų dėl prisiregistravimo, Povilas Pečiulaitis, kaip gimęs Amerikoje, pagaliau gavo šios šalies pasą ir išgirdo posakį: „Važiuok, kur nori!“ Lakštingala išskrido į Ameriką 1989 m. kovo pabaigoje. Jo sesuo Kazimiera jau buvo įsikūrusi tenai 1987 m. balandyje. Gal porą kartų išėivijos laikraščiuose Povilas rado žinutes, skelbiančias apie Jono Kukauskio mirtį, tuo tarpu

buvo žinoma, kad jisai gyvas. Pasiteiravus redakcijose, išgirdavo atsakymą, jog tai, tikriausiai, klaida.

- Kukauskas pilnai išdavė, - pasakė Povilas Pečiulaitis po puspenkto dešimtmečio, 1997-siais.

Po Skirmanto žuvimo, paties Kukausko tvirtinimu, iš jo kambario dingo budintys karininkai. Kapitonas Kovalenka pradėjo išvesdinėti jį į miestą pasivaikščioti. Paskui, jeigu tai tikėtina, Kukauskas ryžosi pabėgti iš saugumo kontrolės ir už tai teko pabūti maždaug penkerius metus kalėjime. 1956-siais jau buvo laisvas ir įstojo į Kauno Politechnikos instituto Vilniaus filialo vakarinį skyrių ir jį 1962 metais baigė. Dirbo projektinėse organizacijose ir gamyklose gerai apmokamą darbą. Šeimyninis gyvenimas irgi susiklostė sėkmingai. Spaudoje paskelbė straipsnių, giriančių sovietų valdžią ir teisingą savo gyvenimo kelio pasirinkimą.

Jonas Kukauskas Dzikis mirė 1994 metais Vilniuje, eidamas septyniasdešimt ketvirtuosius metus.

Ona Lukšienė grįžo į savo sodybą po sūnaus Juozo žuvimo. Garliavos KGB viršininkas Gulbinas, pagarsėjęs buku žiaurumu ne tik šiose apylinkėse, pareiškė, kad „ta senė dabar gali grįžti namo“.

Klemensą Širvį Sakalą 1952 m. liepos 24 d. čekistai paėmė į nelaisvę sunkiai sužeistą. Buvo atlikta sudėtinga operacija ir Skirmanto bendražygis pasveiko. Paskui - košmariški tardymai ir trijų dešimtmečių vergija lageriuose. Tenai susitiko

Povilą Pečiulaitį Lakštingalą. Sakalas grįžo į Lietuvą 1983 metais ir, įsikūręs Kybartuose, vedė vietinę moterį Aldoną Simo-kaitytę, iš profesijos buhalterę, gimusią 1929 metais. 1991 metais ji mirė ir Klemensas liko vienas, nes vaikų neturėjo. Visada buvusi puiki Klemenso sveikata susilpnėjo ištikus insultui. Dvasinės ryžtingojo vyro jėgos nesumažėjo: ramiai atmesdamas nepagrįstus kaltinimus, jisai tikėjo tiesos pergale. Birutė Simokaitytė, jo žmonos sesuo, rūpinosi vienišu Skirmanto bendražygiu.

1989 metų vasario septintąją, Atgimimo sąjūdžio pradžioje, E. Eismuntas patvirtino suimtinų asmenų sąrašą Vilkaviškio krašte, jei to pareikalaus sovietinio saugumo interesai Lietuvoje. Pirmuoju čia įrašytas Klemensas Širvys. Jo gyvenimas nebuvo saldus. Iš jo jisai nieko nereikalavo sau ir nieko nesulaukė. Jo globėja įsitikinusi, kad

nors menka lauro šakelė pažymės laisvės kovai pašvęstą jo gyvenimą. Klemensas Širvys Sakalas mirė 2003 metais.

Labanauską suėmė 1953 m. per šv. Kazimiero šventę, kovo 4 dieną. Viskas gal būtų susiklostę sėkmingiau, bet buvo toksai Buivydas, pas kurį, atėjo pagauti ir užverbuoti partizanai. Jie įteikė Buivydui laišką, kurį šis turėjęs perduoti Labanauskui. Bolševikai nuteisė kalėti 25 metus „už terorą“. Bet šio straipsnio nepritaikė ir dešimtį metų numetė. Jisai grįžo į Olendernią po penkiolikos metų.

Eleonora Labanauskienė saugumo rankose atsidūrė po dešimties dienų po vyro suėmimo. Išleido ją namo tais pačiais metais prieš Žolinę. Po to kai suėmė vyrą, ji, teisingai nuspėdama tolesnius įvykius, liepė nedelsiant palikti bunkerį po virtuve Birutei ir Adolfui Ramanauskams. Po kurio laiko čekistai bunkerį surado, bet tenai jau buvo tuščia. Kad yra bunkeris jo ūkyje, pasakė Labanauskas: jo įsitikinimu slaptoji buveinė turėjo būti jau tuščia ir pasakymas niekam negalėjo pakenkti. Taip kantrusis geradaris norėjo nors trumpam atsigauti nuo nepakeliamų tardymo kančių, kai „keturias savaites tegalėjo vaikščioti tik ant rankų“.

Markulis-Erelis mirė Vilniuje 1987 metais, o Zaskevičiaus Tautvaišos išdavystės kelias tebesitęsė toliau.

Jonas Deksnys mirė 1982 m. kovo 22 d. nuo skrandžio vėžio, palaidotas Rokantiškių kapinėse.

Povilas Pečiulaitis konvojuojamas iš vieno lagerio į kitą, 1960 metų kovo pabaigoje buvo atvežtas į vieną Mordovijos lagerių. Čia sutiko Klemensą Širvį Sakalą ir taip sužinojo, kad jį čekistai paėmė sunkiai sužeistą, - „kelios kulkos perėjo per vidurius. Matyt geras chirurgas padarė operaciją ir liko gyvas“. Povilas taipgi sužinojo, kad neseniai čia kalėjo gerai pažįstamas Algis Šermukšnis Žilvinas, tik paskui kažkur išvežtas.

Žilvino likimas pasirodė tragiškai permainingas. Archyve vėliau surasta žinių apie jo, kaip agento smogiko, slapyvardžiu Vacys, žudikiškus darbus. Nuo jo rankos žuvo artimi bendražygiai: Klemensas Stačiokas Klemensas, Antanas Gu-dynas Speigas, Bronius Petkevičius Pipiras ir Klemensas Ulec-kas Vakaras bei Vytautas Kuzmickas Sūkurys.

Juozas Šiugždinis Karys žuvo 1953 m. balandžio 13-ąją, Žilvino išduotame bunkeryje, Vaišvydavos miške.

Neaišku, kiek ir kokiais tikslais išbuvęs lageriuose, Žilvinas, vėliau gyveno Kaune, kol 2001-ųjų rugpjūčio 8 d. neaiškiomis aplinkybėmis žuvo ar nusižudė.

2004-ųjų liepos 1-ąją sustojome Rūdšilio miške prie Lekėčių. Šalikelėje stovi ženklas, rodantis kelią į naujai atstatytą Petro Jurkšaičio Beržo požeminę slėptuvę. Ant metalo lakšto gražiai padarytas ir prie gelžbetonio stulpo pritvirtintas užrašas byloja: netoli dviejų garbingų vyrų - Petro Jurkšaičio ir Julijono Būtėno - žūties vieta. Bet rodyklė ir užrašas sugadinti: bandyta išėsdinti raides kažkokiais chemikalais, lentoje žiojėja skylės. Badyta ar šaudyta?

- Ko čia taip stebėtis? - ūmai pasigirdo klausiantis balsas iš miško. - Bolševikų ir dabar visur pilna!

Miško takeliu ėjo Antanas Aleknavičius, lietuviškumo dėlei dabar besivadinantis Aleknoniu. Jis nešėsi kepalėlį duonos ir indą aliejaus. Čia jam žinomos visos partizanų slėptuvės - išlikusios ir tos, kurių vietą težymi negilūs įdubimai ir samanomis pasidengę kauburėliai. Jo tėvas buvo ryšininkas, ir ši žemė, kurioje pažįstama kiekviena pėda, - jam šventa.

Kad Stalinui - jau galas, Antanas Lukša išgirdo būdamas Magadano lageryje. Jį, kaip ir kitus likimo draugus, į čia pristatė per Sachaliną, Ochotsko jūrą. Nachodkoje buvo paskirstymo punktas. Kelionė buvo grėsminga, įdomi ir baisi. Magadanas - tikra iškasenų sankaupa. Antanas čia irgi dirbo prie retos iškasenos gavybos, šeši šimtai kalinių per pamainą paruošdavo pusantro šimto kilogramų ypatingo metalo, kuris buvo brangesnis už auksą - kasterito. Jį sumaišius su plienu, gaudavosi nepramušama medžiaga tankų korpusams. Kasterito rūda buvo plaunama gravitacijos būdu, išsiskirdavo rausvu atspalviu. Tą rūdą surinkdavo nuo gravitacijos stalų, nunešdavo į filtravimo kameras, kuriose nereikalingos rūdos iškildavo į paviršių, putą nurinkus, likdavo brangus kasteritas. Pamainoje šią operaciją atlikdavo japonas įdomia pavarde -Kunigas. Jo darbą tikrinusi inžinierė Jukmanova klausdavo:

- Kak dela, Kunigas?

Šį, vadinamąjį trečią, fabriką statė amerikiečiai; baisus kalnas nutašytas taip, kad pastato nugara remiasi į jį.

Apie Stalino mirtį paskelbė per ruporą. Visus iš gamybos nuvedė į zoną. Prieš susirinkusius išėjo inžinierė Jukmanova, norėdama kažką

pasakyti, bet vietoje to krūpčiodama isteriškai verkė, - kaip tais laikais, išgirdę apie garsiojo galvažudžio mirtį, darė ne vienas.

Antanas Lukša 1956-ųjų birželio 27 d. buvo paleistas iš lagerio. Kai sugrįžo, kaimynas Alfonsas Černeckis per stebuklą jį priregistravo ir surado darbą. 1959 m. Antanas vedė Eugeniją Ireną Savickaite. Darnioje jų šeimoje gimė ir užaugo dukra Dalia ir sūnus Kęstutis.

Kai buvo kuriamas filmas „Vienui vieni“, Kęstučiui Lukšai buvo paskirtas Jurgio vaidmuo, kurį jisai sėkmingai atliko, ir apskritai šis filmas turėjo didelį pasisekimą.

Kartą pas Antaną į darbą, radijo ir televizijos taisyklą, užėjo studijų laikų Skirmanto draugė Regina Budreikaitė su pussesere Akvile ir pasidomėjo, kaip sekasi, tačiau jos apsilankymo tikslas liko neaiškus. Ji jau senokai buvo ištekėjusi už enkavedisto.

Nijolė Bražėnaitė po Juozo išskridimo į Lietuvą vis nesulaukė jokios žinios. Praėjus gal šešeriems metams apie vyro žuvimą jai pranešė Amerikos kongresmenas Charles J. Kers-ten. Šis veiklus antikomunistas tais laikais, kai niekam tas nerūpėjo, atskleidė sunkius bolševikų nusikaltimus žmonijai. 1953 m. vasarą jisai gavo iš Amerikos kongreso leidimą sužinoti padėtį, okupuotose Baltijos šalyse. Suprantama, čia jisai nesilankė, apsiribodamas tik pabėgėlių stovyklomis bei okupuotų šalių organizacijomis Vakaruose. Jisai rinko liudininkų parodymus ir sukrečiančius faktus.

Kai jis atvyko į Vokietiją, į Reutlingeną, Nijolė Bražėnaitė tuo metu dirbo VLIK sekretore. Apsivilkusi tautiniais rūbais, ji angliškai pasveikino svarbų svečią.

Kersteno rimtas liudininkas, buvęs MVD pulkininkas leitenantas Grigorijus Stepanovičius Burlitskis buvo atkeltas į Lietuvą 1944-ųjų vasarą, vadovauti rezistencijos sunaikinimui. Tą jisai ir vykdė ligi 1945-ųjų vasario, paskui vadovavo pasienio apsaugai Rytprūsiuose ir prie Lietuvos sienos su Lenkija, kol 1953 metais pabėgo į Vakarus. Kerstenui jisai pateikė svarbių žinių. Kai Burlitskis pasakojo apie vieną ilgai persekiotą desantininką, aplinkybes ir mestas didžiules pastangas jo paėmimui, galop - apie nesugaunamojo žūtį, Kerstenas suprato, kad tasai nepaprastas vyras turėjo būti Juozas Lukša ir nusprendė viską pasakyti Nijolei Lukšienei. Taip žlugo jos viltis, kad susitiksią ir per gyvenimą eisią kartu.

Vėliau Nijolė sukūrė šeimą su italų kilmės gydytoju Fiorenzo Paronetto, turi dvi dukras ir gyvena Niujorke.

Lankydamasi Lietuvoje ne kartą, kalbėjo apie anuos nepamirštamus laikus ir žmones, žvelgė į gimtąjį kraštą, kuriam savo gyvenimą paaukojo jos mylimasis ir vyras - Juozas Lukša.

Literatūra

Juozas Daumantas. Partizanai, Vilnius, 1990. Daumantas. Laiškai mylimosioms, Kaunas, 1994. Adolfas Ramanauskas Vanagas. Daugel krito sūnų... Vilnius, 1992.

Justinas Lelešius Grafas. Lionginas Baliukevičius Dzūkas. Dienoraščiai, Kaunas, 1994.

Lietuvos partizanų Tauro apygarda 1945-1952. Vilnius, 2000.

Juozas Petraška. Žvilgsnis atgal, 1-2 t., Vilnius, 1992. Povilas Pečiulaitis. Šitą paimkite gyvą, Kaunas, 1993. Leonas Vilutis. Likimo mozaika, Kaunas, 1992. Vytautas Bielinis. Po gaubtu, Alytus, 2003. Arvydas Anušauskas. Vytautas Kučinskas. Lietuvos laisvės kovos, Vilnius, 1991.

Bronius Aušrotas. Sunkių sprendimų metai, Vilnius, 1990. Kęstutis K. Girnius. Partizanų kovos Lietuvoje, Vilnius, 1990. Juozas Brazaitis. Vienų vieni, Vilnius, 1990. Preibytė Valionienė Rozalija. Ir aš ten buvau, Vilnius, 1992. Maldeikis Petras. Mykolas Krupavičius, Čikaga, 1975. Prunskis Juozas. Bėgome nuo teroro, Čikaga, 1980. Kazys Musteikis. Prisiminimų fragmentai, Vilnius, 1989. Edvardas Turauskas. Lietuvos nepriklausomybės netenkant, Kaunas, 1990.

Juozas Audėnas. Paskutinis posėdis, Vilnius, 1990. Ignas Šeinius. Raudonasis tvanas, Vilnius, 1990. Antanina Garmutė. Išėjo broliai, Kaunas, 1990.

Antanina Garmutė. Motinėle, auginai, Kaunas, 1993.

Aldona Vilutienė. Justinas Sajauskas. Ištark mano vardą, Vilnius, 1999.

Juozas Starkauskas. Čekistinė kariuomenė Lietuvoje 1944-1953 metais, Vilnius, 1998.

Lietuvos partizanų kovos ir jų slopinimas MVD-MGB dokumentuose 1944-1953 metais, Kaunas, 1996.

Lietuvių nacionalistų kenkėjiška veikla ir kova su ja. Redaktorius Henrikas Vaigauskas, LTSR KGB specbiblioteka, nr. 1245. Maskva, 1986.

Bažnyčios prieglobstyje. Vilnius, 1983.

Liūtas Mockūnas. Pavargęs herojus, Vilnius, 1997.

Seneka. Laiškai Lucilijui, Vilnius, 1986.

Birutė Pečiokaitė Adomėnienė. Likviduoti Skirmantą, Kaunas, 2002.

Vidmantas Mašanauskas. Lekėčių krašto partizanų takais, 1998.

Tada, kai žuvom už Tėvynę. Partizanų Audrelės, Povo, Oželio, Valstiečio, Balandžio, Brūklio dienoraščiai. Kaunas, 1996.

Severinas Vaitiekus. Tuskulėnai: egzekucijų aukos ir budeliai (1944-1947), Vilnius, 2002.

Juozas Daumantas. Partizanai, penktasis leidimas, Kaunas, 2005.

Periodiniai leidiniai

Apygardos vado Mykolo Jono pranešimas. Laisvės kovų archyvas, nr. 1, 1991.

Pietų Lietuvos partizanų štabo įgaliotinio - Tauro apygardos vado, Aukštaitijos partizanų štabo įgaliotinių susitikimo, įvykusio 1946 m. gegužės 28 d., protokolas. Laisvės kovų archyvas, n r. 1, 1991.

1946m. gegužės 31 d. įvykusio Pietų Lietuvos Partizanų vado pavaduotojo Mykolo Jono ir Lietuvos diplomatinės tarnybos atstovų Alfonso ir Andriaus pasitarimo protokolas. Laisvės kovų archyvas, n r. 1, 1991.

Antanas Ylius. Tauro apygarda. Prisiminimų fragmentai, Laisvės kovų archyvas, nr. 1, 1991.

Jonas Kukauskas. Paryžius-Kazlų Rūdos miškai. Laisvės kovų archyvas, nr. 3, 1992.

Dalia Kuodytė. Lietuvos rezistencijos centralizacijos klausimu. Laisvės kovų archyvas, nr. 5, 1992.

Maksimovas L. M. Generolui majorui J. J. Petkevičiui VSK prie Lietuvos TSR Ministrų tarybos Pirmininkui raportas. Laisvės kovų archyvas, nr. 5, 1992.

S. Mykolaitis. Pro memoria. Laisvės kovų archyvas, nr. 5, 1992.

Lietuvos atstovo dr. St. Bačkio žodis, pasakytas 1977 m. birželio 12 d. Čikagoje minint tragiškuosius birželio mėn. išvežimus ir J. Daumantą-Lukšą. Laisvės kovų archyvas, nr. 5, 1992.

D. Kuodytė. KGB ir centrinės vadovybės kūrimosi pradinis etapas. Laisvės kovų archyvas, nr. 8, 1993.

Dokumentų rinkinys. Laisvės kovų archyvas, nr. 8, 1993.

Vytautas Vitkus. Karo inžinieriaus pulkininko leitenanto Juozo Vitkaus biografija. Laisvės kovų archyvas, nr. 9, 1993.

Dainavos štabo išdavystė. Dokumentai, ištraukos. Parengė N. Gaškaitė. Laisvės kovų archyvas, nr. 9, 1993.

N. Gaškaitė. A. Kašėta. Adolfo Ramanausko Vanago sekimo ir arešto detalės. Laisvės kovų archyvas, nr. 9, 1993.

Genocidas: okupantų tarnų raportas Maskvai. „Lietuvos Rytas“, 1995, birželio 6 d.

Mes nugalėsime bolševizmą! „Ateitis“, 1943 balandžio 8, nr. 82.

BDPS komiteto atstovo Erelio 1946 m. lapkričio 9 d. laiškas Tauro apygardos vadui Žvejui. Laisvės kovų archyvas, nr. 11, 1994.

N. Gaškaitė. „Peslys“. Laisvės kovų archyvas, nr. 11, 1994.

Apie knygą ir jos autorę

Jūsų rankose knyga apie Lietuvos laisvės karžygį, jau legenda tapusį Juozą Lukšą. Jis - bene pati ryškiausia ginkluoto pasipriešinimo sovietų okupacijai asmenybė. Du kartus prasiveržęs pro geležinę uždangą ir du kartus sugrįžęs, kad iki galo tęstų šventą laisvės kovą. Sugrįždamas antrą kartą jau žinojo, kad vyksta ne tik kovoti, bet ir mirti. Karšta širdis ir šaltas analitiko protas, visiškas pasiaukojimas idealui jį padarė nemirtingą. Kaip ir jo knygą „Partizanai“, 2005 m. išleistą jau penktą kartą. Apie jį daug pasakyta ir daug parašyta. Atrodytų, vargu ar galima būtų dar ką nors atskleisti ar pridurti.

Iš pradžių taip manė ir šių eilučių autorius. Laimei, įvyko visiškai kitaip. Autorė, savo knygą kukliai vadindama Juozo Lukšos biografija, tarsi veda skaitytoją herojaus keliais, nuo ištakų iki lemtingos žūties, kartu aprašydama to kelio aplinką ir gamtą, su kuria neatsiejamai susijęs herojus, ir nepaprastai sudėtingas ir painias to meto politines aplinkybes. O svarbiausioji viso konteksto dalis didvyriška tautos kova su galingu ir nuožmiu okupantu.

Herojaus ištakos ramybe ir harmonija alsuojančiame Sūduvos kaime. Stiprus, darbe ir tikėjime paguodą randantis tėvas, kantri ir pasiaukojanti šeimos darnos sergėtoja motina, gabūs, drausmingi ir darbštūs vaikai, darbštumu ir krikščioniškąja dorove grįstas gyvenimas tarpukario Lietuvoje, štai toji aplinka, kurioje formavosi Juozo Lukšos asmenybė. Tokioje dirvoje nėra vietos piktžolėms menkystoms, joje auga gražūs medžiai, branginantys saulės šviesą ir tėviškės oro gaivumą. Jie nesilanksto jokiems vėjams, juos galima tik nulaužti arba išversti su šaknimis.

Dabartiniai pragmatiškieji pokario istorijos tyrinėtojai, ieškodami pasipriešinimo priežasčių, dažniausiai akcentuoja žmonių pastangas išvengti represijų arba mobilizacijos į sovietinę kariuomenę. Lyg tarp kitko pamini ir patriotizmą. Nebūtų jie pragmatikai! Lukšų šeimos pavyzdys byloja kitką. Antanas 1945 m. jau dirbo mokyklos direktorium. Mobilizacija negrėsė, reikėjo tik truputį pasilankstyti ir būtų dirbęs toliau. Juozas studijavo paskutiniame kurse. Jam tik nereikėjo įsivelti į pagrindinę veiklą, ir galėjo kurti savo ateitį. Pragmatikams sunku suprasti nepragmatiškus žmonių poelgius. Gal dėl to iki šiol jie nesugeba deramai įvertinti pasipriešinimo kovų motyvacijos, juo labiau prasmingumo.

Knygoje realistiškai aprašoma partizanų bei jų rėmėjų kova ir kasdienybė. Kiekvieną jų žingsnį lydi mirtini pavojai, o jų būstas — urveliai miškuose bei valstiečių sodybose, kuriuose trūksta oro ir pelyja šaudmenys, o žmogus privalo ištvirti. Ir taip daugybę metų! Iš kur tiek stiprybės ir tikėjimo, kad jų auka nebepasmė?

Viltis ir Tikėjimas miršta paskutinieji. Knygoje įdomiai aprašytas epizodas, kai pirmą kartą iš Vakarų sugrįžęs Juozas Lukša atneša nelinksmą žinią: ne tik greitai įvyksiančio karo, bet ir rimtesnės paramos kovojančiam kraštui artimiausiu laiku tikėtis negalima. Kovotojai godžiai skaito kiekvieną žinutę iš ten atneštuose laikraščiuose, bet nieko paguodžiančio nesuranda. Supratę, kad palikti vieni vieni, vis dėlto nepuola dvasia, nepraranda Vilties ir Tikėjimo, kad Lietuva vis tiek bus laisva. Tik jiems vargu ar pavyks to sulaukti.

Ilgainiui vis silpnėja viltis ir stiprėja pasmerktumo jausmas. Šių dviejų pradų egzistavime, jų kovoje ir vienovėje ginkluotojo pasipriešinimo tragizmas.

Daug metų galinga sovietinė propaganda ginkluotąjį pasipriešinimą vaizdavo pačiomis juodžiausiomis spalvomis, be jokių skrupulų klastodama faktus, iškreipdama tikslus bei siekius. Neretai ir dabar tenka išgirsti negatyvių vertinimų, ypač akcentuojamas partizanų žiaurumas, išdavystės ir provokacijos. Lyg kam nors kada nors būtų pasisekė kariauti baltomis pirštinėmis. O tuo labiau kariauti partizaninį karą.

Niekas nepaneigs, kad nemažai buvo išdavysčių ir provokacijų, kurias sovietinis saugumas gerai mokėjo organizuoti. Retas reiškinys pasipriešinimo pradžioje, jo saulėlydyje išdavystės tapo nuolatinėmis pasmerktųjų palydovėmis. Apie sunkias Juozo Markulio, Jono Deksnio, Jono Kukauskio, Algimanto Zaskevičiaus išdavystes įdomių žinių aptinkame ir šioje knygoje. Išdavysčių anatomija paslaptina ir nepakankamai ištirta sritis. Tačiau nepalyginamai daugiau buvo didžio pasiaukojimo ir ištikimybės laisvės idealams, kai partizanai patys pasitraukė iš gyvenimo, kad tik neatsidurtų priešą naguose ir ko nors nevalingai neišduotų. Apie kiekvieną iš jų būtų galima parašyti knygą. Nemažai jų ir parašyta. Galime tikėtis, kad ateities kartos semsis iš jų stiprybės, kaip ir mūsų karta, Vinco Kudirkos paraginta, sėmėsi jos iš žilosios senovės.

Štai kaip, visiškai autentiškai, autorė aprašo paskutiniąsias knygos herojaus gyvenimo akimirkas.

„Priėjęs prie miško, Skirmantas klausia:

- Dziki, ar tu čia?

Atsiliepė kažkoks nepažįstamas balsas. Skirmantas suriko: „Ugnies!" ir pirmas paleido automato seriją".

Ugnies! Tai buvo paskutinis žodis draugams ir gimtajai žemei. Taip Juozas Lukša įvardijo tą tyrą liepsną, kuri negeso jo širdyje ligi mirties.

Dar akimirksnis ir Skirmantas parkrito".

Pati autorė teigia, kad šią knygą pradėjo rašyti prieš gerą dešimtmetį. Per tą laiką ji kruopščiai rinko ir nagrinėjo įvairią faktologinę medžiagą, susitiko su daugybe aprašomų įvykių dalyvių bei liudininkų. Ne vienam Juozo Daumanto „Partizanų" skaitytojui atrodė, kad knygos herojaus išrinktosios Nijolės Bražėnaitės, jau vestuvių metu sunkiai sirgusios džiova, ir kauleliai „šėmai sutrūniję". O ji, pasirodo, pragyveno ilgą gyvenimą ir išsaugojo Juozo Lukšos laiškus, iš kurių autorė gavo vertingos informacijos savo knygai. Susitiko ji su Eleonora Labanauskiene, kurios namuose kurį laiką slapstėsi iškilūs partizanų vadai Juozas Lukša ir Adolfas Ramanauskas, su Povilu Pečiulaičiu Lakštingala, lydėjusiu Skirmantą į lemtingąjį susitikimą su „parmazonu" Džikiu.

Šių ir daugybės kitų susitikimų, pokalbių, rašytinių šaltinių analizės rezultatas - Vida Ruseckienė pateikia mums labai autentišką įvykių aprašymą, jau gerai mums žinomų ir dar nežinomų herojų charakteristikas. Pateikia ne sausa metraš-tine forma, o kontekste su gimtojo krašto gamtos vaizdais, politine bei psichologine analize. Visa tai tarsi eina greta, papildydami arba neigdami vienas kitą. Todėl turime knygą, įdomią tiek pažintine, tiek menine prasme.

Vida Uršulė Ruseckienė

Atgimimo pradžioje, pirmąkart atverčiau Juozo Lukšos Daumanto knygą „Partizanai“ ir tada pasinėriau į temą, atrodytų gan tolimą poezijai (kuriai potraukį jaučiau) ir daugiau derančią vyrams. Tos knygos autoriaus asmenybė - nepaprasta. Tokia buvo ir mano svajonė - parašyti knygą apie jį.